КШ749

УНИВЕРЗИТЕТ "КИРИЛ И МЕТОДИЈ"

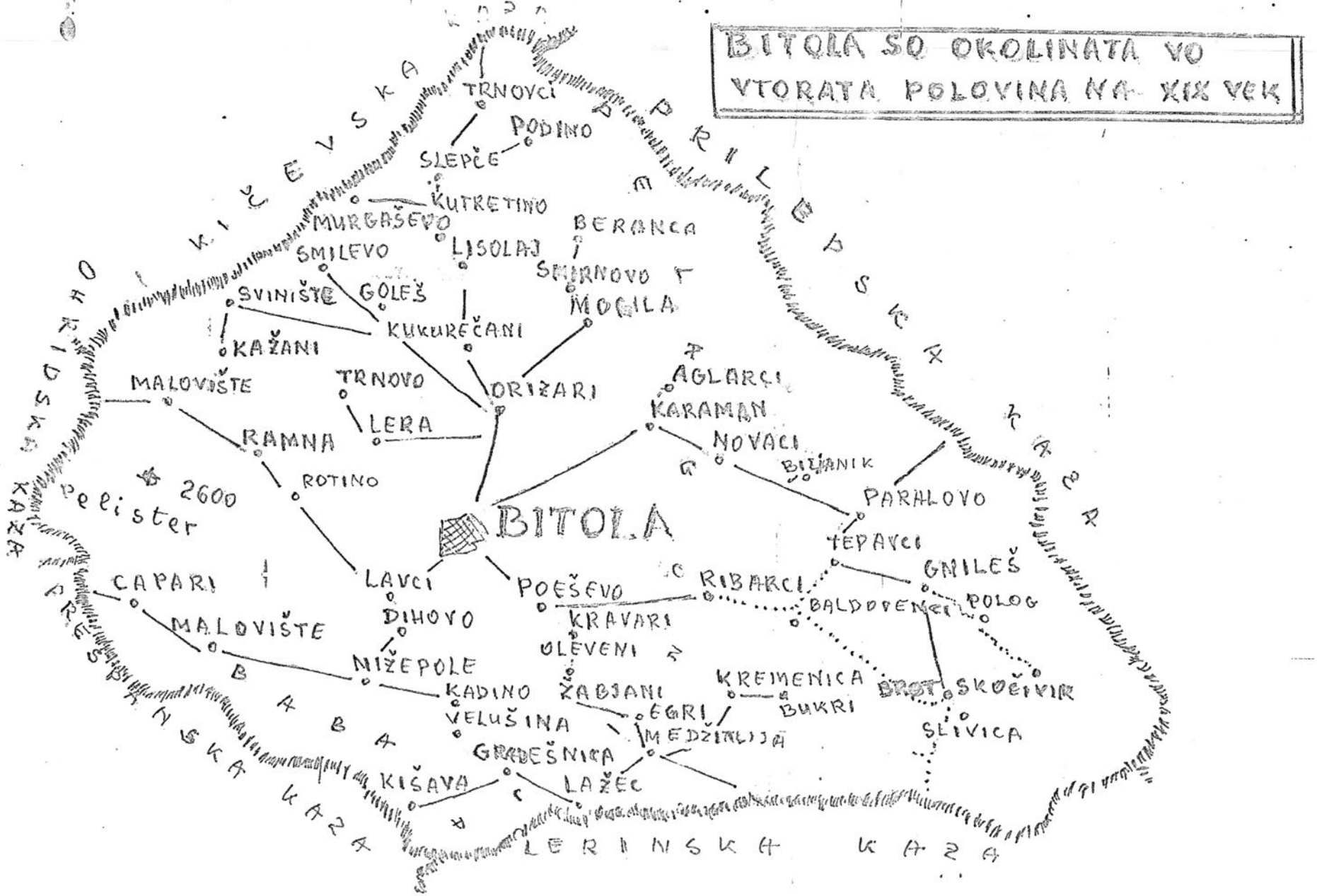
Fakultet za filozofsko-istoriski nauki - Скопје

М-р Али Вишко

БИТОЛА И БИТОЛСКО ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК СПОРЕД ОСМАНСКИТЕ И ДИПЛОМАТСКИТЕ ИЗВОРИ

(doktorska disertacija)

Skopje 1986 godina

BITOLA SO OKOLINATA VO VTORATA POLOVINA NA XIX VEK
PRILEPSKA KAZA
KRUŠEVSKA KAZA
KAŽA
TRNOVCI
PODINO
SLEPČE
KUTRETINO
MURGAŠEVO
BERANCA
LISOLAJ
SMILEVO
SMIRNOVO
SVINIŠTE
GOLEŠ
MOGILA
KUKUREČANI
KAŽANI
MALOVIŠTE
TRNOVO
ORIŽARI
AGLARCI
KARAMAN
LERA
RAMNA
NOVACI
BIZJANIK
ROTINO
2600
Pelister
PARALOVO
BITOLA
TEPAVCI
GNILEŠ
CAPARI
LAVCI
POEŠEVO
RIBARCI
BALDOVENCI
POLOG
DIHOVO
KRAVARI
MALOVIŠTE
ULEVENI
NIŽEPOLE
KREMENICA
BROT
SKOČIVIR
KADINO
ŽABJANI
BUKRI
VELUŠINA
EGRI
MEDŽITLIJA
SLIVICA
GRADEŠNICA
KIŠAVA
LAŽEC
BABA
PLANINSKA KAZA
LERINSKA KAZA

Навлегувањето на странскиот капитал и развитокот на капиталистичките односи го забрзаа процесот на засилено распаѓање на феудално-апсолутистичкиот систем на Османското царство. Овие важни промени во втората половина на XIX век придонесле за брз и многукратен развиток на повеќе центри во Царството.

Благодарејќи на својата поволна географска и стратешка положба, служејќи како крстосница на разни патишта и сл., Битола во тоа време станува важен административен, економски, политички и културен центар на Европска Турција, важејќи наедно и како седиште на III армиски корпус на Османската армија, а истовремено и на истоименот Битолски вилает. Тоа условила Битола да постигне висок подем на развиток и да игра моќне важна улога во разни области на животот како во овој крај така и во околните места.

Но, економските, политичките, културните, воените, финансиските, социјалните и некои други прилики од тој период во Битола и околината во историографијата не се доволно проучени како од домашните така и од странските истражувачи.

Поаѓајќи од тоа, пред извесно време почнавме да го проучуваме минатото на нејзината поширока и потесна околина.

За оваа прилика ја избравме за проучување "Битола и околината во втората половина на XIX век според османските и дипломатските извори". При составување на конceптот за обработка на трудот на наведената тема, го опфативме развитокот на пет области во тој регион, со редослед како што следува:

1. Границите, територијалната поделба и административното уредување.
2. Економските прилики.
3. Општествено-политичките прилики.
4. Културно-просветните прилики.

ki jazik, kako što se tie na britanskite konzularni službi izdadeni pod redakcija na prof. d-r Hristo Andonov-Poljanski i drugi, statističkite podatoci na ruskiot vicekonzul od Bitola Nikola Skrjabin itn., isto taka iskoristivme i fotokopii od izveštai na stranski konzularni pretstavnici i vo Istoriskiot arhiv na SAP Kosovo vo Priština.

fotokopii od izveštai na stranski konzularni pretstavnici kako što se Skrjabin, Pimerik, Blant, Koreets, Servant, Kral, Hitrovo, Vl. Gorgevik, Đ. Miatović i dr.

Sobranata građa ja kompletiravme i so materijali od patepisnite beleški na patopiscite Lorenco Bernardo, Evlija Čelebi, Ami Bue i dr., od objavenite trudovi na eminentnite istražuvači sovremenici i poznavači na prilikite vo Osmanskoto carstvo, kako što se Džems Bejker, Aristarki-bej, Sami-bej Fraševri (Šemsedin Sami), J. Hamer, A. Ubičini, Mehmet Tevfik i drugi. Beleškite, istražuvanjata i trudovite na ovie eminentni avtori gi ispituvavme vo navedenite biblioteki na Republika Turcija, vo Institutot na nacionalna istorija na SRM, vo Univerzitetskata biblioteka i vo Bibliotekata za istorija pri Filozofskiot fakultet vo Skopje, vo Istoriskiot institut i vo Nacionalnata biblioteka na SR Albanija i dr.

Ova istražuvanje, pokraj toa što se stremi kon osvetluvanje na spomnatite prašanja, naedno ima za cel i ponatamošno pottiknuvanje za angažiranje vo vrska so proučuvanjeto i pottiknuvanjeto, odnosno osvetluvanjeto i na drugi oblasti od minatoto na ovoj kraj, kako što se finansiskite, demografskite, socijalnite i drugi priliki, zaradi kompletiranje na znaenjata za minatoto na Bitola i okolinata.

A v t o r o t

I S T O R I J A T N A
P R A Š A N J E T O

Iako Bitola i okolinata za vreme na osmanskoto vladeenje pretstavuvala mnogukraten i daleku poznat centar, koj istovremeno igral mošne važna uloga vo razni oblasti na životot kako na ovoj kraj taka i na okolnite mesta, nejzinoto minato pod Osmanliite ne e dovolno, kompletno i sistematski, vrz naučna osnova vo istoriografijata obrabotena.

Raznovidni fakti, detali, podatoci i sl. povrzani so osmanskata uprava, stopanskite, opštestveno-političkite i kulturno-prosvetnite priliki, kako i so razvitokot i funkcioniranjeto na PTT-vrskite vo Bitola i okolinata se dadeni nekade pomalku, nekade poveḱe, vo trudovite na oddelni stranski, a vo posledno vreme i na naši avtori. Meǵutoa, mnogu retki se trudovi, monografii, statii i sl. kade što posebno e obraboteno nekoe podračje od vremeto na osmanskoto vladeenje, što se odnesuva na ovoj kraj.

Kako popoznati trudovi koi se odnesuvaat na osmanskoto administrativno ureduvanje se trudovite na avtorite sovremenici, kako što se A. Ubičini ("Lettres sur la Turquie", T. I, Paris 1855), Džems Bejker ("Turkey in Europe", London 1877), Aristarki-bej ("Legislation Ottomane", T. II, III, Constantinople 1874), A. Heidborn ("Manuel de droit public et administratif de l'Empire Ottoman", T. I, Vienne - Lajpzig 1908) i drugi, dodeka od podocna Roderik H. Dejvison ("Reform in the Ottoman Empire 1856 - 1876" New Jersey 1963), Vedžihi Tonuk ("Turkiye-de idare teskilati", Ankara 1945), Enriko Leone ("L'Empiro Ottomano nel primo periodo delle riforme /tanzimat/", Milano 1967) i drugi. Vo trudovite na ovie eminentni istražuvači opfateni se opširno i iscrpno civilnata, sudskata i finansiskata administracija, funkcioniranjeto na raznite državni institucii vo Carstvoto, nivniot

razvitok itn., dodeka so administrativnoto uredувanje, granicite, teritorijalnata podelba na ova podraǵje ovie avtori ne se zanimavale. Podatoci za ovie prašanja vo značitelna mera se dadeni vo našata odbraneta magisterska disertacija ("Rregullimi administrativ i Vilaetit të Manastirit", Prishtinë 1978).

Po ova prašanje mošne korisni i bogati podatoci, zabeleški, ocenki i fakti i za Bitolskiot kraj davaat specijalnite i drugi salnaminja na Bitolskiot vilaet ("Manastir Vilayetine Mahsus Salname" i "Salname-i Vilayet Manastir")za godinite 1875, 1876-1896/97, kako i salnaminjata na Osmanskoto carstvo ("Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye") za godinite 1848/49-1911. Specijalnite i drugi salnaminja na Bitolskiot vilaet, koi se sostaveni od razni služebni materijali i drugi statistički podatoci, akti, spisi i sl., pokraj institucilte na osmanskata civilna, sudska i voena administracija, nivniot sostav, funkcioniranje itn., davaat mnogu dragoceni podatoci za geografijata, istoriskoto minato, ekonomskite i kulturno-prosvetnite priliki, statistički podatoci i drugo za ovoj kraj. Isto taka i salnaminjata na Osmanskoto carstvo, pokraj podatocite za razni administrativni institucii vo Carstvoto, davaat raznovidni statistički zabeleški, bogati podatoci za administrativno-teritorijalnata podelba vo toa carstvo vo toj period, za stranskite diplomatski pretstavništva vo razni centri na državata, kako i za pretstavnicite na osmanskata diplomatija vo stranskite zemji i dr. Od koristenite izvori za ovo prašanje mnogu vazni podatoci davaat i regestite (protokolite) ili sidžilite na bitolskite kadii, prevedeni od Arif Starova, Metodija Sokolovski, F. Ishak, P. Džambazovski, B. BošKov i drugi. Navedenite sidžili, koišto se sostojat od razni služebni akti, spisi, izvestai i sl., kako pečateni arhivski publikacii, ni davaat mnogu bogati fakti, soopštenija, podatoci itn. za raznovidni nastani, priliki, procesi i drugo za vreme na os-

manskoto vladeenje vo ovoj kraj i vo ovkolnite mesta. No, kako vo salnaminjata taka i vo sidžilite se srekavaat i nekoi greški. Vo salnaminjata postojatu odredeni pečatni i tehnički greški, što se zabeležuvaat vo statističkite podatoci, vo imenuvanjeto i premestuvanjeto na razni službeni lica, vo promenite vršeni vo administrativnite raboti itn., kade što ponekogaš se pojavuvaat nesoglasuvanja meģu vilaetskite i carskite salnaminja vo odnos na istite statistički podatoci, promeni, imenuvanja i dr.

Važni podatoci za ovo prašanje davaat i konsultiranite voeni i drugi topografski karti, kako i spisocite za naselbite vo SRM na Republičkiot zavod za statistika (Републички завод за статистика: Список на населбите на СРМ, Скопје 1972 г) i na Sojuzniot zavod (Sojuzen zavod za statistika "Azbučen spisok na naselbite na SRM", Belgrad, april 1971).

Za stopanskite i opštestveno-političkite priliki, kako i za razvitokot na PTT-vrskite vo Pitolskiot kraj vo toa vreme, považni monografii od kade što se crpeni razni korisni podatoci se trudovite na D. Jaranoff("La Macedoine economique", Sofia 1931), F. Bianconi ("Carte commerciale de la province de Macedoine", Paris 1868), Anastase N. Hačiu ("Aromanii, comert, industrie, arte, expansiune, civilizatie", Focsani 1936), Viktor Berard ("La Macedoine", Paris 1897 i "Pro Macedonia", Paris 1904), Mehmet Tevfik ("Manastir Vilayetinin tarihçisi ve istatistik umumiyesi" Manastir 1911), Ahmed Sajib ("Vakayi Sultan Abdul-Azis", Al Kahire 1326), J. Hamer ("Historija Osmanskog Carstva", Zagreb 1979), Karl Marks i Fridrih Engels ("Dela, t. 12, Beograd 1975), Enver Zija Karal ("Osmanli tarihi", cilt V, Ankara 1970), Милиоје М. Савић ("Занати и индустрија у присаједињеним областима и занати у старим границама Краљевине Србије", Београд 1914), Коста Н. Костић ("Стара српска трговина и индустрија", Београд 1904), Иван Иванић ("Македонија и Македонци", Нови Сад 1910), Д-р Јован Хаџи-Васиљевић ("Четничке акције у Старој Србији и Македонији",

Београд 1923), Д-р Владан Ђорђевић ("Србија и Грчка", Београд 1922 и "Србија и Турска", Београд 1924), Јован М. Јовановић ("Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења", Београд 1941), Ал. Станојевић ("О политичким реформама у Старој Србији и Македонији", Београд 1902), М. Комадинић ("Аграрно-правни односи нове Србије", Београд 1914), М. Чемерикић ("Трговина, занатство, индустрија и кредитне установе од 1875-1937", Скопље 1937) i drugi. Vo ovie koristeni monografii, trudovi i sl., vo nekoi, pokraj korisni podatoci, postojat i praznini, ednostranosti, tendenciozni napisi so propagandistički celi itn. Takvi se trudovite na d-r Vladan Ǵorǵevik, d-r Jovan Hadži-Vasiljevik, Jovan M. Jovanovik, Kosta N. Kostik i dr.

Mnogu bogati i dragoceni od konsultiranite trudovi za ovie prašanja se i monografiite na проф Љубен Лапе ("Извештаи од 1903 година на српските конзули, митрополити и училишни инспектори во Македонија", Скопје 1954), д-р Данчо Зографски ("Развитокот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење", Скопје 1967), д-р Димитар Димески ("Македонското народноослободително движење во Битолскиот вилает во 1893-1903", Скопје 1981), д-р Христо Андонов-Полјански ("Одбрани дела 1 - 5", Скопје 1980-1981), д-р Александар Матковски ("Отпорот во Македонија" кн. 1 - 4, Скопје 1983), д-р Душко Константинов, д-р Молот Константинов и Милан Ристевски ("ВМРО во Македонија - општ осврт врз историскиот развој", Скопје 1970) i dr.

Zaradi podobro proučuvanje na minatoto na ovoj kraj vo odnos na spomnatite prašanja, konsultirana e i patopisnata literatura na poznatite patopisci kako što se: Lorenco Bernardo, Ami Bue, Edvard Braun, Evlija Čelebi, B. Timaev, Kosta N. Kostik i dr. Patopisnite beleški na ovie patopisci sodržat bogati i dragoceni podatoci, ocenki, soopštenija i sl. na sovremenici, no tie podatoci vo znaǰitelna mera se i nedovolno proverени, površni,

a ponekogaš i ednostrani; zatoa pri nivnoto koristenje treba da se prijde vnimatelno i so rezervi.

Pokraj napred navedenite salnaminja i siažili, zaradi ukažuvanja, podrobnosti, korisni zabeleški itn. vo odnos na stopanskite i drugi prašanja, koristeni se i enciklopediski izdanija, kako što se "Islam Ansiklopedisi", T. 7, Istanbul 1957, "Larouse Meydan", t. 8, Istanbul 1972, "Lugati Tarikiye ve Cografya", T. 2, Istanbul 1300 h. (1882-83) i osobeno enciklopedijata na Sami-bey Fraseri (Semseddin Sami) "Kamus-ul-alam", T.VI, Istanbul 1896 i dr.

Od trudovite posveteni posebno na stopanskite priliki vo Bitola i okolinata e monografijata na д-р Вилош Хр.Константинов ("Занаети и еснафи во Битола и Битолско", Битола 1961). Ovaa monografija pretstavuva opširno i iscrpno istražuvanje so mnogu korisni podatoci za zanaetite i esnafite vo Bitola i okolinata. Meǵutoa, za obrabotuvanje na navedeniot trud avtorot pretežno se bazira vrz anketirani materijali, dodeka pišuvanata literatura i osmanskite izvori malu gi ima koristeno. So anketiranite materijali sobrani okolu 1960godina možat da se osvetluvaat prilikite vo zanaetstvoto i esnafite vo toa mesto vo početokot na XX vek, a ne i porano. Isto taka za stopanskite priliki vo Bitola se posveteni prilozite na Крсте Битовски ("Прилог кон проучување на битолските еснафи и нивната општествена улога во XIX век", "Гласник" на ИНИ, бр. 1, Скопје 1966) и д-р Теодосије А. Робе ("Битол, негов настанак и развитак до XX века", "Дуч", бр. 2-3, год. I , Скопје 1937) i nekolku drugi pomali statii. Prilogot na d-r Teodosije A. Robe sodrži korisni zabeleški i za stopanskite priliki vo Bitola, za nejzinoto minato i dr., no postojnite podatoci vo navedeniot prilog se sostaveni i vrz osnova na sobranite beleški na patopiscite. Kako takov ovoj prilog ima praznini i drugi slabosti.

istovremeno, zaradi otstranuvanje na raznite nedostatoci, praznini, nedoslednosti i sl., što doaǵaat od nedovolno ili delumno koristenje na avtentični izvori, za obrabotuvanje na našata monografija, vo granicite na naši te možnosti, iskoristivme i arhivski materijali, mikrofilmuvani i drugi konzulski izveštai na britanskite, ruskite, avstro-ungarskite, srpskite, francuskite i drugi konzularni pretstavnici od Bitola, Solun, Sofija, Istanbul, Atina, Belgrad i drugi centri, kako što se Skrjabin, Dimerik, Blant, Korbet, Kral, Servant, Nitrovo i dr., što bea od golema korist. Pokraj mikrofilmuvanite, mnogu korisni bea i pečatenite arhivski publikacii, kako što se:"Британски документи за историјата на македонскиот народ", Т.I -II-III, под редакција на проф. д-р Христо Андонов-Полјански, Скопје 1968, "Документи од австриските архиви за Македонија", од проф. Томо Томовски, Скопје 1955 и др. Mikrofilmuvanite i pečatenite arhivski publikacii davaat bogati i raznovidni prilozi za stopanskite, opštestveno-političkite, kulturnite i drugi dviženja vo ovoj kraj. Vo tie izveštai se davaat poveḱe verodostojni i avtentični podatoci za stopanskite osobenosti na Bitola, za trgovskite operacii na vnatrešnata i nadvorešnata trgovija, sostojbata na pazarite, razvitokot na zemjodelstvoto i stočarstvoto, za položbata na naselenieto, nasilstvata, zloupotrebite na upravuvačite, za širenjeto na razni stranski propagandi, za odnosite na grčkata, bugarskata i rimokatoličkata crkva i dr. Ovie izveštai, pokraj mnogukratnite soopštenija, korisni zabeleški, fakti, ocenki i sl. što ni gi davaat, imaat i praznini, netočnosti, nedoslednosti vo odnos na naznačuvanjeto na lokaliteta, narodnosti, odredeni politički nastani, terminološki izrazi i dr. Toa se dolži na nedovolnata upatenost, verziranost na samite izvestuvači, koi ne proniknale dovolno vo proučuvanje na nastanite, kako i na različnoto sogleduvanje i ocenuvanje na tie nastani, sledejḱi gi nacionalnite interesi na

svoite zemji. Zatoa e potrebno i ovie izveštai komparativno da se proučuvaat, sporeduvajќi gi so osmanskite i drugi izvori.

Za kulturno-prosvetnite priliki vo ovoj kraj pri obrabotuvanje na našata monografija od pečatenata literatura gi iskoristivme trudovite na: д-р Risto Kantardžiev ("Македонското преродбено училиште", Скопје 1965), д-р Климе Џамбазовски ("културно-просветните врски на Македонија со Србија во текот на XIX век", Скопје 1960), Др Јован Хаџи-Васиљевиќ ("Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку", Београд 1928), Ѓорѓи Димовски ("Гимназијалното образование во Битола", Битола 1965), Никола Скрјабин ("Политички и економски податоци за Битолскиот вилает", Битола 1965), napred navedenite trudovi na Ivan Ivaniќ, Jovan M. Jovanoviќ i dr. Posebno za prosvetnite priliki vo Bitola vo izvesna mera ni dava podatoci Ǵorǵi Dimovski vo navedeniot trud, no vo toj trud ne se iskoristeni osmanskite i arhivskite izvori i ne se dadeni podatoci za školstveto vo bitolskite sela. Isto taka i arhivskite materijali na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija bea od golema korist za proučuvanje na bugarskite učilišta vo Bitola i okolinata. Meǵutoa, kako vo arhivskite materijali na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija pri Istoriskiot arhiv na SRM, taka i odredeni trudovi, kako što se tie na d-r Jovan Hadži-Vasiljevиќ, Jovan M. Jovanoviќ i nekoi drugi, pokraj so korisni podatoci, obiluvaat i so nedostatoci, ednostranosti, nedoslednosti, tendenciozni napisi i ocenki so odredeni propagandistički i drugi negativni celi itn.

Mnogu dragoceni i pokompletni podatoci, izveštai, ocenki, statistički pregledi i sl. za kulturno-prosvetnite priliki vo ovoj kraj davaat specijalnite salnamiња na Bitolskiot vilaet i osobeno opštite salnamiња na Ministerstvoto za prosveta na Osmanskoto carstvo ("Salnamə-i Nezaret-i Ma'arif-i Umumiye" za godinite 1316-1321 h. /1898/99-1903/04).

V O V E D

Vo Pelagoniskata Kotlina i vo okolnite mesta od prastarite vremiња postoele poveќe lokaliteti, kako što bile Pelagonija, Stuberg, Herakleja, Bejamium, Atagos, Čepig i drugi. Klimatskite uslovi pridonesle vo tој region za edeb dolg period da se sozdavaat bogati kulturni, istoriski, arhitektonski, urbani i drugi vrednosti, koi što zboruvaat za bogatata materijalna i duhovna kultura na ova podrаčje.

Bitola so svojata geografska i strategiska položba, služejќi kako kako krstosnica na rasni patišta i sl., uste vo dalečnoto minato bila predopredelena da stane vaжen mnogukraten centar so istorisko nasleđe, i da igra vidna uloga vo opštestveno-ekonomskiot, političkiot i kulturniot život na ovoj prirodno-geografski prostor.[1]

Istoričarite od srednиot vek vo svoite beleški, hronici i sl. Bitola go spomenuvaat so imeto "B u t e l i o n".[2] Podocna Butelion se spomnuva vo skratena forma - "B u t e l i a" i "B o t e l i a",[3] dodeka denešnoto ime na gradot doaѓa od grčko, bidejќi Grcite ovoj grad ja imenuvale so imeto "B i t o l i a".[4] Može da se pretpostavi deka grčkoto ime Bitolia potekнuva od Butelion, bidejќi golem broj grčki gardovi i drugi mesta zavrшuvale so "Lia", "ia" i sl, kako na pr. Tesalia, Beotia, Kilikia, Etolia i dr. Ottuka i kaj nekoi turski geografi i drugi avtori, kako štoe e Hadži Kalfa i dr., Bitola e zabeležena so imeto "T o l i" i "T o l i-M a n a s t i r",[5] što e skratena forma od staroto ime Bitolia i Butelion. Srpskite avtori - Kosta N. Kostiќ i drugi se na mnenie deka imeto na Bitola doaѓa od slovenskiot sbor "Obitel",[6] drugite smetaat deka navedeniot grad dobil toј naziv od arapskiot sbor "bejt-ul-lah", što znači "božji

1 Mehmet Tevfik, Manastir Vilayetinin tarihçisi ve istatistik umumi [illegible] Manastir 1911, str. 16, 17.

2 Ј. Ердељановиќ Родос, Витол и његов настанак и развитак до XX века, "ЈУЦ" бр. 2-3, Скопје 1937, 50.

3 Коста Н. Костић, Наши нови градови на југу, Београд 1922, 7.

4 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91), str. 37.

dom", dodeka tretiot, kako što e Ami Bue i dr., mislat deka imeto na Bitola doaga od staroto ime na ovoj „rad - Butelion, koe e od s[illegible] 7
staro ilirsko poteklo. Konstatacijata na Ami Bue e održiva od taa „ledna točka, što „olem del na ilirski naselbi završuvale so "lion", "ion", "on" i dr., kako na pr. Damastion (vo Debarsko), Pilion (vo Strumsko), Drilon (matička Struga) i dr. Slovenskoto ime na „radot - Bitola potekuva od „rčkiot naziv na ovoj „rad - Bitolia.

Vo vtorata polovina na XIV vek staa[illegible]a so počesti napadite na Osmanlíite i nivnoto nav[illegible]uvanje vo Balkanskiot Poluostrov. Os[illegible]manskata vojska „predvodena od rumelijskiot be„lerbe„ Timur Taš na vreme na vladeenjeto na Sultan Murat I vo 1382 „odina go edni izvo- 8 9
ri, po drugi vo godinite 1380-1385, dodeka po tretite vo 1387 godi- 10
na, po zazemanjeto na Štip, Veles (Kupurli) i Prilep. No, Osmanlíite tuka bile dočekani so golem prezir i mesnoto naselenie in da- val silen otpor. Posle teški i krvavi borbi so golemi zagubi od dvete strani, nemajki nikakva pomoš i vozmožnost za ponatamošno prodolžuvanje na otporot, braniteliteto na gradot rešile da prekinat ponatamošniot otpor i da se pokorat na Osmanlíite. Potoa béglerbe- got Timur Taš-beg na molba na bitolčanite objavil opšta amnestija na site što vojuvale dotogaš protiv Osmanlíite. Vo tekot na borbi- te mnogu nastradal i gradot Butelion. Po zazemanjeto na gradot Os- manlíite gi srušile i gradskite tvrdini. Zaradi golem broj bogomo- li - crkvi, manastiri i dr. što postoele vo toa vreme, okolu 70, Osmanlíite novoizgradenata naselba narekle "M a n a s t i r".

5 Л. Матковски и П. Анѓелакова, Патувањето на Едвард Браун низ Македонија (1669 г.), "ИСТОРИЈА", ССДИ на СРМ, бр. 1, 1970, Скопје, 137; Коста Н. Кости , с. , 7.

6 Коста Н. Кости , с. , 7.

7 Ami Boue, Recueil d'itinereires dans le Tur uie d'Europe, Vienne, Tome I-II, 1854, str. 257.

8 Mehmet Tevfik, c.d., str. 25, 26.

9 Islam Ansiklopedisi, 7 cilt, Istanbul 1957, str. 274.

10 Larousse Meydan, cilt 8, Istanbul 1972, str. 315.

Po potpaganjeto na Bitola pod Osmanliite, eden del od grad-
i selskoto
skoto muslimansko naselenie počnuva da prifaka islamskata religija.[11]
Istovremeno so širenjeto na islamot vo Bitola se širat, odnosno nic
nuvaat golem broj islamski bogomoli - džamii, tekii, mesdžidi i dr.
okolu 70 verski objekti. Pokraj tie, vo toa vreme vo Bitola bile
izgradeni i 900 dukani, značitelen broj sarai, karavan-sarai, be-
nesti, esnafi ili javni kupatila, šadrvani ili vodoskoci
zisten (pokriena čarsija) i drugi javni i privatni objekti, so što
gradot dobi orientalen izgled.[12] Ovie bogomoli, javni i privatni ob-
jekti itn., bile locirani vo 20 maala, i toa kako što sleduva:

1. Emir Čelebi
2. Salataš
3. Kučuk (mal) šadrvan
4. Bujuk (golem) šadrvan
5. Kara Oglan
6. Hamza Bej
7. Medžkar
8. Ogul Paša
9. Kasam Paša (Kasam Čelebi)
10. Serdar Skrem
11. Varoš
12. Papa Trajče
13. Jeni (nova) mahale
14. Arnaut mahale
15. Husein Subaši
16. Azab Bej
17. Sandanški mahale
18. Bali Vojvoda
19. Firus Bej[13]
20. Saki Kezar.[14]

Podocna vo Bitola postoele 24 maala.

Za vreme na vladeenjeto na sultanite Murat II i Mehmet II vo XV vek, Osmanliite smetajki deka, pokraj Edrene i Sofija, i Bitola pretstavuva važen centar za upravuvanje vo Rumelija, započnale i vo Bitolaskoto podračje da donesuvaat i naseluvaat Turci od anadolskite krаevi - Karaman i okolinata na Ankara. Dojdenite Turci osnovale novi naselbi, i toa selata K'nali, odnosno Nenali (Krmenica), Medžitli (Medžitlija), Karaman i drugi. Istovremeno eden del na dojdenite Turci bile smesteni vo nekoi upraznеti sela na

---

11 Islam Ansiklopedisi, 7 cilt, Istanbul 1957, str. 274; Mehmet Revfik, o.d., str. 29, 30.

12 Islam Ansiklopedisi, 7 cilt, Istanbul 1957, str. 274.

13 Regesti na bitolskite kadii (poveke sidžili od XVII, XVIII i XIX vek.

14 Др Јован Ненадић, Нова Србија, Београд 1913, 164.

ova mesto, čie naselenie Osmanlilite go odvele vo Mala Azija, po osvojuvanjeto na ovoj kraj.[15]

Zaradi strategiskata i druga važnost što ja imala Bitola kako za upravuvanje so Zapadna Makedonija, Albanija i Severna Grcija, nejzinoto povekekratno stopansko značenje, naogajki se kako krstosnica na poveke patista i sredo bogatata Pelagoniska Kotlina, Osmanlilite po osvojuvanjeto, započnale da se interesiraat i za nejzino izdignuvanje. So cel na stopanskiot razvitok, osmanskite vladari ovozmožile vo Bitola doagjanjeto na evrejski i drugi trgovci, zanaetčii i drugi stopanstvenici i sl. Pokraj 200 trgovski semejstva Evrei, koi se naseluvaat vo Bitola vo XV vek, nešto podocna Javus Sultan Selim, odnosno za vreme na negovoto vladeenje bile doneseni vo Bitola i 2 filigrantski semejstva Persijanci od Iran, so cel razvivanje na filigrantskiot ili kujundziskiot zanaet.

Prvin Osmanlilite vo Bitolsko odgleduvale i orizot, no podocna toa bilo zapostaveno. Ottuka ostanalo imeto na seloto Orizari.[16]

Vo 1666/67 godina vo Bitola vlegle 500 razbojnici predvodeni od Babo.+ Tie dosle od planinata Sapka, i noke, po skršenjeto na vratata, vlegle vnatre vo Bezistenot so fakeli i go opljačkale odnesuvajki ja ottuka tekstilni i drugi proizvodi vo vrednost od 70.000 groša. Potoa, po puškaranje i veselba razbojnicite zaminale od gradot.[17]

Ali Paša Janinski (Tepelenski) vo 1805/06 godina, otkako gi postavil pod svoe upravuvanje Južna Albanija, Moreja (Peloponez) i Janina, so svoite silahori (vooruženi lica) noke vlegol vo Bitola i po zavzemanjeto na gradot, gi skršil vratite na Bezis-

---

15 Mehmet Tevfik, c.d., str. 29, 30.

16 Ibidem, str. 33.

+ Kodeka vodačot na razbojnicite kaj istoričarot Mehmet Tevfik e naznačen so imeto Babo, kaj Evlija Čelebi toj se vika Bajo.

17 Evlija Čelebi, Putopis, Sarajevo 1967, str. 305, Muhumt 306, Mehmet Tevfik, c.d., str. 35, 36.

tenot. Potoa, po odnesuvanjeto na razni skapoceni predmeti, negovi te silahšori pri zaminuvanje go zapalile esnafskiot i trgovskiot del na Bezistenot.[18]

Za vreme na vojnite na Napoleon I so Evropskata koalicija i so Osmanskoto carstvo vo 1804/05 godina, zaradi vojuvanje protiv Francuzite bil ispraten i Mehmetali aga od Kavala. No, toj namesto da vojuva protiv Francuzite, organizira vostanie za otcepuvanje na Egipet od Osmanskoto carstvo. Togaš nemu mu pomagale i vooruženi dobrovolci od Makedonija i Albanija, meǵu koi bile 105 duši od Bitola i okolinata.[19]

Vo 1809/10 godina osmanskite vlasti na perfiden način organizirale vo Bitola i izvršile masakr na albanskite begovi od južnâte krаevi.[20]

Vo patopisnite beleški na patopiscite Bitola vo XVII vek se javuva kako eden od najvažnite centri vo Balkanskiot Poluostrov. Patopisecot d-r Edvard Braun ima zabeleženo kako golemo i dobro naseleno mesto.[21] I turskite avtori - geografot Hadži Kalfa, patopisecot Evlija Čelebi i dr. imaat zabeleženo vidniot i mnogukratniot napredok na Bitola vo XVII vek.[22] Po toj povod Evlija Čelebi vo 1668 godina pri svojata poseta na gradot, pokraj drugoto ima zabeleženo:

> "Zboruvaat deka, za vreme na Aleksandar Veliki ovde bil eden golem hram i zaradi toa samoto mesto e naречen Manastir... Toj e golem grad... Vnatrešnosta na gradot, kako i okolinata, od četiri strani e ukrasena so iljadnici golemi stebla... Ovde ima devet medresi. Od site e najimpozantna medresata na Dulbend-kadija... Osobeno se istaknuva prijatnoto izletište na zapadnata strana na gradot... Sultanot na poetite - Laeli go napravil toa mesto vistinski ukras na gradot... Vo senkata na mnogubrojnite i raznovidnite steblinki... kako što se platanite, šimširite, divite čempresi, borovite i

vrbite - tečat mnogu veštački potoci... Zvonite i odeknuvanjeto na harfite i na tamburite, na sazovite i na čovečkata vreva, koja se razvejava niz okolinata, go razveseluva sekogo... Vo čaršijata ima devetstotini dukani, četirieset kafani, eden imponzanten bezisten. Tuka ima bogati bezistenski trgovci... mnogu odlični retoričari i govornici..."[23]

Vo XVIII vek, i ponatamu Bitola predolzuva da se razvie i unapreduva. Togaš osoteno se razviva trgovijata. Vo toa vreme bitolskite trgovci vo Ungarija iznesuvale koži, volna i pamuk.[24]

Golem skok vo razvokot Bitola napravila vo XIX vek, koga trgovijata zela golem zamav, a ovaj grad stanal golem ekonomski centar za Sredna i Juzna Albanija, Epir i cela Zapadna Makedonija.[25] Albanskite i grčkite vostanija kon krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek značitelno pridonesle, pokraj ekonomskiot, Bitola da stane i administrativen, kako i politički centar za napred navedenite oblasti,[26] stanuvajki naedno i sedište na III armiski korpus na Osmanskata armija[27] i na istoimeniot Bitolski vilaet.[28]

Ovie promeni pridonesle i za brzoto rastenje na gradot, a naedno i naselenieto vo nego. Meģu 60^tite i 70^tite godini na XIX vek, spored podatocite na diplomatskiot pretstavnik na Ruskiot konzulat od Bitola A. Timaev, vo gradot imalo 35.000 žiteli, od

---

18 Mehmet Sevfik, c.d., str. 36.

19 Ibidem, str. 38, 39.

20 Ibidem, str. 36, 37.

21 А. Матковски и П. Ангелакова, с. , 137; Коста Н. Кости , с. , 8.

22 Evlija Čelebi, c.d., str. 303, 304, 305; Коста Н. Кости , с. 8., str. 8.

23 Evlija Čelebi, c.d., str. 304, 305.

24 Коста Н. Кости , с. , 10.

25 Др Јован Дедијер, с. , 198.

26 Ibidem.

27 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 90 list 26 b/1, str. 24

koi 16.000 bile kristijani, 11.000 Turci,* 5.000 Evrei i 2.000 Cigani. Kristijanite go sočinuvale 9.000 Makedonci, koi A. Zinaev gi narekuva Bugari, 6.000 Vlasi, koi toj gi narekuva Kucovlasi, 700 pravoslavni i okolu 20 katolički Albanci i nekolku grčki i italijanski semejstva. Muslimanskoto naselenie na gradot go sočinuvale 2.000 vistinski Turci, 3.000 muslimanizirani drugi žiteli vo tekot na poslednite 100 ili 200 godini, 6.000 Albanci i nekolku perziski semejstva.[29]

Spored osmanskite izvori, okolu 1890 godina vo Bitola i nejzinite 134 sela živeele 89.983 žiteli, od koi 31.347 bile vo gradot, a 58.636 vo okolinata. Navedenite žiteli 24.713 bile muslimani, 30.026 Grci i Vlasi, 30.891 Makedonci, naznačeni kako Bugari, 4.264 Evrei, 26 Ermenci, 34 Protestanti i 31 stranski državjani.[30] Sepak, treba da se istaknuva deka vo Bitola i okolinata nemalo 30.026 Grci i Vlasi, tuku navedenoto naselenie skoro celosno ja sočinuvale pravoslavni Makedonci, Vlasi i Albanci, koišto pripaѓale na pravoslavnata patrijaršiska crkva, dodeka Grci imalo mal broj.

Poveќekratnite povolni uslovi, trgovskite, kulturnite i drugi odnosi so razvienite evropski i drugi svetski centri vlijaele Bitola, pokraj orientalen, da stane i evropski grad, prifaќajќi i negувajќi istovremeno mnogu elementi i od evropskiot život. Taa vo toa vreme pretstavuvaše mozaik na poveќe narodnosti, običai, religii, kulturi itn., niz čii ulici se dvižel raznoviden svet i se slušale razni jazici.

---

28 Ali Vishko, Krogallimi administrativ i Vilaetit të Manastirit (magisterska disertacija), Prishtinë 1978, str. 8.

29 Александар Матковски, Опис на Македонија (1865 г.) според руските патописец А. Тимеев, "ИСТОРИЈА", СОДИ на СРМ, бр. 1-2, Скопје 1970, 215, 216.

30 БУМ, Manastir 1308 h. (1890-91), str. 37.

* A. Zinaev vo početokot celoto gradsko muslimansko naselenie - 11.000 ima naznačeno za Turci, no toa podolu se podrazbira deka vo taa brojka vleguvaat i drugi narodnosti.

5.Sredstvata za soopštuvanje - poštenski, telefonski i telegrafski vrski.

Vo obrabotkata na trudot, kako što e naglaseno i vo naslovot na temata, istražuvačkata rabota pretežno ja nasočivme kon osmanskite i diplomatskite izvori.

Od osmanskite izvori osobeno važni za obrabotka na trudot bea specijalnite i drugi salnaminja (godišnici) na Bitolskiot vilaet, salnaminjata na Osmanskoto carstvo, na Ministerstvoto za prosveta i dr., bogati so podatoci od raznoviden karakter, što gi proučivme vo bibliotekite na Republika Turcija, kako što se: "Devlet Kütüphànesi", "Belediye kütuphanesi", "Fatih Kütüphanesi", "Atatürk Kütuphanesi", "Süleymaniye Kütüphànesi" i drugi vo Carigrad. Od ovie izvori isto taka od posebna važnost bea i sidžilite (protokolite)na bitolskite kadii, prevedeni i zapazeni vo Državniot arhiv na SR Makedonija i vo Istoriskata biblioteka na Filozofskiot fakultet - Skopje, koišto osvetluvaat mnogu nastani i davaat bogati podatoci za razni priliki vo Bitolskiot region za vreme na osmanskoto vladeenje.

Najdragocenite podatoci od diplomatskite izvori gi pribravme vo Državniot arhiv na SRM vo Skopje, doneseni po pat na istražuvačka rabota od prof. d-r Hristo Andonov-Poljanski. Tie se filmirani izveštai na britanskite, avstro-ungatskite, francuskite, srpskite, italijanskite i drugi konzularni pretstavnici od Solun, Bitola, Atina, Belgrad, Carigrad, Sofija i drugi mesta. Vo Državniot arhiv na SRM go proučivme i postojniot fond na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija, koj ni pomogna pri osvetluvanjeto na nekoi važni kulturno-prosvetni i drugi prašanja vo Bitola i okolinata vo toa vreme. Svoevremeno vo navedeniot arhiv gi iskoristivme i mikrofilmiranite izveštai na konzularnite pretstavnici na Francija, Srbija i dr. od napred navedenite centri na Osmanskoto carstvo. Vo isto vreme eden del na izveštaite na konzularnite pretstavnici gi iskoristivme prevedeni na makedons-

P R V D E L

GRANICI, TERITORIJALNA PODELBA I ADMINISTRATIVNO UREDUVANJE

Glava I

GRANICI I TERITORIJALNA PODELBA

1. Granici

Bitola so okolinata se naoǵa vo centralniot del na Balkanskiot Poluostrov. Vo vtorata polovina na XIX vek zazemal istočniot del na istoimeniot Bitolski ejalet, odnosno vilaet. Vsušnost naznačeniot vilaet vo sostavot na evropskiot del na Osmanskoto carstvo, narečen Rumelija.

Poradi administrativni i drugi reformi što se vršele vo toa vreme vo Osmanskoto carstvo vo vrska so reorganizacijata na Carstvoto, pri administrativno-teritorijalnata podelba često se menuval i teritorijalniot sostav na Bitolskoto podračje, so što se menuvale i granicite.

Vo početokot na toj period edno vreme ova podračje se graničelo so kazite ili okoliite na istoimeniot Bitolski sandžak ili liva (okrug), i toa kako što sleduva:

- na sever - so Kičevskata kaza,
- na severoistok i na istok - so Prilepskata kaza,
- na jug - so Lerinskata kaza,
- na zapad - so Ohridskata i Prespanskata, odnosno Resenakata kaza.[1]

So natamošnite administrativni reformi vo Carstvoto pri novata administrativno-teritorijalna podelba, vo 1285 godina po hidžri (1868-69), Bitolskoto podračje se graničelo so napred navedenite kazi, koga tie bile pretvoreni vo nahii ili opštini.[2]

1 SDAO, Istanbul 1265 h. (1848-49), str. 35, 36; 1266 h. (1849-50), str. 67; 1267 h. (1850-51), str. 64-67; 1268 h. (1851-52), str. 62-69; 1269 h. (1852-53), str. 63-71; 1272 h. (1855-56), str. 81, 82; 1282 h. (1865-66), str. 60-80; 1283 h. (1866-67), str. 154-175.

2. SDAO, Istanbul 1285 h. (1868-69), str. 174-176.

Vo 1289 h. (1872-73) godina ova podračje se graničelo so istite nahii, koišto vo istata godina povtorno se pretvoreni vo kazi, so isključok na Prespanskata nahija, kojašto ostanala i ponatamu vo dotogašnata položba ili rang.[3] Ovie granici na Bitolskoto podračje ostanale do krajot na XIX vek.

2. Teritorijalna podelba

a. Nahii

Vo početokot na ovoj period vo sostavot na Bitolskata kaza ne postoele nahii ili opštini.

So tekot na administrativni reformi vo Carstvoto, po donesuvanjeto na Uredbata za formiranje na opštinski organi vo 1871 godina,[4] i vo Bitolskata kaza bile formirani slični administrativno-teritorijalni ednici. Po toj povod, vo 1292 h. (1875) godina vo navedenata kaza bile Resenskata i Prespanskata nahija.[5]

Vo tekot na natamošnite administrativni reformi, pri povtornata administrativno-teritorijalna podelba, vo sostavot na Bitolskata kaza, pokraj postojnite, se formiraat i drugi nahii. Vo 1305 h. (1887-88) godina vo sostavot na ovaa kaza se naoǵale slednite nahii:

1. Resenskata,
2. Prespanskata,
3. Kruševskata,
4. Demirhisarskata.[6]

3 SDAO, Istanbul 1289 h. (1872-73), str. 246.

4 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 40, 41; Roderi H. Davison, Reform in the Ottoman Empire 1856-1876, Princeton, New Jersey 1963, str. 146-151.

5 MVMS, Manastir 1292 h. (1875), str. 49-97; SDAO, Istanbul (Dersadet) 1292 h. (1875), str. 246.

6 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 218-220; SDAO, Istanbul 1310 h. (1892-93), str. 812-824.

Ponatamu vo sostavot na Bitolskata kaza nemalo promeni, taka što do krajot na XIX vek vo ramkite na ovaa kaza ostanale spomnatite četiri nahii.

b.Sela

Vo početokot na vtorata polovina na minatiot vek vo sostavot na ovaa administrativno-teritorijalna edinica se naoǵaa golem broj naselbi ili sela, no so formiranjeto na nahiite, vo tesnoto podračje na Bitola ostanale slednite:

Ime na seloto	br. na semejstva	br. na žiteli
1.Ak Kečeli	23	216
2.Egri Paša	27	279
3.Erenova Muslim ve Reaja (Muslimansko i Raińsko Oreovo)	31	262
4.Isnegova (Snegovo)	7	43
5.Ismileva (Smilevo)	3	18
6.Islepče (Slepče)	59	558
7.Istrugova (Strugovo)	33	249
8.Istrezova (Streževo)	28	188
9.Isveti Todor (Sveti Todor)	22	224
10.Isviništa (Svinište)	9	83
11.Ivanovca (Ivanovci)	21	269
12.Izlokukan (Zlokukani)	94	444
13.Izmirnova Muslim (Muslimanska Zmirnova/	12	72
14.Izmirnova Reaja (Rainska Zmirnova)	11	95
15.Iskočivir (Skočivir)	56	418
16.Islivica (Slivica)	22	189
17.Ismileva Atik (Staro Smilevo)	11	78
18.Ismileva Džedit (Novo Smilevo)	248	1.371

19.Isveti Petka (Sveti Petka)	61	470
20.Orizar Bala (Gorno Orizare)	34	236
21.Orizar Zir (Dolno Orizare)	45	307
22.Optičar	55	260
23.Orta Egri (Sredno Egri)	35	232
24.Oblakova (Oblakovo)	40	350
25.Opsirina (Opsirino)	34	261
26.Ostrec	108	648
27.Obednik	61	308
28.Obršan	49	435
29.Brusnik	93	661
30.Bukova (Bukovo)	227	1.474
31.Bratin Dol	30	205
32.Bistrica	36	222
33.Barešan	49	381
34.Beranca	57	524
35.Bukri	11	55
36.Baldovenca	18	184
37.Belče	11	82
38.Bituša (Pararion)	40	430
39.Bela Crkva	47	441
40.Brot	61	452
41.Puzdiš	28	248
42.Porodim (Porodin)	85	494
43.Pohodim Bala (Gorno Podino)	8	79
44.Pohodim Zir (Dolno Podino)	11	112
45.Planik	16	144
46.Paralova (Paralovo)	20	178
47.Polik (Polog)	17	142
48.Podmol	33	254
49.Presil	63	402

50.Crnobuka (Crnobuki)	52	458
51.Capari	197	1.287
52.Crnovir (Crn Vrv)	8	40
53.Crnovca (Crnovec)	89	512
54.Čagor	10	76
55.Čairli Bala (Gorno Čairli)	7	63
56.Čairli Zir (Dolno Čairli)	33	294
57.Čekrekči (Čekrči)	66	511
58.Čengel	8	101
59.Dihova (Dihovo)	81	574
60.Delbegler (Delbegovci)	22	243
61.Dobromir	40	422
62.Dobruševa (Dobruševo)	67	607
63.Dragorina (Dragorino)	5	61
64.Dragoš	87	717
65.Dragožan	14	142
66.Drevenik	66	453
67.Dolenca Muslim (Muslimansko Dolence)	91	524
68.Hamalu ili K'nali (Kremenica)	398	1.989
69.Holeven (Olevени)	24	211
70.Hutova (Utovo)	2	55
71.Hadobor	57	303
72.Hahova (Krekovci)	35	246
73.Hahotin (Rotino)	42	348
74.Hakova (Krateron)	93	807
75.Hamna	82	512
76.Haštani	11	93
77.Hiharca	25	151
78.Hunca Paša (Pašino Huvci)	51	483
79.Zagoriš (Zagoriše)	13	90
80.Zulica	36	254

81.Žabjan (Žabjani)	24	228
82.Srpca Sagir (Mala Srpca)	33	438
83.Srpca Paša (Pašino Srpca)	91	737
84.Sekiran	16	164
85.Suhodol Muslim (Muslimanski Suvodol)	61	313
86.Suhodol Reaja (Rajin Suvodol)	22	259
87.Tepavca (Tepavci)	38	313
88.Trn	29	206
89.Trnova (Trnovo)	338	2.480
90.Trap	28	222
91.Trnovca	91	645
92.Umurler	19	290
93.Glineš (Gnileš)	16	126
94.Gopeš	408	2.131
95.Gradešnica	60	527
96.Grdilova (Grdilovo)	9	91
97.Grumaz	6	64
98.Krstonor (Krstoar)	35	281
99.Kravari	11	59
100.Krklina	41	402
101.Kukurečan	77	647
102.Karaman	38	290
103.Kočišta Reaja (Rajno Kočište)	42	232
104.Kaniña	28	203
105.Kabalaica (Kabalevci)	15	125
106.Kažani	84	515
107.Kutretin	5	52
108.Kragnova (Kraknevo)	3	44
109.Klabučišta	102	752
110.K'šava (Kišava)	118	600
111.Gavat	188	1.175

112.Lahca (Lavci)	95	589
113.Lahlar (Vlahlar)	13	196
114.Lehidže (Lažec ili Lažetec)	116	750
115.Lisolaj	45	338
116.Lera	99	516
117.Magareva (Magarevo)	328	2.416
118.Mogila	80	809
119.Medžitli (Medžitlija	106	497
120.Malovišta	428	2.150
121.Murgaš (Murgaševo)	49	269
122.Nižepol (Nižepole)	212	1.890
123.Novak (Novaci)	50	359
124.Negotin	44	318
125.Negočan (Niki)	78	496
126.Novoselan	9	102
127.Nošpal	45	382
128.Vak'f Egri (Vakaf Egri)	22	94
129.Velesel	14	96
130.Velušina	111	860
131.Vardina	26	163
132.Viranefca (Vranevci)	24	222
133.Vodnan (Voǵani - Vodeni)	21	169
134.Ložan	25	259

Središteto na ova područje, gradot Bitola, imalo 5.399 kuḱi i 31.253 žiteli, i bilo narečeno M a n a s t i r.[7]

Spored osmanskite izvori, vo vtorata polovina na XIX vek vo Bitolskoto područje se naoǵale 135 naselbi, od koi 134 bile selski i 1 gradsko. Trba da se spomnuva deka ima slučai kade što dve bliski sela se dadeni zaedno, a ne oddelno, kako što e

7 MVMS, manastir 1310 h. (1892-93), str. 298-412; Sojuzen zavod za statistika, Azbučen spisok na naselbite na SRM, Belgrad 1971, str. 5-38; Републичкм завод за статистика, Список на населбите на СРМ, Скопје 1972, str. 5-60.

slučajot so selata Muslimansko Oreovo i Rainsko Oreovo.[8]

Od ovie izvori može da se konstatira deka brojot na naselbite, kukite i žitelite vo Bitola i okolinata pri krajot na devettata decenija na XIX vek bil kako što sleduva:

naselbi	kuki	žiteli[9]
135	13.497	88.057

Vo podatocite na stranskite konzuli od toj period, kako što se britanskiot konzul Blant, avstro-ungarskiot A. Kral i dr., kako i kaj bugarskiot etnograf Vasil K'nčev, koi se odnesuvaat i za naselbite vo Bitolskoto (područje) od toa vreme, se dadeni pogolem broj naselbi. Spored podatocite na avstro-ungarskiot vicekonzul od Bitola A. Kral, koišto se odnesuvaat[22] 1897 godina, vo Bitolskoto područje[10] imalo 138 naselbi. Kaj Vasil K'nčev se zabeleženi 148 naselbi[11] itn. Vo ovie navodi vo odnos na napred navedenite podatoci za naselbite i žitelite vo niv, što se zemeni od osmanskite službeni izvori, se zabeleženi i slednite:

1.Vak'f	spored Blant	79	496
2.Smolevo	spored Blant	35	281
3.Podzem	spored Blant	50	359
4.Mečkarica	spored Blant	66	511
5.Biljanik	spored Blant	188	1.175
6.Čarma	spored Blant	28	100[12]
7.Kara Han	spored Kral	99	386
8.Mečkarnica	spored Kral	3	15
9.Vituša	spored Kral	80	613
10.Kimovo	spored Kral	118	600
11.Podzem	spored Kral	27	248[13]
12.Vašarejca	spored K'nčev	-	350
13.Kaftandžica	spored K'nčev	-	22
14.Poešovo	spored K'nčev	-	210

8 MVMS, manastir 1310 h. (1892-93), str. 299.
9.SDAO, Istanbul 1306 h. (1888-89), str. 694-700; 1308 h. (1890

15.Bori Mečka	spored K'nčev	-	70
16.Logoverdi	spored K'nčev	-	420
17.Gnestino	spored K'nčev	-	300
18.Gorno Aglarci	spored K'nčev	-	230
19.Dolno Aglarci	spored K'nčev	-	230[14]

Spored podatocite na navedenite konzuli Blant i A. Kral, kako i na bugarskiot etnograf Vasil K'nčev, vo Bitolskoto podračje pri krajot na XIX vek se naoǵale uštе 19 naselbi, taka što vkupniot broj na naselbite vo toa vreme iznesuval 154. No, vo beleškite na ovie avtori nekoi podatoci se dadeni nejasno, zbrkano, kako što e slučaj kaj vicekonzulot A. Kral so naselbite Mrenoga, Suvo Grlo i Lopatica od Demirhisarsko i Lopatica od Moriovsko,[15] što toj gi ima evidentirano kako naselbi od Bitolskoto podračje.[16]

-91), str. 772-784; 1309 h. (1891-92), str. 804-816; 1310 h. (1892-93), str. 812-824; 1311 h. (1893-94), str. 840-851; 1312 h. (1894-95), str. 860-869; 1314 h. (1896-97), str. 902-913; 1315 h. (1897-98), str. 556-566; 1316 h. (1898-99), str. 678-687; 1317 h. (1899-1900), str. 638-647; MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 298-412.

10 Томо Томовски, Населението на Битолскиот санџак во 1897 година според статистичкиот преглед на австро-унгарскиот вицеконзул А. Крал, "Историја", ССДИ на СРМ, бр. 1, Скопје 1969, str. 50-54.

11 Васил Кънчев, Македония - етнография и статистика, София 1900, str. 236-238.

12 Христо Андонов-Полјански, Еден непознат статистички извештај за Битолскиот вилает од 1897 година, "Годишен зборник" на Филозофски факултет, кн. 21, Скопје 1969, str. 81-1888.

13 Томо Томовски, c.d., str. 50-54.
14 Васил Кънчев, c.d., str. 236-238.
15. MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 367, 395, 402.

16 Томо Томовски, c.d., str. 50-54.

G l a v a II

ADMINISTRATIVNO UREDUVANJE

1. Gradska opštinska uprava (Belediye dairesi)

Bitola kako mnogukraten razvien centar i kako sedište na istoimeniot Bitoleski vilaet, imala pokompletna i porazgraneta gradska opštinska uprava. Takvata uprava so razgraneta administracija, so poveќe službi vo centrite na sandžacite ili okruzite i vo centarot na spomnatiot vilaet, vo Bitola gi zamenuvala i državnite organi na administracijata na kazite ili okoliite, odnosno nivnata rabota vo navedenite mesta. Vo pomalite centri, za razlika od pogolemite, ne postoela gradska opštinska uprava, a vo nekoi mesta ni gradski opštinski sovet, taka što opštinskata uprava se sostoela od pretsedatel i sekretar na opštinata.[17] Sledstveno na toa, vo ramkite na gradskata opštinska uprava za grad Bitola funkcionirala režiskata uprava, uprava na železnicata, advokatska služba i drugo.[18]

Gradskata opštinska uprava, narečena "B e l e d i y e d a i r e s i" (Beledije dairesi), što vo toa vreme postoela vo Bitola kako značitelno razgranet organ na vlasta, vo svojot sostav imala institucii na civilnata uprava, pravni službi, služba za čuvanje na redot, daночna služba, advokatska služba i drugo.

Ovde Gradskata opštinska uprava pretstavuvala organ na administrativnata vlast za upravuvanje na podračjeto na centarot na navedeniot vilaet - Bitola.

a. Pretsedatel na Gradskata opštinska uprava (Reis Belediye)

Na čelo na Gradskata opštinska uprava ili Beledieto, kako i na Gradskiot opštinski sovet, stoel upravuvačot ili pretsedatelot, koj nosel naslov "r e i s".

Reisot na Beledieto gi upravuval rabotite ili službite na ci-

17 Vecihi Tönük, Türkiye-de idare teşkilati, Ankara 1945, str. 155-170; MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 240, 242, 296.

vilnata, finansiskata, zdravstvenata i pravnata ~~xxxxx~~ administracija, na čuvanjeto na redot i drugo vo delokrugot na ovo administrativno telo

Reisot na Beledieto, pokraj upravuvanjeto so administrativnite raboti, istovremeno pretsedaval i na sednicite na Gradskata opštinska uprava, odnosno na Gradskiot opštinski sovet.

Reisot na ovoj organ vo centarot na centralnata kaza na centralniot sandžak na istoimeniot Bitolski vilaet vo Bitola pod svoja uprava gi imal i selata na spomnatata kaza, odnosno opština, upravuvajḱi gi naedno i rabotite na selskite sovety.

Spored raspoloživite izvori, dodeka reisot na beledieto vo centrite na centralnite kazi na sandžacite bil potčinet, odnosno potpaḱal pod nadzor na mutesarifot ili guverneror na odnosniot sandžak, reisot na Gradskata opštinska uprava na centralnata kaza na centralniot sandžak na spomnatiot vilaet bil pod nadzor na nadležnite upraviteli na navedeniot vilaet, bidejḱi vo centralniot sandžak ne postoele okružni organi na administracijata. Rabotite na centralnite služby na administracijata vo centralniot sandžak gi vršele administrativnite organi na Vilaetot. Vo vreme na postoenjeto na kancelarijata na kajmakamot na Vilaetskiot centar - "M e r k e z k a y m a k a m i" -, reisot na Beledieto na Bitola paḱal pod nadzor na spomnatiot visokodostojnik ili kajmakam.

Zaradi toa, reisot na Beledieto na grad Bitola, raznite službeni akti, naredbi i sl. što doaḱale od povisokite organi i trebalo da se izvršuvaat preku službite što potpaḱale pod negova nadležnost, gi zemal od oficielnite lica na Vilaetot ili kajmakamot na Vilaetskiot centar. Ovie razni službeni spisi odnosniot reis gi upatuval za izvršuvanje do nadležnite služby pod negov nadzor.[19]

18 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 202-203.

19 Vecihi Tonuk, c.d., str. 153, 170; Aristarchi Bey, Legislation Ottomane, T. III, Constantinople 1874, str. 35-38; A. Heidborn, Manuel de droit public et administratif de l'Empire Ottoman, T. I, Vienne-Leipzig 1908, str. 193-197; MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 199, 227-228.

b. Sovet na Gradskata opština (Meclis Belediye)

Sovetot na Beledieto ili na Gradskata opštinska uprava, odnosno Gradskiot opštinski sovet, narečen "M e c l i s B e l e d i y e" (Medžlis Beledije), bil najvisokiot organ na ovo administrativno telo. Na čelo na ovoj organ stoel reisot ili pretsedatelot na Beledieto, koj zasedaval so sednicite na toj sovet.

Dodeka vo drugi mesta pretsedatelite na soodvetnite soveti bile imenuvani od strana na mutesarifot ili guvernerot na sandžakot, vo centarot na centralnata kaza na centralniot sandžak na istoimeniot Bitolski vilaet, vo Bitola, kade što ne postoele okružni administrativni organi, reisot na soodvetniot organ, odnosno sovet, se imenuval od strana na valijata na navedeniot vilaet.

Vo literaturata se spomnuva i potpretsedatel na ovoj sovet, narečen "r e i s m u a v i n i".[20] No, vo specijalnite salnaminja na Bitolskiot vilaet, ovie soveti ne bile zastapeni i so takvi oficielni lica ili členovi.[21]

Spomnatiot sovet se sostoel od devet členovi. Pokraj pretsedatelot, kojšto bil reisot na Beledieto, členovi na Sovetot na Gradskata opština bile uštе osum drugi lica, od koi četvorica bile muslimani, trojca hristijani i edno lice Evrein. Za členovi na ovoj sovet bile naznačuvani istaknati stopanstvenici, kako i poznati stručnjaci na grad Bitola.

Za členovi na Sovetot bile birani građani na 25 godini vozrast, što plaќale najmalu 50 groša ili pijastri danok godišno.

Vo otsustvo na pretsedatelot na Sovetot, so sednicite pretsedaval postariot člen na ovoj sovet.

Sovetot na Beledieto zasedaval redovno dvapati nedelno, dodeka pri vonredni potrebi i priliki ovoj forum održuval i vonredni sostanoci.

20 Aristarchi Bey, c.d., str. 36.
21 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 202.

Spomnatiot sovet možel da počnuva rabota na sednicite dokolku imal kvorum, odnosno dokolku bile prisatni dve tretini na členovite na Sovetot. Rešenijata ili zaključocite ovoj sovet gi donesuval so prosto mnozinstvo, a vo slučaj na ednakvi glasovi po nekoe prašanje, rešavački bil glasot na pretsedatelot na sednicata.

Pretsedatelot i sekretarot na ovoj forum gi potgotvuvale materijalite, odnosno beleškite od debatite, kako i zapisnicite od održanite sednici na spomnatiot sovet, koišto po potgotvuvanjeto i obrabotuvanjeto, preku kajmakamot na Vilaetskiot centar vo Bitola, gi dostavuvale do valijata na Bitolskiot vilaet. Vo sprotivno, so prestanuvanjeto na funkcijata kajmakam na Vilaetskiot centar, potgotvenite materijali od naznačenite sednici nadležnite na Sovetot na Beledieto gi praќale do istiot visokodostojnik na navedeniot vilaet preku nadležnite vo vilaetskata uprava.

Sovetot na Beledieto glavno se zanimavaše so slednite prašanja:

1.Vodel nadzor pri gradbata na javni zgradi, urivanjeto na zgradi što bile skloni na paѓanje i go zagrozuvale životot na graѓanite, kako i pri raspodelbata na vodite za navodnuvanje.

2.Se grižel za vakafskite raboti vrz osnova na vakafskiot pravilnik.

3.Se zanemal za javnite zdravstveni potrebi, soobraќajot, transportot i ukrasuvanjeto na gradot, gradskite parkovi, odnosno estetskiot izgled na gradot.

4.Se grižel za rabotata na protivpožarnata služba.

5.Se zanemal za higienata na gradot, gradskite banji ili kupatila, za čistotata na gradskite ulici i sl.

6.Upravuval so prihodite i rashodite na Beledieto.

7.Gi vršel formalnostite vo vrska so sklučuvanjeto na dogovori za kupoprodažba vo delokrugot na Beledieto.

8.Gi razgleduval slučaite vo vrska so globite što bile pod

negova nadležnost vo soglasnost so pravilnikot na Beledieto.

9.Se grižel za naplatata, kirijata i drugite prihodi što se dobivale od objektite na Beledieto.

10.Se zazemal za opredeluvanje na dancoite vo gradot Bitola i okolinata.

11.Gi razgleduval finansiskite i budžetskite raboti na Beledieto.[22]

v.Institucii na civilnata administracija i za čuvanje na redot

Pokraj Sovetot na Beledieto, vo delokrugot na Gradskata opštinska uprava na Bitola postoele i razni državni službi na civilnata administracija i za čuvanje na redot, zaradi ispolnuvanje na potrebite na graganite od ova mesto. Ovie službi vo centarot na istoimeniot Bitolski Vilaet, vo Bitola, bile porazgraneti, taka što pod režiska uprava na ova mesto se naogale i režiskite službi od drugite centri na Bitolskiot sandžak. Tie službi pri Gradskata opština na Bitola izgledale kako što e dadeno podolu.

v-1.Funkcioneri na Gradskata opština (Memurin Belediye)

1.kontrato memuri (službenik za sklučuvanje na dogovori),

2.nezinat müfettişi (inspektor za higiena),

3.saat muvekiti (navivač na gradskiot časovnik),

4.Belediye tabibi (lekar na Beledieto),

5.müendis (inžener),

6.refik-i (sorabotnik).

v-2.Kancelarija na Gradskata opština (Belediye Kalemi)

1.Baş kâtib (glaven sekretar)

2.Sandîk emini (blagajnik),

22 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 202, 203; Aristarchi Bey, o.d., str. 35-36; A. Heidborn, o.d., str. 195-197.

3.yevmiye kâtibi (registratot na dnevnici),

4.asi memuri (službenik za zdravstvena preventiva ili vakcinacija,

5.çarşi tahsildari (pazaren inkasator),

6.tahsildar (inkasator na Gradskata opština).

v-3.Komesari na Gradskata opština (Belediye Komesarlari)

1.Komesarlar (komesari) - 6 lica.

v-4.Režiska uprava (Reji idaresi)

Upravnik (Müdür)

1.sandik emini (blagajnik),

2.kâtib (sekretar),

3.ambar emini (magacioner)

4.Muhamm[illegible]n (službenik za ocenuvanje ili vrednuvanje na predmeti)

Pod režiskata uprava na Bitola se nao[illegible]aa režiskite služби na Ohrid, Prilep, Lerin, Resen i Prespa, kako i kolažiite ili nadziratelite za gonenje na špekulanti, kontrabandisti i sl. vo Bitola i Kičevo. Vo Bitola ovaa služba se sostoela od 20 lica.

v-5.Sovet na Generalnata uprava (Divan Umumiye idaresi)

Upravnik (Müdür)

1.müfettiş muavini (pomošnik inspektor),

2.muhasebe başkâtibi (glaven sekretar na smetkovodstvoto),

3.muhasebe başkâtibi refik-i (sorabotnik na glavniot sekretar na smetkovodstvoto),

4.muhasebe mukayyid-i (registratot na smetkovodstvoto),

5.sandik emini (blagajnik),

6.kantarci (kantardžija ili merač na pazarot),

7.tahrirat başkâtibi (glaven sekretar na Gradskata opština),

8.tahrirat mukayyid-i (registratot na dopisnata služba ili arhiva),

9.tahrirat mubeyyiz-i (prepisivač na dopisnata služba ili arhiva),

10.muskirat kâtibi (evidentičar na alkoholni pijaloci),

11.teskere kâtibi (sekretar za izdavanje na uverenja, potvrdi, legitimacii i sl.),

12.odaci (služitel).

v-6.Uprava na Železničkata stanica (Sumeudufer idaresi)

1.Manastir acente memuri (službenik na železničkata agencija vo Bitola).[23]

2.Selski institucii (Devair kura)

Vo bitolskite, kako i vo drugite sela vo Carstvoto, vo toa vreme isto taka postoele selski organi na vlasta. Tie bile formirani zaradi čuvanje na redot, posreduvanje megu selskoto naselenie i državnata vlast i sl.

Napomenuvame deka slični organi, odnosno institucii na vlasta, postoele porano i vo gradskite kvartovi, reoni ili maala vo vid na maalski soveti.[24]

a.Selski knet (muhtar)

Pretstavnikot i upravuvačot na administrativnata vlast vo selata bil selskiot knet, koj nosel zvanje "m u h t a r". Muhtarot istovremeno go upravuval i Sovetot na starcite na seloto ili selskiot sovet.

Muhtarot bil biran od strana na selanite so vozrast na 18 godini, što bile zadolženi so godišen danok minimum po 50 groša godišno. Za muhtar moželo da bide izbrano lice so napolneti 30 go-

23 MVRS, manastir 1310 h. (1892-95), str. 202, 203.

24 Regesti (protokoli) na bitolskite kadii, sidžil br. 101, list 49/1 (prevod na makedonski jazik), Biblioteka za istorija pri Filozofskiot fakultet, Skopje.

dini vozrast i zadolžen so godišen danok od minimum 100 gróša. Predloženata ličnost za muhtar od strana na selanite na soodvetnoi selo za taa dolžnost ja imenuval kajmakamot na Vilaetskiot centar na Bitolskiot vilaet vo vremeto dodeka postoela takva institucija vo centarot na ovoj vilaet, vo Bitola, no podocna, so otstranuvanjeto na navedenata institucija, imenuvanjeto na muhtari vo bitolskite sela vršel samiot valija na toj vilaet.

Muhtarot vo seloto ja imal pod svoj nadzor selskata straža narečena "b e k ç i" (bekči). Selskata straža ili bekčijata vršela eden vid služba slična na policiskata. Istovremeno muhtarot na seloto vršel nadzor i nad čuvarot na selskite pasišta, poleto i šumite na odnosnoto selo. Pokraj ovie zadolženija, muhtarot na seloto se interesiral i za slednoto:

1.eliminiranje na razni nepriliki, nenadejni prirodni nepogodi vo seloto i sl.,

2.organiziranje na zdravstvena preventiva,

3.davanje pomoš ili pomaganje okolu sobiranjeto na državnite danoci,

4.evidentiranje na novorodenite deca, umrenite, venčanite i razvedenite lica,

5.evidentiranje na pojaveni nepoznati lica, dezerteri i razni kriminalci vo delokrugot na odnosnoto selo i drugo.

Razni podatoci za novorodenite, venčanite i razvedenite lica, kako i umrenite muhtarot gi dostavuval na kompetentnite za natamošno sledenje, a, pak što se odnesuvalo za kriminalcite i razni pretstapnici, gi prakal do nadležnite, zaradi apsenje.

Muhtarot isto taka se grižel i za rasturanje na razni pokani, rešenija i drugi službeni pisma, akti i sl. što doagale od strana na civilnite, sudskite i drugi organi na administracijata. Toj im pomagal na razni službeni lica što doagale vo seloto pora-

di razni službeni raboti, za polesno da ja vršat svojata služben**a** dolžnost.

Mandatot na muhtarot na seloto trael edna godina, no toj ne ovaa dolžnost možel povtorno da bide izbran so odobrenie na napred navedenite nadležni institucii.[25]

b. Selski sovet (Kura Ihtiyar Meclisi)

Selata, pretgradijata i drugi sličeni mali teritorijalni edinici imale svoi soveti narečeni "K u r a I h t i y a r M e c l i s i" (Kura Ihtijar Medžlisi) ili selski sovet na starcite.

Selskiot sovet na starcite bil upravuvan od strana na selskiot knet ili muhtar. Pokraj muhtarot, vo toj sovet učestvuvale i drugi izbrani lica od redot na prvencite od odnosniot lokalitet, i toa od 5 do 10 duši, od koi meģu prvite bile selskiot imam kaj muslimanite i popot na seloto meģu hristijanite. Vo selata so razni religiozni sostavi na naselenieto imalo po dva ili poveḱe takvi soveti.

Razni zaednički prašanja, nesoglasici i sl. meģu členovite na dve konfesii ili religiozni zaednici bile razgleduvani i rešavani na zaednički sostanoci. Na ovie sostanoci i dvata soveta na starcite prakale po 6 do 10 lica, koi bile členovi na odnosnite soveti na verskite zaednici. Spomnatite xxxxx xx xxxxxxxx sostanoci gi rakovodel postariot muhtar na tie dva soveta na starcite na odnosnite sela ili predgradija, odnosno maala.

Sovetot na starcite razgleduval razni prašanja, kako što se:

1. Razvojot, kako i napredokot na zemjodelstvoto i stočarstvoto.

2. Griža za podviżniot i nepodviżniot imot ostanat bez naslednici.

3. Angažiranje za otvaranje na učilišta, snabduvanje na učiliš-

tata so ogrev, nivnata rabota, izdržuvanje na učilišnite zgradi i drugo.

4.Grižа za neobrabotenite zemjišta vo atarot na seloto i zapoznavanje na miduret na odnosnata nahija, preku muhtarot, so taa polozba.

5.Raspodelba na danočnite zadolžbmija nad selskite semejstva.

6.Održuvanje na higienata vo seloto.

7.Griža za eliminiranje na razni prirodni nepogodi i sl.

8.Pomiruvanje na skarani strani i eliminiranje na razni mali nesoglasici vo seloto.

9.Griža za selskite šumi, pasišta, patišta, mostovi, češmi, izvori i sl., kade što za nivno održuvanje bila potrebna soodvetna pomoš od kompetentnite.

Členovite na tie soveti bile birani za edna godina, i toa so odobrenie na kajmakamot na kazata, dodeka vo Bitolsko odobruval kajmakamot na Vilaetskiot centar. So prestanuvanjeto na institucijata kajmakam na Vilaetskiot centar vo Bitolskiot vilaet, členovite na ovie soveti vo Bitolsko bile odobruvani od kompetentnite na samiot vilaet. Istite lica možele povtorno da bidat izbrani za členovi na tie soveti po odobruvanje na napred navedenite kompetentni institucii.[25]

v. Selska komisija i polska žandarmerija (Fahri zaptiye)

Zaradi održuvanje na redot i mirot, kako vo drugi mesta taka i vo Bitolskoto podrače vo toa vreme bile formirani selski komisii i polska žandarmerija narečena "F a h r i z a p t i y e" (Fahri zaptije).

Kako što može da se konstatira od pravilnikot za organiziranje i dejnosta na navedenite komisii od 1887 godina, sekoja

25 AVMS, manastir 1310 h. (1892-93), str. 40-41; Vecihi Konuk, c.d., str. 39; Aristarchi Bey, c.d., str. 24-30; A. Heidborn, c.d., str. 193-197; James Baker, Turkey in Europe, London 1877, str. 510.

komisija bila formirana od česni i sposobni selani, koišto držele kaj sebe i oružje. Ovaa dejnost tie ja vršele besplatno, zatoa selskata komisija nosela naziv i "b e s p l a t n a s e l s k a ž a n d a r m e r i j a".

Selskata žandarmerija bila zadolžena kako što sleduva:

1.Da gi štiti selanite, ovčarite, drvarite i vodeničarite od razbojnici.

2.Da gi goni razbojnicite, aramiite, voenite begalci i sl., niv da gi faќa i da gi predava na nadležnite organi za sudenje.

3.Da sobira podatoci za dviženjeto na razni razbojnici, aramii i sl.

4.Da gi legitimira, odnosno proverava patnicite i razni drugi minuvaći niz seloto preku nivnata lična karta narečena "t e s k e r e" i, dokolku liceto izgledalo somnitelno, da go predava na žandarmerijata, zaradi odveduvanje do najbliskite nadležni vlasti.

5.Da gi izvesti nadležnite vlasti za sekakvi nastani vo seloto, kako što se karanici, tepački, kražbi, ubistva i sl., pismeno ili usno preku nekoj svoj člen, dokolku vo seloto nemalo pismeno lice.

6.Da i pomogne na carskata vojska pri gonenje na razbojnici, štom za toa ќe doznae.

7.Da go sledi vo seloto odnesuvanjeto na licata podložni na prestapi, kriminal i sl. i, dokolku se konstatira deka meѓu niv ima teško popravlivi, istite prestapnici da gi prijavuva na nadležnite vlasti so cel upatuvanje na takvite lica vo drugi, dalečni mesta.

8.Da ja nosat so sebe dozvolata za nosenje oružje, narečena "s i l a h t e s k e r e s i" i da ja pokažuvaat pri baranje od nadležnite.

---

26 aVMS, manastir 1310 h. (1892-93), str. 40-41; Vecihi Tonuk, c.d., str. 158-160; Aristarchi Bey, c.d., str. 34-35.

9.Po potreba, da bara pomoš od žandarmerijata na sosednite sela, kako i od mesnite graѓanski i voeni vlasti.

Vo slučaj seloto da bide napadnato od pogolem broj razbojnici, a polskata žandarmerija ne ќe može da se protivstavi, selskata komisija vo tie okolnosti se obvrzuvala da gi naoružа site selani sposobni za nosenje i upotrebuvanje na oružje. Po završuvanje na gonenjeto na razbojnicite, selanite što ne potpaѓale pod polskata žandarmerija bile dolžni da go vratat oružjeto.

Kako selskata komisija taka i polskata žandarmerija, bile obvrzani da se pridržuvaat na napred navedeniot pravilnik i da gi izvršuvaat postavenite zadači vo odnos na čuvanje na redot i mirot vo odnosnoto selo. Dokolku členovite na spomnatata komisija i žandarmerija ne se angažirale za izvršuvanje na navedenite zadolženija, odgovarale pred zakonot kako součesnici na prestapi, razbojnici itn.[27]

3.Pravni institucii (Devair adliye)

Vo ovoj period vo centrite na spomnatiot vilaet, a posebno vo samiot vilaetski center, vo Bitola, pokraj institucilte na civilnata administracija postoele i pravni institucii zaradi zadovoluvanje na pravnite potrebi na graѓanite.

Za ovie potrebi na graѓanite vo Bitola postoele razni organi na sudskata vlast, kako što se Apelacionen sud so graѓanski i krivičen oddel, Prvostepen sud, Javno obvinitelstvo, Šerijatski sud, Trgovski sud, Oddelenie za skluѓuvanje na dogovori, Isledničko oddelenie, Izvršno oddelenie i dr.

Pokraj navedenite i drugi sudski organi, zaradi štitenje na interesite na graѓanite pred sudovite, davanje na raznovidna

27 Судски дело, извештаи од 1903 година на српските конзули, вицеконсули и управници во Македонија, Скопје 1954, 63-68

pravna pomoš i sl., vo Bitola postoela i advokatska služba.

Sudskite organi vo toj period rabotele vrz osnova na propisite na francuskoto i na serijatskoto pravo.

a. Prvostepen sud (Bidayet Mahkemesi)

a-1. Graǵanski oddel (Hukuk Dayresi)

Pokraj drugite centri na spomnatiot Bitolski vilaet vo toa vreme i vo centarot na toj vilaet, vo Bitola, postoel Prvostepen sud naročen "B i d a y e t M a h k e m e s i" (Bidajet Mahkemesi), za pretresuvanje na graǵanski i krivični dela ili prestapki. Prvostepeniot sud imal dva oddela, i toa graǵanski i krivičen.

Na čelo na Graǵanskiot oddel naročen "H u k u k D a y r e s i" (Hukuk Dajresi) stoel pretsedatel, koj nosel naziv "r e i s". Reisot na ovoj oddel bil imenuvan od strana na Ministerstvoto na pravdata.

Vo ovoj oddel na Prvpstepeniot sud se pregleduvale i se pretresuvale razni postapki koišto se odnesuvale na podvižniot i nepodvižniot imot na graǵanite itn. Spomnatiot sud vo pogolemite centri, kako što se okružnite i vilaetskiot centar Bitola, pretresuval predmeti vo vrednost do 5.000 groša. Predmetite so vrednost nad 5.000 groša bile praḱani na pregleduvanje vo Graǵanskiot oddel na Apelacioniot sud (Isninaf Mahkemesi hukuk dayresi). Sličnite sudovi vo pomalite mesta, vo centrite na okoliite, pretresuvale predmeti vo vrednost od 1.000 groša.

Vo centrite na nekoi pomali okolii, kako što se Matjanskiot i sl., ne postoele vakvi sudovi, dodeka vo centrite na pogolemite nahii pak postoele pomošnici ili vršitali na dolžnosta sudija, naročeni "n a i b v e k i l i", koišto vršele sudskata dolžnost vo odnosnata nahija.

Како најуреден и најкомплетен од првостепените судови во Битолскиот вилает бил Првостепениот суд во Битола.

Граѓанскиот оддел на овој суд не прифаќал да прегледува или претресува спорови помеѓу муслимани, што потпаѓале под специјалниот ресор на шеријатскиот суд, несогласувања помеѓу немуслиманите, што потпаѓале под специјална правна надлежност на застапниците на немуслиманските заедници, како и предметите што биле под компетенција на трговските судови.

Како членови или поротници при овој суд и во двата оддела се бирале лица како од муслиманите така и од немуслиманските заедници.

Пред да почне претресувањето на некое граѓанско дело или предмет, на однесните странки им се доставувало своевремено покани за судење. Во случај некоја или двете од странките поканети на судење да не се јават, судскиот орган го констатирал и го евидентирал изостанувањето, давајќи го потоа на надлежните за по-тамошно следење.

Персоналот на Граѓанскиот оддел на овој суд во Битола во наведениот период се состоел од следните лица:

Reis-i (pretsedatel)

Âza (členovi) - 2 lica

Âza mülazimi (islednik)* +

Zabit kâtibi (zapisničar) - 2 lica.[28]

+ Зборот "Âza mülazimi" значи практикант во некоја работа или служба, но во овој случај има значење на истражник на судското тело, нешто што се гледа и од податоците на руското вицеконзул од Битола - Никола Скрјабин.

Никола Скрјабин, с.д., стр. 105.

28 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 41-46; James Baker, c. d., str. 512-514; Aristarchi Bey, Legislation Ottoman, T. II, Constantinople 1874, str. 280-282; Никола Скрябин, Политическия и экономическия сведения о Битолском Вилајете собрани от Россий-ско-Императорским вицеконсулом, Битоля 12 февраля 1885, str.

2-2.Krivičen oddel (Ceza Dayresi)

Vo centarot na napred navedeniot vilaet pri Prvostepeniot sud, pokraj Građanskiot, postoel i krivičen oddel narečen "C e z a D a y r e s i" /Džeza Dajresi).

Na čelo na Krivičniot oddel na ovoj sud stoel pretsedatelot ili reisot, koj isto taka bil imenuvan od strana na Ministerstvoto na pravdata.

Vo ovoj oddel na navedeniot sud se pregleduvale predmeti ili prestapi na krivični dela koišto povlekuvale odgovornost ili kazna do tri meseci zatvor ili do 500 groša globa. Vo spротivno, deliktite ili krivičnite dela što bile pogolemi, se dostavuvale na pregleduvanje vo Apelacioniot sud na Vilaetot. Vo centrite na kazite ili okolite krivičnite oddeli na prvostepenite sudovi pregleduvale predmeti čija krivična odgovornost povlekuvala kazna do edna nedela zatvor ili 100 groša globa.

Vo slučaj okrivenoto lice da ne se javi na sudskata pokana na ovoj sud vo vrska so pregleduvanjeto na odnosnoto krivično delo, negovoto otsustvo bilo konstatirano i evidentirano od strana na nadležniot vo sudot i potoa protiv nego se poveduvala postapka za gonenje. Ovaa postapka se poveduvala po šest časa od opredelenoto vreme za odnosnoto suđenje. Za neprijavuvanje na sudskiot pretres po podnesena sudska pokana, odnosnoto lice moželo da bide kaznето so kazna od 1 do 5 dena zatvor. Dokolku nekoj od obvinetite ne ќe se javi i po opredelenoto prodolženo vreme za pretresuvanje na deloto, na baranje od javniot obvinitel, sudot opredeluval lice koe ќe go sledi sudskiot pretres ili postapka vo vrska so odnosniot delikt, i presudata vo toj slučaj se donesuvala vo otsustvo na obvinetiot.

Strankite nezadovolni od presudata na navedeniot sudski organ imale pravo, vo opredeleno vreme, protiv donesenoto rešenie da dostavuvaat žalba do Kasacioniot sud na Vilaetot, odnosno do Ape-

lacioniot sud vo Bitola.

Dejnosta na ovoj sud, kako i na drugite sudovi, ja kontroliral inspektorot za pravni raboti nareden "m ü f e t t ş", koj bil imenuvan od strana na Ministerstvoto na pravdata. Spomnatiot inspektor bilo predvideno da gi posetuval ovie i drugi sudski organi do 10 pati godišno i za funkcioniranjeto na ovie služby, nivnata položba i sl. vo toa vreme go izvestuval Ministerstvoto na pravdata.

Personalot na Krivičniot oddel na ovoj sud vo Bitola vo toj period se sostoel od slednite lica:

Reis-i (pretsedatel)

Âza (členovi) - 2 lica

Âza mülazimi (islednik)

Zabit kâtibi (zapisničar) - 2 lica

Başkâtibi (glaven sekretar) za dvata oddela na Sudot. 29

b. Šerijatski sud (Mahkeme-i Šeri-i)

Slično na drugite centri na navedeniot vilaet, i vo Bitola vo toj period, pokraj Prvostepeniot, postoel i Šerijatski sud nareden "M a h k e m e-i Ş e r i-i" (Mahkeme-i Šeri-i) ili "M a h k e m e-i Ş e r i y e" (Mahkeme-i Šerije).

Na čelo na ovoj sud ili služba stoel kadija ili sekretar, koj ja vršel dolžnosta na šerijatski sudija.

Spomnatite šerijatski sudovi razgleduvale prašanja, odnosno bile zadolženi za veridbi ili sklučuvanje na brakovi, razvodi na brakovi, opremnina ili čeis, miraz, alimentacija, sklučuvanje na testamenti, kako i za razni verski prašanja. Pri interpretiranjeto na razni prašanja, kadijata gi sledel principite na šerijatot.

29 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 41-53, 200; Aristarchi Bey, c.d., str. 280-281; James Baker, c.d., str. 512-514; Никола Сарафов, c.d., str.

Nadležnite sudii vo odnosnite sudovi se zanimavale ili pregleduvale soodvetni prašanja na muslimanskoto naselenie, dodeka za slični prašanja za naselenieto od drugite konfesii bile nadležni drugi slični službi. Takvite prašanja meǵu členovite na hristijanskite zaednici gi pregleduvale istovetni službi pred crkovnite visokodostojnici na taa konfesija, što bil slučaj i kaj evrejskite zaednici.

Vo nekoi centri ovie službi postoele kako oddelenija ili oddeli pri Prvostepeniot sud.

I ovie sudovi bile pod nadzor na organite na pravdata pri Centralnata vlada, na čelo na koi stoel Šejhulislam.[30]

v. Trgovski sud (Ticaret Mahkemesi)

Pokraj drugite centri na navedeniot Bitolski vilaet i vo vilaetskiot centar, vo Bitola vo naznačeniot period postoel Trgovski sud narečen "T i c a r e t M a h k e m e s i" (Tidžaret Mahkemesi).

Na čelo na Trgovskiot sud stoel pretsedatel ili reis, koj gi rakovodel sudskite raboti i gi vodel sudskite postapki vrzani so trgovskite sporovi. Sudskite raboti, kako i celokupnata sudska dejnost, pretsedatelot na ovoj sud gi vršel vrz osnova na Trgovskiot zakonik. Nego na navedenata dolžnost go imenuval kompetentniot organ za trgovski prašanja pri Centralnata vlada, nadležen za trgovsko-pravni prašanja. Pretsedatelot na ovoj sud za svojata rabota im odgovaral na odnosnite centralni organi za trgovski prašanja. Vo ovoj sud, pokraj pretsedatelot i službenite lica, kako nadvoreš-ni členovi učestvuvale i pet drugi lica, od koi 2 bile muslimani,

30 James Baker, o.d., str. 512; A. Heidborn, Manuel de droit public et administratif de l'Empire Ottoman, T. II, Vienne-Leipzig, 1909, str. 252-261; MVMS, Manast ir 1310 h. (1892-93), str. 256;, 275; Enver Ziya Karal, ord. prof., Osmanli Tarihi - nizam-i cedit ve tanzimat devirleri, V cilt, Ankara 1970, str. 174.

2 hristijani i 1 Evrein.

Trgovskiot sud vo Bitola razgleduval predmeti ili trgovski sporovi od svojot delokrug, dodeka predmetite što bile nadvor od negovata nadležnost gi dostavuval na nadležnite trgovski sudovi od povisok stepen pri Centralnata uprava vo Carigrad. Isto taka i žalbite na nezadovolnite stranki podneseni protiv rešenijata na ovoj sud bile dostavuvani do nadležniot Trgovski sud pri Centralnata vlada vo Carigrad.

Personalot na Trgovskiot sud vo Bitola vo naznačeniot period se sostoel od slednite lica:

Reis-i (pretsedatel)
Âza (členovi) - 5 lica
Baş kâtib-i (glaven sekretar)
Zabit kâtib-i (zapisničar)
Mukayyit (registrator).[31]

g. Pomošno javno obvinitelstvo (Muddeiumumi Muavinligi)

Vo centarot na Bitolskiot vilaet, vo Bitola, pokraj javnoto obvinitelstvo na Vtorostepeniot ili Apelacioniot sud, postoelo i Pomošno javno obvinitelstvo narečeno "M u d d e i u m u m i M u a v i n l i g i".

Na čelo na Pomošnoto javno obvinitelstvo stoel pomošen javen obvinitel narečen "M u d d e i u m u m i m u a v i n-i".

Pomošniot javen obvinitel gi isleduval deliktite ili raznite prekršoci vrz osnova na tužbeno baranje na građanite, zainteresiranite strenki i sl., što bile vo domenot na Prvostepeniot sud. Spored opravdanosta, ovie tužbi i slični drugi akti Pomošnoto javno obvinitelstvo gi dostavuvalo do Prvostepeniot sud vo Bitola so cel vodenje na sudska rasprava. Spomnatoto obvinitelstvo istovre-

31 MVMS, Manastir, 1310 h. (1892-93), str. 57, 201, Aristarchi Bey, c.d., str. 261;
Никола Стрбени, с.д., str.

meno ja sledelo procedurata na raspravata vo vrska so odnosnite predmeti, kako i nivniot konečen kraj.

Vo personalot na Pomošnoto javno obvinitelstvo, pokraj pomošniot javen obvinitel, nemalo drugi lica.[32]

d.Isledno oddelenie (Dayre-i Istintak)

So cel vršenje na isleduvanje nad pretstapnici protiv razni prestapi, kako vo ramkite na Vtorostepeniot ili Apelacioniot sud taka i vo sostavot na Prvostepeniot sud, postoelo Isledno oddelenie narečeno "D a y r e-i I s t i n t a k" (Dajre-i Istintak).

Istražnicite pri ovo oddelenie, po izvršenoto isleduvanje nad prestapnicite, dokolku ќe najdele za potrebno, odnosno ako imale osnova za vodenje na sudska postapka, istražnite materijali gi dostavuvale do nadležniot sud.

Personalot na Istražnoto oddelenie se ~~se~~ sostoel od slednite lica:

Mustantik evel (prv sudski istražnik)
Mustantik sani (vtor sudski istražnik).[33]

ǵ.Izvršno oddelenie (Icra Dayresi)

Pokraj drugi institucii ili službi, vo Bitola vo ramkite na Prvostepeniot sud postoelo i Izvršno oddelenie narečeno "I c r a D a y r e s i" (Idžra Dajresi).

Ova oddelenie bilo nadležno za izvršuvanje na rešenijata na spomnatiot sud, vo čii ramki dejstvuvalo kako izvršen organ.

Personalot na Izvršnoto oddelenie se sostoel od slednite lica:

32 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 50, 55, 56, 200; A. Heidborn, c.d., str. 246-247; Никола Скрябин, c.d., str.

33.MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 50, 201; Никола Скрябин, c.d., str.

Icra memuri (službenik za izvršuvanje) - 1 policaec
Mubaşir (pokanuvač) - 2 lica.[34]

e.Oddelenie za sklučuvanje na dogovori (Mukavelat Muharrerligi)

Vo sostavot na Prvostepeniot sud na napred navedenoto mesto postoelo i oddelenie za ~~zaključuvanje~~ na sklučuvanje na dogovori narečeno "M u k a v e l a t M u h a r r e r l i g i".

Vo ova oddelenie se sklučuvale dogovori razni pomegu dve ili poveke lica, pretprijatija, institucii i sl. Spomnatite dogovori ~~pomegu~~ što se zasnovale vrz zakonsko pravo, tuka se sklučuvale vo pismena forma. Potoa odnosnite dogovori se evidentirale vo navedenata služba na toj sud i so toa ponatamu strankite za koi se odnesuvale tie, se obvrzuvale dogovorite da gi počituvaat i da go ispolnuvaat predvidenoto vo niv.

Dogovorite sklučeni vo drugi kraišta ili vo stranstvo, a koi se odnesuvale za lica, pretprijatija ili ustanovi što se naogale vo Bitola, odnosno nejzinoto podračje, se evidentirale vo nadležnata služba na Prvostepeniot Sud na ova mesto i potoa se upatuvale do nadležniot službenik za odgleduvanje na nivnoto izvršuvanje.

Vo Oddelenieto za sklučuvanje na dogovori bil angažiran, odnosno rabotel eden službenik narečen "m u k a v e l a t m u h a r r e r i", koj gi proveruval i gi sklučuval raznite dogovori megu zainteresiranite stranki.[35]

ž.Mirovni (sudovi) ili soveti (Meclis-i Sulh)

Vo navedeniot period vo site sela kako i vo maalskite zaednici vo ramkite na selskite i maalskite soveti postoele i mi-

34 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 45-46, 53, 201; Никола Скрбнн, o.d., str.

35 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 49, 201.

rovni soveti, narečeni "M e c l i s-i Š u l h" (Medžlis-i Šulh).

Ovie soveti se sostoele od stari, iskusni i avtoritetni luģe. Sekogaš se vnimavalo pri svikuvanjeto na mirovniot sovet vo nego da ne clenuvaat lica koišto se vo bliski rodbinski vrski ili se na nekakov drug način bliski na nekogo od ličnostite opfateni vo mirovniot proces.

Na čelo na mirovnite soveti stoele selskite i maalskite muhtari ili sveštenici.

Vo nadležnost na mirovnite soveti spaģalo pomiruvanjeto na skaranite lica, otstranuvanjeto na nedorazbiranjata pomeģu členovite na selskite i maalskite zaednici vo vrska so granicite na nivite, meģite i sl. Pri pojavuvanje na netrpelivost, raspravii i sl pomeģu členovite na selskite i maalskite zaednici, spomnatiot sovet vednaš intervenciral so cel da se spročuvaat pogolemi konflikti, tepanici, krvoprolevanja i ubistva.

Zaključocite od sostanocite na mirovnite soveti se evidentirale vo defterite ili knigite na odnosniot sovet. Rešenijata donesseni od strana na ovie soveti im se soopštuvale na zainteresiranite strani usno.

Vo slučaj ako nekoj od strankite ne se pridržuvala na donesenoto rešenie na mirovniot sovet, pretsedavačot na toj sovet slučajot go dostavuval do redovnite sudski organi kompetentni za ovaa rabota, zapoznavajki gi podrobno odnosnite organi istovremeno so nastanatiot slučaj.

Mirovnite soveti so svoite rešenija istovremeno gi zapoznavale i nadležnite vo redovniot sud. Po toj povod, ovie rešenie bile prifakani i priznavani od odnosnite sudovi, taka što nemala potreba i tie sudski organi da go pretresuvaat istoto delo.

Poteškite delikti što bile nadvor od nadležnosta na ovie soveti muhtarite na selskite i na maalskite soveti gi upatuvale

do nadležnite sudovi na sledenje.

Svoevremeno muhtarite na selskite i na maalskite soveti gi pomagale odnosnite sudski organi vo otkrivanjeto i fakanjeto na razni kriminalci, vo otkrivanjeto na krivični istapi i drugi delikti vo podračjeto na nivnoto selo ili maalo itn.[36]

z. Bitolaska advokatska služba (Manastir-da bulunan dava-i vekilleri)

Vo toa vreme so formiranjeto na instituciite na civilnata administracija, sudskata itn., se javuva potreba kako vo drugi mesta taka i vo Bitola za formiranje na advokatska služba. Toa vo toj period bilo neophodno zaradi štitenje na interesite na gragjanite pred sudskite i drugi pravni službi, za davanje na pravni soveti i sl. na razni lica i dr.

Kon krajot na minatiot vek, kako advokati, naredeni "D a v a-i v e k i l l e r i", vo Bitola služele slednite lica:

1. Ishak Tevfik efendija
2. Muri efendija
3. Isak efendija
4. Ahmed Besim efendija
5. Haki efendija
6. Behram efendija
7. Jusuf Zija efendija
8. Abdula efendija
9. Serafim efendija
10. Čongara efendija
11. Hajrula efendija
12. Ilčo Miloš efendija
13. David Zeki efendija.[37]

dz. Bitolski zatvor (manastir hapisanesi)

Vo početokot na navedeniot period, vo rankite i pod nadzor na Prvostepeniot sud na Bitola, se naogal i eden glaven zatvor. Vo ovoj zatvor pokraj bitolski, bile držani i osudeni lica od drugi mesta na togašniot Bitolski sandžak, što bile osudeni na podol-

36 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 40-41; Aristarchi Bey, c.d., str. 292, 293; Sokol Dobroshi, Pleqësitë e pajtimit në të kaluarën, Rilindja (dnevnik) 4.06.1977, Prishtinë; Shtjefën Gjeçovi,

gi vremenski kazni.

Ovoj zatvor se naoǵal pri policiskata služba vo Bitola. Za razlika od ova, vo pomalite mesta, odnosno centri zatvorite bile vo pozajmeni privàtni kuḱi, koišto bile obezbedeni preku kirija od strana na nadležnite državni organi.[38]

Spored nekoi drugi podatoci, vo podocnežniot period vo Bitola postoele tri tri glavni zatvori, i toa "Katil Hane", "Zandan kule" i "Timar Hane".

Zatvorot "Katil Hane" se naoǵal vo blizinata na Fazli pašiniot turski amam. Ovoj zatvor bil glomazen i dobro obezbeden.

Zatvorot "Zandan kule" se naoǵal na ridot Dzvezda, jugozapadno od mestoto Tumbe Kafe. Ovoj objekt, koj e zapazen do denes, ne bil sozidan specijalno za zatvorski celi, tuku služel i za potrebite na osmanskata vojska.

Zatvorot "Timar Hane" bil golem objekt i se naoǵal vo nestoto pomeǵu rekata Dragor, ridot Kale i Krivata vodenica, kako i nejziniot potok. Ovoj objekt bil prvo sozidan za zdravstveni potrebi i bil koristen kako duševna bolnica (timarhane), no podocna bil adaptiran za zatvorski celi.[39]

Vo ovie zatvori, pokraj razni prestapnici, kriminalci i sl. bile zatvoreni i makedonski, kako i albanski revolucioneri.

Personalot na Bitolskiot zatvor vo prvo vreme se sostoel od slednite lica:

Müdür - tülük agasi (upravnik - komadir na četa)

Müfettiş (inspektor)

Ser gardiyan (glaven stražar na zatvorot)

Gardiyan (stražar na zatvorot) - 5 lica

Kanuni i Lek Dukagjinit, Prishtinë 1972, str.94-100.

37 SVM, Manastir 1313 h. (1895-96), str. 79.

38 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 201; e.d., str.

Никола Скрѕбин ,

39 Владимир Ивановски, Битолските затвори, Скопје 1970, str. 14-18.

Napisane kâtibi (sekretar na zatvorot).[40]

40 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93), str. 201.

V T O R D E L

EKONOMSKI PRILIKI

Glava I

ZANAETČISTVO I RUDNICI

1. Zanaetčistvo

a. Razvitok na zanaetčistvoto

Zanaetčistvoto, kako vo drugi mesta taka i vo Bitola, odamna, a osobeno vo osmanskiot period na vladeenje, pretstavuval mošne važna stopanska granka. Zanaetčiskata dejnost kako važen faktor ovozmožuvala preku prerabotuvanje na razni zemjodelski, stočarski i drugi surovini da se zadovoluvaat potrošuvačkite potrebi na naselenieto od raznovidni produkti neophodni za živeenje.

Porano, pokraj gradskoto, so zanaetčistvo se zanimavalo i selskoto naselenie, za što sborуvaat i iminjata na nekoi sela što po toj povod gi dobile (primer: Kolari vo Kičevsko, Grnčari vo Resensko, Kravari vo Bitolsko i dr.). Podocna so ova pretežno se zanimavale gradskoto naselenie, osobeno vo Bitola, koja za vreme na Osmanliite bilo mnogu pročuena so svoite zanaetčiski dejnosti i se vbrojuvala kako zanaetčiski grad.[1]

Spored nekoi izvori, vo poranešniot period na osmanskoto vladeenje zanaetite vo gradovite se delele na tie so koi se zanimavale muslimanite i na tie so koi možele da se zanimava drugoto naselenie. Muslimanite rabotele kako sarači, berberi, opinđari, nalbanti, tabakčii, puškari, nožari-sečiva i dr., dodeka drugoto naselenie se zanimavalo so zanaeti kako što se samardžiskiot, kuvendžiskiot, kurkčiskiot itn., a pak Ciganite bile kovači, džambazi i nosači.[2]

Osmanliite so zemjoto naseluvanje vo gradovite na Makedonija, a nadeno i vo Bitola, pokraj širenje na organizacijata i normite na zanaetčistvoto, širele i novi zanaetiзi. Zanaetčistvoto

1 Kosta N Kosti , Crapa српска трговина и индустрија, Beograd 1904, 113

2 "Полнтика" - дневен весник, Белград 10 06 1932

tuka zelo golem zamav kon krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek. Reformite vo Osmanskoto carstvo vo toa vreme pridonesle i vo ova stopanska granka da se počuvstvuva viden napredok, osobeno osovremenuvanjeto na osmanskata vojska i uniformisanjeto na vojskata na evropski način. Premestuvanjeto na sedištето na Rumeliskiot ejalet i na III armiski korpus na Osmanskata armija od Sofija vo Bitola, ušte poveќe pridoneslo tuka da se razvivaat pogolem broj zanaetčiski dejnosti. Po toj povod ovde bile gradeni golem broj javni objekti za voeni, administrativni, zdravstveni, kulturno-prosvetni i drugi potrebi, kako što se Kasarnata na pešadijata, gradena vo 1254 h. (1838-39 god.), Belata kasarna na artilerijata i konjicata, gradena malku podocna od prvata, vo edno klimatsko ubavo mesto, kade što vo 1266 h. (1849-50 god.) bila gradena i starata bolnica. Bolnicata bila kompletirana vo godinite 1300 h. (1882-1883) i 1301 h. (1883-84) od strana na komandantite na III armiski korpus Ahmed Ejup-paša i Ali Kemil-paša. Vo 1302 h. (1884-85) godina od strana na komandantot Ahmed Ejup-paša bil izgraden eden del na novata bolnica. Togaš vo Bitola bile izgradeni i golem broj drugi zgradi za potrebite na vojskata, policijata, administracijata, školstvoto, PTT službata, bogomoli i dr., pri što bile potrošeni poveќe iljadi zlatni liri.[3]

Gradbata na razni voeni objekti, lociranje na golem broj vojska, činovništvo, stručnjaci i dr. vo Bitola pridoneslo vo toa vreme tuka da porasnuvaat i potrošuvačkite potrebi srazmerno so narasnuvanjeto na brojot na naselenieto. Ovie promeni isto taka pridonesle tuka da narasnuvaat i zanaetčiskite dejnosti.

So zgolemuvanjeto na konsumatorskite potrebi na naselenieto, so gradenjeto na sè poveќe razni objekti, kako privatni taka i javni, so otvaranjeto na raznovidni raboti, vo Bitola se javu-

3 SVm, Manastir 1308 h. (1890-91), str. 58; M-24, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun Blant od 13.09.1885, Arhiv na SRM, Skopje.

va potreba od uštе poveќe majstori, stručnjaciи i sl., kako od mesnite dotogašni taka i od novi zanaeti. Togaš od pogolemite centri na Osmanskoto carstvo i od stranstvo se vraќaat vo Bitola majstori pečalbari od razni zanaetčiski dejnosti, kako i drugi stručnjaci, koišto so svcite novi i široki soznaenja, pokraj toa što pomagaat tuka da se širi zanaetčistvoto, im vršat na tukašnite majstori i vlijanie za usovršuvanje na odnosnite zanaetčiski dejnosti Važno značenje vo razvitokot na zanaetčistvoto vo Bitola imalo doaѓanjeto i naseluvanjeto na zanaetčii Vlasi, što došle od Moskopole vo godinite 1769 i 1788, po stradanjeto na ovoj poznat ekonomsk centar vo Albanija. Togaš od navedenoto mesto vo Bitola bile dojdeni dobro podgotveni i sposobni majstoni kuvendžii, abadžii, krojači, časovničari i dr.[4] Za razvitokot na naselenieto vo Bitola pomognale i bogatstvoto na Bitolskiot kraj, kako i na okolnite mesta so zemjodelski, stočarski i drugi surovini, sainteresiranosta na osmanskata država za razvojot na ovaa stopanska granka zaradi potrebite od zanaetčiski proizvodi što gi imala vojskata i dr. Isto taka, za razvojot na zanaetčistvoto tuka pomognalo vo značitelna mera i održuvanjeto na panaѓurite vo Prilep, Struga i drugi mesta, kade što bitolskite zanaetčii izložuvale svoi raznovidni proizvodi Razvitokot na drumskiot,i osobeno železničkiot soobraќaj podocna, koj pomognal Bitola da se povrza podobro so drugite pazari vo Carstvoto i so stranstvo, pridonesol navedenite bitolski zanaetčii sè poveќe da se povrzuvaat so pazarite kako vo okolnite mesta taka i vo podalečnite kraišta. Toa pridoneslo spomnatite zanaetčii na pazarite na tie mesta da gi plasiraat svoite proizvodi. Pokraj zadovoluvanje na mesnite potrebi, eden del od svoite proizvodi, kako

4 Милиоје М. Савић, Занати и индустрија у присаједињеним областима и занати у старим границама Краљевине Србије, Београд 1914, str. 193, 194, 195, 196; Коста Н. Костић, Наши нови градови на југу, Београд 1922, str. 10; Др Јован Цвијер, Нова Србија, Београд 1913, str. 196; Ирина Г. Сенкевич, Кон прашањето на економскиот развиток на Битолскиот вилает во 80-90 години на XIX век, "Гласник" на ИНИ, бр. 3, Скопје 1967, str. 186, 187, 188.

na pr. obleka, nakit, bakarni sadovi i dr., bitolskite zanaetčii izvezuvale i prodavale na okolnite i stranskite pazari. Toa došlo do izraz ušte poveke po sovladuvanjeto na odmetničkite bandi i stabiliziranjeto na osmanskata vlast, što dovelo do normaliziranje na vrskite so pobliskite i podalečnite pazari. Site ovie povolni okolnosti pridonesle Bitola vo toa vreme da stane i golem zanaetski centar.

Porano esnafskiot zanaetčija so svoite zanaetski proizvodi gi zadovoluval samo potesnite potrebi na pazarot i kako neposreden proizvoditel svoevremeno nastapuval i kako prodavač, so što onevozmožuval i pojavuvanje na konkurencija. Podocna se pogolemoto zgolemuvanje na gradskoto naselenie, zgolemuvanjeto na obimot na potrošuvačkata na tekstilni proizvodi, hranitelni produkti, obuvki itn., pottiknuvale i usmeruvale da se premine od sitno zanaetčisko proizvodstvo kon manufakturno. Toa osobeno se zabeležuva vo Bitola vo proizvodstvoto na tekstilni proizvodi, i toa vo vtorata polovina na XIX vek, od Krimskata vojna natamu. Togaš nekoi imotni zanaetčii, trgovci i selski bogataši sozdavale manufakturni rabotilnici, kade što angažirale naemni rabotnici, zanaetčii tkaeči i sl. So tekot na razvitokot na manufakturnoto proizvodstvo, tuka počnuvaat da se ~~zaovaat~~ osnovaat i industriski pretprijatija ili rabotilnici, kako vo gradot taka i vo nekoi bitolski sela.[5]

b. Zanaetite vo Bitola i okolinata

Bitola, kako što e navedeno ponapred, bil i zanaetčiski grad, poznat po svoite mnogubrojni zanaeti ne samo vo Osmanskoto carstvo tuku i vo mnogu evropski i drugi centri. Vo toa vreme vo Bitola bile zastapeni site zanaeti što postoele vo Evropska Tur-

5 д-р Данчо Зографски, Развитокот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење, Скопје 1967, str. 223, 226; Др Теодосије Робе, Битољ - његов постанак и развитак до почетка XX века, списание "Југ", бр. 2-3, Скопље 1937, str. 55.

cija. Spored raspoloživite izvori vo Bitola vo toj period postoel slednite zanaeti:

1. Abadžiskiot zanaet bil mošne razvien kako vo gradot taka i vo nekoi bitolski sela, i toa vo Magarevo, Trnovo i Gopeš. Abadžiite izrabotuvale od šajak maški i ženski ališta. Vo ova mesto togaš postoele 40 abadžiski rabotilnici, kade što pretežno rabotele Vlasi abadžii, koišto poveḱe izrabotuvale obleka od šajak za albanskite gradovi Elbasan, Drač, Tirana i Skadar. Ovie abadžii izrabotuvale obleka za muslimanskoto naselenie. Pokraj ovie, postoele uštе 13 abadžiski rabotilnici što izrabotuvale obleka za hristijanskoto naselenie.[6]

2. Asurdžiskiot ili rogozinarskiot spaǵal vo redot na domašnite zanaeti. Asurdžiite asurite ili rogozinite gi pletele od šamak, šavar i sl. Tie od ovie surovini pletele i zembili. So ovoj zanaet poveḱe se zanimavale selani od selata Novaci, Dobrušino (Dobruševo), Paralevo, Opsirino, Suvodol i drugi sela pokraj Crna Reka. Ovie proizvodi vo značitelna mera se prodavale vo toa vreme vo Bitola i okolinata.[7]

3. Aščiskata dejnost vo Bitola bila mošne razviena. Bitolskite aščii gotvele razni orientalni jadenja, tuka postoele okolu 15 aščilnici ili aščiski duḱani, koišto se naoǵale na "Stambol Čaršija," "Pekmez Pazar" i "Ovči Pazar". Aščilnicite tuka bile mnogu poseteni kako od domašni posetiteli taka i od razni trgovci, patnici i drugi gosti. Bitolskite aščii bile poznati so svoite specijaliteti.[8]

4. Alvadžiskiot ili slatkarskiot zanaet isto taka se vbrojuval vo redot na razvienite zanaeti. So nego glavno se zanimavale muslimani Albanci. Slatkarite, pokraj razni slatki, podgotvuvale

6 Милановиќ М. Савиќ, с.д., стр. 194.

7 Милош Хр. Константинов, Занаети и еснафи во Битола и Битолско, Битола 1961, стр. 50; Милановиќ М. Савиќ, с.д., стр. 207, 225.

8 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 25.

i boza, limunada, salep i dr. Postoele okolu 33 slatkarski dukani, kako i 10 samsardziski, od koi poveketo se naogale na "Pekmez Pazar". Zaradi vkusot i kvalitetot na svoite slatki, slatkarite mnogu go upotrebuvale puterot.[9]

5. Amberedziskiot ili vinarskiot zanaet, iako tuka bil zastapen, istiot ne gi zadovoluval mesnite potrebi, bidejki vino mnogu se trosselo. Eden del od vinoto se uvezuvalo od Veles i Kikves. Postoele 5 amberedzii sto proizvoduvale vino.

6. Alackiot zanaet bil dosta prosiren, no alacite nemale svoi rabotilnici, tuku ovaa dejnost ja vrsele po pokana vo kukite na zainteresirani gragani, kade sto ja tresele volnata i pamukot za polnenje na posteli, jastuci, pernici i sl. So ovoj zanaet tuka se zanimavale 23 lica, i toa pretezno muslimani.

7. Arabadziskata dejnost tuka se razvila usste poveke so razvitokot na trgovijata. Arabadzii od ova mesto nosele poveke vidovi stoki vo razni mesta i naedno od tie kraista donesuvale raznovidni proizvodi. So ovaa dejnost se zanimavale poveke Vlasite. Vo ovoj xxxxx kraj imalo okolu 70 arabadzii.

8. Amalskata dejnost isto taka bila zastapena vo ova mesto. So ovaa dejnost pretezno se zanimavale Cigani, Evrei i pomalku makedonci od siromasni semejstva. Zbornoto mesto na amalite bilo na "Ziten pazar" i kaj mostovite. Tuka imalo okolu 200 amali.

9. Avandziskiot zanaet porano tuka postoel legalno, no so pojavata na monopolot vo tutunskoto proizvodstvo, avandzistvoto stanuva ilegalna dejnost. Avandzii sto drobele tutun so avani vo Bitola imalo 10 lica.

10. Ahtardziskata dejnost sto pretstavuvala eden vid narodno aptekarstvo, bila zastapena vo ova mesto pretezno od muslimani, a donekade i od Evrei. Tie vo svoite ahtarnici ili narodni apteki prodavale razni trevi za lekuvanje na raznovidni bolesti. So ovaa dejnost tuka vo toa vreme se zanimavale okolu 10 lica.[10]

11. Burekdžiskiot zanaet porano bil poraznaen i togaš so ovaa dejnost se zanimavale 8 lica, no podocna toa se namaluva, taka što ostanale samo dvajca profesionalni burekdžii.[11]

12. Bostandžiskata dejnost bila zastapena od makedonci i Vlasi. So ovaa dejnost se zanimavale okolu 30 makedonci i 20 vlasi, odnosno makedonski i vlaški semejstva. Bavčovandžiite ili gradinarite, pokraj zelenčuk, odgleduvale i proizveduvale i ovošje. So ovaa dejnost pretežno se zanimavalo gradskoto naselenie.

13. Bonbondžiskiot zanaet spaѓal vo redot na razvienite zanaeti. Bitolskite bonbondžii, pokraj raznovidni bonboni, proizveduvale i kvalitetni lokumi, što bile pokvalitetni i od solunskite. Vo Bitola postoele 3 golemi i 4 mali bonbondžiski rabotilnici, koi gi zadovoluvale mesnite potrebi. Eden del na bonbondžiskite proizvodi se izvezuval.

14. Brdarskiot zanaet retko bil zastapen vo Bitola i so ovaa dejnost se zanimavale samo dvajca, koišto pravele brda za grebeni.

15. Bojadžiskiot zanaet bil značitelno razvien i so nego vo toa vreme se zanimavale 25 lica. Bojadžiite ja proizveduvale bojata od rastenija i rudi, i so nea gi bojadisuvale tkaeninite i sl. Eden del na proizvedenata boja ja prodavale na mesniot pazar i ja izvezuvale vo Berat, Korča, Elbasan i drugi mesta vo Albanija. Malku od ovoj proizvod se prodavalo i vo Lerin. Okolu 60% od ovoj proizvod se izvezuvalo na drugi pazari, dodeka vo Bitola se trošelo godišno okolu 200.000 kg. Najmnogu se trošele boite p a l a i š v a r e i a m i d o š v a r c. So ovaa dejnost porano se zanimavale Turci, no podocna počnale ad se zanimavaat i hrišćanski li-

9 Живојо М. Савиќ, с.д., str. 201; Милош Хр. Константинов, с.д., str. 30, 66.

10 Милош Хр. Константинов, с.д., str. 31, 51, 56, 57, 61, 65.

11 Крсте Витовски, Прилог кон проучувањето на битолските еснафи и нивната општествена економска улога во XIX век, "Гласник" на ИИИ бр. 1, Скопје 1966, str. 150; Милош Хр. Константинов, с.д., str. 29.

ca od drugi narodnosti.[12]

16.Barutčiskiot zanaet ne bil dovolno razvien i so taa dejnost se zanimavale mal broj lica od seloto Gavato. Vrz toa vlijaela i podocnežnata zabrana na privatnite lica da se zanimavaat so ovaa dejnost.

17.Bezirdžiskiot zanaet dobro bil zastapen i so taa dejnost se zanimavale 20 lica. Bezirdžiite pravele od semeto na len i konop eden vid mrsna boja ili maslo narečeno Bezir. Bezirot služel za potrebite na zografite i bojadžiite, za pravenje na sapun i bojadžiski luk̀um, za pienje kako hranitelno maslo za jaknenje itn. Pokraj graǵani, so ovoj zanaet se zanimavale i selani od Trnovo i Magarevo.

18.Burmutčiskiot zanaet vo Bitola bil zastapen samo od edno lice, koj vo svojata rabotilnica izrabotuval burmut. Burmut se dobival od tutunoviot prav narečen enfije.

19.Bičkidžiskiot zanaet, koj spaǵal vo redot na drvodelstvoto, vo tos vreme obezbeduval razni daski i drugi vidovi drven materijal za graǵa. Togaš vo Bitola so ovaa dejnost se zanimavale nekolku tajfi bičkidžii.

20.Bočvarskiot zanaet bil od porazvienite zanaeti. Ovoj zanaet tuka bil donesen od samouki selani. Bočvarite vo svoite rabotilnici izrabotuvale razni bočvi za vino, za raznovidni turšii, rasol i sl., kako i drugi sadovi, za koi naplatuvale po groš za oka sodržina sadot. Togaš vo gradot postoele 25 bočvarski rabotilnici.[13]

21.Berberskiot zanaet bil od porazvienite zanaeti, so koj se zanimavale golem broj lica, i toa okolu 80 duši. So ovoj zanaet se zanimavale muslimanite. Tie, pokraj striženje i bričenje, se

12 Милошоје М. Самарџић, с.д., стр. 199, 200, 201, 202, 203.

13 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 42, 46, 47, 48, 65; Крсте Битовски, с.д., стр 148.

zanimavale i so hirurški potfati, kako što se vadenje zabi, puštanje na loša krv od organizmot, lekuvanje na kožni bolesti i izveduvanje na sunet itn. Vo Bitola postoele 7 berberski rabotilnici, kade što se puštala loša krv.[14]

22. Bunardžiskiot zanaet vo toa vreme tuka bil zastapen od najsiromašni lica, koišto kopale i dzidale bunari, kako vo gradot taka i vo selata. Bunardžiite vo Bitolskiot kraj bile organizirani vo 5 tajfi.[15]

23. Crevarskiot zanaet bil značitelno zastapen vo ova mesto. So ovaa dejnost se zanimavale 5 lica, koišto potgotvuvale i prodavale noze od dobitok, škembinja i creva. Čistenite creva crevarite gi prodavale i vo Avstrija.[16]

24. Cvekarska dejnost vo gradot vršele 4 lica, koišto gi ureduvale cvetnite dvorovi na agite, begovite i drugi bogati građani, gi doteruvale gradinite i sl., i toa od prolet ga se do esen.[17]

25. Češlarskiot zanaet bil zastapen od strana na smilevčani češlari, so koja dejnost se zanimavale 11 lica. Češlarite smilevčani so ovaa dejnost, pokraj vo Bitola, se zanimavale i vo Skopje, Sofija i drugi mesta.

26. Čorbadžiskiot ili škembedžiskiot zanaet bil zastapen od eden vid ašči narečeni čorbadžii ili škembedžii, koišto gotvele škembe-čorba narečena pača. Čorbadžiite prigotvuvale i drugi vidovi čorba. So čorbadžiska ili pačadžiska dejnost se zanimavale 5 lica.

27. Čalgidžiskata dejnost vo Bitola i okolinata bila dosta raširena. Tuka spagaat razni svirači na gajdi ili gajdadžii, na kemane, lauta, surla, tapani, dajre i dr. Čalgidžiite učestvuvale na svadbi, proslavi i razni drugi veselbi. Tie nastapuvale vo

14 Милчоје М. Савић, с.д., str. 200, 201, 225, 226.

15 Милом Хр. Константинов, с.д., str. 46.

16 Милчоје М. Савић, с.д., str. 200; Милом Хр. Константинов, с.д., str. 26.

17 Милом Хр. Константинов, с.д., str. 55.

tajfi. Togaš vo gradot postoele 5 tajfi svirači, dodeka vo okolinata možele da se formiraat do 8 tajfi. Vo redot na čalgidžiite spaǵaat i guslarite, koišto peele i svirale na gusli i vo poveǩe slučai bile slepi. Guslari imalo 10 i tie se javuvale odvreme navreme i kako pitači.

Vo Bitola postoele i 2 rabotilnici za izrabotuvanje na gajdi. Gajdadžii imalo 25, koišto svirale na gajdi.

28.Češmedžiskiot zanaet tuka bil zastapen so 10 lica, koišto pokraj postavuvanje na češmi, so cel snabduvanje na gradot so voda, se zanimavale i so postavuvanje na kanalizacija, pravenje na ǵerizi i dr. Kanalizacijata vo Bitola bila izgradena najrano na Balkanot.

29.Četkarskiot zanaet bil pomalu razvien. So ovaa dejnost se zanimavalo samo edno lice, koe izrabotuval četki od razni vlakna.[18]

30.Čibukčiskiot zanaet bil zastapen od 6 čibukčii. Čibukčiite izrabotuvale suveniri kako što se čibuci, luli, kutii za tutun i dr. Ovie suvenirski predmeti što se izrabotuvale tuka bile ukraseni so razni graviri, ornamenti i sl.[19]

31.Čorapčiskiot zanaet vo Bitola bil zastapen od 3 zanaetčii. So ovoj zanaet poveǩe se zanimavale ženi, koišto gi dovršuvale čorapite izrabotени industriski, šiejki gi na mestoto kaj prstite i kaj peticite.

32.Dograma džiskiot zanaet tuka spaǵal meǵu porazvienite zanaeti, blagodarejki na intenzivnata gradba, kako i na specifičniot interijer na muslimanskite kuki, za koi vo golema mera se izrabotuvale tavani, sergeni, dolapi, minderlaci, stolovi, kreveti, sanduci, prozorci i dr. So ovoj zanaet porano se zanimavale samo muslimani, no podocna ovaa dejnost ja prifaǩaat i makedonci, kako i Vlasi. Vo prvo vreme na odnosniot period so zanaetot se

18 Михов Хр. Константинов, с.д., стр. 46, 47, 63, 64, 65, 66.
19 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 346.

zanimavale 10 lica, no podocna vo Bitola imalo 35 dogramadžii, od koi 3 izrabotuvale furnirani mebel, dodeka 4 znaele da izrabotuvaat evropski modeli i crteži.

33. Duborezački zanaet izveduvale 5 do 6 lica, koišto bile dobro podgotveni majstori. Ovie majstori povremeno dogale vo Bitola od Galičnik i od Bolun. Tie duboresci rabotale duborezot ili izveduvale raboti na javni objekti i vo kukite na bogatite vo gradot.

34. Drvarskata ili odundziskata dejnost bila zastapena od strana na selanite od planinskite sela, koišto sečenite drva gi prodavale za ogrev i za drugi potrebi, i toa glavno na gradskoto naselenie.

35. Drvocepačkata dejnost bila zastapena od strana na muslimani, koišto cepale drva so sekira, krstosuvajki niz gradot po rabota i nudejki gi svoite uslugi.[20]

36. Bakredziskiot ili learskiot zanaet tuka bil zastapen od 6 do 10 lica, koišto od mesing izrabotuvale dzvonci, šamdani, kantari, klopotarki za ovčarski potrebi i dr. So ovoj zanaet se zanimavale makedonci i Vlasi.[21]

37. Eskidziskata dejnost bila zastapena od izvesen broj lica, koišto se zanimavale so kupuvanje i prodavanje na stari predmeti.[22]

38. Furnadziskiot zanaet bil megu poraznienite zanaeti vo Bitola, so koj se zanimavale kako muslimani taka i hristijani makedonci i Vlasi. Vo gradot postoele okolu 90 furni, od koi 60 proizveduvale leb, a 30 pečele leb i razni drugi jadenja za naselenieto. Furnite se nagale vo site maali na gradot.[23]

39. Grnčarskiot zanaet porano bil poveke zastapen i so ovaa dejnost se zanimavale 10 lica. Podocna, so pojavuvanje na indus-

20 Милмоје М. Савиќ, с.д., str. 20г, 238; Милом Хр. Константинов, с.д., str. 47, 48, 53.

21 Милмоје М. Савиќ, с.д., str. 195, 198.

22 Милом Хр. Константинов, с.д., str. 66.

23 Милмоје М. Савиќ, с.д., str. 195, 198.

triski sadovi, ovaa dejnost se poveќe opaѓa. Grnčarite vo toa vreme izrabotuvale razni zemjeni sadovi za tečnosti, za gotvenje na jadenja, proizveduvale ќunci za vodovodna kanalizacija i dr. Za grnčarskite potrebi bitolskite grnčari kvalitetna zemja donesuvale od Resensko. Po selata grnčarite izrabotuvale i čerepi za peđenje na leb.[24]

40.Grebenarskiot zanaet bil zastapen od 6 lica, koišto izrabotuvale grebeni za vlačenje volna. Izrabotenite grebeni bitolskite grebenari gi prodavale vo golemi količini vo Albanija. Grebenarite zanaetot go rabotele doma, bidejќi nemale dukani.[25]

41.Gavaska dejnost vršele siromašni lica. Gavazite go štitele životot na zainteresiranite lica od koi dobivale parični sredstva, odnosno bile plateni. Vo Bitola vo toa vreme postoele i čuvari na ѓaršiite i na gradot, narečeni a s a s, čuvari na rastenijata vo poleto, narečeni p o l j a k itn.

42.Gatačka dejnost vršele Cigani i Romi. Tie šetale meѓu neukoto naselenie i preku gatanja, baenja, kažuvanja na falot, odnosno srekata preku gledanje na fildžani i sl. izvlekuvale materijalna korist od naivnite graѓani. Gatačite ovaa dejnost ja vršele krstosuvajќi niz maala, sela i sl.[26]

43.Pespeglarskiot zanaet tuka bil povrzan so zanaetot na fesčiite i šapkarite. Pespeglarite so stopleni metalni kalapi, peglale deformirani fesovi na svoite tezgi na pazarite, bidejќi nemale dukani. Tie svojata dejnost ja vršele vo letniot period.[27]

44.Fotografskiot zanaet vo Bitola počnuva pri krajot na XIX vek i se razviva so doaѓanjeto na brakata Janaki i Milton Manaki, Vlasi od Avdela, Grevensko. Vo svojata rabotilnica što ja otvorile podocna vo Bitola, tie prodolžile so fotografskiot zanaet po nabavuvanjeto na fotoaparatot, odnosno "Kamerata 300", što go na-

24 Илија Хр. Константинов, с.д., стр. 54; Ирина Г. Сенковиќ, с.д., стр. 185; Илијеоје М. Савиќ, с.д., стр. 196.

25 Илијеоје М. Савиќ, с.д., стр. 196.

26 Илија Хр. Константинов, с.д., стр. 54, 66.

bavil Milton Manaki vo Londoc. Brakata Manaki izrabotuvale sliki od razni formati, no slikite im bile dostapni samo na pobogati, zašto bile skapi.[28]

45.Tesćiskiot zanaet vo toa vreme tuka bil meǵu dobro razvienite zanaeti. Tesćiite gi izrabotuvale tesovite poveḱe od crvena čoja. Tie izrabotuvale raznovidni tesovi. So ovoj zanaet se zanimavale golem broj lica.[29]

46.Iglarskiot zanaet go vršele 3 do 4 lica koišto nemale rabotilnici, odnosno duḱani, no zanaetot go vršele doma. Tie proizveduvale razni vidovi igli, što gi prodavale na pazar vo pazarni denovi.[29]

47.Jorgandžiskiot zanaet bil dobro razvien i so ovaa dejnost se zanimavale 14 lica. Porano so jorgandžistvo se zanimavale samo muslimani, no podocna ovaa dejnost ja vršele i 4 hristijani. Jorgandžiite izrabotuvale jorgani, duśeci, jastuci, pernici i sl.

48.Jažarskiot zanaet spaǵal meǵu razvienite zanaeti i so nego se zanimavale 24 lica. Mal broj od jažarite imale duḱani, taka što jažinjata gi izrabotuvale doma. Nekoi jažari prodavale gotovi izrabotki izraboteni od len i konop. Suroini za izrabotka na jažinja se donesuvale od selata Bukovo i Krstoar, kako i od Leskovac, Vranje i Bujanovac. Od tie mesta jažarite donesuvale sidžimi, što potoa gi presukavale vo jažinja. Selanite od navedenite sela osušenite vlakna od len i konop im gi prodavale na Evrejkite, vo Bitola, koišto potoa po kvasenje, gi sukale i gi prodavale na jažarite za izrabotuvanje na jažinja, vrzmi, papraci, pajvani, oglavnici vreḱi, kanap i dr. So izrabotka na kanap se zanimavale nekolku Evrei. Okolu 50% od jažarskite proizvodi na Bitola se prodavale vo Korča, Elbasan, Kavaja, Janina i drugi mesta, na koi ne možele da

27 Милановоје Н. Савић, с.д., str. 242; Милош Хр Константинов, с. d., str. 37, 38.

28 Димитар Димитровски - Танец, Манаḱи и Битола, Битола 1975, без број на страници.

29 Милош Хр. Константинов, с.d., str. 37, 38, 54, 66; Милановоје

konkuriraat sličnite stranski izrabotki. Porano so ovoj zanaet se zanimavale Turci, no podocna so navedenata dejnost se zanimavale i Makedonci.[30]

49. Kaseldžiskiot zanaet bil mu sličen na dogramadžiskiot, vo izvesna mera i od ovoj zanaet podocna se odvoil. Kaseldžiite izrabotuvale kaseli za čuvanje na razni obleka, osobeno nevestinski čeis. So ovoj zanaet se zanimavale 5 lica.[31]

50. Kasapskiot zanaet bil od porazvienite zanaeti. So nego se zanimavale 60 muslimani i hristijani, kako i 15 Evrei. Vo Bitola postoele posebni kasapski dukani za muslimani, hristijani i Evrei. Cenite na mesoto gi odobruval i gi zaveruval kompetentniot organ na vlasta. Kasapskite dukani na muslimanite i na hristijanite bile vo "Pokmez Pazar" kaj Dragor, dodeka tie na Evreite se naogale vo "Evrejskata Čaršija". Kasapite kolele porano okolu 4.000 ovci za pastrma.[32]

51. Kafedžiskata dejnost vo Bitola bila dobro razviena. So nea se zanimavale golem broj lica, koišto pokraj kafe, prigotvuvale i čaj, prodavale lokum i sl. Najangažirani i najposeteni bile kafinjata vo čaršijata "Kuri Čeśme", vo čija blizina bile anovite, kade što prestojuvale karvanite i pajtonite što doagale od Albanija.

52. Kafetolčačkata dejnot bila razviena zaedno so razvitokot na kafedžistvoto. So ovaa dejnost vo Bitola se zanimavale 10 lica, i toa pretežno muslimani. Kafetolčačite, pokraj tolčenjeto na kafe, istovremeno prodavale i drven jaglen, kako i cepana borina za potpaluvanje na ogan.[33]

53. Kožarskiot zanaet vo Bitola bil meģu najrazvienite i so nego se zanimavale 5 lica hristijani i 2 Evrei. Godišno tuka se šta-

30 Милипоје М. Савиħ, c.d., str. 196, 197, 228, 241.

31 Милош Хр. Константинов, c.d., str. 48.

32 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 115, list 1/7; Милипоје М. Савиħ, c.d., str. 200.

33 Милош Хр. Константинов, c.d., str. 31, 32.

velo okolu 1.000 koži za izrabotuvanje na opinci i čevli. Kožarite kožite za opinci gi štavele so korite na primorskite prnari, dodeka tie za čevli - so korite na divi kosteni naredeni palomudi. So prnari kožite gi pocrvenuvale, dodeka so palomudite gi pobeluvale. Eden rabotnik vo svojata rabotilnica godišno izrabotuval 200-250 koži. Ovie zanaetčii kožata ja izrabotuvale vo tekot na 2 meseci, taka što sekoja koža stoela 7 dena vo voda, 12 dena vo var i 25 dena vo kori. Na 1 oka koža stavele 2 oki kora. Od izrabotenite koži okolu 20% se izvezuvale vo Albanija, dodeka drugite se prodavale vo Bitola.[34]

54.Kožuvarskiot zanaet bil eden od najrazvienite zanaeti. So ovoj zanaet se zanimavale 9 lica, koišto rabotale so primitivna tehnika. Kožuvarite najmnogu izrabotuvale kožuvi, džamadani i fermelinja, što gi šiele na raka.[35] Ovoj zanaet bil eden od postarite.

55.Konduradžiskiot ili čevlarskiot zanaet bil megu najrazvienite zanaeti na prvo mesto. Se čevlerstvo porano se zanimavale Vlasi, no podocna se ovoj zanaet počnale da se zanimavaat i Makedonci. Vo gradot postoele 160 čevlari, koišto izrabotuvale raznovidni čevli od vidot "skormi", "anabičim", "potin", "jar'm potin", čizmi za potrebite na oficerskiot kadar, jemenii i dr. Ovie vidovi čevli 10 popoznati zanaetčii gi izrabotuvale od ševro i boks, dodeka drugite za xxkx izrabotka na ovie proizvodi upotrebuvale vikseleder , juht i pikling. Od proizvedenite poznati bitolski čevli godišno se ekspedirale vo Debar, Elbasan i Korča do 1.000 šifta vo Lerin i Survič 2.000 šifta, vo Kajlari 3.000-4.000 šifta; izvesen del bile ekspeditirani vo Gramš, Peškopija i Mat, dodeka oficerski čizmi ~~xxxxx~~ se ekspedirale vo Kostur i drugi mesta. Posiromašnite čevlari što nemale možnost da nabavuvaat surovini i alat za izrabotka na novi čevli, se zanimavale so krpenje na stari.

34 Милмоје М.Сапч, с.д., str. 203, 204.

35 Милом Хр. Константинов, с.д., str. 38, Милмоје М. Сапч, с.д., str. 198.

Čevlari krpači vo toa vreme imalo 80 i tie pretežno bile Evrei.[36]

56.Kalapčiskiot zanaet vo Bitola bil razvien zaedno so čevlarskiot. So ovoj zanaet se zanimavale dvajca majstori, koišta kalapi izrabotuvale od bukovo, javorovo i jasenovo drvo.

57.Kamenorezačkiot zanaet bil zastapen od nekolku lica, što doaǵale od Struško, Debarsko i od egejskite ostrovi. So ovaa dejnost se zanimavale i nekolku bitolčani - Vlasi, koišto so mermer donesen od Prilep i Ber izrabotuvale nadgrobni ploči, vrz koi delkale pogolemi tekstovi i ubavi ornamenti. Tie izrabotuvale i ploči za stolovi, podovi, skali, češmi i dr.[37]

58.Kuvendziskiot zanaet bil eden od najrazvienite zanaeti i so nego se zanimavale 20 lica. So ovoj zanaet porano se zanimavale muslimani, dodeka podocna i Vlasi. Bitolskite kuvendžii bile poznati podaleku so svoite filigranski izrabotki od zlato i srebro. Od izrabotenite ukrasni predmeti ili nakit 3/4 izvezuvale vo Carigrad, Adrene (Odrin) i Izmir, što iznesuvalo okolu 500 oki izrabotki. Bitolskite kuvendžii izrabotuvale od zlato i srebro razni pafti, ǩostreci, prsteni, obetki, bulezici, čaprazi, ǧerdanlaci, ukrasni predmeti za ženski i nevestinski nosii itn. Navedenite zanaetčii izrabotuvale od srebro i razni kutii ukraseni so ornamenti, srebreni kutki futroli za noževi, sabji, fildžani, šibuci, kopci, igli, srebreni ramovi za ogledala, ukrasi na puški, revolveri i dr., što nosele begovi, paši, visokodostojnici, princevi, oficeri itn. So svojata tehnika na izrabotka, elegancija i vkus filigrantskite izrabotki na bitolskite kuvendžii im konkurirale i na stranskite filigrantski izrabotki. Kuvendžiskite dukani bile na levata strana na reketa Dragor, narečena "Kuvendžiska čaršija". Bitolskite kuvendžii godišno izrabotuvale filigrantski predmeti vo vrednost od 6.000-7.000 zlatni liri. Za toa tie tro-

36 Миленоје Н. Самарџић, с.д., стр. 195, 196, 236.
37 Милош Христов Константинов, с.д., стр. 40, 44.

šele godišno samo srebro 690 kg, što go dobivale od topenje na srebreni pari.[38]

59.Koritarskata dejnost bil od povremen karakter i so nea se zanimavale selani od selata Železnik, Virovo i Cerovo vo Prilepsk i Demirhisarsko. Tie odvreme navreme se pojavuvale niz bitolskata čaršija, nudejḱi gi svoite uslugi za izrabotuvanje na korita. Koritarite gi izrabotuvale koritata od elovo, oreovo ili bukovo drvo, odnosno steblo.

60.Košničarskiot zanaet bil zastapen od Grci, koišto so ovaa dejnost se zanimavale doma. Tie izrabotuvale košnici, pletile koševi, lesi i dr. vo razni formi i golemini. So ovoj zanaet se zanimavale 6 lica.

61.Kaldrmadžiskata dejnost bila zastapena od nekolku majstori kaldrmadžii, koišto gi ureduvale dvorovite i ulicite, postavuvale nova i popravuvale starata kaldrma itn.

62.Kiradžiskata dejnost, blagodarejḱi na razvitokot na transportot, bila mošne razviena. So ovaa dejnost poveḱe se zanimavale Vlasi od selo Malovište; nešto pomalu so ovaa dejnost se zanimavale i Makedonci od selo Bukovo, kako i lica od drugi narodnosti. Tie so karvani nosele žito, brašno i drugo vo Albanija i nm vo drugi mesta, i odtamu donesuvale razni proizvodi, surovini itn. Bitolskite kiradžii nosele so karvani razni stoki i vo podalečni kraišta na Carstvoto, kako i vo stranstvo, i od tamu donesuvale razni manufakturni proizvodi, kolonijalni predmeti, od krajbrežni mesta južni ovošja i sl.[39]

63.Kazandžiskiot zanaet spaḑal vo redot na postarite zanaeti i bil donesen od Turcite vo 1628 godina. So ovoj zanaet vo poslednо vreme se zanimavale Vlasi i Makedonci, čii dukani bile vo de-

38 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 546; Ирина Г. Свенкевич с.д., str. 185, Др Јован Дедијер, с.д., str. 196; Милиноје М Савић, с.д., str. 193, 251.

39 Милош Хр. Константинов, с.д., str. 51, 54.

lot na Čaršijata do "Pekmez Pazar". Vo Bitola vo toa vreme postoele 15 kazandžii, što izrabotuvale bakarni tepsii, ǵumovi, kazani, ibrici, sinii, kotli, tendžerinja i dr.

64.Kalajdžiski zanaet, pokraj kazandžiite, vršele i posebni lica, pretežno Vlasi, koišto so svojot alat odele niz gradskite maali, nudejḱi ja svojata usluga za kalaisanje na bakarni sadovi. So ovoj zanaet se zanimavale okolu 12 lica, i toa poveḱe kruševčani.

65.Kovačkiot zanaet značitelno bil proširen kako vo gradot taka i vo bitolskite sela. So ovaa dejnost se zanimavale okolu 50 lica Makedonci i Cigani. Vo gradot postoele okolu 30 kovački duḱani, kade što kovačite izrabotuvale zemjodelski predmeti, maši, kacii, čengeli, pirustii, lopati, motiki, kazmi i dr.[40]

66.Kolarskiot zanaet bil eden od postarite zanaeti vo ovoj kraj. Kolarite, pokraj drveni, izgraduvale i železni delovi na kolite. So usovršuvanjeto na zanaetot istite zanaetčii izrabotuvale i pajtoni. Blagodarejḱi na razvojot na transportot vo toj period, zanaetot bil zastapen od golem broj lica koi vo 50 rabotilnici izrabotuvale konjski koli. Vo 6 rabotilnici se zanimavale so izrabotka na volovski koli, a vo drugi 6 - so izrabotka na pajtoni i landoni. Vo toa vreme vo upotreba bile vo ovoj kraj 475 koli, i toa 100 konjski, 120 volovski i 180 bivolski za transportiranje na stoki, 65 koli zatvoreni naredeni landoni, kako i 10 pajtoni za prevoz na graǵanite.[41]

67.Klinčarskiot zanaet bil povrzan so nalbatskiot. So taa dejnost se zanimavale Cigani muslimani, koišto vo Bitola imale 12 rabotilnici, dodeka 30 klinčarski zanaetčii rabotele doma. Vo edna rabotilnica na den se izrabotuvale 5 oki klinci, što po is-

40 Мавродже М. Самъ, с.д., str. 194, 202, 208, 229, 232; Мизом Хр. Константинов, с.д., str. 51, 54.

41 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91), str. 48; Мавродже М. Самъ, с.д., str. 199.

rabotuvanjeto im bile prodavani na trgovcite.[42]

68.Kaziskiot zanaet bil edno vreme razvien vo ova mesto, no podocna toj isčeznal. Togaš so ovoj zanaet se zanimavale 30 lica, koišto imale svoi rabotilnici. Ovie zanaetčii bojadisuvale svileni gajtani. rakavi vezeni so svila, što gi nošele selani, razni širiti za obleka i dr.

69.Krojačkiot zanaet bil zastapen poveḱe od Vlasi. Tie vo Bitola imale 45 krojački rabotilnici, kade što rabotele Vlasi, i 25 na Evrei. Krojačite dobro rabotale i kroele raznovidni obleka.[43]

70.Knigovezačkiot zanaet vo ova mesto se javuva kon krajot na XIX vek. So ovoj zanaet se zanimavale 3-4 podvrzuvači na knigi Evrei, koišto bile profesionalni zanaetčii.[44]

71.Leblebidžiskiot zanaet, kako i alvadžiskiot, bil dobro razvien. So ovoj zanaet se zanimavale 28 lica. Za razvitokot na ovoj zanaet pridoneslo i golemoto proizvodstvo na naut vo ovoj kraj. Leblebii proizveduvale i nekoi slatkari.[45]

72.Lažičarskiot zanaet bil zastapen od selani što doaǵale poveḱe od Debarsko i vo pazarnidenovi gi prodavale izrabotenite drveni lažici, šibuci, sklopki ili klopki i dr.

73.Mlekarskata dejnost, blagodarejḱi za ~~razvitokot~~ na razvienoto zemjodelstvo i stočarstvo, bila dobro rezviena. Vo Bitola i okolinata golem broj lica se zanimavale so ovaa dejnost (okolu 30), koišto držele golem broj kravi i bivolici, nekoi i po 50 i poveḱe, kako i golemi stada ovci. Ovci držele Vlasi, Makedonci i Turci, a kravi odgleduvale i nekolkumina Evrei. Tukašnite mlekari proizveduvale golemi količini mleko i razni mlečni proizvodi, i istite gi prodavale na graǵanstvoto. Na taj način go snabdevale gradskoto naselenie so mleko, mast, sirenje, urda, izvarok i dr.

42 Милеве М. Савиќ, с.д., стр. 232, 233.

43 Ibidem, str. 230, 233.

44 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 65; Милеве М. Савиќ, с.д., стр. 229.

45 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 34.

74.Mrazarskata dejnost vo ova mesto bila zastapena od strana na selanite od selata Nižepole, Trnovo, Dihovo i Creovo, isped Pelister. Ovie sela gi snabduvale so mraz slatkarite zaradi ladenje na boza, limunada i sl. Mrazarite mrazot go potgotvuvale vo 2 golemi iskopini nareèeni "t o p i l o" i "m a g a z a".

75.Mintandžiskiot zanaet donekade bil sliden na terziskiot. So nego se zanimavale 31 lice od site narodnosti. Mintandžiite šiele košuli za muslimanskoto naselenie. Ovoj zanaet tuka bil dobro razvien.

76.Metlarskiot zanaet prvo bil zastapen od Evrei, no podocna so ovaa dejnost se zanimavale i lica od drugi narodnosti. Dukanite na metlarite se naogale vo Evrejskata čaršija.

77.Meandžiskata dejnost vo ova mesto bila dobro razviena, bidejki gradot kako mnogukraten centar bil poseten od golem broj razni posetiteli, što se povrakale i vo bitolskite meani. Tuka, pokraj razni pijaloci alkoholni i drugi, bile gotveni i poveke vidovi jadenja, mezinja i sl. Vo Bitola so ovaa dejnost se zanimavale 15 lica.[46]

78.Molerskiot zanaet bil dobro razvien. Toj bil usloven od brziot razvitok na gradot. So ovoj zanaet se zanimavale 3 lica.[47]

79.Mutafdžiskiot zanaet vo Bitola podocna se razvilo. Porano mutafdžiskite proizvodi tuka dogale od Prilep i Kavadarci. Vo Bitola so ovoj zanaet se zanimavale 3 lica, što izrabotuvale mutafi, bisagi, konjski torbi za zob i dr.[48]

80.Malandžiskiot zanaet se vbrojuval meu posterite zanaeti vo ova mesto, donesen od Turcite zaradi upotreba vo banji, pri abdesot pred klanjanje vo islamskite bogomoli, za nosenje doma od muslimanskite ženi vo gradovite i sl. spored turskite obièai. Bi-

46 Милом Хр. Константинов, с. д., стр. 27, 30, 31, 37, 48, 49.

47 Милиноје М. Савић, с. д., стр. 199, 234.

48 Милом Хр. Константинов, с. д., стр. 51; Милиноје М. Савић, с. д. стр. 199, 235.

tolskite nalandžii, pokraj obični izrabotuvale i elegantni nalani, što gi ukrasuvale so sedef, srma i sl., nalik na stambolskite. Vo Bitola imalo okolu 12 nalandžii.[49]

81.Nožarskiot zanaet vo ova mesto bil mnogu razvien. So ovoj zanaet se zanimavale muslimani, osobeno bosanski. Zanaetot bil donesen od Turcite. Majstorite nožari izrabotuvale razni vidovi nožovi, bričovi, nožici, andžari, jatagani, sabji i drugo. Nekoi od ovie proizvodi nožarite gi ukrasuvale so drškite. Tuka postoele 15 nožarski dukani, što se naogale vo razni mesta na gradot.

82.Nalbatskiot zanaet vo Bitola bil od porazvienite dejnosti. So nego isključivo se zanimavale muslimani. Tuka postoele 45 nalbatski dukani. Vo 3 nalbatski dukani majstorite nalbati se zanimavale so germansko kovenje, a vo drugite - so turško. Nalbatite bile megu najcenetite zanaetčii koišto se zanimavale so eden vid lekuvanje na dobitok.[50]

83.Nalčarskiot ili pločarskiot zanaet bil usloven i povrzan so nalbatskiot. Ovoj zanaet tuka bil dobro razvien i nalčarski dukani vo Bitola imalo 10. Nalčarite izrabotuvale nalčinja ili ploči za krupniot dobitok, i toa poveke vidovi. Eden nalčar na den izrabotuval do 80 nalčinja. Golem del na nalčarskite proizvodi bile izvezuvani vo Albanija.[51]

84.Opinčarskiot zanaet bil od porazvienite zanaeti vo gradot, bidejki naselenieto, osobeno selskoto, se obuvale so opinci. Tuka postoele okolu 40 opinčarski dukani koišto se naogale vo Starata Čaršija. Eden del od opinčarskite izrabotki bile izvezuvani vo albanskite gradovi i vo drugi mesta.[52]

49 Spored spomenite na opinčarot i saračot Mehmet Husein od Bitola.

50 SVM, Manastir 1905 g. (1887-88), str. 546; Милнвоје М. Савић, c.d., str. 194, 196, 235; Милош Хр. Константинов, c.d., str. 41, 59, 60.

51 Милнвоје М. Савић, c.d., str. 200, 237; Милош Хр. Константинов, c.d., str. 60

52 Spored spomenite na opinčarot i saračot od Bitola Mehmet Husein.

85.Piperdžiskata dejnost bila zastapena vo značitelna mera vo ovoj kraj i so nea poveke se zanimavale, i toa odamna, selanite od selo Bukovo, koišto izrabotuvale crven piper.

86.Predačkiot zanaet značitelno bil prosiren vo gradot i selata. So ovoj zanaet se zanimavale poveke ženite od site narodnosti, što predele volna i pamuk vo svoite kuki. So predenje na len poveke se zanimavale Evrejkite.[53]

87.Pletačkiot zanaet bil zastapen od ženi vo gradot i vo vlaškite sela Magarevo, Trnovo i Malovište. Tie pletele čorapi, fanneli, narakvici, šalovi i dr.. So ovoj zanaet se zanimavale golem broj ženi.

88.Papučarskiot zanaet isto taka bil od dobro razvienite zanaeti. So ovaa dejnost porano se zanimavale muslimani, dodeka podocna i lica od drugi narodnosti. Obuvkite naredeni papuči se izrabotuvale so rašno šienje i niv gi kupuvale begovite, lica pred sklučuvanje brak, a vo retki slučai i selani, što gi nabavuvale za praznici. Vo Bitola postoele 60 papudžiski dukani.[54]

89.Pečatarskiot zanaet, pottiknat od državnite potrebi i razvienite kulturni priliki, kon krajot na minatiot vek bil dobro razvien. Prvin vo 1882/83 godina pečatnica tuka osnovala Jovan Pila. vo koja bile pečateni razni tekstovi na turski, francuski, grčki, bugarski i vlaški jazik. Pokraj navedenata privatna pečatnica, za državni potrebi postoela vo Bitola i državna, na Bitolskiot vilaet, kojašto se naogala do zanaetčiskoto učilište "Hamidije". Vo Bitola vo toa vreme bile osnovani 4 pečatnici, i toa 2 turski, 1 albanska i 1 grčka. Vo ovie pečatnici rabotele značitelen broj stručni rabonici.[55]

---

53 Милош Хр. Константинов, с.д., стр.30, 35.

54 Svm, manastir 1305 h. (1887-88), str. 347.

55 SNMU, Istanbul 1321 h. (1903-1904), str. 672; — Др Јован Дедијер, с.д., стр. 197.

90. Pločarskiot zanaet bil zastapen od nekoi selani od selo Nižepole, koišto se zanimavale so cepanje ploči. Kamenot što cepale na plastovi go naoǧale vo blizina na nivnoto mesto vo podnoǰ jeto na Pelister.[56] Navedenata dejnost bila od povremen karakter.

91. Pajtonažiskata dejnost vo gradot bila zastapena od krajot na XIX vek. So ovaa dejnost se zanimavale podocna 10 pajtondžii, koišto kako eden vid taksisti, prevezuvale patnici ili graǧani v gradot i do drugi mesta. Tie prevezuvale patnici i do Korča, Sa Solun preku Lerin, Skopje preku prilep itn. ~~Pajtondžiite so svoi~~ ~~pajtoni učestvuvale.~~ Pajtondžiite so svoite pajtoni učestvuvale i na svadbi, kade što prevezuvale nevesti, svatovi ili svadbari i sl.[57]

92. Poštanskata dejnost vo toa vreme bila zastapena i od privatni lica, koišto raznesuvale razni pratki od edna naselba vo druga. Ovie privatni poštari narečeni "s a j d ž i i" vo prvo vreme bile brojni, no na krajot na minatiot vek, po gradenjeto na železnički linii, ovie poštari isčeznale.

93. Pisarska dejnost vršele nekolku lica vo gradot. Tie za graǧanite pišuvale molbi, pretstavki i sl. i so prinosite od ovaa dejnost se izdržuvale.[58]

94. Puškarskiot zanaet vo Bitola se razviva podocna. So ovaa dejnost se zanimavale muslimani, ugledni i provereni lica, koišto bile prizrenčani i tetovčani, doverlivi kaj kompetentnite organi na vlasta. Tie se zanimavale so popravki na razni ogneni oružja - puški, pištoli i sl., nivno ukrasuvanje itn. Navedenite puškari bile poznati i vo evropskite centri. So ovaa dejnost vo Bitola se zanimavale 4 lica.[59]

56 Иконидакият Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 55.

57 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91), str. 48.

58 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 61, 66.

59 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 347.

95.Paurdžiskiot zanaet vo Bitola go donele pečalbarite od Janina. Ovoj zanaet ličel slično na learskiot, so koj kon krajot na minatiot vek se zanimavale 7 lica, što imale svoi dukani. So paurdžiskiot zanaet porano se zanimavale drugi narodnosti, no podocna ovaa dejnost ja vršat i makedonci.[60]

96.Ḱurkčiskiot zanaet bil od redot na porazvienite zanaeti. So ovoj zanaet se zanimavale 15 lica. Od niv 6 ḱurkčii izrabotuvale najkvalitetniv izrabotki. Od ḱurkčiite 3 majstori bile od Kostur. Ḱurkčiite pri izrabotkata obložuvale nekoi delovi na oblekata so koža što porano bile sošieni od kuzu terziite. Izrabotkite tie gi šiele na raka. Ḱurkčiite 1/4 od izrabotkite izvozuvale vo Albanija i Grcija, a pogolemiot del go prodavale na muslimanskoto naselenie vo Carstvoto. Podocna ovaj zanaet počnal da opaga i po toj povod poveḱeto ḱurkčii počnale da se zanimavaat so kožuvarstvo.[61]

97.Ḱumurdžiskata dejnost bila zastapena od selskoto naselenie na selata Mrenoga, Capari, Rotino, Smilevo, Strugovo i dr. No, najkvaliteten drven ḱumur ili jaglen za ogrev vo Bitola donesuvale od mestoto Leva Reka, Prespansko, kade što so ovaa dejnost se zanimavale i ženi.[62]

98.Ḱebapčiskiot zanaet vo vtorata polovina na minatiot vek vo ova mesto bil dobro razvien. Za razlika od aščiite i čorbadžiite, ḱebapčiite svoite gotveni jadenja, mezelaci i sl. gi prodavale vo dviženje i poevtino. Tie gotvele sudžuci, ḱebapi, širden, kukurec i dr. Iskoristuvajḱi ja zafatenosta na zanaetčiite koi što ne možele da odat doma za ruček, ḱebapčiite prodavale mnogu od svoite gotvenja, so što i mnogu zarabotuvale. Tie se dviželе poveḱe kon "Lenski most", "Ovči Pazar" i "At Pazar". Ovoj zana-

60 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 53, 54.

61 Миливоје М. Савиħ, с.д., стр. 198, 243.

62 Миливоје М. Савиħ, с.д., стр. 233; Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 26.

et bil nasleden od Turcite.[63]

99.Ribarskiot zanaet bil razvien vo okolnite sela na Crna Reka. Vo navedenata reka selanite od seloto Optičari i drugi sela vo blizinata na rekata lovele golemi količini raznovidni ribi. So ovaa dejnost se zanimavale i 20 lica od gradot. Blagodarejḱi na ribolovot, kon krajot na minatiot vek vo Bitola se razvila i pezildžiskata dejnost. Pezildžiite vo toa vreme izrabotuvale, odnosno pletele pezieli, gribovi i drugi ribarski mreži, krpele takvi i gi sreduvale za lovenje vo ribarskite stojalista narečeni "i g r i b i".

100.Rešetarskiot ili sitarskiot zanaet vo ova mesto bil donesen i zastapen od Cigani. Pokraj zadovoluvanje na furnadžiskite, simitdžiskite i burekdžiskite potrebi, rešetarite gi zadovoluvale i potrebite na domaḱinstvata, kako vo gradot taka i vo selata. Zatoa tie postojano se dviželе niz gradot, i odvreme navreme i vo selata, i gi popravale starite sita i rešeta, izrabotuvajḱi istovremeno i novi.

101.Rakidžiskata dejnost, blagodarejḱi na razvienoto lozarstvo vo Bitola dobro bila razviena. Vo toa vreme vo gradot postoele golem broj lica, kako i vo selata, koišto vo kazani varele rakija od grozje, slivi i sl. za sopstvenite potrebi.[64]

102.Sveḱarskiot ili voskarskiot zanaet bil eden od postarite zanaeti i so nego se zanimavale 15 lica. Sveḱarite izrabotuvale sveḱi za religiozni obredi i za osvetluvanje. Pokvalitetni bile sveḱite izraboteni od vosok.[65]

103.Siromaškiot zanaet se javil vo planinskite mesta na Pelister, Kajmakčalan, Železnik i dr. So ovoj zanaet se zanimavale povḱe Sorokačani i Vlasi, koišto vo navedenite mesta imale i svoi

63 Миливоје М Савић, с.д., str. 233; Милош Хр. Константинов, с. д., str. 26.

64 Милош Хр. Константинов, с.д., str. 27, 28, 29, 31.

65 Миливоје М. Савић, с.д., str. 199, 228; Милош Хр. Константинов, с.д., str. 62.

bačila. Vo Bitolskiot kraj postoele 15 pogolemi bačila, vo koi v tekot na sezonata rabotele po 10 lica, izrabotuvajќi raznovidni sirenja, obična i topena mast, urda i dr.[66]

104.Sodadžiski zanaet rabotele 4 lica, koišto za potrebite na graѓanite go prigotvuvale samo pijalokot nareчen "k r a k e r". Ovoj pijalok[67] vo toa vreme upotrebuvale samo muslimanite.

105.Simitčiskiot zanaet bil eden od lebarskite zanaeti so koj se koi se zanimavale kon krajot na XIX vek 5 lica. Simitčiite mesele i pečele simiti, gevreci, ќairi i sl. Ovie izrabotki vo toa vreme gi pravele i nekoi furnadžii.[68]

106.Srmadžiskiot zanaet vo Bitola se razvival so razvitokot na abadžistvoto i terzistvoto. Srmadžiite vezele srma i bukme vrz delovi od nosijata. So ovoj zanaet se zanimavale kako maži taka i ženi. Vo Bitola togaš postoele 3 srmadziski dukani.[69]

107. Stolarskiot zanaet se javuva kon krajot na minatiot vek pod vlijanie na solunskite stolari. Sedelata na stolovite togaš gi izrabotuvale od rezale ili savar. Vo Bitola vo toa vreme postoele 2 stolarski dukani.[70]

108.Samardžiskiot zanaet bil eden od postarite zanaeti vo Bitola i se razvil so razvitokot na kirandžistvoto. Ovoj zanaet se razviva poveќe kon krajot na XIX vek,na ч koga so zanaetot se zanimavale 43 lica, i toa isklučivo Makedonci. Eden del od samardžiski izrabotki se izveduvale vo Grcija i Albanija.

109.Saračkiot zanaet postojano bil zastapen od muslimanite i bil dobro razvien. Saračite izrabotuvale amovi, obični i angliski sedla, fišeklii za osmanskata armija i dr. Vo sredinata na XIX vek vo gradot postoele 43 sarački dukani. Saračite poveќe upotre-

66 Милош Хр. Константинов, с.d., str. 26, 27

67 Живојe М. Савић, с.d., str. 198.

68 Милош Хр. Константинов, с.d., str. 28.

69 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str.346; Милош Хр. Константинов, с.d., str. 37.

70 Милош Хр. Константинов, с.d., str. 48.

buvale crna i žolta koža, što ja nosele od Solun. Podocna ovoj zanaet počnuva da opaǵa, taka što eden del saraći se zanimavale so krpenje na stari sarački izrabotki.[71]

110. Sapundžiskiot zanaet kako eden od postarite bil usloven od higienskite pričini. Ovoj zanaet bil dobro razvien, taka što vo toa vreme vo gradot postoele 12 sapundžiski dukani koišto proizveduvale raznovidni sapuni. Bitolskite sapuni so svojata prijatna aroma i kvalitet im konkurirale i na poznatite sapuni od drugi poznati centri. Eden del od ovdešnite proizvodi na sapun se izvezuval vo Lerin i drugi mesta.[72]

111. Saatčiskiot ili časovničarskiot zanaet vo Bitola spaǵal meǵu dobro razvienite zanaeti. So nego se zanimavale 15 lica profesionalni saatčii ili časovničari, dodeka 5 lica se zanimavale so prodavanje na novi časovnici. Časovničari poveḱeto bile Vlasi, pokraj koi so zanaetot se zanimavale i 4 muslimani kako i nekolku Makedonci. Časovnicite se imenuvale po mestoto od kade se kupeni, a ne po imeto na firmata, kako na pr. manastirski (bitolski), stamboloski, belgradski i sl. Manastirski časovnici se prodavale duri i vo Saraevo.[73]

112. Sarafskata dejnost bila zastapena od Evrei, koišto vršele razmena na pari. So ovaa dejnost togaš se zanimavale 10 lica.

113. Tuladžiskiot zanaet tuka bil zastapen od okolu 10 tajfi. Zanaetot bil od povremen karakter i so nego se zanimavale selani. Tie izrabotuvale tuli i ḱeramidi od star ili tureski tip i gi pečele vo polski furni.[74]

114. Ikaečkiot zanaet bil eden od najrazvienite zanaeti vo ova mesto. So ovoj zanaet vo gradot se zanimavale 22 majstori, dodeka

---

71 Spored spomenite na saračot i opinčarot od Bitola Mehmet Husein; Милановиќ М. Савиќ, с.д., стр. 230, 238; Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 58, 59.

72 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 345; Милановиќ М. Савиќ, с.д., стр. 239; Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 62.

73 Милановиќ М. Савиќ, с.д., стр. 196; Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 62.

vo selo Magarevo ušte 2-3 pati poveke. Tkaečite pokraj šajak, izrabotuvale i drugi vidovi tkaenini, kilimi, velenci, ~~xxxxxxx~~ jambolii, pojasi i dr. Osobeno bile mnogu barani i pročueni bitolskite velenci, jambolii, ~~pujunx~~ birundžikot, tilot i dr., što se proizveduvale i po poračka, a dezenite izrabotuvale po baranje na poračatelite. Bitolskite tkaeči izrabotuvale razni proizvodi od volna, pamuk i svila. No, podocna, so razvitokot na industrijata za izrabotka na ovie proizvodi, tkaečkiot zanaet počnala da opaga.[75]

115. Terziskiot zanaet bil dobro razvien i so nego se zanimavale 45 lica. Ovie zanaetčii šiele razni obleka od raznovidni tkaenini. Vo Bitola postoele i terzii za šienje na ženska obleka. Pod vlijanie na gradovite od Egejska Makedonija, vo vtorata polovina na minatiot vek vo Bitola se pojavile i frenkterzii, koišto po načinot na rabota i po formite na izrabotenite obleka mnogu ličele na denešnite šivači.[76]

116. Tenekedžiskiot i koftorskiot ili kumbetčiskiot zanaet, blagodarejki na intenzivnoto naseluvanje na gradot, zasilenata gradba itn., bil mošne razvien. So ovoj zanaet se zanimavale 15 lica. koišto poveketo bile Evrei, dodeka 4 bile hristijani. Tenekedžiite izrabotuvale od teneke ili lamarina kumbinja ili koftori, kunci, kofi, rešeta, mangali, oluci, razni sadovi, frenkodžaci i dr.

117. Tabačkiot zanaet bil zastapen od muslimani. Ovoj zanaet vo Bitola bil megu razvienite i so nego se zanimavale 27 lica. Tie štavele i izrabotuvale koži vo tabani, dobivajki na takov način mešin i sahtijan. Godišno vo dabačkite dukani se izrabotuvale 6.000-10.000 testinja koži, koišto pokraj mesniot pazar, se pro-

74 Миливоје М. Савић, с.д., стр. 201, 202, 226; Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 43, 44, 54, 66.

75 ЗУМ, manastir 1305 h. (1887-88), str. 347; Милош Хр Константинов, с.д., стр. 35, 36.

76 Миливоје М. Савић, с.д., стр. 194, 229; Милош Хр. Константинов, с.д., str. 37.

davale vo Grcija, Albanija i na drugi pazari vo Carstvoto.[77]

118. Telakiskata dejnost bila zastapena od siromasi lica maški i ženski, koisto gi triele vo amamite luǵeto so krpa i sapun pri banjnje. Tie ovaa dejnost ja vršele vo turskite amami "K'šla Hamam", "Ǵukur Hamam", "Jeni hamam", "Bejler hamami", "Ḱerim beg hamami" i "Jaldi hamam". Vo site tie amami rabotele okolu 20 lica maški i ženski ~~lica~~, narečeni t e l a k i, koisto se izdržavale od bakšišot sto go dobivale za vreme na vršenjeto na spomenatata dejnost.

119. Tornadžiskiot ili strugarskiot zanaet spaǵal vo redot na dogramadžiskite dejnosti. No, podocna ovaa dejnost se odvoil kako poseben zanaet. Vo toa vreme vo gradot postoele 3 tornadžiski duḱani, no podocna ostanal samo 1 duḱan.

120. Vodeničarskiot zanaet bil od postarite zanaeti. Vodeničarite bile najbrojni vo gorniot tek na rekata Dragor, pod seloto Brusnik. So ovoj zanaet poveḱe se zanimavale selani od selote Brusnik, kade se naoǵale okolu 60 vodenici. Vo Bitolskiot kraj imalo golem broj vodenici, okolu 257, sto bile posledica na agrarniot karakter na stopanstvoto na ova mesto.

121. Vretenarskiot zanaet vo Bitola isto taka bil razvien. Ovoj zanaet bil usloven od predačkiot. So zanaetot se zanimavale 10 lica, koišto izrabotuvale bukovi vreteni za račno predenje, za rodoni, kako i pršleni. Vretenarstvoto vo ovoj kraj bila povremena dejnost.

122. Valačkiot zanaet se razvival paralelno so tkaečkiot. So ovoj zanaet se zanimavale 50 lica vo seloto Dihovo i 40 vo seloto Virovo, čii proizvodi služele za potrebite na ovoj kraj, koišto imale svoi valevici. Valačite vo svoite valevici valale šajak, velenca i sl.. Valevicite poveḱeto bile vodeni.

77 Миливоје М. Савић, c.d. , str. 197, 199, 203, 233, 240.

123.Vardžiskata dejnost isto taka, blagodarejki na intenzivnat gradba vo Bitola, bila dobro razviena. So ovaa dejnost se zanimavale povremeno 10 tajfi profesionalni vardžii, koišto izrabotuvale var. Izvesni količini var dobivalo od okolnite sela Sloeštica, Babino i drugi, kako i od Prespa.[78]

124.Varosuvačkiot ili bojadžiskiot zanaet, kako i vardžiskiot, bil dobro razvien, blagodarejki na intenzivnata gradba vo ova mesto. Najdobri bojadisuvači bile Vlasi dojdeni od Kruševo, koišto varosuvale zgradi, sobi i sl. na bogati lica so zemjana ili so mrsna boja. Nekoi od Bojadisuvačite vo dzidovite i kupolite na džamiite i kukite izrabotuvale i ubavi crteži ili freski. So ovoj zanaet se zanimavale 15 lica.[79]

125.Vijačkata dejnost ja vršele odvreme navreme okolu 10 lica od bitolskite sela. Ovaa dejnost bila neophodna za stočarite zaradi kastriranje na dobitokot, so cel toj pokorisno da se iskoristi vo rabotata.[80]

126.Dzidarskiot zanaet bil eden od najrazvienite zanaeti, koj bil usloven od brziot razvitok na gradot. So ovoj zanaet se zanimavale najmnogu Albanci od Struškiot i Debarskiot kraj, se zanimavale, dodeka nešto podocna i Smilevčani malku vršele dejnostale na dzidarstvo. Dzidarite tuka dzidale razni privatni javni zgradi, popravale stari i sl. Kon krajot na minatiot vek so ovaa dejnost se zanimavale okolu 300 majstori i argati ili nivni pomagači.[81]

127.Džambaskata dejnost bila zastapena od 25 lica, što pretežno bile Cigani. Džambazite se zanimavale so posreduvanje pri kupoprodažba na krupen i sitnen dobitok. Tie se zanimavale so razni špekulacii, kako so podmladuvanje na stari konji i sl.[82]

78 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 29, 35, 44, 47, 63.

79 Миливоје М. Савић, с.д., стр. 199, 234; Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 44, 45.

80 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 59, 61.

81 Миливоје М. Савић, с.д., стр. 200, 201, 202, 226; Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 43, 44, 54, 66.

82 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 59, 61.

128.Железарскиот или браварскиот занает спаѓал во редот на по-развиените занаети во ова место. Железарите се занимавале со изработка на решетки или огради за куќи, роletни, послужени клучеви и др. Со овој занает се занимавале муслимани и Македонци. Во градот постоеле 10 браварски дуќани.

Покрај овие, во Битола постоеле и некои други дејности кои биле од повремен карактер. Такви биле лотаридžиите, мечкарите, коски-местачите (што местеле скршени или на друг вид онеспособени коски на луѓето), кантардžиите, банјарите или амамџиите, катранџиите, фишекčиите, везачите, печатарите на ткаенини и др.[83]

v. Опаѓање на занаетството

Од напред наведеното излагање се гледа дека во Битола и околината во втората половина на XIX век занаетčиството достигнало својот врвен развиток. Во тоа време Битола била надалеку прочуена како занаетčиски град, каде што се вршеле над 130 занаетčиски дејности, со кои се занимавале над 2.000 занаетčии во околу 1.400 занаетčиски дуќани.

Меѓутоа, под влијание на разни фактори во последната четвртина на минатиот век занаетството, како во другите места на Османското царство, така и во Битола, почнала да опаѓа. Особено тоа се čувствува кон крајот на XIX век во некои занаети, коишто не биле во можност да одолеат на новосоздадените прилики.

Со промените што настанале во надворешната трговија на Царството по Кримската војна, финансиските кругови на развиените индустриски земји, искористувајќи го полуколонијалниот статус на оваа земја, еден по еден добивале се повеќе поволни услови за пласирање на својот капитал во Османското царство. Протекционистичкиот однос на тие земји кон своето стопанство и бариерите кон

83 Миливодје М. Савиќ, с.д., стр. 200, 201, 202, 226; Милом Хр. Константинов, с.д., стр. 44, 54, 66.

zanaetčiskite proizvodi vo ova i vo drugi mesta na Carstvoto, za da ne možat tie da se plasiraat na evropskite pazari, od edna strana, i neravnopravnata položba na zanaetčisko proizvodstvo vo Osmanskoto carstvo naspram industrisko proizvodstvo na kapitalistički razvienite kapitalistički zemji, od druga strana, dovel do opaganje na zanaetčistvoto i vo Bitolskiot kraj.[84]

Zanaetčiskite izrabotki na bitolskite zanaetčii kon krajo na minatiot vek veke ne možele da konkuriraat na industriskite proizvodi na razvienite industriski zemji. Tie zemji, iskoristuva ki gi povolnite prilki što im se pokažale so ureduvanje na PTT-sredstva, drumskiot i železničkiot soobrakaj, dobrata povrzanost na Bitola so pristaništata vo Solun, Kavala, Drač i dr. se poveke plasiral industriski stoki na bitolskiot pazar, kako i na pazarite vo okolnite mesta. Stranskite kapitalisti, plasirajki gi na ovie nenasiteni pazari svoite evtini raznovidni proizvodi naspram mesnite skapi zanaetčiski izrabotki, od edna strana, i uvezuvajki evtino razni surovini, od druga strana, doagale do golemi prihodi. Istovremeno so toa se sppiral i brziot industriski razvitok na ova mesto. Toa dovelo i tuka do golem rascekor megu izvozot i uvozot, taka što uvozot go nadminal izvozot četiri pati. Spored osmanskite izvori, vo 1886/87 godina od Bitola i okolinata bile izvezeni stoki 860.000 kg. a uvezeni 3.450.000 kg.[85] Spored ruskite diplomatski izvori, vo 1890 godina od Bitola bile izvezeni stoki vo vrednost od 46.050 zlatni turski liri, a uvezenite produkti iznesuvale 235.000 zlatni turski liri.[86]

Vnatrešnite promeni, kako i promenite na odnosite na Osmanskoto carstvo so razvienite zemji, vlijaele i vo životot na naselenieto, osobeno vo ovoj kraj. Kulturniot napredok na Evropa

84 д-р Данчо Зографски, с.д., стр. 209, 210.

85 БИМ, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 170, 171.

86 Ирина Г. Сенкевич, с.д., стр. 185, 186, 187.

vo toa vreme vlijael vo stanbenata živeačka na naselenieto, oble kuvanjeto, međučovečkite odnosi, formiranjeto na razni kulturni institucii što dotogaš ne postoele itn.[87]

Site ovie promeni barale od bitolskoto zanaetčistvo da se prilagodi kon novosozdadenite uslovi. Togaš eden del poimotni i posnaodlivi zanaetčii započnale da ja usovršuvaat tehnologijata na proizvodstvoto, da nabavuvaat mašini i sl. Takov bil slučajot so frenkterziite, so donesuvanjeto na šivački mašini, so bravarite, koišto započnale da nabavuvaat botmašini itn.[88]

Brziot i sestran razvitok na Bitola i okolinata vo vtorata polovina na minatiot vek vlijael i na porastot na obemot na potrošuvačkata na obuvki, tekstilni produkti, artikli za održuvanje na nigienata i dr. Bidejki dotogašnite zanaetčii so svojot način na organizacija na proizvodstvoto ne mozele da gi zadovoluvaat ovie pobaruvački, eden del imotni trgovci, zanaetčii i bogati selani sozdavaat i vo Bitola i okolinata manufakturni rabotilnici i pretprijatija. Vo tie pretprijatija rabotele golem broj rabotnici, bile dovedeni mašini, bila usovršena organizacijata na rabotata i sl., sto dovelo do usovršuvanje na podelbata na trudot, porastot na produktivnosta, zgolemuvanje na proizvodstvoto itn. Takvi bile rabotilnicite na gajtani na Anesti efendija vo seloto Dihovo, kade što godišno se proizveduvalo do 800.000 oki gajtan od čista volna, na krušebčanecot Vladika efendija vo Bitola, kade što se proizveduvale mnogu kvalitetni sapuni poznati i vo Evropa so svojot kvalitet i aroma itn.[89]

So razvitokot na manufakturnoto proizvodstvo, industrijata, trgovijata i sl., i vo Bitola i okolinata se razvivaat kapitalistički odnosi, sè poveke se prisutni stokovo-parični odno-

87 Др Јован Дедијер, с.д., стр. 199, 200.

88 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 75.

89 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 345.

si vo stopanstvoto itn. Ovie promeni dovele i vo ovoj kraj na površina da se javi eden sloj na buržoaski elementi sostaven od industrijalci, trgovci, sopstvenici na golemi zemjišni imoti i dr.

So opaganjeto na zanaetčiistvoto od navedenite pričini i v ovoj kraj vreden del od zanaetite opadnale. Takvi bile ćurkčiskiot zanaet, nalbatskiot, saračkiot, tkaečkiot i dr. Vo redovite na zanaetčiite na tie zanaeti se čuvstvuvalo togaš sè pogolemo osiromašuvanje.[90]

Kako posledica na opaganje na zanaetčistvoto, vo toa vreme počnalo poleka da prestane održuvanjeto na panagurite, što vo okolnite mesta na Bitola mnogu bile posetuvani od bitolskite trgovci.

2. Esnafi

a. Razvitok na Bitolskite esnafi

Spored svojata organizaciona struktura zanaetite vo Bitola, kako i vo drugi mesta, spagale vo kategorijata na zatvoreni profesionalno-staleški organizacii ili korporacii so vnatrešno hierarhisko ureduvanje. Vo strukturata i funkciite na esnafskite organizacii vo Bitola, a naedno i vo celata Evropska Turcija za vreme na osmanskoto vladeenje, bile odomaćeni ili navlegle vlijanija ikh elementi na tursko-arapsko-persiskite rufeti i poedinosti i paralelizmi na evropskite korporacii. Za vlijanijata i elementite na tursko-arapsko-persiskite rufeti i tajfi ubedlivo zboruvaat razni običi, normi i termini, kako što dotogaš i podocna bile vo upotreba vo esnafite na Bitola i na drugi mesta vo Rumelija. Takvi se terminite "u s t a b a š i j a", "k a l f a",

90 Никола Скрабин, c.d., str.67; Миливоје М. Савић, c.d., str. 196, 200, 238, 240, 243.

"č i r a k", "r u f e t" i dr. Isto taka, vo toa vreme, pokraj tursko-arapsko-persiskh vlijanifa, vo esnafite bile prisatni i vlijanija kako i elementi i od zapadnoevropskite cehovi, nivni normi, termini i sl. Takvi se terminite "l o n d ž a", ", "m a j s t o r", "k o č i a" i dr.

Propisite za uredувanje na esnafskite organizacii, kako i nivnite tela, bile sodržani vo fermanite na Sultan Mustafa III od 1772 godina.[91]

Esnafite, kako profesionalno-staleški organizacii vo Bitola i drugi mesta, imale za cel onevozmožuvanje na zazemanje konkurencijata меѓу proizvoditelite od istiot zanaet, pomaganje na zanaetčiite vo usovršuvanje na zanaetot, a naedno i na proizvodstvoto, jaknenje na solidarnosta меѓу niv, unapreduvanje na členovite od poniski kon povisoki zvanja (od čirak kon kalfa, od kalfa kon majstor i sl.), posreduvanje меѓу zanaetčiite i organite na vlasta itn.

Za vreme na osmanskoto vladeenje vo Bitola vo esnafite bile opfateni muslimani, no podocna, so doaѓanjeto na hristijansko naselenie vo gradovite i nejzinoto učestvo vo zanaetčistvoto, tuka se formiraat i hristijanski esnafi, vo koi učestvuvaat zanaetčii hristijani.

Samiot razvitok na esnafskite organizacii, kako vo drugi mesta taka i vo Bitola, vo toa vreme tečel spored razvitokot na zanaetčistvoto i trgovijata.

Vo periodot na pretkapitalistički odnosi vo Osmanskoto carstvo, koga vo Bitola zanaetčistvoto bilo mošne važna stopanska granka preku koja se zadovoluvale razni voeni i opštestveni potrebi, esnafite uživale vidno opstestveno priznanie i bile mošne uvaѕavani od strana na vladinite institucii. Kako takvi, členovite na esnafite se izbirale i za členovi pri sovetite na opštinskite

91 James Baker, c.d., str. 515; ~~~ д-р Данчо Зографски, с.д., стр. 39.

organi na vlasta.

Spored podatocite na angliskiot diplomatski pretstavnik Blant i ruskiot vicekonzul od Bitola Skrjabin, tuka esnafite bile formirani vrz osnova na narodna, odnosno verska pripadnost, taka što od eden ist zanaet postoele poveke esnafi, poseben za muslimani, za hristijani i za Evrei, koišto zaednički istapuvale samo pred organite na vlasta.[92]

b. Strukturata i dejnosta na bitolskite esnafi

Vo esnafskite organizacii, pokraj majstori, kalfi, čiraci i sl., členuvale i zanaetčii od stranstvo, koišto za da stanat majstori, bile prinudeni 2 godini da rabotat kaj nekoj majstor, so cel dokazuvanje na svoite znaenja ita. Imalo isto taka običaj za členovi na esnafot da se primaat i lica što nemaat ništo zaedničko so odnosniot esnaf, odnosno zanaet. Tie lica se začlenuvale vo esnafi so cel, vo slučaj na nivna smrt, členovite na odnosniot esnaf da prisustvuvaat na nivnoto pogrebuvanje.[93]

Esnafite kako profesionalno-staleški organizacii što bile priznaeni od osmanskata vlast kako pravno lice, imale i svoi pravilnici i statuti, narečeni "k o d i k e". Pravilnikot ili statutot na esnafot im služel na odnosnata profesionalno-staleška organizacija za osnova pri vršenjeto na razni dejnosti od strana na negovite členovi. Kako takov sekoj esnaf raspolagal so polna vnatrešna avtonomija, spored nivnata struktura i dejnostite što gi vršele vo našite zemji pod Osmanliite, bile rečisi isti ili slični.

Pri izrabotuvanje na proizvodite za prodavanje imalo slučai koga namesto da učestvuvaat site majstori na esnafot na odnosniot esnaf, na pazar se ostavale 2-3 od niv, koi zaednički

92 James Baker, c.d., str. 515; Никола Скрябин, с.д., стр. 65.

93 Никола Скрябин, с.д., стр. 66; Коста Н. Костић, Стара српска трговина и индустрија, Београд 1904, стр. 133.

prodavale stokata na site zanaetčii ili dukandžii na toj esnaf, taka što nemalo potreba vo prodažbata za zenaat učestvo site zanaetčii.

Spored strukturata na mostarskite esnafi, sekoj esnaf imal svoi belezi ili simboli kako što se bajrakot, čugleneto ili muhurot (pečatot)-kovani vo oblik na liljani od srebro, falakata (sredstvo za vršenje na fizička kazna na pretstapni lica).[94]

Nesoglasijata, sporovite meǵu členovite na esnafot se razgleduvale od esnafot preku ustabašijata i prvite majstori, kdišto pretstavuvale eden vid esnafski sud i sudele vrz osnova na steknatite dolgogodišni običai i dobienoto dotogašno iskustvo. Vo pokomplikuvanite slučai, pokraj spomnatite členovi, vo sudenje učestvuvalx i eden povremen organ izbran od site pretstavnici na odnosniot sovet na esnafot. Presudite doneseni od ovie tela gi izvršuvale čaušite. Sporovite što bile nadvor od granicite na eden esnaf se reševale so pomoš i intervencija od organite na vlasta i vo toj slučaj kako oštetenata taka i tuženata strana vo pretresot isprakale po eden polnomošnik, koj vo imeto na svojata organizacija go zastapuval svojot esnaf vo vid na branitel ili obvinitel. Sporovite vo esnafot meǵu skopskite esnafi gi razgleduval i naedno donesuval presudi kajata.[95]

Kako najvisoko rakovodno telo na esnafot bil Medžlisot ili Sobranieto, narečen i "L o n d ž a". Medžlisot na odnosniot sovet se održuval ednoš godišno, i toa utredenta od praznično ot den na esnafot. Na negovite sednici se razgleduvale prašanja kako se:

1.Izbiranje na členovi za noviot sostav na esnafskiot upraven sovet.

2.Opredeluvanje na cenite na proizvodite.

3.Proglasuvanje na novi majstori, primanje na kalfi i čiraci i nivno evidentiranje ili registriranje.

4.Donesuvanje na esnafski statut.

5.Pretresuvanje, odnosno analiziranje na odnosite meģu esnafskite členovi, odnosno majstori i organite na vlasta i dr.[96]

Upravniot sovet bil vtor važen organ na esnafot, koj upravuval so rabotite na taa profesionalno-staleška organizacija, grižejķi ga za ostvaruvanje na site rešenija doneseni od negovoto sobranie, kako i za ispolnuvanje na potrebite na organizacijata. Navedeniot sovet se zanimaval i so pravni raboti i prašanja vo odnos na esnafot i kako takov vršel i eden vid sudski funkcii vo domenot na taa organizacija. Členovi na Sovetot bile ustabašijata, čaušot i 5-6 majstori. Tie bile izbirani od strana na Medžlisot na esnafot na godišnoto sobranie.[97]

Pri esnafite postoele i esnafska kasa. Esnafskata kasa bila formirana:

1.Od ednokratnoto uplatuvanje na členovite pri stapuvanjeto vo esnafot, kade što se uplaķalo spored važnosta na odnosniot esnaf, i toa od 20 do 100 groša.

2.Od sekojnedelnata uplata na členovite što uplaķale po 10 pari sedmično.

3.Od vonredni dobrovolni prilozi vo praznični slučai.

4.Od parični te kazni kazni što se sobirale od kaznetite členovi na esnafot zaradi narušuvanje ili nepročituvanje na esnafskite propisi.

Sobranite pari od esnafskite kasi se trošele za pomoš na bogomblite, na siromašni semejstva, za pomaganje na razni humanitarni celi, za davanje kredit na členovite na esnafot vo nekoi slučai i dr.[98]

Realiziranjeto na odredenite ceni na artiklite na pazarot vo toa vreme go kontrolirale m u h t e s i b i.[99]

94 James Baker, c.d., str. 514, 515; Коста Н. Костиќ, c.d., str. 128, 129, 130.

95 James Baker, c.d., str. 515; Никола Скрябин, c , 66; Коста Н. Костиќ, c.d. , str. 128, 129, 130; Милот Хр. Константинов, c.d. , str. 131.

So esnafot upravuval glavniot majstor narečen "u s t a b a-š i j a". Ustabašijata bil izbiran od strana na medžlisot na esnafot so mandat od edna godina i, vo slučaj na pokažaniot dobar uspeh, toj možel povtorno da bide izbran na taa funkcija. Ovaa funkcija toj ja vršel besplatno. Vo negovoto izbiranje učestvuvale majstorite na odnosniot esnaf, Ustabasijata se grizel za redot i organizacijata na rabotata vo esnafot, za razvitokot na proizvodstvenata dejnost, so kojasto se zanimavale členovite na odnosniot esnaf, za neguvanje na dobri odnosi meģu členovite na organizacijata, za pomaganje na členovite vo teški momenti, nepriki, za vrabotuvanje na site členovi na odnosnata organizacija i voopšto za dobrobitie na site. Na ustabasijata mu pomagale i členovite na upravniot sovet na esnafot, odnosno "i t b a š i j a t a". Za ustabaši ja bil izbiran nekoj od posposobnite členovi na esnafot od redot na najstarite, odnosno dotogasniot čauš na odnosniot esnaf. Ustabašijata rakuval so esnafskata kasa i go čuval pečatot na esnafot so cel da go upotrebuva pri dostavuvanje na razni pisma od odnosniot esnaf do organite na vlasta, do verskite i učiliš-nite institucii, pri izdavanje na razni potvrdi vo vrska so dejnosta na negovite členovi i sl.

Itbašijata, kako oficijalen zamenik na ustabašijata, bil izbran isto taka od strana na esnafskoto sobranie. Toj ovaa funkcija ja vršel besplatno, pomagajki mu na ustabasijata vo razni ra

96 James Baker, c.d., str. 514; Д-р Данчо Зографски, c.d., str. 40; Коста Н. Костиќ, c.d., str. 131; Милош Хр. Константинов, c.d., str., 113, 116.

97 Крсте Битовски, c.d., str. 154.

98 James Baker, c.d., str. 515; Никола Скрябин, c.d., str. 42, 65, 66; Коста Н. Костиќ, c.d., str. 131.

99 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 54 [illegible]; br. 96, list 53/2, str.73; br. 100, list 72/1, str. 68; br. 115, list 1/7

boti vo vrska so rakovodenjeto so esnafot.

Č a u š o t, kako eden od rakovodnite členovi na esnafot, isto taka se izbiral od strana na esnafskoto sobranie. Toj ovaa funkcija ja vršel isto taka besplatno. Mandatot na čaušot trael godina dena i, vo slučaj da se pokaže uspešen vo rabotata, možel da bide izbran povtorno. Čaušot vo esnafot vršel razni tehnički raboti, pomagajki mu na ustabasijata. Ako čaušot vo svojata funkcija se pokažuval mošne uspešen, imalo možnost da bide izbran i za ustabašija od strana na esnafskoto sobranie.[100] Spored nekoi avtori, čaušot za svojata pomošna rabota bil platen od strana na esnafot.[101]

Uvaženi členovi na esnafot bile i majstorite. M a j s t o r o t imal golema vlast nad kalfite i čiracite. Sekoj kalfa možel da stane majstor po izvesno vreme pominato vo učenje na odredeniot zanaet, po plakanjeto na odredena taksa, otvaranjeto na dukan i obezbeduvanjeto na alati. Majsterite, kako uvaženi členovi na esnafot, bile izbrani vo razni esnafski tela kako rakovodni ličnosti i sl. Majstorite često gi potgotvuvale i svoite sinovi da go učat i nasledat zanaetot na tatkoto.

K a l f i t e bile eden vid zanaetčiski učenici što učele kaj majstorite odredeni zanaeti. Kalfa možel da stane sekoj čirak po pominati 3-4 godini kaj nekoj majstor, so cel učenje na odreden zanaet. Kalfite po pominato vreme kaj majstorot i, po učenjeto na odreden zanaet, steknuvel pravo da stane majstor. Po dobienot iskustvo vo tekot na podgotvuvanjeto za majstor i otvaranjeto na dukan, toj im se javuval na ustabasijata i vnesuval vo esnafskata kutija ili kasa izvesna suma pari (okolu 200 groša). Na svojot majstor i negovoto semejstvo potoa, kako i na drugi esnafli-

100 Коста Н. Костик, с.д., стр. 128, 130, 132; Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 120, 121, 122.

101 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 139, 141, 142, 143.

i, im daval podaroci, prireduvajќi i banket na majstorite na esnafot. Po ovie ceremonii kalfata se proglasuval za majstor i bil voveden vo majstorskiot defter, so pravo na otvaranje на dukan.[102]

No, kalfata станувал celosno stanuval majstor po kušatmata ili pripašuvanjeto na majstorskiot pojas. Za taa cel, odvreme navreme doаgal od Carigrad "V e l i k i o t K o s e m", narečen vo Bosna "J a h i b a b a" i "U b a b a", koj na kalfite im pripašuval po eden peštemal ili pojas. Potoa, otkako ќe mu platele izvesna suma pari, toj novite majstori, odnosno nivnite iminja, gi voveduval vo evidencija. Istovremeno Velikiot Kosem ili Ubaba vršel i nadzor vrz rabotata na odnosniot esnaf, kaznuvajќi gi majstorite prestapnici, tie što rabotale bez esnafska dozvola narečena "e s n a f t e s k e r e s i".[103]

Pokraj kalfite kako zanaetski učenici što služele kaj majstorite, so cel učenje na nakoj zanaet, bile i žiraците "č i r a c i t e". Tie bile deca od 9 do 15 godini. Porano za čiraci se primale deca od gradski semejstva, no podocna majstorite počnale da primaat za učenici i selski deca, so cel učenje na nekoj zanaet. Od vrabotenite vo zanaetčiskite rabotilnici čiracite bile lica so početno ili najnisko zvanje. Sekoj zanaetski učenik kako čirak proveduval na rabota kaj nekoj majstor najmalku 3 godini, zavisno od potrebite na majstorot za sposobna rabotna sila. Po prvata godina učenje na zanaetot, majstorot počnuval da go upatuva čirakot vo osnovnite veštini na odnosniot zanaet. Primanjeto na decata na rabota и nivnoto otpuštanje stanuvalo na Ѓurѓovden i Mitrovden.[104] Vo nekoi drugi mesta, za razlika od pravilata na bitolskite esnafi, čirakot kako takov služel 5 godini. Prvata godina toj rabotel besplatno i negovite trošoci za izdržuvanje gi podne-

102 Коста Н. Костиќ, с.д., str. 128, 129, 130, 132; Милош Хр. Константинов, с.д., str. 139, 141, 142, 143.

103 Коста Н. Костиќ, с.д., str. 129, 132.

104 Милош Хр. Константинов, с.д., str. 136, 137.

suvale roditelite. Vtorata godina hrana i obleka dobival od svojot majstor. Tretata godina dobival i godišna plata od 60 groša takanarečena "čirački prv ajlak" (plata). Vo četvrtata godina t dobival 120 groša, a vo pettata - 180 groša. Po tretiot ajlakx ili plata, po 5 godini čirački staž, čirakot stanuval kalfa. Vo Pirot čiračkiot staž trael vr 3 godini, a vo slučaj dobivanje na hrana i obleka od majstorot, stažot trael 4 godini. Čirakot ne možel da go napusti svojot majstor, niti majstorot bez seriozni pričini možel da go otpušti svojot čirak. Majstorot imal golema vlast i prava nad čirakot i vo slučaj na prestapi, toj vršel i fizički kazni nad nego.[105]

Za evidentiranje na finansiskite raboti, prihodi, rashodi i sl., pozajmeni pari i davani pari na kredit ili so kamata, podareni parični sredstva na učilišta, bogomoli itn., esnafot imal i svoj defter.[106]

Pokraj pozitivnata uloga na esnafot, vo toa vreme vo dejnosta na ovie organizacii profesionalno-staleški imalo i negativni pojavi. Vo zanaetčisketo proizvodstvo postoele i eksploatatorski odnosi, što se xxxxxxx xx zabeležuvale vo osvojuvanjeto na trudot na kalfite i čiracite od strana na majstorite.

Hristijanskite esnafi imale po eden svetec zaštitnik na svojot zanaet i esnaf, čij den tie zaednički svečano go proslavuvale. Na toj den vo crkvata na odnosniot svetec, pod rakovodstvo na ustabašijata, se sobirale site majstori, kalfi i čiraci od odnosniot hristijanski esnaf na veselba. Potoa utredenta se održuvalo godišno sobranie na esnafot, na koe esnafliite gi izbirale svoite rakovodni tela.[107] Isto taka i členovite na muslimanskite esnafi se sobirale na veselba i go održuvale godišnoto sobranie na

105 Коста Н. Костић, с.д., стр. 128, 129, 130.

106 James Baker, c.d., str. 515; Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 126.

107 Никола Скрибин, с.д., стр. 42, 66; Коста Н. Костић, с.д., стр. 129. 131.

svojot esnaf vo denovite na muslimanskite verski praznici, kade bile pregleduvale razni prašanja i rešavale razni problemi.[108]

v. Vidovi esnafi vo Bitola

Vidovite i brojot na esnafite vo Bitola kaj razni avtori različito se dadeni. Spored Džems Bejker, vo toa vreme (okolu 1870 tite godini) vo Bitola imalo 69 esnafi, od koi 41 hristijanski, 19 muslimanski i 9 evrejski.[109] Vo podatocite na drugi avtori, kako što se tie na Dr Jovan Dedijer i drugi, vo ovo mesto togaš postoele 32 esnafi, i toa kako što sleduva:

1. kuvendžiski esnaf
2. papudžiski esnaf
3. vodeničarski esnaf
4. kazandžiski esnaf
5. kalajdžiski esnaf
6. jorgandžiska esnaf
7. ḱurkčiski esnaf
8. čojadžiski esnaf
9. trgovski esnaf
10. ḱulhadžiski esnaf
11. grebenarski esnaf
12. mumdžiski (sveḱarski) esnaf
13. bojadžiski esnaf
14. drvodelski esnaf
15. kalpakdžiski esnaf
16. samardžiski esnaf
17. bakardžiski esnaf
18. berberski esnaf
19. ḱumbetčiski esnaf
20. ḱebedžiski esnaf
21. taḱadžiski esnaf
22. burekčiski esnaf
23. čerčiski (kinkaleriski) esnaf
24. kasapski esnaf
25. simitčiski esnaf
26. meandžiski esnaf
27. leblebidžiski esnaf
28. lebarski esnaf
29. bezirdžiski esnaf
30. bakalski esnaf
31. demirdžiski esnaf (železarski)
32. ahtardžiski esnaf [110]

Iako zanaetčistvoto vo Bitola vo toa vreme bilo dobro razvieno, eden značitelen del zanaetčii togaš ne bile organizirani vo esnafi - spored podatocite na Dr Jovan Dedijer i nekoi drugi av-

---

108 Spored seḱanieto na Mehmet Husein, opinčar i sarač od Bitola.

tori - i po toj povod ne mal broj zanaeti ne bile zastapeni vo esnafskite organizacii. No, kako što e istaknato i ponapred, spored podatocite na angliskiot avtor Džems Bekker, vo Bitola okolu po 1870 godina postoele 69 esnafi hristijanski, muslimanski i evrejski, i po toj povod bi trebalo site zanaeti približno tuka da se zastapeni.[111]

Oddelni dobro organizirani esnafi vo toa vreme bile skoro edinstveni nositeli na nekoj kulturen, prosveten, socijalen i drug napredok vo Bitola i okolinata, koišto učestvuvale i vo podiganjeto na učilišta, bogomoli, bolnici itn., kako i vo nivnoto izdržuvanje vo pomaganjeto na siromašnite i na siračinjata, kako i vo drugi humanitarni akcii.[112]

109 James Baker, c.d., str. 515.

110 др Јован Дедијер, с.д., стр.196; Крсте Битовски, с.д., стр. 151.

111 James Baker, c.d., str. 515.

112 др Теодосије Робе, с.д., стр.55.

G l a v a II

POJAVA NA KAPITALISTIČKI ODNOSI I RAZVITOK NA INDUSTRIJATA

1. Pojava na kapitalistički odnosi

a. Navleguvanje na stranski kapital

So opagjanjeto na silata, kon krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek Osmanskoto carstvo započnala da pagja pod vlijanie na razvienite kapitalistički zemji na Evropa. Toa osobeno se čuvstvuva po Krimskata vojna, koga Carstvoto, pokraj toa što gi otvori granicite na stranskiot kapital za plasiranje vo razni stopanski oblasti, na navedenite zemji im stori i razni otstapki, olesnuvanja i sl. Seto toa go dovede Carstvoto vo podredena uloga i po toj povod toa se zdobi so statut na polukolonijalna zemja. Ovie mošne povolni uslovi za plasiranje na svoite kapitali vo razni oblasti na Osmanskoto carstvo, a naedno i vo Bitolsko, prvin gi dobivaat finansiskite krugovi na Anglija i Francija po Pariskite dogovori; potoa taa položba ja iskoristuvaat i drugi razvieni kapitalistički zemji.[113]

Industriskite krugovi na razvienite kapitalistički zemji, iskoristuvajki gi nezasitenite pazari i na Bitola i okolnite mesta, vo vtorata polovina na minatiot vek se pozasileno gi plasiraat fabrički visokokvalitetni proizvodi na pazarite na tie zemji mesta. Vo nevozmožnost mesnoto zanaetčisko proizvodstvo da im konkurira na evtinite industriski stoki na razvienite kapitalistički zemji, i bitolskiot pazar, kako i pazarite na okolnite kraišta, bile ispolneti so stranska industriska stoka. Navedenite nza stranski finansiski krugovi, iskoristuvajki gi se popovolnite proliki, istovremeno se povele gi eksploatirale prirodnite bogatstva i na ovoj kraj, uvezuvajki ottuka razni surovini, zemjo-

113 Enver Ziya Karal ord. prof., c.d., str. 242-248; Roderic H. Davison, c.d., str. 52-54; Др Васил Попови , Источно питање, Београд 1928, str. 121.

delski proizvodi i dr. po evtini ceni.

Promaǰenata ekonomska politika na Osmanskoto carstvo vo toa vreme vo odnos na carinite, danocite i sl. im ovozmožila na monopolističkite krugovi na napred navedenite zemji, pokraj industriskite stoki, da plasiraat i drugi vidovi kapitalá kako vo drugi mesta na Evropska Turcija taka i vo Bitolsko.

Evropskite finansiski krugovi vo toa vreme se zazemaat i vo Bitola da formiraat akcionarski društva, filijali, trgovski pretstavništva itn. Navleguvanjeto na stranskiot kapital vo Bitola se čuvstvuva poveḱe so razvitokot na soobraḱajajot, osobeno so izgradbata na železničkata linija Bitola (Gradsko) - Solun, Bitola (Gradsko) - Skopje - Mitrovica itn.[114]

Monopolističkite krugovi na evropskite zemji togaš bile zainteresirani i se nafatile za izgradba na navedenata železnička linija i za povrzuvanje na Bitola so centrite na Evropa, pokraj političkite i strategiskite celi i zaradi golemite i mnogustrani ekonimski interesi na razvienite kapitalistički državi.

Za brzoto navleguvanje na stranskiot kapital i vo Bitolskiot kraj vo vtorata polovina na minatiot vek pridonesle i dokrajčuvanjeto na buntovite, bezredijata i sl. i vospostavuvanjeto na red i mir vo ova mesto od strana na centralnata vlast.

Imajḱi gi vo predvid basnoslovnite profiti što gi izvlekuvale od ova podračje preku plasiranjeto na svoi kapitali vo nenasitenite pazari na ova i okolnite mesta, eksploatiranjeto na prirodnite bogatstva, uvezivanjeto na evtini surovini, zemjoǰelski proizvodi i sl., plasiranjeto na svoi investicii itn., evropskite

114 M- , izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun Blant od mesec maj 1884 god., str. 65-72, ~~Arhiv~~ Arhiv na SRM, Skopje; Sarl Valsi, Anadolinin istigbali ve Akdeniz Meselesi, Dershadet (Istanbul) 1329 h. (1911), str. 16, 17, 33, 34, 66, 69, 76, 78; D. Jaranoff, la Macédoine economique, Sofia 1931, str. 22; Ирина Г. Сенкевич, с.д., str. 179, 187; Никола Скрябин, с.д., str. 71, 72; Коста Н. Костић, с.д., str. 193, 194, 196, 197.

finansiski krugovi vo toj period se angažiraat uste povekе da gi zajaknat i da gi prodirat svoite politički vlijanija i ekonomski pozicii zaradi dolgotrajnata eksploatacija i na ovoj kraj.

No, navleguvanjeto na stranskiot kapital vo Rumelija, pokraj drugi mesta na ovaa oblast, i vo bitolsko podračje dejstvuvalo negativno vrz stopanskiot razvitok. Navleguvanje to na stranskiot kapital, preku zacvrstuvanje na stokovo-paričnite odnosi, imal za posledica i vo ova mesto, pokraj bavniot razvitok na industrijata i opagjanje na zanaetčistvoto. Toa dovede golem del zanaetčii, kiradžii i drugi lica od gradskoto i selskoto naselenie da se pretvorat vo bezrabotnici, naemni rabotnici i sl., dodeka značitelen del od niv izlez pobarale vo pečalbarstvoto, ekonomskata emigracija i sl.[115]

b. Pojava na kapitalistički odnosi

Kapitalističkite odnosi i vo ovie mesta na Makedonija započnale da se javuvaat so samiot razvitok na trgovijata. Širenjeto na trgovskite odnosi na Bitola so svojata zadnina i so evropskite zemji kon krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek pridonesle tuka pobrzo da se probivaat i širat stokovo-paričnite odnosi. Toa nešto togaš pozitivno dejstvuvaše vo postepenoto otstranuvanje na dotogašnite stari formi na stopanstvoto i nivno zamenuvanje so novi stopanski oblici.

Paralelno so razvitokot na nadvorešnata, tečel i samiot razvitok na vnatrešnata trgovija, so što istovremeno se formiral i porasnuval i mesniot pazar. So se pozasilenoto širenje na posredničkata uloga na bitolskite trgovci megu proizvoditelite i potrošuvačite vo Bitola i okolinata, kako i megu tie vo gradot i okolnite mesta, pokraj posreduvanjeto so nadvorešnite pazari,

115 Ирина Г. Синкевич, o.d., str. 179.

dovel do brz razvitok na vnatrešniot pazar. Mesnite trgovci po toj povod, so kupuvanjeto na stoki od pokrupnite prodavači poevtino i preprodavajќi gi tie poskapo na potrošuvačite, ostvaruvale eden vid pečalba. So pečalba istite trgovci dosќele i preku otkupuvanje na razni zemjodelski i stočarski proizvodi, što gi prodavale na pazarite vo okolnite mesta. Ovie snaodlivi i itri posreduvači i vo Bitola so svojata dejnost, pokraj pomaganje vo cirkulacijata na stokite i razvitokot na vnatrešniot pazar, steknuvale i značitelni bogatstva.

Vo toa vreme trgovcite vo Bitola što trguvale so stranski zemji bile Evrei, Grci, Vlasi, a retko i od redovite na Ermenci, Makedonci, Albanci i Turci. Bitolskite trgovci otkupenite zemjodelsko-stočarski i zanaetčiski proizvodi, surovini i sl., pokraj na evropskite pazarи, gi prodavale i na pazarite na prostranoto Osmansko carstvo. Nekoi od niv preku multezimlak ili zakup na desetok i dželep ili trguvanje so krupen dobitok, so cel snabduvanj na osmanskata armija so meѓ, dosќale do golemi prihodi. Ovie lica od navedenite dejnosti ostvaruvale za sebe basnoslovna korist, izdignuvajќi se nad drugite slоevi vo gradot. Tie poleka svoevremeno počnale da se pretvorat vo kapitalistički elementi. So toa vo toj period i vo Bitola se formirala gradska buržoazija.

Pokraj gradski trgovci, vo toa vreme i meѓu selskoto naselenie eden mal broj lica, kako doverlivi kaj osmanskite vlasti, isto taka preku zakup na obrabotlivi zemjišta, trgovska dejnost, lihvarstvo itn. zarabotuvale za sebe golemi parični sredstva. So toa tie leka-poleka se odvojuvaat od selskite masi kako eden poseben sloj, od koi i vo Bitolsko se formiraat kapitalistički elementi, koišto ja sočinuvaat selskata buržoazija.

So cel pobrz razvitok na stopanstvoto, i kompetentnite državni organi institucii na Carstvoto, preku reformi, olesnuvanja i na drugi načini vo toj period počnale da pottiknuvaat unapredu-

vanjeto na trgovijata i drugite stopanski granki. Ion polovinata na minatiot vek, kako što e istaknato i napred, i samite centralni organi na vlastvoto se interesiraat za angažiranjeto na bitolskite trgovci vo trgovijata so stranskite zemji,[116] za obezbeduvanje na nivnata trgovija i sl.

Pojavata na kapitalistički elementi vo Bitola i okolinata vo toj period pozitivno vlijaela vrz stopanstvoto na ovoj kraj. Dogaš predmosta na izvozot nad uvozot dovela do akumulkakija liranje na znaćitelni parični sredstva vo racete na mesnite trgovci i ramni drugi stopanstvenici. Ile podocna,vo povolni uslovi, počnale da vlozuvaat vo razni stopanski dejnosti, kako što se kaltezisot (zakupuvanjeto na državni danoci), lihvarstvoto, kupuvanjeto na golemi nemjiżni imoti, osnovanjeto na manufakturni rabotilnici, pretprijatija i sl., kako vo Bitola taka i vo bitolskite sela Ihovo, Irnovo, Magarevo i dr., od kade što zarabotuvale golema pečalba.

Jaknenjeto na vnatrešnata i nadvorešnata trgovija na Bitola dovelo do emancipacija i zajaknuvanje na bitolskite trgovci, fabrikantite i dr., kako i do nivno sé pogoleno osloboduvanje od supremacijata na solunskata trgovija, industrija i sl. Toa najjubavo gleda i od baranjata na bitolskite trgovci za otvaranje na carinarnicata vo Bitola, što bi ja vodela bitolskata trgovija kon nejzina celosna samostojnost.[117]

Ekonomskiot razvitok na Bitola vo toa vreme pridonel gradot da porasne so brzo tempo. Toa istovremeno dovelo do doseluvanje na selsko naselenie vo gradot.

116 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 113 list 20/4 i 21/1 str. 21, list 21/2 str. 21-22, list 45/4 i 46/1 str. 43, list 40/4 str. 44, list 42/2 str. 44/45.

117 Димитар Димовска, Економските прашања во битолскиот вилает во последната деценија на XIX век и почетокот на XX век, "Годишен зборник" на филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. 5-6 (31-32), 1979/80, str. 117 (9).

Razvitokot na kapitalističkite elementi vo Bitola i okolinata dovel do postepeno otstranuvanje na starite dotogašni odnosi vo stopanstvoto na ovoj kraj. So zasilno razvivanje na stokovnoto proizvodstvo vo gradot i okolinata dovelo najprvo do promeni i vo socijalnata struktura na naselenieto. Ovie promeni, posebno vo gradot, isfrlile na površina eden nov element, koj se stavil na preden plan kako potomok na materijalnata i duhovnata emancipacija na naselenieto od ovoj kraj.

2. Razvitok na industrijata

a. Prilikite za razvitok na industrijata

Od napred izloženata materija se zabeležuva deka vo prvata polovina na XIX vek vo Bitola i okolinata bile sozdadeni povolni uslovi za pojavata i razvitokot na prvite industriski pretprijatija.

Navleguvanjeto na stranskiot kapital i pojavuvanjeto na kapitalistički odnosi uslovile da se razvivaat stokovo-pariČnite odnosi. Ovie promeni dovele do pojavuvanje na kapitalistički elementi meģu gradskoto i selskoto naselenie na ovoj kraj od redovite na trgovcite, bogatite zanaetčii i selskite bogataši, kaj koi započnala i akumulacija na pogolemi pariČni sredstva.

Porastanuvanjeto na Bitola vo glaven voen, politički i administrativen centar na Rumelija ili Evropska Turcija, ovozmožilo vo gradot brgu da se širat mnogu dejnosti, što istovremeno dovelo i do golem porast na naselenieto, preku golemiot priliv na selsko i drugo naselenie. Po toj povod, togaš vo Bitola, pokraj selskoto naselenie od Bitolsko, se naseluvaat postojano ili privremeno i lica od razni drugi krajišta, vrŠejĥi razni privatni dejnosti, državni i sl.

Izmenetite životni priliki na naselenieto, narasnuvanjeto se povoke na gradskoto naselenie itn., dovelo kon postojano rastenje na potarUvačkite za prehranbeni i tekstilni proizvodi, ar-

tikli za održuvanje na higienata i razni drugi konsumativni predmeti za sekoednevnite čovečki potrebi. Pokraj narasnuvanjeto na baranjata na završeto naselenie za razni konsumativni produkti za sekoednevnite čovečki potrebi, vo toa vreme vo Bitola i vo okolnite mesta od napred navedenite pričini se pojavuvaat se poveḱe baranja i od raznovidni artikli za potrebite na osmanskata armija.

Sotogašnite proizvodstveni sili i proizvodstveni odnosi veḱe ne možele da gi zadovoluvaat navedenite zgolemeni baranja. Starite orientalni zanaeto so zaostanata organizacija i način na proizvoduvanje so pomoš na manuelniot trud, veḱe ne možele da gi zadovoluvaat zgolemenite potrebi na naselenieto, vojskata i sl. od konsumativni produkti i dr. Proizvodstvoto što dotogaš se zasnovala vrz zastarena organizacija i vrz manuelna ili račna rabota, bilo neophodno da se zameni so maŝinsko proizvodstvo, so voveduvanje na industriska postrojki i nova, sovršena organizacija.

Prvin ovie narasnati baranja za konsumativni artikli i sl. poveḱe se zadovoluvale preku uvozot na industriski stoki od industriskite zemji na Evropa i Severna Amerika. No, so sozdavanjeto na povolni uslovi i vo Bitola i okolinata vo vtorata polovina na minatior vek kaj nekoi pobogati lica koisto imale akumulirano pogolemi kapitali, se javuva interes za izgradba na industriski pretprijatija.

Za podiganjeto na industriski rabotilnici, pretprijatija i sl. vo ovoj kraj pridonesle razni povolni priliki. Golemite prirodni bogatstva na ovoj kraj i na okolnite mesta so razni surovini i evtina rabotna sila, povolnite opštestveno-ekonomski uslovi i dr., pokraj akumuliranja na kapital, pomognale vo Bitola i vo nekoi nejzini sela vo vtorata polovina na minatiot vek da niknaat i izvesen broj industriski pretprijatija.

Podignatite industriski pretprijatija vo ovoj krajvo toa vreme bile od prehranbenata, tekstilnata, drvnata i hemiskata

granka na industrijata. Pričinite što se pojavuvaat tuka takvi industriski pretprijatija se dvojni. Za razvitokot na navedenite industriski granki vo ovoj kraj pridonesle čuvstvuvanjeto na golema potreba od prehranbeni i tekstilni proizvodi, kako i artikli za higienski potrebi. Isto taka, za razvitokot na takvi vidovi industriski pretprijatija vlijaelo i bogatstvoto na ovoj kraj i na okolnite mesta so soodvetni potrebni surovini za nivno održuvanje.

b. Osnovanje na industriski pretprijatija

Industriskiot razvitok na Bitola i okolinata vo toj period se sostoel od nekolku podignati industriski pretprijatija od lesnata industrija, locirani vo gradot i vo selata Dihovo, Trnovo, Magarevo i Bukovo. Tie pretprijatija ili fabriki, što spaǵale vo prehranbenata, tekstilnata i hemiskata industrija, izgledale kako što e istaknato vo natamošniot tekst.

b.1. Prehranbena industrija

So narastuvanjeto na potrebite za prehranbeni produkti i so sozdavanjeto na povolni uslovi, kon krajot na XIX vek vo Bitola i okolinata, pokraj golem broj vodenici, bile podignati i nekolku parni ili hidraulični melnici.

Spored podatocite na ruskiot diplomatski pretstavnik od Bitola od 1891 godina, vo gradot vo toa vreme imale 7 hidraulični melnici so 20 valci.[118] No, spored drugi podatoci vo Bitola kon krajot na minatiot vek, vo 1897 godina postoele 8 hidraulični melnici so moderna oprema. Tie melnici vo 1899 godina semlele 126.000 hektolitri žito i proizvele 72.900 kvintali brašno. Parnata melnica na Ismail Paša, što rabotela na 6 valci, imala ka-

118 Ирина Г. Семкевич, c.d., str. 184.

pacitet od 10 toni meleno brašno dnevno. Brašnoto od ovie melnici pokraj zadovoluvanjeto na mesnite potrebi, vo eden del se iznesuvalo vo okolnite mesta.

Podocna se pristapilo kon izgradba na nova parna melnica vo Bitola, kojašto trebala da ja snabduva so brašno osmanskata armija.[119] Kako sopstvenici na melnicata za brašno vo ova mesto se spomnuvaat i trgovskite semejstva Pindu, Pišurika, Kušaker i dr.[120]

Postojanoto narasnuvanje na potrebite za konsumnite prehranbeni artikli i povolnite uslovi, pokraj navedenite vo ovoj kraj, uslovile da se osnovaat i drugi pretprijatija od prehranbenata industrija. Vo 1885 godina vo Bitola bila izgradena edna fabrika za bonboni i lokum, sopstvenost na Gerasim Sotirov. Vo ovaa fabrika godišno se proizveduvalo 600 toni bonboni, lokum i sl., od koi eden del se izvezuvala i vo okolnite mesta. Proizvodite na ovaa fabrika bile pokvalitetni i od sličnite na solunskite fabriki.[121]

Vo Bitola vo toa vreme edna švajcarska trgovska firma izgradila i 2 fabriki: ednata za proizvodstvo na pivo i špiritus, a drugata - za prečistuvanje na zejtin. Međutoa poradi golemite zagubi, tie po kratko vreme prekinale so rabota.[122]

Kon krajot na minatiot vek vo okolinata na Bitola bile izgradeni 2 mali fabriki za pivo, za koi hmelot bil nabavuvan vo drugi mesta. Pogolemata od tie fabriki bila so osnoven kapi-

119 д-р Данчо Зографски, с.д., str. 467, 468.

120 Anastase N. Naciu, Aromanii, comert, industrie, arte, expansiune, civilizatie, Focsani 1936, str. 195.

121 Димитар Димевски, с.д., str. 118 (10); Михаило М. Савић, с.д., str. 201, 227; Михаило Хр. Константинов, с.д., str. 71.

122 д-р Данчо Зографски, с.д., str. 472.

tal od 1.5000 zlatni liri i proizveduvale godišno okolu 30.000 kilograma pivo od sreden kvalitet.[123] Spored drugi podatoci, ednata od spomnatite fabriki za pivo bila podignata vo bitolskoto selo Bukovo, koja vo 1890/91 godina proizveduvalo 600 hl pivo. No, istata fabrika, poradi nedostig na soodvetni magacinski prostorii, bila prinudena da uništi eden del na svoite proizvodi, bidejḱi tie vo tekot na letoto se rasipuvale od goreština. Drugata fabriḱa bila podignata vo selo Trnovo, no kako i navedenata, i ovaa prestanala so svojata rabota, bidejḱi so kvalitetot na svoite proizvodi ne možela da konkurira na pivata od solunskata fabrika. Podocna se spomnuva deka i vo gradot rabotelu edna fabrika za pivo, no za toa nema poopširni podatoci.[124]

b-2. Tekstilna industrija

So narasnuvanjeto na gradskoto naselenie i pobaruvačkata na tekstilni proizvodi za civilni potrebi i potrebite na vojskata, kon krajot na XIX vek vo popovolni uslovi vo Bitola i okolinata, pokraj manufakturni rabotilnici, bile podignati i pretprijatija od tekstilnata industrija.

Vo prvo vreme potrebite na naselenieto i na osmanskata armija od tekstilni artikli, kako na pr. šajak, gajtani, platna i dr., vo golema mera se obezbeduvale od rabotilnicite i od domašnata obrabotka od gradot i od selata Magarevo, Trnovo, Dihovo, Nižepole, Malovište itn.

So akumuliranje i zgolemuvanje na parične sredstva na ovdešnite trgovci, pokraj dotogašnite manufakturni i drugi rabotilnici, bile podignati i industriski pretprijatija. Vo devettata

123 Ирина Г. Сенкевич, с.д., str. 184.

124 д-р Данчо Зографска, с.д., str. 467, 468.

decenija na minatiot vek vo selo Dihovo bila podignata fabrika za gajtani na Ahmesti efendija so kapital od 15.000 zl. t. l.[125] Pokraj navedenata, vo 1886 godina vo selo Dihovo bila podignata ušte edna tekstilna fabrika, što se sostoela od 5 mašini kamgarn špineraj so po 134 vretena, 2 mašini štrangorn špineraj so po 160 vretena, 4 mehanički i 25 razni razboi. Vo dvete tekstilni fabriki na selo Dihovo bile proizvedeni golemi količini gajtan, šajak, štofovi, pojasi, potkošuli i čorapi.[126] Vo fabrikite za gajtani se proizvedувalo godišno 80.000 oki gajtani. Od navedenite tekstilni fabriki bile plasirani vo razni pazari 1.000.000 m šajak i 10.000 aršini aba.[127] Tukašnata fabrika edno vreme trošela godišno 50.000 oki domašna i uvozna volna. Godišniot obrt na ovie dve fabriki iznesuval do 10.000 zl. t. l. Proizvodite na dihovskite fabriki, pokraj mesniot pazar za zadovoluvanje na mesnite potrebi, se prodavale i na pazarite širom Osmanskoto carstvo, vo Grcija i za potrebite na Osmanskata armija.[128] Vo dihovskite fabriki kon krajot na XIX vek, pokraj šajak, vojnički štofovi, malku seviot i gladok (mazen) kamgarn i dr., se proizvedувale i širiti nad 40.000 oki godišno, koišto, pokraj Bitola i okolnite mesta, se prodavale i vo Srbija i vo Bugarija. Vo toa vreme fabrikata imala i svoja predilnica, kade što godišno bile predeni nad 180.000 oki volna. Vo 1895 godina fabrikata celosno rabotela na paren pogon i vo 1896 godina tuka bile vraboteni 220 rabotnici.[129] Navedenata fabrika rabotela bez prekin denonokno.

Kon krajot na minatiot vek vo selo Magarevo isto taka bile podignatim nekolku tekstilni fabriki što rabotele na vodni

125 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 345.
126 Милкоје М. Савић, e.d., str. 206.

127 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 345, 347.
128 Ирина Г. Сенкевич, e.d., str. 184.
129 д-р Данчо Зографски, e.d., str. 484.

turbini. Sterio Fikule vo ovo selo podignal fabrika za gajtani, šajak i štof, što se sostoelo od edna mala predilnica so 140 vretena, mašini za sukanje, 3[3 mehanički i 30 račni razboi, 2 valevici, od koi 1 cilindrična i 1 hamervalke, račna presa i bojadžilnica. Ovaa fabrika vo toa vreme izrabotuvala okolu 2.000 oki štofovi, 10.000 oki prost šajak, 7.000 oki gajtani i 2.000 oki pojasi. Vo ovaa fabrika za proizveduvanje na razni tekstilni artikli se upotrebuvale godišno 10.000 oki volna. Polovinata od izrabotenite proizvodi na ovaa fabrika se prodavale vo Debar, Drač, Elbasan, Kavaja, Tirana, Valona i Berat. Fabrikata se dvižela so turbini vo rekata Dragor.

Vo selo Magarevo bila podignata edna rabotilnica za izrabotka na tekstilni proizvodi i na Petre Bojadžievski, kojašto se sostoela od 16 čarkovi ili vretena za izrabotka na gajtani i 2 račni razboi za aba ili grub i fin šajak.

Deda Mančo i komp. vo seloto Magarevo imale tekstilna rabotilnica so 50 vretena za izrabotka na gajtani.

Nikola Todorovski od istoto selo isto taka vo toa vreme imal svoja rabotilnica so 20 vretena za izrabotka na gajtani i 2 mehanički razboi za proizveduvanje na pojasi. Site ovie 3 rabotilnici izrabotuvale evropska preǵa i se dvižele so motorna sila na voda.

Vo seloto Magarevo vo toj period postoele i 2 rabotilnici za izrabotka na potkošuli i čorapi. Ednata rabotilnica bila na Sterio Kalana i raspolagala so 5 mašini, dodeka drugata imala 4 mašini.[130]

Podocna, vo toj period, okolu 1904 godina, so natamošni akumuliranj i zdrženi sredstva vo selata Dihovo, Magarevo i Trnovo bile podignati tekstilni fabriki za tkaenje na šajak so 4

130 Живеење М. Савиќ, с.д., стр. 205, 206.

mehanički i 28 rački razboi, što godišno možele da prerabotuvaat 60-65 toni volna.[131]

b-3. Hemiska i drugi vidovi industrija

Napred navedenite potrebi i novosozdadenite povolni uslovi pridonele vo Bitola vo odnosniot period da se razvivaat i drugi industriski granki, kako što se hemiskata, keramičkata, gradežnata i drugi vidovi industrija. Za razvitokot i na ovie industriski granki vlijaelo i bogatstvoto na ovoj kraj, kako i na okolinata odnosno okolnite mesta so soodvetni surovini.

Kon krajot na minatiot vek kruševčanecot Vladika efendija vo gradot podignal edna mala fabrika za izrabotka na sapun. Sapunite od ovaa fabrika, pokraj zadovoluvanje na mesnite potrebi, se izvezuvale i na pazarite na drugi mesta. Bitolskite sapuni bile mnogu ceneti i nadaleku pročueni so svojot kvalitet i aroma.[132]

Vo Bitola vo odnosniot period postoela i edna fabrika za izrabotka na koži, sopstvenost na brakata Sotirovi. Vo taa fabrika bile vraboteni 12 rabotnici.

Za potrebite od keramički proizvodi vo toj period vo Bitola bila podignata i edna fabrika. Fabrikata dnevno proizveduvala do 8.000 sklopuvački keramidi. Taa rabotela so petroleumski motor od 24 ks.

Isto taka vo gradot vo toa vreme bila podignata i edna stolarska fabrika, što izrabotuvala sovremeni stolarski proizvodi. Tuka rabotele iskusni i dobro potgotveni stručnjaci. Spomnatata fabrika rabotela so petroleumski motor odnosno na mašinski pogon.

Pokraj navedenite, vo Bitola postoele i 4 rabotilnici za izrabotka na cigar-papir.[133]

131 д-р данчо Зографски, с.бл., стр. 488.

132 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 345.

133 Милимоје М. Савић, с.д., стр. 203, 204, 205.

b-4. Domašna industrija

Kako i porano, taka i vo odnosniot period, eden značiteler del od potrebite na naselenieto na ovoj kraj se ispolnuvale preku domašnite izrabotki, narečeni i domašna industrija. Pokraj domašniot pazar, eden del od izrabotkite od ovaa dejnost se prodavale i na pazarite na drugite mesta.

So ovaa dejnost vo toa vreme se zanimavale kako maži taka i ženi od site narodnosti od ova mesto. Kako vo gradot taka i vo selata, bilo izrabotuvano: mnogu ubav birundžik, til, razni platna, potkošuli, avlii, čorapi i sl. Razni elegantni platna, birundžik, til i drugi vidovi tkaenini majstorite tkaeše na ovoj kraj gi tkaele i po poračka. Poračkata se odnesuvalo na količinata na odnosnite tkaenini, dezenot i sl.[134]

So ovaa dejnost vo gradot se zanimavale okolu 3.000-5000 ženi Muslimanki, što izrabotuvale platno, potkošuli itn. Ovie izrabotki se prodavale vo Bitola i vo okolnite mesta.

Evrejkite vo gradot izrabotuvale metli. Istovremeno vo Bitola 24 domakinstva se zanimavale so jažarska dejnost, što izrabotuvale od len jažinja i drugi izrabotki.

So domašna industrija se zanimavale pretežno i ženite od vlaškite sela Magarevo, Nižepole, Trnovo, Malovište i Gopeš.

Vo seloto Magarevo 200 ženi izrabotuvale potkošuli i čorapi, dodeka vo Trnovo so taa dejnost se zanimavale 100 ženi. So istata dejnost se zanimavale značitelen broj ženi i vo selata Nižepole, Malovište i Gopeš. Značitelen broj ženi od seloto Gopeš izrabotuvale i kilimi, kobinja i sl.

Vo seloto Opticari i vo nekoi drugi okolni sela pokraj Crna Reka eden del na selanite izrabotuvale i roguzini, što gi prodavale vo gradot i na pazarite vo okolnite mesta.[135]

134 SNM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 347.

135 Милимоје М. Савић, с.д., str. 206, 207.

Selanite, osobeno od navedenite vlaški sela, tkaele i prost ili grub šajak, što im služil za obleka na nesnoto selsko naselenie. Eden del od ovoj šajak bil prodavan i za potrebite na osmanskata armija.[136]

136 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 184.

Glava III

TRGOVIJA

1. Razvitok na trgovijata

Blagodarejќi na povolnite geografski, strateški i drugi uslovi što ѕi imala, Bitola, naogајќi se na patot "Via Egnacia", što go povrzuval Zapad so Istok, minuvajќi niz gradot, ovој grad odamna bil poznat kako razvien trgovski centar. Osobeno trgovskoto znaење na Bitola porasnalo za vreme na osmanskoto vladeenje, od XV vek natamu, trguvajќi uште togaš so Venecija, Dubrovnik i drugi trgovski centri. Spored patopisnite podatoci na venecijanskiot pratenik Lorenco Bernardo od 1591 godina, Bitola vo XVI vek bil moќne naselen i poznat trgovski centar. Bitolskite trgovci vo toa vreme izvezuvale žito, vosok, volna i koži, natovareni na 100 do 200 konji i mazgi. Spomnatiot patopisec naveduva deka uште vo XVI vek Bitola imala bezisten (pokriena čaršija ili trgovsko pazариште) i karavan-saraj, žii trgovci bile upateni vo poveќe trgovski pravci - kon Jadran (Drač), kon Egejsko More (Solun) i kon severnite i severo-istočnite oblasti, dodeka samiot grad Bitola bil slagaliѕte za raznovidni stranski artikli i lokalni zanaetčiski proizvodi.[137] Vo XVII vek tuka trgovijata uште poveќe se razvila. Znamenitiot turski geograf Hadži Kalfa naveduva deka, pokraj drugo, od Bitola se izvozuvalo vo gолemi količini pamuk, koj bil v toa vreme najpoznatiot proizvod na ova mesto.[138] Ipoznatiot turski patopisec Evlija Čelebi pri svojata poseta na Bitola vo 1668 godina ima zabeležano deka gradot bil golem i bogat trgovski centar. Vo Čaršijata imalo 900 duќani, od koi najubavi bile krojačkite i zlatarskite. Vo Čaršijata imalo i 40 kafeani. Bitola imala mnogu ubav bezisten so železni vrati i ubavi svodovi, koj izgledal kako tvrdi na. Beziѕtenot bil izgraden v, nekolku redovi i imal 100 duќani i

137 д-р Александар Матковски и Поликсена Анѓелакова, Опис на патувањето на венецијанскиот пратеник Лоренцо Бернардо низ Македонија во 1591 г., "Гласник" на ИНИ, бр. 1, 1971, Скопје, стр. 215.

138 Коста Н. Костић, Наши нови градови на југу. Београд 1922, Str. 7.

prodavnici.[139] Po doaganjeto i naseluvanjeto na okolu 200 evrejski trgovski semejstva od XV vek i natamu, a podocna grčki, vlaški i ermenski trgovci vo Bitola, trgovijata vo ova mesto se razvivala so golema brzina.

Stopanskoto i naedno trgovskoto značenje na Bitola osobeno porasnala kon krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek. Po uništuvanjeto na Moskopole vo 1770 godina, vo Bitola doaganat značitelen broj trgovci, bankari, zanaetčii i drugi stopanstvenici Vlasi i od drugite narodnosti, koišto dale ušte pogolem pottik i na razvitokot na bitolskata trgovija. Za razvitokot na trgovijata na Bitola vo toa vreme vlijaele i vostanijata vo Albanija i Grcija protiv centralnata vlast, koišto pokraj drugoto dovele i do prenestuvanje na sedišteto na Rumelskiot ejalet i na III armiski korpus od Sofija vo ovoj grad.[140] Isto taka, na razvitokot na ovaa stopanska granka pridonele i reformite na Tanzimatot, koga so otstranuvanjeto na vnatrešnite carini, donesuvanjeto na trgovskiot zakonik vo 1850 godina itn. značitelno se pridonelo za modernizirajeto i brziot razvitok na trgovijata vo ova mesto. Seto toa pridonelo Bitola da stane administrativno-politički, voen, kulturen i ekonomski centar za Zapadna Makedonija, Sredna Albanija i Severna Grcija.[141] Za natamošniot razvitok na trgovijata vo ova mesto pridonelo i gradenjeto na železnička linija Mitrovica - Skopje - Solun, i posebno podocna železničkata linija Bitola - Voden - Gnidže Vardar - Ber - Solun.[142] Pokraj železničkiot, za razvitokot na bitolskata trgovija pridonelo i gradenjeto na drumskiot soobraćaj, pretežno vo godinite 1875-1885, koga bile gradeni patišta za site pravci.[143] gradenjeto na že-

139 Evliyâ Çelebi Seyâhatnamesi, Istanbul 1970, cild 13, str. 115; Islam Ansiklopedisi, Istanbul 1957, cild 7, str. 274; Evlija Čelebi, Putopis, Sarajevo 1967, str. 304, 305.

140 Коста Н. Костић, Стара српска трговина и индустрија, Београд 1904, str. 181, 182; Др Јован Дедијер, c.d., str. 199; Коста Н. Костић, Наши нови градови на југу, Београд 1922, str. 8, 10.

leznički ot železnički i drumskiot soobraćaj pridonele Bitola da se povrzuva kako so pazarite vo Osmanskoto carstvo taka i vo svetot. Značitelen pridones za razvitokot na bitolskata trgovija dale i panaǵurite, razvojot na PTT-sredstvata i dr.[144] Glavnite trgovski patišta po koi se razvivale trgovskite vrski na Bitola so pazarnite centri vo Osmanskoto carstvo i vo svetot vodele vo slednite pravci: kon zapad patot Bitola - Ohrid - Struga - Elbasan - Kavaja - Drač, kon jugo-zapad patot Bitola - Korča - Leskovik - Janina, kon jug patot Bitola - Survič - Kaljari - Kozane i Bitola - Vladovo - Voden - Solun - Serez (Ser) - Drama - Kavala, kon sever patot Bitola - Prilep - Veles - Skopje, od kade što eden preku dolinata na Morava izleguval vo Smederevo za Belgrad, a vtoriot od Kriva Palanka - Ḱustendil - Sofija - Rusčuk izleguval na Dunav. Od toa može da se konstatira deka vo toa vreme glavnite patišta na trgovija od Solun, Drač, Škodra, Prizren i Skopje vodele kon Bitola.

Spored visokiot stepen na razvitok na bitolskata trgovija, posebno vo godinite 1880-1900, bitolskite trgovci, pokraj zadovoluvanje na mesnite potrebi, golem del raznovidni stoki eksportirale vo razni pazarni centri na Carstvoto, kako i na stranskite pazari. Za razlika od Solun, koj bil poveḱe tranzit-

141 Enrico de Leone, L'Empiro Ottomano nel primo periodo delle riforme (tanzimât) secondo fonti italiane, Milano 1967, str. 123-139; Joseph von Hammer, Historija Turskog (Osmanskog) Carstva, Zagreb 1979, str. 330-338; S.L. Stavrianos, The Ottoman Empire, New York, 1966, str. 41-42; Roderic H. Davison, c.d., str. 36-51; Vecihi Tonuk, c.d., str. 99-115; Enver Ziya Karal ord. prof, c.d., str. 169-170.

142 Semseddin Sami, Kamus - ul - Alam, cild VI (tarih ve cografya), Istanbul 1316 h. (1896), str. 4437; D. Jaranoff, c.d., str. 22; Христо Андонов-Полјански, Избор од дипломатска кореспонденција за историјата на железниците во Македонија (1871-1896), "Гласник" на ИНИ, бр. 1, 1976 Скопје, str. 184, 185, 190.

143 SDAO, Istanbul 1304 h. (1886-87), str. 358; SVM, Manastir 1308 h. (1890-91), str. 40-42, 45, 46.

144 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91), str. 45, 46; Др Теодосије

no-komisionarsko mesto, Bitola se do krajot na osmanskoto vlade nje vo ovie kraevi pretstavuvala vistinski trgovski centar za po dračjata od Drač do Edrene (Odrin), od Južen Jadran do Vardar i od Kičevo i Prilep do Epir, kade što vo tie pravci na patišta postojano se dvižele karavani natovareni so razni stoki.[145] No, vi tinskata vrednost na bitolskata trgovija ne bila vo trgovijata so stranskite centri, tuku so zadninata na samata Bitola.

So razvitokot na izvoznata trgovija vo toj period vo Bit la se javuvaat i baraat pravo da učestvuvaat vo trgovskiot izvo razni trgovci, kako što bile Nikola Sterijo Nikito, Kostadin Hristović i Teodos sin na Anastas so svoite po dvajca pomošnici. Na ovie trgovci osmanskite nadležni organi im imale odobreno da trguvaat so evropskite zemji, so Indija i Iran.[146]

a. Bitolskata Čaršija

So brziot razvitok i so širenjeto na obimot na trgovijat i prometot so raznovidni stoki, došlo i do zbogatuvanjeto i širenjeto na Bitolskata čaršija. Vo Čaršijata togaš imalo golem broj pazari, od koi deset bile glavni, a kako najureden i najubav bil "b e z i s t e n", izgraden spored nekoi izvori vo XVII vek,[147] dodeka spored drugite - ušte porano.[148] Glavni artikli što se prodavale vo bezistenot bile preden i nepreden pamuk, potoa najubavi francuski i kineski svili, persiski ḱilimi, francuski štofovi i ḱilimi, štofovi od fabrikata vo seloto Dihovo, ḱilimite od Prilep i Kozane i dr. Edna od glavnite čaršii vo Bitola bila i Vlaškata čaršija, kade što se prodavale najpotrebnite artikli

145 Др Теодосије Пеше, с.д., стр. 54, 55, 56.

146 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 113 list 20/4 str. 21, list 21/1 str. 21, list 21/2 str. 21, 22, list 45/4 str. 42, list 46/1 str. 43, list 46/4 str. 44; Ami Boue, Recueil d'Itinereires dans la Turquie d'Europe, Vienne, Tome I - II, 1854, str. 257, 258.

147 Др Јован Хаџијер, с.д., стр. 195.

148 Коста Н. Костић, с.д., стр. 8.

za sekojdnevnite potrebi na graѓanite, kako i proizvodi od domaš-nata industrija, doneseni od bitolskite vlaški sela. Žitniot pazar narečen "P e r e k e P a z a r i" bil eden od najgolemite pazari na Bitola i tuka se prodavalo samo žito i brašno. Na ovoj pazar se naoѓale site žitni magazi ili skladišta, od kade što se eksportirale golemi količini žito za nekoi delovi na Zapadna Makedonija, Albanija i Epir, bidejќi Pelagoniskata Kotlina bila bogata žitnica. Na "A t P a z a r", koj se naoѓal na denešnoto mesto, se prodavalo drvenarija i raznovidni drugi artikli, koi-što vo golemi količini se izvezuvale i vo Grcija. Na "P e k m e z P a z a r", koj se naoѓal vo blizinata na Saat kulata, se prodavalo pekmez potgotven poveќe od Jurucite od seloto Manatlarci, Prilepsko, med, naut za pravenje leblebija, drveni lažici i vo tekot na letoto mraz. Na "O d u n P a z a r i" (Drven pazar), koj se naoѓal malku pogore od Pekmez pazar, se prodavalo drva, ќumur, drvena japiѓa i dr. Na lenskiot pazar narečen "K e t e n P a z a r i", koj se naoѓal vo tečenieto na rekata Dragor, se prodavalo len i konop, što go kupuvale posebno Evrejkite, so cel da go obrabotuvaat. Vo Keten pazar se naoѓal i "B i b e r H a n", kade što se prodavalo na golemo droben crven piper, crn piper i zejtin. Na "A j v a n P a z a r i" (Dobitočen pazar), koj se naoѓal na denešnoto mesto kaj zgradite kade što živeat Egejci, se prodavalo krupen i siten dobitok. Vo "J e m i š P a z a r i" (Ovošen pazar), koj se naoѓal zad zgradata na Istoriskiot arhiv, se prodavale raznovidni ovošja. "J a k P a z a r i" (Mast pazar) se naoѓal vo denešnoto mesto i tuka se prodavale razni masni, odnosno mlečni proizvodi. "B a l i k P a z a r i" (Riben pazar) se naoѓal po tekot na rekata Dragor podolu i tuka se prodavale razni ribi doneseni od Struga, Ohrid i drugi mesta. Pokraj ovie, vo Bitola postoel golem broj pazarи drugi pazari

i čaršii, kako na pr. "E v r e j s k a t a č a r š i j a" pokraj rekata Dragor, "S t a m b o l s k a t a č a r š i j a" i dr.[149] Spored Ami Bue, vo bitolskata so štici pokriena čaršija vo 1835 godina imalo 2.150 dukani. Trgovcite na razni tkaenini imale posebno odvoena čaršija od 86 dukani.[150] Spored osmanski izvori, vo 1305 h. (1887-88) godina vo navedenata čaršija imalo 2.484 dukani.[151]

No, bidejki golem broj dukani vo čaršijata kako i kuki vo gradot, bile gradeni od drvena graga, i kukite i dukanite bile podloženi na požar. Po toj povod vo XIX vek kukite i dukanite vo Bitola poveke pati gi zafatil požar, ostavuvajki i značitelni posledici. Prviot pat toa se slučilo spored osmanskite izvori, vo 1834 godina,[152] dodeka spored eden drug izvor toj požar bil vo 1835 godina i togaš bile uništeni 2.000 kuki i dukani.[153] Vo 1844 godina požarot vo Bitola ja zafatil i ja uništil celosno zgredata na kasarnata.[154] Vo 1862 godina izbuvnal golem požar vo bitolskata čaršija, kaj denešniot "Jeni Hamam" (Nova banja) vo "Odun Pazari" ili Drven pazar i požarot se soprel na "Ajvan Pazari" (Dobitočen pazar, uništuvajki ja čaršijata. Plamenot izbuvnal od edna mehana zad starata pošta.[155] Posledniot požar vo odnosniot period izbuvnal vo 1897 godina i go zafatil žitniot pazar (Tereke Pazari), koj celosno bil izgoren so 200 dukani i rabotilnici.[156]

Др Јован Дедијер, с.д.,

149 Anastase N. Naciu, c.d., str. 194; Др Теодосије Робе, с.д., str. 185; Милош Хр. Константинов, с.д., str. 67, 68.

150 Ami Boue, c.d., str. 257, 258.

151 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 304, 305.

152 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 102 list 8-II str. 17.

153 Др Теодосије Робе, с.д., str. 55.

154 Историски архив на СРМ, Британски документи за историјата и македонскиот народ, Том II (1840-1847) под редакција на Христо Андов-Полјански, Скопје 1977, str. 151.

155 Mehmet Tevfik, Manastir Vilayetinin tarihçisi ve istatistik umumiyesi, Manastir 1911, str. 39; Др Теодосије Робе, с.д., str. 55

156 Др Теодосије Робе, с.д., str. 55.

2.Izvozna trgovija

So golemiot razvitok na zemjodelstvoto, stočarstvoto, zana etčistvoto i & drugi oblasti na stopanstvoto, proizvodite od Bitoskiot kraj, pokraj toa što gi zadovoluvale mesnite potrebi, tie v golemi količini i se izvezuvale. Eden del proizvodi od ovoj kraj vo toa vreme se izvezuvaat vo razni centri na Bitolskiot vilaet, kako na primer vo Prilep, Debarsko, Sredna Albanija, južnite krajevi na navedeniot vilaet i Epir. Vo tie krajevi togaš se izvezuval kako najglavni artikli: razni fabrikati, kolonijalni stoki i site vidovi žita i brašno. Samo vo albanskite krajišta vo toa vreme bitolskite trgovci izvezuvale stoka vo vrednost od 500.000 napoleon vo zlato.[157] Golem broj ovci od Bitolskiot kraj vo toa vreme bile prodavani na pazarite na Carigrad i Solun.[158] Samo vo Grcija vo 1890 godina bile eksportirani 25-30.000 grla ovci i kozi vo vrednost o 15.000 zl.t.l.[159]

Od Bitola i okolnite mesta vo toj period, pokraj golemi količini žito, se izvezuvale i koži, konop, len, variva, volna, vosok, ogrevno drvo, loj i gradežni drveni materijali. Ovie proizvodi togaš se izvezuvale vo golemi količini ne samo na pazarite na Osmanskoto carstvo, tuku i na stranskite pazari.

Vo prvite godini na odnosniot period, spored izveštajot na angliskiot diplomatski pretstavnik od Bitola od 1856 godina, od ova mesto za Avstrija bile izvozeni surovi, štaveni i neštaveni koži, maslinov zejtin i žito vo vrednost od 180.000 funti, za Britanija žito za 25.000 funti, za Francija žito i pijavici za 15.000 funti ili vkupno za 220.000 funti. Izvozot vo odnos na uvozot vo

157 Ibidem, str. 56.

158 Никола Скрябин, c.d., str. 73.

159 Димитар Димевски, c.d., str. 122 (16).

za 15.000 funti ili vkupno za 220.000 funti. Izvozot vo odnos na uvozot vo odnosnata godina bil vo značitelna mera pomal, taka što razlikata od 55[illegible] funti delumno se kompenzirala so pečalbata na pečalbarite, okolu 35.000 duši.[160]

Podocna, po 1880 godina, bitolskite trgovci od ovoj kraj izvezuvale stoki na stranskite pazari godišno kako što sleduva:

žito 8.000.000 kg - i toa poveḱe vo Anglija i Francija,

konop i len 150.000 kg,

variva 480.000 kg

svinjska mast ili loj 25.000 oki - vo Francija i Avstrija,

koži od kozi 40.000 oki - vo Germanija i Avstrija,

koži od jagnińja 180.000 oki - vo Anglija i Francija,

koži od jarińja 220.000 oki,

koži od ovci 100.000,

koži od zajaci 5.000 oki,

volna 80.000 oki - vo Anglija, Avstrija, Italija i Amerika,

drveni materijali za gradba i ogrevno drvo vo značitelni količini se izvezuvale vo Francija,

ovci vo golem broj se eksportiralo vo Egipet.[161]

Malku podocna od Bitola se izvezuvale vo stranskite pazari koži od lisici 1.000 parčińja, vo vrednost od 12.000 franci, i od volci 1.500 parčińja, vo vrednost od 2.000 franci.[162]

Od selo Dihovo godišno se izvezuvale tekstilni proizvodi i izrabotki od domašnata industrija vo vrednost od 100.000 napoleoni vo zlato.[163]

Spored ruskiot diplomatski pretstavnik od Bitola Dimerik, vo 1890 godina od ova mesto vo Solun i vo stranstvo bilo izveze-

160 Христо Андонов-Полјански, Кон историјата на трговината на Битола и Битолско во 1856 година, "Гласник" на ИНИ, бр. 3, 1972, Скопје, str. 205, 208, 209.

161 Никола Скрябин, c.d., str. 74, 75.

162 Димитар Димевски, c.d., str. 116 (8).

163 Др Теодосије Робе, c.d., str. 57.

no preku Voden okolu 579 toni, dodeka preku Gradsko 65 toni, ili vkupno okolu 644 toni stoka.

Vo navedenata godina ottuka bilo izvezeno žito okolu 3.600 turski kila, vo vrednost od 2.900 zl.t.l.

Pokraj žito, od Bitola vo stranskite zemji bila izvezena i druga stoka, i toa:

koži jagneški, surovi, neprerаboteni - 110.000 parčinja, vo vrednost od 8.800 zl.t.l.,

koži juneški, vo ista sostojba - 65.000 parčinja, vo vrednost od 7.150 zl.t.l.,

koži ovči 17.000 parčinja, vo vrednost od od 1.530 zl.t.l.,

koži kozji 15.000 parčinja, vo vrednost od 3.370 zl.t.l.

Vo navedenata godina vkupno bile izvezeni koži vo vrednost od 20.850 zl.t.l.

Vo taa godina istovremeno od Bitola bile izvezeni i golemi količini brašno, i toa:

vo Debar 225.000 oki

vo Korča 150.000 oki

vo Janina 60.000 oki

vo Elasona 40.000 oki.

Vkupno 475.000 oki, vo vrednost od 5.400 zl.t.l.

Pokraj brašno, vo isto vreme vo Debar ~~ke Zobar~~ bilo izvezeno i 1.800 turski kila pčenka, vo približna vrednost od 900 zl.t.l.

Od Bitola vo razni mesta bilo izvezeno i grav, kako i poveke vidovi zelenčuk, vo vrednost od 4.000 zl.t.l.

Od industriskite proizvodi poveke bile izvezeni volneni gajtani od mesnite fabriki, vo vrednost od 12.000 zl.t.l.

Vkupniot izvoz od Bitola vo 1890 godina iznesuval 46.050

zl.t.l.[164]

Spored osmanskite izvori, vo godinite 1886/87 od Bitola i okolnite mesta, odnosno nejzinata okolina bile izvezeni vo Osmanskoto carstvo, kako i na stranskite pazari, stoki kako što sleduva:

hranitelni produkti (žito, brašno i sl.)	700.000 kg
produkti za sekojdnevna potreba	50.000 kg
tutunovi lisja	100.000 kg
grav	10.000 kg
Vkupno:	860.000 kg

Od Bitola se izvezuvalo na razni pazari i 1.000.000 m šajak, 10.000 aršini platno i dr.[165]

Vo izvoznata trgovija na Bitola, pokraj Evrei, Grci, Ermenci i drugi, vo značitelna mera se istaknuvale i značitelen broj trgovci Vlasi. Istaknati trgovci Vlasi koišto trguvale so izvozot na pamuk bile braќata Muža i semejstvoto Unka; semejstvoto Unka izvezuvalo i vino.

Braќata Pitu i Vanču se zanimavale so izvozna trgovija, izvozuvajќi stoki na angro vo pogolemite centri na Carstvo, kako što se Damask, Alep i dr.. Na navedenite pazari tie izvozuvale srmeni gajtani i drugi artikli, raspolagajќi so kapital od 1.500 zl.t.l.

Meѓu popoznati trgovski semejstva koišto se zanimavale so izvezuvanje na koži od kozi, jarinja, jagninja, ovci, lisici, zajaci i dr. bile semejstvata Kukanči, Čurči, Gunari i dr.

Trgovcite od semejstvoto Šajakči vo toa vreme ja snabduvale Osmanskata armija so hranitelni, tekstilni i kolonijalni proizvodi, prodavajќi godišno 300-400 konjski i kamilski tovari stoka.

---

164 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 186, 187, 188.

165 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 346, 347, 371.

Členovite od semejstvata Nuša i Taru, koišto pretstavuvale poznata i ugledna trgovska firma, izvezuvale na angro raznovidni stoki vo site kraišta na Albanija. Cvie i nekoi drugi trgovci, koišto se zanimavale so izvoz vo albanskite kraišta vo pogolem broj potekнuvale od bitolskite vlaški sela Magarevo, Trnovo i Nižepole. Od poznatite trgovci od seloto Magarevo što trguvale so navedenite kraišta bile Janaki, Dinu, Dolenga i brakata Našoku.[166]

Eden od popoznatite trgovci Vlasi kojšto se zanimaval so izvoz na žito na angro bil Toma Caca Dimitri, koj poseduval kapital od 3.000 zl.t.l.[167]

3. Uvozna trgovija

So cel zadovoluvanje na raznovidni i sekojdnevni potrebi na naselenieto na Bitolskiot kraj i vo okolnite mesta, pokraj izvoznata, vo Bitola vo toa vreme bila razviena i uvoznata trgovija, i toa kako so trgovskite centri vo Carstvoto, taka i so tie vo stranskite zemji. Za brziot razvitok na uvoznata trgovija pridonele zgolemenite potrebi i pobaruvački na mašini, polufabrikati, potrošni stoki i dr. Za zgolemuvanje na uvoznata trgovija pridonele i niskite ceni na stokite od razvienite industriski zemji, carinite i drugi olesnuvanja što gi dobivale zemjite so razviena industrija vo Carstvoto po Krimskata vojna i dr

Poznatite bitolski trgovci vo toa vreme uvozuvale raznovidni stoki, sekakvi noviteti od evropskite centri kako što se London, Pariz, Viena, Venecija, Trst i dr. Bitolskite dukani togaš bile polni so razni novi artikli doneseni od navedenite ev-

166 Anastase M. Năciu, c.d., str. 193; Никола Скрјабин, Политички и економски податоци за Битолскиот вилает, Битола 1985, str. 80.

167 Никола Скрјабин, c.d., str. 80.

ropski i drugi centri. Bitolskite trgovci uvezenata stoka, pokraj na mesniot pazar, vo golemi količini go plasirale i na pazarite vo okolnite mesta. Navedenite stoki od tie centri do Bitola se importirale preku pristaništata na Trst, Solun, Drač, Vlora, (Valona), Kavala i so karvani od konji, kamili i mazgi.

Metalni proizvodi, razni instrumenti i zemjodelski orudija bitolskite trgovci uvezuvale od Anglija, Italija, Avstrija i Germanija.

Hranitelni proizvodi, sapun, špiritus i gazija ili petrol se uvezuvale od Anglija, Francija, Avstrija, Amerika, Rusija, od albanskite kraišta i od egejskite pribrežni mesta i ostrva.

Manufakturni proizvodi, tekstilni produkti, konci, gajtani i sl. se uvezuvale od Anglija, Avstrija, Francija, Germanija, Belgija, Švajcarija i Srbija.

Stakla i stakleni sadovi bile importirani od Belgija i Avstrija.

Hartija, kancelariski materijali i knigi se uvezuvale od Avstrija, Italija, Grcija, Romanija i Bugarija.

Domašen i kancelariski mebel se uvezuval od Italija i Avstrija.

Gotovi obleka se uvezuvale od Avstrija.

Pijaloci se uvezuvale od Francija i Anglija.[168]

Spored izveštajot na angliskiot diplomatski pretstavnik od Bitola Ǵ.A. Longfort, vo 1856 godina vo ova i vo okolnite mesta na Rumelija bile uvezeni stoki kako što sleduva:

Od Britanija za:

282.000 funti sterlinzi - šareni (pečateni) basmi, debeli pamučni tkaenini, platno za košuli, fina bela tkaenina, šalovi, šamivčinja i pamučno sukano platno;

100.000 funti sterlinzi - kolonijalni proizvodi i boi;

25.000 funti sterlinzi - porculan i staklo;

15.000 funti sterlinzi - lim, železni klinci, sačmi i dr.

Vkupno: 422.000 funti sterlinzi.

Od Avstrija za:

340.000 funti sterlinzi - volneni štofovi, pamučni polufabrikati, krzna, svileni tkaenini i nirnberški stoki.

Od Francija za:

16.000 funti sterlinzi - svileni manufakturi.

Od Holandija za:

35.000 funti sterlinzi - kolonijalni proizvodi.

Vkupniot uvoz vo 1856 god.: 813.000 funti sterlinzi.[169]

Podocna uvozot bil proširen na poveќe industriski zemji i vo 1884 godina bitolskite trgovci uvezuvale artikli kako što sleduva:

Metalni proizvodi, instrumenti i zemjodelski orudija:

1. lien čelik - 120 sandaci od 70 kg - od Avstrija,
2. železo vo lenti od 18,50 kg vrska - 1.240 vrski - od Avstrija,
3. železni obrači od 20 oki vrska - 6.000 vrski - od Avstrija
4. potkovi № 3 - 6.000 oki - od Avstrija,
5. železo oblo od nizok kvalitet - 40.000 oki - od Anglija,
6. sitni železni i bakarni stoki, instrumenti i zemjodelski orudija - 40.000 kg - od Germanija 1/2, od Avstrija 3/8 i od Italija 1/8,
7. lamarina - 22.000 kg - od ?
8. kalaj - 4.500 kg - od Anglija
9. železni lenti tenki - 60.000 oki - od Anglija,
10. železni lenti kvadratni - 25.000 oki - od Anglija,
11. klinci i igli № 15-48 - 25.000 oki - od Anglija,
12. lopati - 1.800 parčina - od Anglija,

168 Никола Скрјабин, с.д., str. 73, 74, 75; Др Теодосије Роде, с.д., str.52.

169 Христо Андонов-Полјански, с.д., str. 205, 207.

13.instrumenti razni - ? parčina - od Anglija,

14.bakar - 4.000 kg - od Anglija,

15.olovo - 1.700 kg - od Anglija.

Hranitelni produkti, sapun, špiritus i gazija (petrol):

1.sol - 1.600.000 kg - od Nitro i Karaburun (Solunski zaliv) i od Vlora (Valona),

2.šeker - 710.000 kg - od ~~Anglija (3/4),~~ Avstrija (Trst),

3.kafe - 90.000 kg - od Francija i Anglija,

4.oriz 400.000 kg - od Anglija (3/4),

5.Brašno - 60.000 kg - od Solun 3/4 i od Odesa i Galac 1/4,

6.špiritus - 356.000 kg - od Avstrija 1/2, Amerika 1/4, Solun 1/8 i Odesa 1/8,

7.gazija 414.000 kg - od Amerika, a značitelen del od Rusija,

8.sapun (prost)- 300.000 kg - od Solun, Kanej i Zanti, a neznačitelna količina od kvalitetni sapuni - od Anglija i Francija.

Manufakturni proizvodi, tekstil, konci, gajtani i sl.:

1.tkaenini niskokvalitetni - 2.500 m - od ?,

2.tkaenini visokokvalitetni - 2.000 m - od Avstrija (Češka) 4/6, Anglija 1/6 i Germanija 1/6,

3.kašmir visokokvaliteten - 15.000 aršini - od Belgija i Germanija,

4.kašmir niskokvaliteten - 5.000 aršini - od Avstrija 4/5 i od Francija 1/5,

5.šalčinja i pojasi (polusvileni) - 6.000 parčinja - od Avstrija 4/5 i od Anglija 1/5,

6šalčinja i pojasi - 100.000 parčinja - od Avstrija i pri slaba konkurencija, malku i od Švajcarija i Francija,

7.ticbus - 60.000 duzini - od Švajcarija, bez konkurencija,

8.obični šamii - 40.000 duzini - od Švajcarija, bez konkurencija,

9.košuli - 5.000 duzini - od Avstrija,

10.košuli najkvalitetni - 250 duzini - od Francija,

11.fesovi - 13.000 duzini - od Avstrija, bez konkurencija,

12.konec pamučen 10% zlato (file de similier livres) - 5.000 duzini - od Bavarija,

13.konec pamučen i svilen 40% zlato - 1.200 duzini - od Bavarija,

14.konec pamučen i svilen - 1.300 duzini - od Avstrija,

15.konec svilen 20% srebro - 1.200 duzini - od Bavarija 2/3 i od Avstrija 1/3,

16.konec svilen 20% srebro - 500 duzini - od Bavarija,

17.konec pamučen - 400 duzini - od ?,

18.gajtani - 3.500 duzini - od ?,

19.svileni proizvodi - ? količini - od Germanija, Francija, Anglija i Avstrija,

20.štofovi - 1.000.000 aršini - od Anglija,

21.faneli (volneni i pamučni) - 5.000 parčinja - od Germanija,

22.basma pamučna - kip 5.000 - od Anglija,

23.svila od volna - 1.000 aršini,- od Avstrija,

24.basma pamučna - kip 20.000 - od Anglija,

25.konci pamučni - 50.000 vrski - od Anglija,

26.konci pamučni - kip 800 - od anglija,

27.polupamučen konec - kip 120 - od Anglija,

28.polupamučen konec - kip 70 - od Anglija,

29. ? - 25.000 parčinja - od Švajcarija,

30.kibrit - 25.000 kg - od Italija (visokokvalitetni) i od Avstrija (so nizok kvalitet),

31.boi (kožemil) - 11.000 kg - od Anglija,

32.pate - 6.000 kg - od Italija,

33.lepilo (tutkal) - 4.000 kg - od Anglija 5/6 i Avstrija 1/6,

34.jažinja - 25.000 kg - od Srbija (Vranje),

35.sveki - 8.000 kg - od Avstrija 3/4 i Belgija 1/4,

Hartija, Kancelariski materijal i knigi:

1.cigar-papir - 7.000 sanduci (golem format) - od Brst i Viena,

2.pakuvačka žolta hartija troba - 1.200 topovi - od Avstrija,

3.pakuvačka sina hartija - 1.200 topovi - od Italija,

4.pakuvačka hartija ris - 6.500 topovi - od Italija,

5.knigi - 6.000 kg - od Grcija, Romanija i Bugarija,

Staklo i stakleni sadovi - 45.000 kg - od Belgija (staklo) i Avstrija (sadovi),

domašen i kancelariski mebel - 11.000 kg - od Avstrija 4/5 i od Italija 1/5,

gotovi obleka - 3.000 kg - od Avstrija.

Pijaloci:

1.pivo i rum - 40.000 kg - od Avstrija 3/4 i Francija 1/4.

Ovošje:

1.suvo ovošje - 14.000 kg - od ostrovite na Arhipelagot i od Izmir,

2.maslinki - 25.000 kg - od Grcija (Volos).[170]

Pogolemiot del na uvezenite stoki doagale preku pristaništeto na Solun, i toa 3/4 tranzit preku Grafsko - Prilep - Bitola, a 1/4 - preku Voden.[171] Preku solunskoto pristanište, za Bitola godišno se uvezuvalo stoki za okolu 500.000 napoleono vo zlato.

Od albanskite krаišta se uvezuval krupen i siten dobitok, surova koža, volna, zejtin, drven jaglen i mlečni proizvodi vo

170 Никола Скрјабин, с.д., str. 75-79.

171 Ibidem, str. 73.

vrednost od 100.000 zlatni napoleoni godišno.[172]

Spored osmanskite izvori, vo Bitola vo 1886/87 godina bile izvezeni stoki kako što sleduva:

1.hranitelni produkti, zrnasti i sl.	1.400.000 kg
2.petrol i petrolejski produkti	550.000 kg
3.sol	700.000 kg
4.alkoholni produkti	100.000 kg
5.železo i železni proizvodi	300.000 kg
6.manufakturni artikli	150.000 kg
7.stakleni i drugi slični proizvodi	150.000 kg
8.drugi vidovi artikli	100.000 kg
Vkupno uvezeni stoki:	3.450.000 kg[173]

Pokraj navedenite, i avstriskite izvori davaat opširni podatoci za uvozot vo ova mesto. Spored tie izvori, vo 1888 godina vo Bitola i vo okolnite mesta bile uvezeni stoki kako što sleduva:

Mesto i vidovi na uvezenite stoki	količina vo kvintali	vrednost vo zlatni guldeni
1.Od drugite centri na Carstvoto		
sol	8.184	34.780
pamuk	384	35.154
suvo ovošje	694	9.590
sapun	891	21.191
brašno	176	3.241
tutun	862	120.380
orizovi proizvodi	70	6.680
ovčа volna	362	40.420
kolonijalna stoka	786	27.970
Vkupno:	12.409	299.388

172 Др Теодосије Робе, с.д., стр. 56, 57.

173 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 370

2.Od Anglija		
kafe	670	62.510
oriz	239	3.496
železo	3.362	32.901
mašini	93	7.800
pamuk i konec	282	26.862
manufakturna stoka	2.991	351.270
Vkupno:	7.637	484.839
3.Od Avstro-Ungarija		
šeker	4.271	92.074
rum	207	3.620
manufakturna stoka	859	108.084
kinkalerija	447	36.998
zapaliv materijal	182	6.324
staklarija	370	15.720
Vkupno:	6.316	262.820
4.Od Francija		
šeker	1.000	22.243
kafe	290	24,517
manufakturna stoka	230	55.042
koži i kožni proizvodi	279	43.510
Vkupno:	1.799	145.312
5.Od Germanija		
koži i kožni proizvodi	127	24.110
kinkalerija	267	24.070
staklarija	93	3.930
Vkupno:	487	52.110
6.Od Grcija		
suvo ovošje	1.342	19.870
zejtin	191	6.640
sapun	686	15.742

pamuk	53	5.023
Vkupno:	2.272	47.375
7.Od Rusija		
alkohol	661	16.351
petrolej	1.980	15.514
šeker	212	4.230
Vkupno:	2.853	36.095
8.Od Belgija		
klinci i igli	713	12.284
manufakturna stoka	108	13.511
prozorsko staklo	179	6.320
Vkupno:	1.000	32.115
9.Od Severna Amerika		
krzna	93	8.330
petrolej	1.641	14.733
Vkupno:	1.734	23.063
10.Od Švajcarija		
manufakturna stoka	107	13.510
Vkupno:	107	13.510
11.Od Italija		
oriz	289	5.412
zapaliv materijal	91	3.000
Vkupno:	380	8.412
12.Od Egipet		
koži	96	10.040
Vkupno:	96	10.040
13.Od Srbija		
ortomi	8	320
Vkupno:	8	320
Vkupno od glavno uvezenite stoki:	37.098	1.415.397

Од повеќето наведени земји се увезувале малку поголеми количини стоки, но во спомнатиот австриски извор во детлниот преглед некои артикли се изоставени како не толку битни. Вкупната количина и вредност на стоките увезени од тие земји изнесувале како што следува:

Место и видови на увезени стоки	количина во квинтали	вредност во златни гулдени
1.од другите центри на Царството	12.334	302.332
2.од Англија	7.732	490.686
3.од Австро-Унгарија	6.689	278.710
4.од Франција	1.948	150.006
5.од Германија	567	55.752
6.од Грција	2.286	47.669
7.од Русија	2.860	36.325
8.од Белгија	1.021	33.284
9.од Северна Америка	1.734	23.063
10.од Швајцарија	107	13.510
11.од Италија	462	10.293
12.од Египет	96	10.040
13.од Србија	8	320
в к у п н о:	38.044	1.452.490

174

Според податоците на руските дипломатски претставник во Битола Димерик во 1890 година биле увезени во ова место преку Градско 3.600 тони стоки, а преку Воден 1.051 тони, или вкупно 4.651 тони, во вредност од 235.000 зл.т.л.

Во наведената година местото и вредноста на увезените стоки изгледале како што следува:

174 Д-р Данчо Зографски, с. д., str. 386, 387.

1.Od centrite na Carstvoto	vrednost vo zlatni turski liri
sol, tutun, južno ovošje, pamuk, volna, sapun, koži i siriski pamučni tkaenini od koi se izrabotuvale nametki-anterii za turskite ženi	72.000
2.Od Anglija železo, železni proizvodi, preža, kafe, obični pamučni i volneni tkaenini - preku solunskoto pristanište po liniite Gradsko, Vodem i Katarina	70.000
3.Od Avstrija šeker, špiritus, fesovi, gotova obleka, čelik, sitni železni predmeti, hemiski proizvodi, kibrit i hartija	50.000
4.Od Francija prerabotena koža, konjak, kafe, svileni proizvodi	18.000
5.Od Belgija sukno, prozorno i drugo staklo, klinci i drugi produkti	8.000
6.Od Germanija farmaceutski proizvodi i volneni produkti	7.000
7.Od Švajcarija časovnici i polusvileni tkaenini	7.000
8.Od Grcija sušeno ovošje, sapun i maslinovo maslo	1.500
9.Od Italija oriz i hartija	1.500
10.Od Rusija gazija (petrol) i ikra	9.000
V k u p n o:	244.000

175

175 Ирина Г. Синкевич, e. d., str. 186, 187, 188.

Reformite vo Osmanskoto carstvo povrzani so modernizira-nje na trgovijata, proklamiranje na slobodna trgovija, razni o-lesnenija dadeni za plasiranje na stranski kapitali i stoki vo Carstvoto i sl. dovelo i vo Bitola vo toj period da porasne uvo-zot se poveḱe na smetka na izvozot. Spored napred navedenite po-datoci, jasno se gleda deka kon krajot na minatiot vek uvozot v Bitola stanal nekolku pati pogolem od izvozot (na primer vo 1887 godina se uvezuvalo četiri pati poveḱe otkolku što se izve-zuvalo)[176].

4. Veletrgovci vo Bitola

Meǵu popoznati veletrgovci na Bitola vo toa vreme, spore ruskiot vicekonzul Nikola Skrjabin, bile slednite:

1. Hristo Duma - Vlav, so kapital od 2.500 zl.t.l. - trguval so kolonijalni proizvodi i alkohol.

2. Gorǵi Duma - Vlav, so kapital od 1.200 zl.t.l. - trguval so kolonijalni proizvodi i alkohol.

3. Braḱata Coce - Vlasi, so kapital od 750 zl.t.l. - trguvale so železo.

4. Braḱata Šajakči - Vlasi, so kapital od 1.500 zl.t.l. - tr-guvale so kolonijalni proizvodi i alkohol.

5. Konstantin Kaska - Vlav, so kapital od 1.500 zl.t.l., tr-guval so železo.

6. Braḱata Santi - Vlasi, so kapital od 3.000 zl.t.l., trgu-vale so manufakturni proizvodi, a poveḱe so svileni stoki.

7. Konstantin Kocojani - Vlav, so kapital od 1.200 zl.t.l., - trguval so manufakturni proizvodi, a poveḱe so svileni stoki.

8. Mačali - Vlav, so kapital od 1.000 zl.t.l. - trguval so manufakturni artikli i drugi proizvodi.

176 Никола Скрјабин, c.d., str. 80,81; SVM, Manastir 1305 h. (1887-1888), str. 346, 347, 370, 371.

9.Konstantin Pili - Vlav, so kapital od 1.000 zl.t.l. - trguval so razni proizvodi.

10.Zvolo i družina - Vlasi, so kapital od 1.500 zl.t.l. - trguval so srmeni gajtani i drugi proizvodi.

11.Toma Caca Dimitri - Vlav, so kapital od 2.500 zl.t.l. - trguval so žito.

12.Solomon Kalderon - Evrein, so kapital od 2.500 zl.t.l. - trguval so kolonijalni proizvodi i alkohol.

13.Mulja Kalderon - Evrein, so kapital od 2.500 zl.t.l. - trguval so manufakturni proizvodi.

14.Josif Kalderon - Evrein, so kapital od 3.000 zl.t.l. - trguval so manufakturni proizvodi.

15.Simaija Mošo - Evrein, so kapital od 800 zl.t.l. - trguval so manufakturni i drugi proizvodi.

16.Ergas i Kommi - Evrei, so kapital od 3.000 zl.t.l. - trguvale so žito i se zanimavale so bankarstvo.

17.Solomon Ergas - Evrein, so kapital od 3.000 zl.t.l. - trguval so manufakturni proizvodi.

18.Rušiem - Evrein, so kapital od 100 zl.t.l. - trguval so sitni železni i bakarni proizvodi.

19.Mehmed efendija - Turčin, so kapital od 500 zl.t.l. - trguval so manufakturni proizvodi, a poveke so svileni stoki.

20.Asip efendija - Turčin, so kapital od 500 zl.t.l. - trguval so svileni proizvodi.

21.Husein efendija - Turčin, so kapital od 700 zl. t. l. - trguval so manufakturni i drugi proizvodi.

22.Brakata Stojanovi - Makedonci, so kapital od 1.500 zl.t.l. - trguvale so kolonijalni proizvodi i so alkohol.

23.Jovan Rizo - Makedonec, so kapital od 1.000 zl.t.l., - trguval so kolonijalni proizvodi i alkohol.

24.Brakata Hadžipapa - Makedonci, so kapital od 1.000 zl.t.l. - trguvale so železo i so sitni železni i bakarni predmeti.

25.Misa (Makedonec) i Prča (Vlav), so kapital od 2.000 zl.t.l. - trguvale so razni proizvodi.

26.Hadži Hristo - Albanec, so kapital od 1.500 zl.t.l. - trguval so manufakturni proizvodi, a poveke so svileni stoki.[177]

Pokraj ovie, vo toa vreme bile poznati i nekoi drugi vlaški trgovski semejstva od Bitola i okolinata, što trguvale na angro, i toa:

Trgovskata kuka Babunja, što trguvala so evropskite trgovski centri, kako što se Viena, Budimpešta i dr;

Brakata Kliu i Babi trguvale na angro so kolonijalni proizvodi;

Brakata Goga, kako i semejstvoto Malbanti, se zanimavale so trgovija na tekstilni proizvodi;

Vasil Buja, Džummitiku i Prenda bile poznati kako trgovci što trguvale na angro so železo;

Semejstvoto Duma i nekoi drugi, okolu 20, od vlaškite sela Pisoderi, Leránsko, prevezuvale kolonijalni proizvodi od Solun za Bitola so karvani od 150-200 kamili;

Firmata Gerka bila poznata trgovska kuka kojašto se zanimavala so uvoz i trgovija so kolonijalni proizvodi na golemo;

Članovite na bogatoto trgovsko semejstvo Nikaruša držele delovni vrski i sorabotuvale so poznatiot bitolski bankar vo Viena Gorgi Ikonomi.[178]

Vo odnosniot period vo Bitola, pokraj ovie, postoel golem broj i drugi trgovci so razni kapitali, kako i pretstavnici na nekoi evropski trgovski kuki.

177 Никола Скрјабин, с.д., стр. 80, 81.

178 Anastase N. Hâciu, c.d., str. 192, 193, 194.

G l a v a IV

ZEMJODELSTVO, STOČARSTVO I PČELARSTVO

1. Zemjodelstvo

a. Prilikite vo zemjodelstvoto

a-1. Agrarno-proizvodnite odnosi

Agrarno-proizvodnite odnosi vo Osmanskoto carstvo go odrazuvale odnosot na voeno-feudalnata hierarhija kon zemjata. Vo osmanskiot voeno-feudalen sistem postoele državni i privatni zemjišni imoti narečeni "m u l k o v i". Državnite zemjišni imoti vo odnos na privatnite bile značitelno pogoleми i tie se naоѓale pod vladenie na sultanot. Sultanot, kako pretstavnik na Alah i naslednik na Prorokot, koj kako takov ja nosel i titulata "k a l i f", poseduval apsolutni prava privremeno da im otstapuva državni imoti na vidnite i zaslužni ličnosti za nivnite voeni, administrativni i drugi zaslugi.

Navedenite feudalni imoti ili leni se delele na "t i m a r i", "z i j a m e t i" i " h a s e v i". Timarite bile feudalni zemjišni posedi so godišen prihod do 20.000 akčinja, zijametite od 20.000 do 100.000 akčinja, dodeka hasevire bile sultanski vladenija so prihod od nad 100.000 akčinja.[179]

Eden del od navedenite državni zemjišni posedi sultanot gi otstapuvaše na feudalcite spahii, na privremeno koristenje, obvrzuvajќi gi so toa da učestvuvaat vo vojni na povik na sultanot preku alajbegot (polkovnikot). Spahiite istovremeno, pri učestvuvanjeto vo vojna, se obvrzuvale so sebe da vodat i izvesen broj vooruženi lica, držejќi isto taka na svoj trošak i srazmeren broj momoci.[180]

---

179 Dr Bramislav Đurđev i Milan Vasić, Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću do kraja XVIII stoljeća, Zagreb 1962, str. 198, 203, 204.

180 D. Jaranoff, c.d., str. 41; Милан Комадинић, Аграрно-правни односи Нове Србије, Београд 1913, стр. 49, 51.

Spored podatocite na Nikola Skrjabin od 1885 godina, nepodvižni imoto ili mulkovi vo Bitolskiot kraj i okolnite mesta vo toa vreme imalo 6 vidovi, i toa:

1.Mulk vo tesna smisla so kukiќa, dvorovi, gradini, lozja vo gradot, nadvor i vo selata;

2.Mulk vakafi, koišto se delele na 2 vida: a)vakafi što davale desetok na džamii, za siromasi, za učilišta i za drugi dobrotvorni celi, dodeka prihodite im ostanuvale na sopstvenicite; b)vakafi što im davale desetok na kasata na bogomolite, a prihodite odele za dobrotvorni celi;

3.Mulk emrije se nivi, polinja i gori;

4.Mulk metruke (mera) se planini, gorski vili i pasišta što im pripaѓale na selata i gradovite i ne možele da se prodavaat, tuku se koristele od odnosnite selani i graѓani;

5.Mulk mevat se bezstopanski zemji, ničija sopstvenost, što možel sekoj da gi prisvoi so odobrenie na nadležnite organi na vlasta;

6.Emlak-i humajun se zemjišni posedi formirani od konfiskuvani imoti na privatni lica što i davale otpor na državata preku vostanija, buntovi i sl. Ovie imoti državata gi prodavala na privatni lica pod uslov kupuvačite sekoja godina, pokraj odredenite danoci, na sultanskata kasa da dostavuvaat i izvesen del od prihodite.[181]

Voopšto zemeno, zemjata se delela na slobodna, što im pripaѓala na selanite-zemjodelci, i na zemja so koja raspolagale spahiite.

Slobodnite zemjišni imoti, što ja odrazuvale slobodnata sopstvenost nad zemjata vo osmanskiot voeno-feudalen sistem, i vo Bitolskiot kraj bile malu i pretstavuvale mali, rasparčeni parceli. Vo kraištata na Bitolskiot vilaet, a naedno i vo Bitolskiot kraj, vo toj period toa približno izgledalo kako što sleduva:

181 Никома Скрјабин, с.д., стр. 48.

Od 100 slobodni zemjodelci pomalu od 10 dunumi+ imale 28 lica;

Od 100 slobodni zemjodelci od 10-50 dunumi imale 47 lica;

Od 100 slobodni zemjodelci poveke od 50 dunumi imale 25 lica. Prosečnata golemina na zemjišnite imoti na slobodnite zemjodelci vo ovoj kraj iznesuvala 25 dunumi.

Spahiskite ili begovskite i agalarskite zemjišni imoti vo odnos na imotite na slobodnite zemjodelci selani bile osetno pogolemi; osobeno možne golemi bile begovskite zemjišni imoti. Begovskite i agalarskite navedeni imoti zazemale 60% do 80% od obrabotlivite površini na zemjata.

Na begovite i agite, odnosno spahiite, imotot ne im bil vo sopstvenost vo vid na "d o m i n u s d i r e c t u m", taka bez pravo na nasledstvo narečeno "d o m i n u s u t i l e". Spahiite bile obvrzani da živeat na dadenoto im zemjište. Dodeka spahijata ne se pridržuval kon svoite obvrski, go gubel pravo nad spahilako+.

Naspram voeno-feudalnata hierarhija, stoelo potčinetoto naselenie, što se delelo na privilegirana i neprivilegirana raja.

Za privilegirana raja se smetale vojnucite, sokolarite, martolozite, sveštenicite, selanite od privatnite i državnite zemjišni imoti, narečeni "s e r b e s r e a y a" (serbes reaja i dr., koišto se delele na 25 kategorii ili tajfi. Privilegiranata raja vršela izvesni postojani voeni i drugi dolžnosti spored potrebite na državata; zatoa bila oslobodena od vonrednite danoci. Osven toa, taa dobivala i zemja za nasledno obrabotuvanje.[182] Vo bitolskoto selo Dihovo kako takvi bile sokolarite (odgleduvači na sokoli), koišto bile oslobodeni od davačkata narečena "i s p e n c e" (ispendže), od plakanje na danoci za proizvodite: bočvi, mevovi, kazani, od obvrskite vo vrska so kosenje-

+"D u n u m" e stara turska mera, odnosno edinica za merenje na zemjišni površini i iznesuva 40 kvadratni čekori ili 919,3 m^2

182 Милан Комадинин , e. d. , str. 51, 62, 63, 64, 75, 77.

to na seno, od davanjeto prenokuvališta i dr.[183] No, iako na privilegiranata raja zemjata i bila dadena na nasledno obrabotuvanje, taa se smetala i natamu državna sopstvenost. Navedenata raja kako lična sopstvenost ja imala samo kukata.

Neprivilegiranata raja bila mnogubrojna i nea ja sočinuvale selanite i voopšto naselenieto bez zemja i drugi sredstva za izdržuvanje. Ovoj del na naselenieto kako takov spagal vo potčinetata kategorija, što bese prisilena da im vrši razni uslugi na spahiite, za da se izdrži. Selanite bez sredstva za izdržuvanje ja rabotele spahiskata zemja na begovite i agite kako napoličari ili kesimdžii, služele kako ovčari, grudcle patista, sobirale drva i dr. Pokraj toa, potčinetata raja imala i mnogu drugi obvrski kon gospodarite spahii, što gi vršele vo vid na kulučenje ili angarija i na drugi načini "r u s u m-i a n g a r i y e v e m e z a r e n a m a l". Selanite što rabotele vo spahiskite imoti bile dolžni, pokraj spahijata, i drugi službeni lica što doagale vo selo da gi dočekuvaat, spahiskiot del na prinósite da gi dostavuvaat do spahiskite ambari, a desetokot - do državnite skladovi. I rajnskite ženi imale zadolženija. Tie bile dolžni da gi čistat spahiskite kuki i dvorovi, da gi nadgleduvaat decata na spahiite[184] i dr. Navedenite selani bile dolžni da obezbeduvaat hrana i prenokuvalište i na voeni lica, kako i na nivnata pridružba pri nivnoto minuvanje niz toj kraj, davajki im istovremeno i dobitok za prefrluvanje na voeni materijali od edno mesto vo drugo i sl.[185]

Selanite bile zadolženi[186] so okolu 40 vidovi danoci.

183 д-р Данчо Зографски, c.d., str.

184 Bakiş, Türkiye ziraat tarihine bir bakiş, Istanbul 1938, str. 66, 70; D. Jaranoff, c.d., str. 41; Милан Комадинин , c.d., str. 57, 636

185 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 100 list 66-IV str. 81; Bakis (kolektiven trud), c.d., str. 70.

Feudalnite leni ili spahiluci podocna, pod vlijanie na razni okolnosti, spahiite gi pretvaraat vo čiflici. "č i f l i k" e feudalen posed narečen spored turskiot zbor "č i f t" ili par volovi, so što selanite go obrabotuvale odnosniot imot na spahijata vo tekot na godinata. Ciflicite bile zemjišni imoti koišto se razlikuvale vo svojata golemina. Ciflicite so zemjište od odličen kvalitet odprilika iznesuvale okolu 70-80 dunumi, od sreden kvalitet okolu 100 dunumi i od slab kvalitet okolu 130 dunumi. Selanite zemjodelci što gi obrabotuvale čifličkite imoti bile narečeni "č i f č i i".

Pomalite čiflici bile obrabotuvani od 1 čifčija i takvite se naoǵale poveḱe vo edno selo. No, postoele i golemi čiflici, što go opfaḱale celoto selo, odnosno selskoto pole. Takvite čiflici iznesuvale 400, 500 do 2.000 i poveḱe dunumi, kade što rabotele i po 100 čifčii. Begovite sopstvenici vo svoite zgradi ili dvorovi što se naoǵale vo mivnite čiflici, pokraj momoci, vo pogolemite čiflički imoti držele i "ḱ e h a i" kako i "j a z i d ž i i". Zaradi nesigurnost, begovite podocna počnale da živeat vo gradovi. Po toj povod togaš so tie begovski čiflici počnale da upravuvaat najstarite momoci - "s u b a š i", dodeka golemite čiflički posedi bile upravuvani od ḱehaite.[187]

a-2. Promeni vo agrarnite odnosi i ukinuvanje na spahiskata sopstvenost na zemjata

Opštata zaostanatost, a vo prv red zaostanatite proizvodni sili i odnosi vo Osmanskoto carstvo pri krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek dejstvuvale negativno vo site oblasti na životot. Taa položba vo Carstvoto vo toa vreme ja sledele i mnogu

186 Милан Комадинић, c.d. , стр. 57, 62, 64.
187 Ibidem, стр. 66, 67, 69, 77, 78, 81.

negativni pojavi kako što se korupcija, malverzacii, nepotizam, separastički potfati i razni drugi bezredija. Tie negativnosti dejstvuvale razorno odvnatre i go dovele Carstvoto vo haotična situacija. Seto toa pridonelo i do opaǵanje na voenata sila na državata, što se zabeležuva vo toa vreme vo sudirite so evropskite sili, kade što Osmanskoto carstvo trpelo porazi.[188]

Iskoristuvajḱi go slabeenjeto na centralnata vlast vo toj period, mnogu ajani ili prvaci od redovite na graǵanite što dotogaš posreduvale pomeǵu organite na vlasta i naselenieto se poveḱe ja zloupotrebuvaat svojata pozicija. Toa nešto se pojavuva i kaj visokite državni ličnosti kako što se vezirite, ejaletskite upravuvači marečeni beglerbegovi i valii, kako i nivnite potčineti i drugi službeni lica. Samite beglerbegovi vršele se poveḱe zlostorstva nad nezaštitenite selani, uzurpirajḱi im go nivniot dobitok, zemjište i oradija, pri nemanje možnost selanite da gi isplatat se pogolemite razni davački.

Ovie promeni se čuvstvuvaat i vo odnos na timarite i zijametite. Vo slučaj koga dotogašnite korisnici na takvi posedi ne ostavale maški naslednici koišto bi mu služele na Carstvoto, doǵalo do razni špekulacii pri opredeluvanjeto na odnosnite zemjišni imoti kako sopstvenost na novi sopstvenici.

So razvitokot na stokovo-parični te odnosi i pojavata na potreba od poveḱe pari, pokraj drugite visoki državni ličnosti, i provinciskite visokodostojnici započnale državnite imoti "m i r i e" da gi izdavaat pod kirija, odnosno ḱesim ili zakup i sl. kako arendatori. Na takov način postapuvale i so desetokot ili danocite, davajḱi gi pod zakup marečen "i l t i z a m" na sobiračite na danocite ili "m u t e s e l i m i t e" i na mesnite

188 D-r Ahmet Mumcu, Osmanli Devletinde rusvet, Ankara 1969, str. 291-293; Wiliem Eleroy Curtis, The Turk and his lost provinces Greece, Bulgaria, Servia, Bosnia - London etc, 1903, str. 22.

vojvodi i bogataši. Po toj povod, tie visokodostojnici, službenici i sl. preku razni špekulacii doaǵale do golemi bogatstva. Valiite, so cel da doaǵaat do što poveḱe pari, pokraj gorenavedenite špekulacii, započnale preku mito da imenuvaat na službeni dolžnosti nezaslužni i nesposobni lica, davajḱi im vo tie službi na zainteresiranite "b u j r u l d i i" ili imenuvanja.[189]

Navedenite i drugi negativni pojavi dovele do toa eden mal broj lica da doaǵaat do golemi zemjišni imoti ili čiflici. No, od druga strana taa pojava imala golemi negativni posledici za selaǹite zemjodelci, na koi bezpravno im bilo odzemeno zemjišteto. Zaradi toa mnogu selani naoǵajḱi se vo teška sostojba i čuvstvuvajḱi se neobezbedeni, vo toa vreme ja napuštale rabotata i barale izlez na drugi strani.[190]

Vladetelite Sultan Osman II i Sultan Ahmet III, zabeležuvajḱi deka negativnite pojavi zele golem zamav uštе vo prvata polovina na XVIII vek, se osmelile da se angažiraat za nivnoto otstranuvanje; no, zaradi toa bile likvidirani od reakcionernite sili podržani od janičerite.[191]

Pod vlijanie na navedenite i drugi faktori, kon krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek i vo Bitolskiot kraj golem zamav zelo raslojuvanjeto na voeno-feudalnite agrarni odnosi.

Iskoristuvajḱi ja dadenata situacija vo Osmanskoto carstvo, spahiite vo toa vreme pokažuvaat neposlušnost kon centralnata vlast po odnos na svoite napred navedenite obvrski; tie, na pokana na sultanot za učestvo vo vojna, namesto sami da odat, praḱale zamenici - nepotgotveni i neiskusni. Spahiite togaš ja iskoristuvale sozdadenata polozba i dotogašnite spahiluci gi

189 Vecihi Tonuk, c.d., str. 66-71; S.L. Stavrianos, The Balkans 1815-1914, New York-Chicago-San Francisko-Toronto-London 1963, str. 18.

190 D. Jaranoff, c.d., str. 41.

191 Emver Ziya Karal ord. prof., c.d., str. 7.

pretvarale vo svoi lični zemjišni imoti, sozdavajki, so ograbuvanje i na drugi načini, golemi čiflici, so pravo na nasledstvo i prodavanje. Ovaa položba togaš ja iskoristile i došle do svoi čiflici i vo Bitolskiot kraj izvesen broj veletrgovci, bogati zanaetčii, službenici, janičarski oficiri i dr. Vo vtorata polovina na XIX vek vo ovoj kraj veleposednici ili sopstvenici na čiflici stanale luge i od redovite na hristijani.[192]

Poraano, za vreme na timarskiot sistem, vo pomalite zemjišni imoti so dotogašniot način na proizvoduvanje ne uspeale da proizvoduvaat višoci na zemjodelski proizvodi i za izvoz. So sozdavanjeto na golemi ~~xxxxxx~~ zemjišni imoti, čiflici i sl. vo koi rabotele golem broj rabotnici, so angažiranje na pogolemi sredstva, oradija itn., se postignalo da se proizveduvaat višoci od navedenite proizvodi, koišto pokraj vo drugi mesta na Carstvoto, se plasirale i na stranskite pazari.[193]

Sultan Selim III (1789-1807), imajki gi vo predvid raznite se poizrazeni negativnosti, što mnogu ja imale urivano silata i avtoritetot na Carstvoto, kon krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek se nafaka za izvesni reformi, so cel modernizacija i reorganizacija na državnite institucii na administracijata, vojskata, kulturata itn., narečeni "n i z a m-i c e d i t" (nizami dždedit) ili "novo ureduvanje". No, i reformnite potfati na Sultam Selim III naogale na golem otpor od strana na konzervativnite sili, predvodeni od janičarite, od koi vo 1808 godina bil i ~~xxxxx~~ udaven.[194] So doaganjeto na Sultan Mahmut II (1808-1839) na prestolot, toj produlžil so reformite na prethodniot i so sila go raspuštil janičarskiot odžak, raspuštajki gi i janičarskite

192 Vecihi Tonuk, c.d., str. 66, 67; S.L. Stavrianos, c.d., str. 18; D. Jaranoff, c.d., str. 41; М. К. Струкова, Отношения в Македонии конец XVIII - 70 года XIX в. , Ежегодник по аграрной истории Восточной Европя, Академия наук СССР - Академия наук МССР, 1964, Кишинев 1966, str. 522.

193 S.L. Stavrianos, c.d., str. 18; Ирина Г. Сенкевич, c.d. str. 180

voeni edinici, što gi zamenil so sovremeni, slični na evropski-
te.[195] So objavuvanjeto na Hat-i Šerifot od Gilhane na 3 noemvri 1839 godina, bile otvoreni patištata za razvitokot, odnosno reformi vo Carstvoto, koišto pottiknuvale i pozitivno vlijaele vo stopanskata oblast.[196]

So tekot na reformite tečelo i likvidacijata na spahistvoto, no toa sekade ne odelo ednakvo. Vo kraištata na Centralna i Zapadna Makedonija, a naedno i vo Bitolskiot kraj, toa odelo pobavno i trаelo i po polovinata na XIX vek.

Vo 1851 godina osmanskite vlasti objavile specijalna vladina odluka za Solunskata i Bitolskata kaza, so koja prinudno se zabranuvalo hristijanite da vršat angarija.[197]

Promenite što nastanale podocna vo agrarnite odnosi na timarskiot sistem konečno bile sankcionirani so agrarniot zakonik od 1858 godina. So toj zakon bilo staveno kraj na spahiskata sopstvenost na zemjata i bile priznaeni napred spomnatite kategorii zemjiški imoti.[198]

So agrarniot ili muharemskiot zakonik od 7 muharem[+] 1292 h (1875) ušte poveke bile unapredeni agrarnite odnosi. Navedeniot zakon, pokraj drugoto, go sodržal kako glavno i slednoto:

1.Državjanite na Carstvoto, bilo da se muslimani ili nemuslimani, možat bez razlika da steknuvaat zemja za obrabotuvanje, i toa čiflici, selsko zemjište, državno, vakufsko i sl.

194 S.L. Stavrianos, c.d., str. 18.

195 Ахмед Џевад Беј, Над јаничарског оџака (кај Станлеј Лен Пул), Историја Турске Царевине, Ниш 1890), str. 225-245.

196 A.M. Ubicini, Lettres sur la Turquie, premiere partie, Paris 1853, str. 32; S.M. Anderson, The Eastern Question 1774-1923, London 1970, str. 107, 108.

197 Л К Струкова, c.d., str. 524, 525.

198 S.M. Anderson, c.d., str. 147; Никола Скрјабин, c.d., str. 48

[+] muharem — Prvid mesec vo godinata spored muslimanskiot kalendar.

2.Site zemjišni imoti možat da se prenesuvaat i na nemuslimani.

3.Zemjodelcite muslimani i nemuslimani što živeat na čiflicite imaat prvenstvo pri kupuvanje na tie zemjišta.[199]

Iako po Krimskata vojna pojavata na kapitalističkite odnosi vo nekoi stopanski granki stanale pointenzivna, vo oblasta na zemjodelstvoto toa odelo bavno. Kako što može da se zaključi od napred izloženoto, prečka za toa bile starite konzervativni odnosi na čifligarsko-agrarniot sistem, koišto go sopirale brziot razvitok na kapitalističkite odnosi vo selskoto stopanstvo i vo Bitolskiot kraj.[200]

Povolnite uslovi vo agrarnite odnosi vo XIX vek ovozmožile i vo Bitolskiot kraj izvesen broj lica i od razni narodnosti da stanat sopstvenici na golemi zemjišni imoti ili čiflici. Kako popoznati, spored podatocite na vicekonzulot Nikola Skrjabin, a i vrz osnova na drugi izvori, za pogolemi zemjosopstvenici vo Bitola vo toa vreme se smetale slednite lica:

1.Ilijas Paša - Albanec, čiflici vo Bitolska, Ohridska, Lerinska i Vodenska kaza, vo vrednost od 120.000 zl.t.l.

2.Zekirija Paša - Turčin, čiflici vo Bitolska i Lerinska kaza, vo vrednost od 100.000 zl.t.l.

3.Riza beg - Turčin, čiflici vo Bitolskata i Lerinskata kaza, vo vrednost od 100.000 zl.t.l.

4.Sadik beg - Turčin, čiflici vo Bitolskata kaza, vo vrednost od 25.000 zl.t.l.

5.Malik beg - Turčin, čiflici vo Bitolskata kaza, vo vrednost od ?

6.Tefik beg - Turčin, čiflici vo Bitolskata kaza, vo vrednost od ?

7.Mehmet beg - Turčin, čiflici vo Bitolskata kaza, vo vrednost od ?

---

199 Милан Комадини , с.д., стр.74 .

200 Л.К. Струкова, с.д., стр.527, 528.

8.Asif beg - Turčin, čiflici vo Bitolskata kaza, vo vrednost od ?

9.Braќa Robevi - Makedonci, čiflici vo Lerinskata i Ohridskata kaza, vo vrednost od 100.000 zl.t.l.

10.Ǵorǵi Papasoglu - Vlav, čiflici vo Katarini (Solunskiot vilaet), vo vrednost od 60.000 zl.t.l.

11.Sterio Lala - Vlav, čiflici vo Bitolska i Lerinska kaza, vo vrednost od 30.000 zl.t.l.

12.Braќa Nikaruša - Vlasi, čiflici vo Lerinskata kaza, vo vrednost od 50.000 zl.t.l.

13.Nikola Beki - Vlav, čiflici vo Bitolskata kaza, vo vrednost od 20.000 zl.t.l.

14.Braќa Skanteli - Vlasi, čiflici vo Bitolskata i lerinskata kaza, vo vrednost od 20.000 zl.t.l.[201]

b.Razvitok na zemjodelstvoto

b-1.Uslovite za razvitok na zemjodelstvoto

Bitolskiot kraj odamna bil poznat kako razvieno zemjodelsko podračje, kade što zemjodelstvoto pretstavuvalo najvažna selskostopanska granka. Kako što ќe se vidi od podocnežnite podatoci, 3/4 od aktivnoto naselenie od navedenoto podračje se zanimavalo so zemjodelska dejnost. Blagodarejќi na povolnite klimatski i geografski uslovi, vo zemjodelstvoto na ovoj kraj se dobivale mnogu dobri prinosi, od koi i pri sreden rod, pokraj zadovoluvanje na mesnite potrebi, eden del od zemjodelskite proizvodi se plasirale na vnatrešnite i stranskite pazari.[202]

201 Anastase N. Hâciu, c.d., str. 193, 194; Никола Скрјабин, c.d., str. 51, 53, 54, 55.

202 D. Jaranoff, c.d., str. 51; Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 176; Никола скрјабин, c.d., str. 58.

Razvitokot na zemjodelstvoto na ovoj kraj, pokraj postojanite navedeni uslovi, vo XIX vek bil usloven i od narasnatite potrebi za zemjodelskite ~~zaživki~~ proizvodi za potrebite na mesnoto konsumiranje i za izvoz.

Bidejki Bitolskiot kraj vo toa vreme bil vo golema mera agrarno podračje, preku razmena na agrarni proizvodi tuka se obezbeduvalo i uvezuvanje na značitelen del manufakturni, kolonijalni i drugi artikli, od koi oskudevalo ovo mesto.[203]

Kvalitetnoto zemjište na Pelagoniskata Kotlina, povolnite hidrografski uslovi, pokraj klimatskite itn., ovozmožuvale vo ova podračje da uspevaat poveke vidovi aluvijalni i deluvijalni rastenija. Raznite povolni uslovi ovozmožile tuka da se kultiviraat raznovidni zemjodelski kulturi. Od rastenijata poveke bile zastapeni tie za hranitelnite potrebi na naselenieto, za potrebite na dobitokot, industriskite kulturi i dr.

Od považnite zemjodelski posevi vo ovoj kraj najmnogu se odgleduvale hranitelni kulturi. Od navedenite kulturi poveke bile zastapeni žitaricite. Spored podocnežnite podatoci, so žitni posevi bile zastapeni okolu 71% od oranicite ili obrabotlivoto zemjište. So vakov vid posevi Bitolskiot kraj bil najpoznat i go zazemal prvoto mesto vo Makedonija. Od žitarici najmnogu bile zastapeni pčenicata, ržta, jačmenot i pčenkata.

Industriskite kulturi tuka bile zastapeni so tutun, konop i dr., dodeka od hranitelnite za dobitok se odgleduvale zob, seno itn.[204]

---

203 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 187, 188, 189; Никола Скрјабин, c.d., str. 74-79.

204 D. Jaranoff, c.d., str. 50-52, 54, 55, 58, 59, 65, 77, 78, 84, 86, 88; Ирена Г Сенкевич, c , 176; Јован Дедијер, c.d., str. 172.

So tekot na reformite vo Carstvoto bilo opfateno i zemjodelstvoto so stočarstvoto. Od 1850 godina i vo okolinata na Bitola vladata rešila da otvori zemjodelski i veterinarni učilišta, da osnova ogledna farma, da se uredi čuvanjeto na posevite itn. So cel unapreduvanje na zemjodelstvoto i stočarstvoto, vo toa vreme bile isprakani sekoja godina vo stranstvo mladi zemjodelski stručnjaci na specijalizacija, bile nabavuvani železni plugovi od lajpciškata firma "Rusak" i dr.[205]

Bez ogled na primitivniot način na obrabotuvanje na zemjata, što se obrabotuvala so volovi i drveni ručni orudija, obrabotenoto zemjište pri sreden rod davalo dobri prinosi, i toa 8-10 ha pčenica, rž i jačmen.[206]

No, iako zemjodelstvoto bilo najvažna stopanska granka na ovoj kraj, vo toj period ziratna zemja bile pomali površini od ova područje, bidejki eden del na Bitolskata Kotlina bil pod voda i pretstavuval močurišta.[207]

b-2. Proizvodstvoto na zemjodelski kulturi

Kako što e i napred navedeno, zemjodelstvoto vo toa vreme vo Bitolskiot kraj pretstavuvalo edna od najvažnite stopanski oblasti, so što se zanimavalo pogolemiot del na naselenieto od ova područje. Zemjodelstvoto, pokraj toa što gi zadovoluvalo mesnite potrebi so prehranbeni proizvodi, preku ovaa dejnost, vrz osnova na razmena, obezbeduvalo i uvoz na manufakturni, kolonijalni i drugi produkti potrebni za naselenieto od ovoj kraj.

Od zemjodelskite kulturi tuka se odgleduvale žitarici ili cereali, industriski i gradinarski kulturi, grozje, ovošje i dr.

205 Bakić (kolektiven trud), c.d., str. 91, 92, 94; Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 182.

206 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 176; Никола Скрјабин, c.d., str. 58.

207 Др Јован Дедијер, c.d., str. 172.

Odgleduvanje na cerealii

Vo Bitolskiot kraj vo vtorata polovina na XIX vek od zemjodelski kulturi najmnogu se odgleduvale cerealii ili žitarici. Od cerealiite vo ova podračje najmnogu bile zastapeni pčenicata, 'rženta, jačmenot i pčenkata.

Blagodarejki na klimatski i drugi povolni uslovi vo Bitolsko, cerealiite dobro uspevale i po toj povod so ovie kulturi bile zaseani golemi površini. Od 2.400.000 ziratna zemja ili površina zaseana so zemjodelski kulturi vo Bitolskiot sandžak, pogolemiot del pripagal na Bitolskoto podračje.

Od cerealiite vo ovoj kraj najmnogu se odgleduvala pčenica. Spored osmanski izvori vo 1304 h. (1886-87) godina, vo okolinata na Bitola bile proizvedeni 640.205 turski kila ili 25.608.200 kg pčenica. Vo nepovolnite priliki vo ova podračje se dobivale minimum pčenica okolu 75.544 turski kila ili 3.021.760 kg.[208] Vrz osnova na drugi osmanski izvori podocna kon krajot na minatiot vek vo Bitolsko i vo okolnite mesta bile proizvedeni 2.594.000 turski kila pčenica.[209] Pčenicata od ovoj kraj bila od mnogu dobar kvalitet i težela okolu 80 kg po kektolitar.[210] Taa bila bogata so amidoni. Navedenata žitarica proizvedena vo ovoj kraj, pokraj toa što gi zadovoluvala mesnite potrebi, eden značitelen del bila izvezena na pazarite vo Carstvoto i vo stranstvo preku pristaništata na Solun, Drač i dr. Bitolskiot kraj bil najpoznatoto podračje vo Makedonija i edno od najpoznatite vo Carstvoto za odgleduvanje na pčenica.[211]

Po pčenicata, vo ovoj kraj najmnogu se odgleduvala 'rženta. Spored ednite osmanski izvori, vo 1886/87 godina vo ova podračje bile proizvedeni 424.111 turski kila 'rž,[212] dodeka vrz osnova na drugi, pri krajot na minatiot vek vo Bitolsko i vo okolnite mesta

208 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 426-430.

209 Semseddin Sami, Kamus-ul-Alam (tarih ve cografya), cilt VI, Istambul 1316 h. (1898), str. 4438.

210 D. Jaramoff, c.d., str. 50.

211 Ibidem. str. 50, 51.

bile dobieni 1.415.000 turski kila od spomnatata žitarica.[213] Ržta od ova podračje težela 71-72 kg po hektolitar.[214] Vo nepovolnite uslovi vo ovoj kraj se proizveduvalo 51.226 turski kila rž.[+, 215]

Ječmenot vo ovoj kraj isto taka mnogu bil odgleduvan. Vo 1886/87 godina bile proizvedeni 266.705 turski kila jačmen.[216] Pri krajot na XIX vek vo Bitolsko i vo okolnite mesta, spored drugi podatoci, bilo proizvedeno 1.158.000 turski kila jačmen.[217] Odvreme navreme jačmenot se seel poveke i po toj povod se dobivale pogolemi prinosi, od koi eden del se izvezuval. Jačmenot težel 61-62 kg po hektolitar.[218] Po nepovolnite uslovi se dobivalo okolu 30.471 turski kila godišno od ovaa žitarica.

Pčenkata se seelá mnogu vo ovoj kraj. Vo Bitolskiot kraj vo 1886/87 godina bile proizvedeni 390.514 turski kila pčenka. Vo nepovolni uslovi se proizveduvale okolu 46.000 turski kila od ovaa žitarica.[219] Pčenkata težela 76,3 kg po hektolitar. Golemi količini od ovaa žitarica se upotrebuvale za ishrana na mesnoto naselenie.[220] Vo Bitolskata oblast, kade što navedenata žitarica najmnogu se odgleduvala vo podračjeto na Bitola, pri krajot na minatiot vek bile dobieni od nea 2.705.000 turski kila.[221]

Ovesot vo ovoj kraj se odgleduval vo značitelna mera. Vo Bitolskiot kraj vo 1886/87 godina bile dobieni 21.861 turski kila oves, dodeka vo nepovolni uslovi se dobivale minimum okolu 2.685

212 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 426-430.
213 Şemseddin Sami, c.d., str. 4438.
214 D. Jaranoff, c.d., str. 51, 52.
+ Edno tursko kilo teželo 40 kg.
215 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 426-430.
216 Ibidem, str. 426-430.
217 Şemseddin Sami, c.d., str. 4438.
218 D. Jaranoff, c.d., str. 53, 54.
219 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 426-430.
220 D. Jaranoff, c.d., str. 58.
221 Şemseddin Sami, c.d., str. 4438.

turski kila.[222] Vrz osnova na drugite podatoci, vo poslednite godini na minatiot vek vo navedenata oblast bile proizvedeni 240.000 turski kila oves, od koi prinosi eden značitelen del otpagało na Bitolskoto podračje.[223]

Vo Bitolskiot kraj se odgleduval i graor. Vo Bitolsko vo pretposlednata decenija na minatiot vek godišno se dobivalo od 75 do 6.756 turski kila graor,[224] dodeka vo poslednata decenija na XIX vek vo Bitolskoto podračje i vo okolnite mesta bile proizvedeni 133.000 turski kila.[225]

Prosoto vo ova podračje vo spomenatiot period se odgleduvalo vo izvesna mera. Spored edni izvori, vo poslednata decenija na minatiot vek, odnosno okolu 1890 godina se dobivalo godišno od 26 do 2.222 turski kila proso,[226] dodeka spored drugi, vo Bitolsko i vo okolnite mesta vo poslednata decenija na minatiot vek se proizveduvalo okolu 15.000 turski kila.[227] Od ovaa zemjodelska kultura se dobivalo na eden hektar zaseano zemjište 12-15 kvintali.[228]

Odgleduvanje na gradinarski kulturi

Navedenite povolni uslovi vo ovoj kraj vo toa vreme ovozmožuvale da se odgleduvaat mnogu vidovi gradinarski kulturi, kako što se kompirot, gravot, baklata, nautot, piperkite, kromidot, lukot, leśkata, bročot i dr.

Gravot na ova podračje se odgleduvalo mnogu i od nego se dobivale golemi količini. Vo 1886/87 godina bile dobieni 509.190 turski kila grav,[229] dodeka podocna vo napred spomnatata oblast se

222 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 426-430.
223 Şemseddin Sami, c.d., str. 4438.
224 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 426-430.
225 Şemseddin Sami, c.d., str. 4438.
226 SMV, Manstir 1305 h. (1887-88), str. 426-430.
227 Şemseddin Sami, c.d., str. 4439.
228 D. Jaranoff, c.d., str. 58.
229 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 426-430.

proizveduvalo okolu 1.432.000 turski kila, od koi pogolemiot del otpagal na Bitolskiot kraj.[230] Vo nepovolnite uslovi minimum bile dobieni 60.094 turski kila grav.[231] Golemi količini od ovoj proizvod se izvezuvale preku Solun za Carigrad i vo drugi mesta.[232] Spored podatocite na ruskiot diplomatski pretstavnik od Bitola, vo 1890 godina od Bitolsko se izvezuvalo grav vo vrednost od okolu 500-800 zl.t.l.[233]

Nautot na ova područje se odgleduval vo značitelna mera. Na ova područje vo devettata decenija na minatiot vek se dobivale od 7.632 do 14.600 turski kila naut.[234] Malku podocna, pri krajot na minatiot vek, od navedenata gradinarska kultura vo Bitolsko i vo okolnite mesta bile dobieni 157.000 oki.[235]

Kompirite isto taka se odgleduvale vo dovolna mera. Vo Bitolsko i vo okolnite mesta pri krajot na XIX vek se dobivale okolu 35.000 oki kompiri.[236] Kompirot vo ova područje počnalo da se odgleduva podocna i toj se odgleduval vo značitelna mera i vo planinskite kamnini.[237]

Piperkite na ova područje bile odgleduvani vo gólema mera. Eden del od dobienite golemi količini piperki se izvezuval i na drugi mesta. Od ova mesto, zaedno so Gevgeliskiot kraj, godišmo se izvezuvale okolu 20.000 kvintali piperki. Osobeno se odgleduvanjeto na piperki se zanimavalo naselenieto na selo Bukovo, koe izrabotuvalo i crven piper.[238]

Baklata ili bobot na ova područje isto taka vo značitelna mera bila odgleduvana. Kon krajot na minatiot vek vo Bitolsko a

230 Semseddin Sami, c.d., str. 4439.
231 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 426-430.
232 D. Jaranoff, c.d., str. 81.
233 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 181.
234 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 426-430.
235 Semseddin Sami, c.d., str. 4439.
236 Ibidem.
237 D. Jaranoff, c.d., str. 84.
238 D. Jaranoff, c.d., str. 84; Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 181.

vo okolnite mesta godišno se dobivalo 130.000 oki bakla.[239]

Vo Bitolsko i vo okolnite mesta vo toa vreme se proizveduvalo i 18.000 oki leka, kako i 2.750 oki broč.[240]

Pokraj navedenite, vo Bitolskiot kraj vo značitelna mera se odgleduvale i drugi gradinarski kulturi, kako što se kromidot, lukot, domatite i dr.[241]

Odgleduvanje na industriski kulturi

Od industriski kulturi vo ovoj kraj se odgleduvale poveke vidovi, kako što se tutunot, lenot, konopot, pamukot, divite murenki ili crnici i dr.

Tutunot na ova podračje bil mnogu odgleduvan. So odgleduvanjeto i obrabotkata na tutun se zanimaval značitelen del na naselenieto. Vo Bitolskoto podračje bile proizvedeni golemi količini kvalitetem tutun, od koi 9/10 se izvozuvale.[242] Imeno vo toa vreme vo Bitolskiot kraj i vo okolnite mesta se proizveduvale 415.000 oki tutun.[243] Od navedeniot proizvod od ova mesto se proizveduvale okolu 100.000 kg,[244] koja količina bila dobiena samo vo Bitolsko. Spored podatocite na ruskiot diplomatski pretstavnik od Bitola - Dimerik, vo 1890 godina vo golem broj plantaži vo Bitolsko i vo okolnite mesta bile dobieni 600.000 oki tutun. No, podocna so namaluvanjeto na cenata na tutunot na 4-5 piastri po oka, što bila opredelena od strana na Otomanskata tutunska režija, proizvodstvoto na ovaa industriska kultura započnalo da opaga. Toa pridonesło i za kriumčarenje so tutunot, taka što na spomnatata režija se prodavalo odvaj 1/4, dodeka 3/4 bile prodavani vo vid

239 Semseddin Sami, c.d., str. 4439.
240 Ibidem.
241 D. Jaranoff, c.d., str. 83, 84.
242 Ibidem, str. 66.
243 Semseddin Sami, c.d., str. 4439
244 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 375.

na kontrabanda.[245]

Odgleduvanjeto na len vo bitolskite sela bilo zastapeno vo značitelna mera. Spored raspoloživite podatoci, vo Bitolsko i vo okolnite mesta, pokraj dobri količini na len, se dobivalo i leneno seme. Vo ovie mesta pri krajot na minatiot vek bile dobieni 24.505 turski kila leneno seme.[246] Spored drugi izvori vo 1890 godina len, zaedno so konop, bilo proizvedeno okolu 75.000 oki godišno,[247] što se izrabotuvale vo mestoto. Vo Bitolskiot kraj godišno se dobivale i 50.000 oki ~~prizzzzzzzzzz~~ leneno vlakno. Od 2 oki trska se dobivalo 1 1/4 oka leneno vlakno.[248]

Pokraj lenot, na ova područje vo ~~zzzzzzzzz~~ izvesna mera bil zastapen i pamuk. Kon krajot na minatoto stoletie vo Bitolsko i vo okolnite mesta se dobivalo okolu 81.000 oki pamuk.[249]

Vo ovoj kraj vo toa vreme bil odgleduvan vo značitelna mera i konopot. Vrz osnova na osmanski izvori, vo Bitolsko i vo okolnite mesta godišno se dobivalo okolu 3.000 turski kila konopovo seme.[250]

Vo Bitolsko vo toa vreme bile odgleduvani vo značitelna mera i stebla od divi murenki ili crnici, zaradi dobivanje hrana za odgleduvanje na svileni bubi. So ovaa dejnost se zanimavale makedonskoto naselenie, kade što po 400-500 lica vo poveќe naselbi se zanimavale so sečenje i potgotvuvanje na granki od steblata na divi murenki za hranenje na svilenite bubi.[251] Vo Bitolsko i vo okolnite mesta vo 1890 godina godišno se dobivalo svila za okolu 5.000-6.000 zl.t.l.,[252] što bila obrabotuvana vo mestoto.

245 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 181.

246 D. Jaranoff, c.d., str. 78.

247 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 181.

248 Миливоје М. Савић, c.d., str. 196, 197.

249 Şemseddin Sami, c.d., str. 4439.

250 Ibidem.

251 Bakis (kolektiven trud), ~~xxx~~ c.d., str. 183.

252 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 181.

v. Razvitok na lozarstvoto

Od zemjodelskite rastenija što se odgleduvale vo ovoj kraj odnosno dejnosti, lozarstvoto zazemaše vtoroto mesto, kade što po žitarici doǧalo grozjeto. Vo ovoj kraj lozjata zazemale golemi površini i tie vo pogolema mera se naoǧale vo južnite predeli na podračjeto.[253] Vo poslednite godini na minatiot vek pod lozja se naoǧale 335.628 dunumi ziratno zemjište vo ovoj kraj i vo okolnite mesta. Vo toj region togaš se dobivale godišno okolu 1.500.000 oki svežo grozje i 2.750.000 oki možne kvalitetmo vino.[254] Spored drugi izvori, vo Bitolsko i okolnite mesta okolu 1890 godina bile dobini 23-30.000.000 oki grozje. Od taa količina 12.000.000 oki bile oddeluvani za dobivanje vino, a 1.000.000 oki - za proizvedu vanje rakija. Od 100 oki grozje se dobivale 50 oki vino i 4 oki rakija.

Navedemoto vino što se proizveduvalo vo ova podračje se trošelo za mesnite potrebi, dodeka tuka dobienata rakija ne gi zadovoluvale potrebite na ovoj kraj. Zatoa, zaradi narasnuvanje na potrošuvačkite potrebi vo toa vreme, od Solunskiot vilaet se uvezuvale godišno okolu 60.000-100.000 oki rakija.

Vo spomnatoto vreme bitolskite lozja bile mladi i sekoj koren vo prosek daval po 1-3 oki grozje.

Cenata na vinoto na golemo se prodavalo 1 piaster okata, dodeka edna oka rakija činela 2-3 piastri.[255]

g. Razvitok na ovoštarstvoto

Blagodarejḱi na navedenite povolni uslovi, ovoštarstvoto vo ovoj kraj bilo dobro razvieno. Vo odnosniot period so ova dejnost se zanimaval značitelen del od naselenieto.

Vo Bitolskiot Kraj togaš postoele golem broj ovošni gradini, bogati so ovošni drva. Od ovošni drva najmnogu bile zasta-

253 D. Jaranoff, c.d., str. 91, 92, 94.
254 Şemseddin Sami, c.d., str. 4439

peni slivi, orevi, jabolki, kruši, kostenje, kajsii, smokvi, ba-
demi i dr.[256]

Slivi se odgleduvale vo golema mera i od ovo ovošje postoele golem broj gradini. Spored edni podatoci, vo Bitolsko i okolnite mesta vo odnosnoto vreme godišno se dobivale slivi vo vrednost od 333.500 groša.

Pokraj slivi, vo ovoj kraj imalo i mnogu oreovi drva, od koi se dobivale golemi količini orevi. Vo Bitolsko i vo okolnite mesta godišno se dobivale orevi vo vrednost od 503.879 groša.

Isto taka i jabolkite tuka bile zastapeni vo značitelna mera. Od ovo ovošje vo Bitolskiot kraj i vo okolnite mesta godišno se dobivale prinosi vo vrednost od 317.636 groša.

Kako jabolkmicite taka i krušite, gi imalo vo dovolen broj Kruši vo ova podračje i vo okolnite mesta godišno se proizveduvale vo vrednost od 293.990 groša.

Na ova mesto vo značitelna mera se odgleduvale i kajsii. Bitolskoto podračje i okolnite mesta davale kajsii godišno vo vrednost od 39.692 groša.

Smokvite vo ova mesto dobro uspevale. Na ova podračje i vo okolnite mesta godišno se dobivale smokvi vo vrednost od 27.505 groša.

I bademite bile zastapeni vo dovolna mera. Bademi vo Bitolskiot kraj i vo drugi mesta na istoimenata oblast se dobivalo godišno vo vrednost od 14.589 groša.[257]

Vo Bitola i okolinata uspevale i drugi sorti ovošje, kako što se kosteni, creši, praski, dunji i dr., od koi se dobivale značitelni ovošni plodovi.[258]

255 Ирина Г. Семкевич, c.d., str. 181.

256 D. Jaranoff, c.d., str. 95-99; Мита Димитрејеви , Привреда и трговина у Новој Србији, књ.I , Београд 1913, str. 35, 36, 42, 43.

257 Мита Димитријевић, c.d., str. 43.

258 D. Jaranoff, c.d., str. 98; Мита Димитријевић, c.d., str. 42.

2. Stočarstvo

a. Uslovi za razvitok na stočarstvoto

Bogatstvoto na Bitolskiot kraj so dobri pasišta, šumi furažni kulturi i dr. ovozmožilo dobro da se razvie i stočarstvoto. Stočarstvoto vo ova podračje pretstavuvala vtora najvažna selskostopanska dejnost, posle zemjodelstvoto, so što se zanimavalo značitelen del od naselenieto, obezbeduvajki so toa svoja ekzistencija. Ovaa dejnost vo Bitolsko bila razviena ušte od antičko vreme. Istoriskite izvori mé upatuvaat na soznanie deka ilirskote pleme Linkesti, što živeelo vo ovoj kraj, imalo razvieno stočarstvo. Linkestite gi odgleduvale pročuenite rasi pelagoniski konji, kravi i dr.

Stočarstvoto i za vreme na osmanskoto vladeenje pretstavuvala mošne važna selskostopanska granka. Osmanskata država i samata bila zainteresirana za razvitokot na stočarstvoto zaradi voenite potrebi za meso, volna, koži i dr.

Vo odnosniot period vo Bitolsko ovaa dejnost pretstavuvala edna od najvažnite granki, so koja poveke se zanimavalo naselenieto na planinskite sela.[259] Raznite povolni uslovi vo ovoj kraj ovozmožuvale nekoi lica od selo Nižepole i od drugi mesta da održuvaat i golemi stada ovci od 6.000[260] i poveke grla. Istovremeno vo ova podračje nekoi sopstvenici poseduvale i golemi stada ovci, što broele 15.000[161] i poveke grla. Togaš samo vo seloto Nižepole se odgleduvale okolu 100.000[262] ovci.

Letotok golemi stada ovci, kozi i sl. pasele vo bogatite pasišta na padinite na planinite Pelister, Kozjak i dr. Naesen

259 Semseddin Sami, c.d., str. 4439; D. Jaranoff, c.d., str. 111; Др Јован Дедијер, c.d., str. 170.

260 Милмвоје М. Савић, c.d., str. 207; Др Јован Дедијер, c.d., str. 171

261 Anastase N. Haciu, c.d. ,str. 85.

262 Милмвоје М. Савић, c.d., str. 207.

ovie stada poleka se preseluvale vo Solunskiot xxixx kraj, Tesaliskata Kotlina i Muzekeja, minuvajki ja zimata vo pasištata na tie mesta.[263]

So stočarstvo najmnogu se zanimavale Vlasi, dodeka Albanci i Makedonci pomalku.[264]

Podocna od razni negativni okolnosti, kako što bile napadite na razbojnički bandi itn., stočarstvoto vo ovoj kraj oslabelo.[265]

b. Razvitok na stočarstvoto

Povolnite uslovi ovozmožile vo Bitolskiot kraj da se odgleduvaat mnogu vidovi dobitok. Vo ova podračje se odgleduvale golem broj ovci, kozi, konji, goveda i dr.

Od dobitokot najmnogu bile odgleduvani ovci. Spored edni osmanski izvori, vo Bitolskoto podračje vo devettata decenija na minatiot vek bile odgleduvani 147.915 ovci.[266] Vrz osnova na drugi osmanski izvori, vo poslednata decenija na minatiot vek vo Bitolsko i drugite mesta na istoimenata oblast se odgleduvale 1.180.00 ovci,[267] dodeka spored ruski diplomatski izvori, vo Bitolskiot kraj i vo okolnite mesta na istoimeniot sandžak vo 1890 godina bile odgleduvani 1.250.000 ovci.[268]

Po ovci, po golemina na brojot doagale kozi. Kozi vo ovoj kraj vo 1886/87 godina imalo okolu 54.961 grla.[269] Spored drugi podatoci, vo Bitolsko i vo okolnite mesta se odgleduvale okolu 667.000 kozi,[270] dodeka vrz osnova na treti izvori, vo Bitolsko i

263 Ирина Г. Семкевич, с.д., str. 181; Др Јован Дедијер, с.д., str. 170.

264 D. Jaranoff, c.d., str. 112; Др Јован Дедијер, с , 171

265 Миливоје М. Савић, с.д., str. 207.

266 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 438.

267 Şemseddin Sami, c.d., str. 4439.

268 Ирина Г Семкевич, с.д., str. 182.

269 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 438.

sosednite mesta vo 1890 godina imalo okolu 700.000 grla od spom-
271
natiot dobitok.

Od krupniot dobitok poveke se odgleduvale kravi, volovi, bivoli, konji, mazgi i magarinja. Vrz osnova na ednite izvori,
272
vo Bitolsko se odgleduvale 30.000 kravi i volovi, spored drugi
okolnite
podatoci, vo ova podračje i vo ~~drugi mesta~~ mesta na istoimeniot
273
sandžak imalo kravi i volovi okolu 120.000 grla, dodeka spored treti izvori, vo Bitolskiot kraj i vo drugite mesta na istoimeni-
274
ot vilaet imalo 195.000 grla od navedeniot dobitok.

275
Bivoli i bivolici vo 1886/87 godina imalo 1.000 grla. Spored drugi izvori, vo Bitolsko i vo okolnite mesta na spomna-
276
tata oblast imalo 12.000 grla bivoli i bivolici.

Konji vo ova podračje so okolnite mesta na Bitolskiot vi-
277
laet, se odgleduvale okolu 30.000 grla, dodeka spored drugi podatoci, vo Bitolsko i vo drugite mesta na istoimeniot sandžak, od
278
ovoj vid dobitok imalo 40.000 grla.

Magarinja vo Bitolsko i vo okolnite mesta imalo okolu
279
40.000, dodeka vrz osnova na drugi podatoci, vo ovoj kraj i vo
280
sosednite mesta na navedeniot sandžak imalo 9.000 grla.

Pokraj magarinja, vo ova podračje, zaedno so sosednite
281
mesta, se odgleduvale i okolu 8.000 grla mazgi. Spored drugi po-
282
datoci togaš bile odgleduvani 5.000 grla od navedeniot dobitok.

Na ova podračje, zaedno so okolnite mesta, kon krajot na
283
minatiot vek se odgleduvale i 72.000 grla svinji, dodeka vrz os-
284
nova na drugi izvori, od spomnatiot dobitok imalo 85.000 grla.

270 Semseddin Sami, c.d., str. 4439.
271 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 182.
272 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 438.
273 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 182.
274 Semseddin Sami, c.d., str. 4439.
275 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 438.
276 Ирина Г. Сенкевич, c.d., str. 182.
277 Semseddin Sami, c.d., str. 4439.

Razvienoto stočarstvo ovozmožuvalo od ovoj kraj da se izvezuvaat izvesni količini stočarski proizvodi i značitelen broj dobitok.[285]

So sreduvanje na životot, odnosite i sl. vo planina stočarite formirale svoi združenija narečeni "k a r a ž i c a". Navedenoto združenie se zainteresiralo za obezbeduvanje pasišta itm. Lice što vo spomnatoto združenie poseduval pogolem broj ovci, kozi i sl. noselo naziv "ќ e h a j a". Ќehajata ja upravuval bačijata ili za taa cel postavuval drugo lice narečeno "p a r a ќ e h a j a' Pokraj paraќehajata, vo bačiloto bil i "b a č o t", kojšto go sirel sirenjeto, dodeka negov pomošnik bil "f i č u r o t". "O d a d ž i j a t a" vo bačilata nosel voda, drva, kačamak gotvel i sl., a pak "k a t a r d ž i j a t a" bilo deteto što gi teralo ovcite vo struga, koga gi molzele. Puka imalo i poveќe sejmeni ili derudedžii. "S e j m e n i" ili "D e r u d e ž i i" vo golem broj bile Albanci, plateni da gi čuvaat bačilata od aramiite.[286]

Spored ruski izvori, vo 1890 godina vo Bitolskiot kraj bile dobieni 80.000 oki ovča volna, vo vrednost od 8.000 zl.t.l., 100.000 oki kozji vlakna, vo vrednost od 4.000 zl.t.l. i 900.000 oki sirenje, vo vrednost od 10.000 zl.t.l.[287]

3. Pčelarstvo

a. Razvitok na pčelarstvoto

Golemite pasišta, bogatstvoto na ovoj kraj so šumi i ovošni gradini, dobrite klimatski uslovi itm., ovozmožuvaše i pčelar-

278 Ирина Г. Сенкевич, c.d., стр. 182

279 Semseddin Sami, c.d., str. 4439.

280 Ирина Г. Сенкевич, c.d., стр. 182.

281 Semseddin Sami, c.d., str. 4439.

282 Ирина Г. Сенкевич, c.d., стр. 182.

283 Semseddin Sami, c.d., str. 4439

284 Ирина Г. Сенкевич, c.d., стр. 182.

285 Никола Скрјабин, c.d., стр. 75.

stvoto da se razvie na ova podračje.

Na poveќе mesta kade što postoele povolni uslovi naselenie-
to od ovoj kraj se zanimavalo so navedenata selskostopanska dej-
nost. Na tie mesta lica što se zanimavale so navedenata dejnost
držele golem broj košnici pčelini i društva za dobivanje med, ka-
de se dobivale i značitelni količini vosok.[288]

Spored podatoci od ruski izvori, vo Bitolsko i vo okolnite
mesta vo 1890 godina bile dobieni okolu 10.000 oki med i 100.000
oki vosok, vo vrednost od okolu 3.000 zl.t.l.[289]

286 Др Јован Дедијер, c.d., str. 172.
287 Ирина Г. Семкевич, c.d., str. 182.

288 D. Jaramoff, c.d., str. 123.
289 Ирина Г. Семкевич, c.d., str. 182.

G l a v a V

LIHVARSTVO I BANKARSTVO

1. Lihvarstvo

a. Prilikite za pojava na lihvarstvoto

Lihvarstvoto vo Bitolskiot kraj se pojavuva rano, no ovaa dejnost doaǵa do izraz poveḱe so pojavata na stokovo-parični odnosi vo XVIII i XIX vek. Vo toa vreme so samata pojava i razvitok na stokovo-paričnite odnosi istovremeno porasnuvaat potrebite na eden del od naselenieto za pozajmuvanje na parični sredstva.

So tekot na navleguvanjeto na stokovo-paričnite odnosi vo seloto, pretvaranjeto na sè pogolemite državni davački od naturalni vo parični, mitoto od strana na državnite činovnici, nerodnite godini i dr. vo toa vreme gi zgolemile potrebite za parični sredstva, osobeno meǵu selskoto naselenie. Navedenite priliki togaš go prinuduvale eden del na spomnatoto naselenie sè poveḱe da kontaktira so lihvarite so cel pozajmuvanje na parični sredstva.

Pokraj navedenite slučai, selanite i drugi bedni semejstva bile prinudeni da se obraḱaat do lihvarite za zaem i vo drugi priliki. Pečalbarite od pasivnite mesta što odele vo pečalba vo nekoe dalečno mesto - vo Carigrad, Izmir, Bugarija, Srbija, Romanija itn. zaradi razni okolnosti ne možele lesno i brzo da gi dostavuvaat spečalenite pari do svoite semejstva za zadovoluvanje na razni potrebi. Po toj povod, pečalbarskite semejstva, stisnati od razni davački i sekojdnevni potrebi, bile prinudeni da pozajmuvaat pari od lihvarite. Lihvarite, iskoristuvajḱi gi teškotiite na navedenoto naselenie, mu pletele pajakova mreža, vo koja silom upaǵale pečalbarite, odnosno nivnata pečalba.[290]

Selanite vo poveḱe slučai se zadolžuvale kaj lihvarite naprełet, bidejḱi togaš kaj niv svršuvalo žitoto i drugi hranitelni

290 Милан Чемерикиќ, Трговина, занаетство, индуетрија, кредитне установе од 1878-1937, Скопље 1937, стр. 696.

produkti, hranata za dobitokot, se javuvala kaj niv potreba za kupuvanje na zemjodelski alati, dobitok za oranje, pregnuvanje i tovarenje i sl.

Iskoristuvajki go nepostoenjeto na drugi zaemodatelni, kreditni i drugi slični institucii, lihvarite i vo Bitola i ~~skoinixm~~ vo okolinata preku zadolženija nemilosrdno ja upropastuvale imotnata položba na selanite sitnosopstvenici i na drugi nemošni lica.

b. Razvitok na lihvarstvoto

Brziot ekonomski razvitok na Bitola, na krajot na XVIII i vo tekot na XIX vek dovelo na ova mesto da se pozasilen razvitok na stokovo-parični te odnosi.

Vo odnosnoto vreme kako lihvari što davale pari na zaem bile institucii i privatni lica.

Od instituciite kako zaemodavci se spomnuvaat vakafite, koišto od svoite prihodi imale formirano golemi parični sredstva. što pretstavuvale takanarečen zelenaški ili lihvarski kapital. Privatni lica što poseduvale takov vid kapital i davale pari na zaem, bile razni čorbadžii, trgovci, bogati zanaetčii, selski bogataši i dr.

Vakafite, koišto vo toa vreme bile zaemodavci, narečeni i fajdedžii, za vršenata usluga, za pozajmenite pari, primale i odredena lihva ili fajde. Visinata na lihvata ili fajdeto što go zemale vakafite za pozajmenite pari, spored edno službeno pismo od 1852 godina, ispratemo do valijata na Rumeliskiot ejalet, bilo opredeleno da iznesuva 6,5 groša za edno kese pari.+ Isto bilo opredeleno i za pozajmenite pari od siračkite imoti, odnosno nivnite fondovi. Za siromašnite dolžnici so sultanskiot ferman

+ Edno kese pari iznesuvalo 500 groša.

bilo naredeno kako olesnenie da se opredeluvaat rati i srokot na zaemot da može da trae do pet godini.[291]

Privatnite lica za pozajmeni pari zemale pogolema lihva. Spored pišuvanjeto na očevidecot Milan Čemerikić, stepenot na lihvata kaj privatnite lihvari iznesuval i do 400%. Toj za eden takov slučaj, pokraj drugo, pišuval:

> "Interesite bile neverojatni. Ne bil redok slučajot..... koga zaemodavatelot baraše i dobivaše eden metelik dnevno za pozajmenata edna medhidija,+ a toa iznesuvaše godišno..... 110 groša na pozajmenite 23 groša (400%)....."[292]

Spored napred navedeniot ferman, na privatnite lihvari za pozajmenite pari bilo opredeleno da zemaat do 12% lihva. So istiot ferman, so cel otstranuvanje na razni nepravilnosti, mahinacii itn., što gi pravele lihvarite pri opredeluvanjeto na povisoki lihvi, se nareduvalo od visokite kompetentni organi zaemodavcite lihvari od zemjodelcite i od drugi dolžnici da zemaat lihva godišno 12%.[293]

Selanite i graganite zemale zaem kaj lihvarite poedinačno i grupno. Za pozajmenite pari garantirale graganite i selanite edni na drugi. Garantite narečeni "k e f i l i" garantirale deka pozajmenite pari ke se vrakaat vo opredeleniot srok, vrz osnova na sklučeniot dogovor.

Dolžnicite zaemot go vrakale otprilika vo letniot period - pri sobiranjeto na proizvodite. Zaemodavcite prifakale dolžnicite zaemot da go plakaat so žito, grav i drugi zemjodelski proizvodi, bidejki lihvarite, zanimavajki se so otkup na žito, grav, desetok itn., ostvaruvale pogolema korist.

291 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 114, list 31/1, str. 28.

\+ Metelik bila turska moneta vo vrednost od 10 pari, dodeka medžidija - srebrena turska moneta so vrednost od 20 groša, pušteni vo upotreba vo vremeto na Sultan Abdul Medžid.

292 Милан Чемерикиќ, с.д., стр. 196.

293 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 114, list 31/1, str. 28.

Vo Bitola kako pogolemi lihvari koišto raspolagale so solemi paričnи kapitali vo odnosnoto vreme bile Vlasite Mihail Dahabaš so kapital od 5.000 zl.t.l., veletrgovecot Anesti so 2.000 zl.t.l. Evreite Ergas i Kommi so 3.000 zl.t.l. i dr.[294]

Nekio od togašnite bitolski lihvari, koncentrirajki golemi parični sredstva, pokraj kupuvanjeto na državnite danoci, ja snabduvale osmanskata armija so prehrambeni, tekstilni i kolonijalni produkti i po toj povod i nosele na armijata godišno 300-400 tovari stoka. Takvi bile členovite od semejstvoto Šajakči. Drugite tukašni lihvari, kako što bile členovite na trgovskata kuka Babunja, brakata Zvolu, Pitu i Vanču, se zanimavale so veletrgovija. Tie trguvale so Viena, Budimpešta, Alep, Damask i drugi golemi centri.[295]

Lihvarstvoto na odreden način pomognalo da se akumuliraat kaj eden del trgovci, bogati zanaetčii, selski bogataši i sl. golemi paričnи kapitali. Zaemodavcite od svoj kraj akumuliranite paričnи sredstva gi priklučuvale vo ponatamošniot razvitok na trgovijata vo toj period, gi angažiraat vo osnovanjeto na industriski pretprijatija i sl., kako na pr. lihvarot Anesti, koj podignal fabrika vo seloto Dihovo, vložuvajki 15.000 zl.t.l.[296]

No od druga strana, lihvarskata dejnost imala i negativni posledici za selanite zemjodelci i za drugi graѓani. Taa, dejstvuvajki razorno vrz rabotnite masi, dovelo eden del od naselenieto, pretežno selsko, zadolženo kaj zaemodavci ili kako garanti na dolžnici, da gi gubat svoite podvižni i nepodvižni imoti. So toa lihvarite natrupuvale vo svoi race se pogolemi zemjišni i drugi imoti, dodeka osiromašenoto naselenie, ostanuvajki bez sredstva za izdržuvanje, od den na den se poveke barale izlez vo pečalbar-

294 Никола Скрјабин, c.d., str. 80.
295 Anastase N. Hâciu, c.d., str. -95.
296 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88), str. 345.

stvo i vo drugi teški dejnosti vo tugina i sl.

Iako osmanskite državni organi na vlasta protiv raznite mahinacii na lihvarite, nivnata alčnost, upropastuvanje na selanite i drugi lica so golemi lihvi prezemale merki preku razni naredbi, instrukcii i sl.[297], posledicite od lihvarstvoto i vo ovoj kraj ne bile otstraneti.

2. Bankarstvo

a. Prilikite za pojava na bankarstvoto

So voveduvanjeto na izvesen red i mir vo vnatrešnosta na zemjata, kade što osmanskata civilna i voena administracija vo XIX vek edno vreme pretstavuvala ušte kako izvesna sila, kompetentnite vo Osmanskoto carstvo prezele odredeni merki za popravuvanje na teškata položba na finansiite vo Carstvoto. Toa bilo storeno i so cel eliminiranje na nejzinite dolgovi, za da se sopre nejzinoto ekonomsko opagjanje.[298]

Brziot razvitok na trgovijata, izvozot i uvozot, sozdavanjeto na industrija, pokraj vo drugi mesta na Evropska Turcija i vo Bitolskiot kraj baralo se pogolemi parični sredstva; se čuvstvuvala golema potreba na krediti. No, zaradi malata akumulacija na domašniot kapital, mesnite bogati krugovi so svoite parični sredstva ne možele sami da gi zadovoluvaat narasnatite potrebi za razni krediti i so toa da osnovaat i izdržuvaat kreditni institucii i sl.

Imajki gi predvid prirodnite bogatstva na Bitolskiot kraj, izvozot i plasiranjeto na svoite kapitali, vlijanija itn., stranskite finansiski krugovi vo toa vreme bile zainteresirani za oso-

297 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 114, list 31/1, str. 28.

298 D. Jaramoff, c.d., str. 193; Милан Чемерикић, c.d., str. 695, 696.

vremenuvanje na kreditiranjeto, kako vo drugite kraišta na Carstvoto taka i vo ovoj kraj, so cel formiranje na kreditni ustanovi so angažiranje i na svoj kapital.[299] Stranskite firmi što se zanimavale so otkup na zemjodelski proizvodi, kako tutun, afion, pamuk, stočarski produkti i dr., togaš ~~tegnatele kon vakv~~ zainteresirani za se snabduvale so parični sredstva ~~zaradi~~ ~~zaradi~~ ~~kreditniot sistem~~ vo Carstvoto preku otomanskata ~~bankarstvo~~ i banka.[300] ~~razvitok na bankarstvoto.~~

Ovie promeni nastanati vo toa vreme pridonele za navleguvanje na stranskiot kapital vo Carstvoto, koj bil plasiran vo razni stopanski oblasti. Toa dovelo i vo Bitolskiot kraj, pokraj razvivanjeto na kapitalistički odnosi, da se razvivaat patniot i železnički soobraќaj, trgovijata, vo izvesna mera industrijata, bankarstvoto i dr. No, ovie promeni od druga strana imale za posledica eksploatiranje na prirodnite bogatstva, iskoristuvanje na evtinata rabotna sila, pazarite itn. od navedenite finansiski krugovi. Tie krugovi gledale od investiranjeto na svojot kapital da izvlečat poveќe korist vo ovie kraišta za sebe. Zatoa i ne bile zainteresirani za razvojot na industrijata, izvoznata trgovija itn. vo tie mesta. Finansiskiot kapital na stranskite zemji so koncentriranjeto na golemi sredstva, so plasiranjeto na investicii, prisvojuval klučni pozicii i vo stopanstvoto na Bitola.

Vo navedeniot period, so cel modernizirаnje na parični ot sistem, Carstvoto vo odredena mera uspevalo da ja izednačuva i da ja stabilizira svojata para. Toa bilo storeno vrz osnova na bimetalizmot (zlatna i srebrena parična podloga), so sitni akcesorski pari od razni leguri itn. Togaš vo Carstvoto, pokraj zlatnite turski liri, vo promet bile vklučeni i napoleoni, a retko i anglиskata funta i egipetskata lira. Knižnite pari ili banknoti, nare-

299 Милан Чемерикић, с.д., стр. 696; Мил. Р. Гавриловић, Развитак банкарства и привреде у Јужној Србији, Скопље 1931, стр. 8, 17.

300 Мил. Р. Гавриловић, с.д., стр. 18.

čeni "k a l m e" i sl., retko se naoǵale vo promet. Prvite knižni pari ili banknoti bile samo od 5 liri i niv gi puštila vo upotreba Otomanskata banka.[301] Spored podatocite na ruskiot vicekonzul Nikola Skrjabin, vo 1886 godina Carskata otomanska banka puštila vo upotreba novi banknoti nareчeni "k a l m e s e m e d a t" (menični banknoti), od koi vo Bitola bile ispratemi takvi vo vrednost od 15.000 liri.[302]

b. Predbankarski institucii za združuvanje na parичnite sredstva i za kreditiranje

Razvitokot na stokovo-parичnite odnosi i trgovijata kon krajot na XVIII i vo prvata polovina na XIX vek dovelo do potreba za pozajmuvanje na parични sredstva. Zaradi pojavuvanje na potrebata za zemanje pari na zaem, togaš započnalo i združuvanje na parични sredstva. So cel širenje na zanaetčistvoto i trgovijata, zanaetčiite i trgovcite, pokraj kaj lihvarite i sarafite, se poveḱe se obraḱale i do esnafskite organizacii za dobivanje na zaem. Pokraj drugoto, i za taa cel, pri tie organizacii bile formirani i esnafski kasi. Sobranite parични sredstva od esnafskite kasi se trošele, pokraj davanjeto pomoš na bogomolite, na siromašnite lica, za pomaganje na drugi humanitarni celi i sl. i za davanje kredit na esnafskite členovi zaradi napred navedenite pričini.[303]

Po primerot na postarite zanaetčii i trgovci vo toa vreme, kom krajot na XIX vek i trgovsko-zanaetčiska mladina započnala da združuva parични sredstva vo takanareчenite "b e ḱ a r s k i k a s i". Parичnite sredstva sobrani vo bekarskite kasi služele, pokraj za organiziranje na izleti, proslavi i sl., i za humanitarni celi. Od tie sredstva bile pomagani semejstvata na osudeni-

301 Милан Чемерикић, с.д., стр. 693.

302 Ирина Г. Сенкевич, с.д., стр. 170.

303 Никола Скрјабин, с.д., стр. 65, 66; Коста Н. Костић, Стара српска трговина и индустрија, Београд 1904, стр. 131.

te esnafski členovi, se vodela griža za izdržuvanje na nemošnite členovi na tie semejstva itn.[304]

Pokraj gradovite, vo toj period paričnite sredstva se zdržuvaat i vo selata. So tek na razvitokot na stokovo-paričnite odnosi i vo seloto, pretvaranjeto na sè pogolemite državni davački od naturalni vo parični, razni prirodni nepogodi itn. gi prisiluvaat i selanite da se obrakaat do lihvarite, sarafite i drugi lica za zaemi. No, bidejki do zaem teško se dogalo, selanite bile prinudeni sami da se pomagaat, združuvajki gi svoite parični sredstva. Selanite svoite parični sredstva gi združuvale vo "selskite polezni kasi" narečeni "m e n a f i s a n d i k l a r i". Selskite polezni kasi bile formirani po poraka na eden od reformatorite vo Carstvoto - Mithatm Paša - za vreme na negoviot valilak vo Dunavskiot vilaet. Mithat Paša vo 1864 godina prepporačal vo Niš i vo nekoi drugi mesta na navedeniot vilaet da se formiraat polezni kasi, a potoa tie bile formirani i vo drugi mesta. Preku ovie kasi bile pomagani selani zemjodelci od odnosnoto mesto vo napred navedenite slučai, na koi im bile davani izvesni parični sredstva so niska kamata. Parični sredstva od ovie kasi na selanite im bile davani so znaenje na selskite soveti na odnosnite mesta do 2.000 akčinja, so kamata od 1%.[305]

Združuvanje na paričnite sredstva vo toa vreme se vršelo i meġu posiromašnite zanaetčii i pomali trgovci muslimani. Takvite zanaetčii i trgovci gi vložuvale počesto vo nedelni rati svoite dobrovolni prilozi vo takanarečenite "j e t i m s k i k a s i"(sirački kasi). Od sobranite parični sredstva od jetimskite kasi bile pomagani decata na predvreme umrenite zanaetčii i trgovci ili nivnite bliski od semejstvoto. Pomošta od navedenite kasi im bila davana na odnosnite lica vrz osnova na vloženite

304 Мил. Р. Гавриловић, c.d., стр. 6

305 Bakis (kolektivem trud), c.d., str. 140, 141.

prilozi od strana na vložitelot. Ovie kasi bile osnovani pri muf-[306]
tistvata i bile sostaven del na oddelni vakavski upravi.

v. Razvitok na bankarstvoto

Esnafskite kasi i drugi slični institucii za davanje na pr vatni krediti i drugi vidovi parična pomoš na naselenieto so svo-jot primitiven način na kreditiranje podocna ne možele da gi zado voluvaat se pogolemite baranja na parični sredstva na zaem. Teška ta položba na osmanskite finansii, golemite državni dolgovi sozda deni po povod vojnite što gi vodela Carstvoto vo toa vreme, dovel kon polovina na XIX vek i do razvitok na bankarstvoto, a naedno so toa i do osnavanje banki. Prva banka vo Carstvoto bila Cari-gradskata, osnovana vo 1847 godina. Megutoa, Carigradskata banka, zaradi neuspešno rabotenje po nekolku godini bila likvidirana.

Vo 1856 godina, so pomoš na stranski parični kapital, bila osnovana Carskata ~~Carigradskata~~ otomanska banka. Carskata ~~Carigradskata~~ otomanska banka svoevremeno dobila pravo da izdava i banknoti, taka što sta nala i emisionen zavod, prerasnuvajki vo bankarsko-emisiona ins-titucija.

Po svoeto osnovanje, Carskata otomanska banka otvara svoi filijali vo razni pogolemi centri na Carstvoto. Prvin svoja fili-jala Bankata otvorila vo Izmir (Smirna), vo 1863 godina otvorila vo Solun, dodeka vo Bitola otvorila duri vo 1903 godina. Bitols-kata filijala na Bankata vo početokot vršela samo transakcii so vladata i gi prakala ispratenite parični iznosi vo Solun, Carig-rad i vo stranstvo. No, podocna, pokraj navedenoto, Filijalata na Carskata otomanska banka vo Bitola vršela i drugi bankarski operacii. Taa im davala krediti na stranski i na domašni trgov-[307]
ci, zanaetčii i dr. Direktor na Filijalata vo odnosniot period [308]
bil Papadaki, a službenik na kontrolata Karer.

306 Мил. Р. Гавриловиќ, e.d., str. 6.

Vo 1888 godina vo Solun, pokraj drugite postojni parični ustanovi, ili bankarski kući, bila osnovana i Solunskata banka, kade što so svoi kapitali učestvuvale "Comptoir National d'Escompte de Paris", "Carskata i Kralskata banka na Avstrija", "Ungarskata banka" i "Bankarskata kuќa na brakata Alatini" od Solun, so osnovna ili početni parični sredstva od 2.000.000 franci vo zlato. Solunskata banka po svoeto osnovanje otvorila svoi filijali vo pogolem broj centri na Osmanskoto carstvo, a istovremeno i vo Bitola.[309] Svoja filijala Solunskata banka vo Bitola otvorila vo 1893 godina. Bitolskata filijala na navedenata banka vršela prenos na pari so čekovi za stranstvo i otpuštala krediti pretežno na trgovci. Ovaa filijala, davajќi krediti na naselenieto, odnosno na trgovcite i sl. so poniski kamati od voobičaenite, uspeala vo izvesna mera da gi potisne bitolskite lihvari, koišto naplatuvale visoki kamati. Bitolskata filijala na Solunskata banka vo toa vreme so svoite operacii uspeala da zadovoluva golem del na lokalnite potrebi i baranja.

Pokraj filijalata na navedenata banka, vo Bitola postojala i filajala na "Orientalnata banka".

So cel zadovoluvanje donekade na potrebite na zemjodelcite so krediti, vo 1888 godina bila osnovana "Zemjodelskata banka" narečena "Ziraat Bankasi". Ovaa banka bila osnovana so slevanje na paričnite sredstva na selskite polezni kasi. Sedišteto na Zemjodelskata banka bilo vo Carigrad, dodeka taa imala i vo po-

307 D. Jaranoff, c.d., str. 193; Мил. Р. Гавриловиќ, c.d., str. 17, 18; д-р Данче Зографски, c.d., str. 413, 415, 417, 418.

308 SDAO, Istambul 1329 h. (1911), str. 325.

309 D. Jaranoff, c.d., str. 194.

310 д-р Данче Зографски, c.d., str. 426, 433.

golemite centri na Carstvoto svoi filijali.[311] Vo 1889 godina navedenata banka gi otvorila svoja filijala i vo Bitola. Osnovnata namena na otvoranjeto na filijalata na ovaa banka bila da pomogne vo razvitokot na zemjodelstvoto i vo Bitolskiot kraj, davajki im na zemjodelcite zemjodelski krediti[312] so 6% godišna kamata. Filijalata na Zemjodelskata banka vo Bitola hipotekarnite zaemi na zemjodelcite na obrabotlivite zemji gi davala dolgoročno, dodeka zaemite dadeni so garancija bile kratkoročni ili srednoročni. Bitolskata filijala na navedenata banka otvorila i ispostavi vo poveke centri[313] na kazite na Bitolskiot vilaet. No, namesto 6% kamata, Filijalata i ispostavite na Zemjodelskata banka, kako vo drugi centri taka i vo Bitola, a i vo okolnite centri im davale hipotekarni krediti na selanite zemjodelci so isplatuvanje na zakonska propišana kamata od 9%. Dodeka Filijalata od navedenata banka rabotela vo Bitola uspešno, so svoja dejnost se istaknuvale uspešno i nejzinite ispostavi vo Ohrid, Kožani, Selfidže, Kostur i Prilep. Podocna negativnostite što se pojavile vo rabotenjeto na Zemjodelskata banka i nejzinite filijali, ja oslabile nejzinata dejnost i ja napravile nesposobna da odgovara na svojata osnovna namena.[314]

Pokraj filijalite na navedenite banki, vo toa vreme vo Bitola postoele i nekolku bankarski kuki. Sopstvenici na tie bankarski kuki bile veletrgovci, industrijalci, sarafi itn., koišto togaš imale koncentrirano vo svoi race golemi parični sredstva. Ovie privatni bankarski kuki za davanje krediti zemale povisoki kamati od voobičaenite. Kako najpoznati bankarski kuki vo Bitola vo toa vreme bile tie na Gorgi Ikonomi, Mihail Danabaš, Anesti, Ergas i Kommi i dr. Ovie privatni bankari raspolagale so poveke

311 D. Jaranoff, c.d., str. 193.

312 Димитар Димевски, c.d., стр. 124 (16).

313 Мил Р Гавриловиќ, c.d., стр. 18.

314 д-р Данчо Зографски, c.d., стр. 421, 422.

iljadi zlatni turski liri parični kapitali. Samo bankarskata kuka na Ǵorǵi Ikonomi, čie sedište bilo vo Viena, raspolagala so bankarski kapital od 40.000 zl.t.l.[315]

Vo toa vreme i buržoaskite krugovi na sosednite zemji pravat napori za osnovanje na banki, filijali, akcionerski društva i sl., pokraj drugi mesta, i vo Bitola. Taka, vo 1897 godina srpskata vlada seriozno se angažirala za taa cel, obraḱajḱi se za toa do upravata na Belgradskata zadruga i oddeluvajḱi značitelna suma parični sredstva. No, srpskite buržoaski krugovi vo ovoj pravec se angažirale, pokraj jakmenjeto na svoeto ekonomsko vlijanie, i za širenje na srpskata propaganda i vo ovoj kraj. Meǧutoa, ovie potfati na navedenite srpski krugovi ne bile uspešni.

Slično na naporite na srpskata buržoazija, vo toj period pravele napori i bugarskite buržoaski krugovi preku Egzarhijata.[316]

315 Anastase N. Hâciu, c.d., str. 192; Никола Скрјабин, c.d., str. 80.

316 д-р Данчо Зографски, c.d., str. 428, 429.

Глава VI

СООБРАЌАЈ

1. Друмски сообраќај

а. Развиток на друмскиот сообраќај

Како крстосница на разни патишта што доаѓале од повеќе правци, Битола постојано имала развиен друмски или патен сообраќај. Покрај главниот пат "Via Egnacia", со кој Битола преку Драч се поврзувала со западните земји, а преку Солун со Исток, со одржување на трговски и други врски и со другите страни оттука тргнувале и други патишта коњски, колски итн. Тоа биле патиштата за Скадар, Скопје, Тесалија и Епир.

Наведените патишта на друмскиот сообраќај, до изградбата на железничката линија Битола - Градско - Митровица и Битола - Градско - Солун, а и понатаму, биле од голема економска и друга важност за овој крај. Низ овие патишта сообраќајот се вршел со карвани од коњи, камили, мазги и магариња, освен за Прилеп и Сариѓол, каде што сообраќале и тешки арабаџиски, односно воловски и биволски коли.

Патиштата за Солун, Скопје и Скадар биле кај искусно градени и донекаде биле природни, додека тие за Тесалија и Епир биле само природни. Зимно време сообраќајот на овие патишта бил доста отежнат и се случувало да се прекине.[317]

Прометниот сообраќај на патиштата, како порано така и подоцна се обезбедувал преку разни чувари, стражи и сл., обезбедени од селаните на околните места, што биле населени покрај патиштата, како и на други начини. И за време на османското владеење, за одржување на сообраќајот и обезбедување на движењето на сообраќајните средства, самите владетели издавале разни прописи, наредби и сл. За таа цел, во XVI век од страна

[317] Др Јован Хаџијер, с. д., стр. 174, 175; Никола Скрјабин, с. д., стр. 85, 86.

na Sultan Sulejman Veličanstveni bile izdadeni uredbi i, vrz osnova na niv, za čuvanje na patištata bile opredeleni derbendžii, koišto za svoite uslugi uživale odredeni privilegii.[318]

Vo prviot period na osmanskoto vladeenje ne se obrnuvalo vnimanie dovolno za popravka na soobrakajnite patišta, zatoa tie podocna vo mnogu mesta počnale da opagaat.

So izdignuvanjeto i pretvaranjeto na Bitola vo XIX vek vo ekonomski, politički, administrativen i kulturen centar od osebna važnost, i samite upravuvači na Carstvoto vo toa vreme se interesiraat i se angažiraat za popravuvanje na drumskiot soobrakaj i vo ovoj kraj, so cel podobro povrzuvanje na ova mesto so prestolninata i so okolnite i drugi mesta.

Po imenuvanjeto na Bitola za vilaetsko i voeno sedište, samite administratori ili valii na Bitolskiot vilaet, koišto pretežno bile i voeni komandanti na III armiski korpus na Carstvoto poveke se angažiraat za popravka na starite i gradenje na novi patišta. Ovie osmanski visokodostojnici, bilo civilni ili voeni, bile za toa zainteresirani, pokraj drugoto i zaradi voenite potrebi, so cel održuvanje na sigurni vrski so okolnite mesta vo Tesalija, Albanija itn. i što pobrzo prefrluvanje na voeni efektivi do buntovnite mesta vo tie kraevi.

So zazemanjeto na valijata na Bitolskiot vilaet i komandantot na III armisli korpus Ahmet Ejup Paša, vo poslednite dve godini na negoviot valilak (1882,1883) i vo ovoj kraj bile popraveni i izgradeni golem broj patišta, odvodni kanali, mostovi i sl. Vo toa vreme od Bitola kon Resen bil izgraden pat vo dolžina od 21.000 m; ~~na Bitola kon Resen bil izgraden pat vo dolžina~~ vo pravec kon Prilep 5 patišta, 31 odvoden kanal i 17 mostovi; od Bitola kon Demir Hisar 19.000 m patišta, 28 odvodni kanali i 90 mostovi; od Bitola kon Lerin 13.000 m pat, 6 odvodni kanali i 28 mostovi.

318 Кесra Н. Костић, с.д., стр. 200.

Dodeka bil valija na spomnatiot vilaet Ali Kamil Paša, bile izgradeni patišta, odvodni kanali i mostovi, i toa: od Bitola kon seloto Magarevo 6.000 m pat, 10 odvodni kanali i 1 most.

Za vreme na valilakot na Halil Refhet Paša vo Bitolsko i vo okolnite mesta bil izgraden patot od seloto Magarevo do seloto Nižepole, vo dolžina od 2.000 m. i 2 mostenk; od Bitola kon seloto Brusnik - 2.000 m pat itn.

Vo tekot na valilakot na Faik Paša vo navedeniot vilaet, vo ovoj kraj bile izgradeni 3.673 m pat, 5 odvodni kanali i 2 mosta kon selata Bukovo i Krstoar.[319]

Do 1883/84 godina vo Bitolskiot kraj bile izgradeni patišta kako što sleduva:

Od Bitola kon Solun od predvidenite 46.000 m gradeni se 46.000 m.

Od Bitola kon Gradsko od predvidenite 56.000 m gradeni se 22.000 m.

Od Bitola kon Janina od predvidenite 175.000 m gradeni se 147.000 m.

Od Bitola kon Neslič od predvidenite 112.000 m gradeni se 72.000 m.

Od Bitola kon Tetovo od predvidenite 162.000 m gradeni se 84.000 m.

Od Bitola kon selo Novaci od predvidenite 8.000 m gradeni se 8.000 m.

Od Kozjak kon Drač od predvidenite 170.000 m gradeni se 50.000 m.[320]

Vo vreme na upravuvanjeto na Ahmet Ejup Paša vo Bitolskiot vilaet, po negovo zazemanje bile uredeni, izgradeni i osvetleni i gradskite ulici vo Bitola. Vo toa vreme vo Bitola, na dvete strani od rekata Dragor i na drugi mesta vo gradot i vo prodolženie nadvor, bile izgradeni ulici i patišta so kockasti kamenja, bile osvetleni ulicite pokraj rekata so električni svetilki, a strujata se dobivala od spomnatata reka, taka što so taa cel se upotrebuvale i 192 feneri, so koi se osvetluvale i drugi-

319 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91), str. 45, 46; M-28, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Bitola Blant od 1884 god., str. 65-72, ~~Rabotni~~ Arhiv na SRM, Skopje.

te ulici moke. Togaš dobar del od ulicite vo gradot bile uredeni so kaldrma, bile izgradeni 20 mostovi, zasadeni 700 vrbi i jasiki na dvete strani od spomnatata reka i dr. Istovremeno bila izgradena i kanalizacijata. Potoa bile izgradeni golem broj odvodni kanali ili ǵerizi, so što Bitola se vbrojuva meǵu prvite mesta na Balkanot po toj pogled.[321]

Za razvitokot na drumskiot ili patniot soobraḱaj vo Bitolskiot region vlijaela i izgradbata na železničkata libija Solun - Skopje - Mitrovica, koja što pridonela, pokraj patot Bitola - Prilep - Gradsko, da se gradat patišta i kon drugi pravci i centri, koišto trgnuvale od Bitola.[322]

b. Važnost i načini na drumskiot soobraḱaj

Drumskiot soobraḱaj od starite vreminja se do pojavuvanjeto na železnicata imal mnogukatna važnost i za ovoj kraj. Vo toa vreme, pokraj održuvanje na trgovskite vrski, prenesuvanje na raznovidni stoki, preku razni soobraḱajni sredstva se vozele ili patuvale privatni i službeni lica, hodočasnici, voeni efektivi, oružje, municija i dr. Preku navedenite patišta Bitola i okolinata održuvale sestrani vrski so razni kraevi na svetot.

Razvitokot na drumskiot soobraḱaj pridonel za razvojot na trgovijata. Trgovskite stoki se prenesuvale so Zaprežen i prevozen dobitok: konji, kamili, mazgi, magarinja, volovi i bivoli. Toa istovremeno pridonelo da se pojavuvaat i razvivaat razni dejnosti, zanaeti i sl., i toa: malbatskiot, samardžiskiot, klimčarskio, pločarskiot, kolarskiot, jažarskiot, džambaskiot i dr.

Prenosot na raznovidni stoki, razni lica itn. od Bitola vo drugi strani, i obratno, se vršel so kiradžiski konji i koli.

320 SDAO, Istanbul 1304 h. (1886-87), str. 358; Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Bitola Blant od mesec maj 1884, M-28, ~~katoriska~~ Arhiv na SRM, Skopje, str. 65-72.

321 SVM, Mamastir 1308 h. (1890-91), str. 40-42.

Kiradžiite prenosot na stoki go vršele so karvani sostaveni od golem broj konji, kamili, mazgi i magarinja. Brojot na tovarniot dobitok za prenos ~~xxxxx~~ dostigal i do 300 grla vo eden karvan. Kiradžiskite karvani na pat trgnuvale rano nautro i patuvanjeto se vršelo ~~xxxxxx~~ denje, a retko i po zajduvanjeto na sonceto. Noḱta kiradžiite ja prenoḱuvale vo odredeni amovi pokraj prometnite patišta, koišto bile dobro obezbedeni. Na čelo na karvanot odel vodačot narečen "k i r a d ž i b a š i" i najdobriot konj so dzvono na vratot, na koj bil kačen ~~xxxxxx~~ "k i r a d ž i b a š i j a t a". Na navedeniot konj, kako predvodnik, bil povrzan so ular sledniot konj, i taka so red karvanot izgledal kako kolona. Kiradži-bašijata se grižel za kiradžiite i za konjite, go predvodel karvanot, se pazarel za cenata na prenosot na stoka i luǵe itn. Karvanot imal svoja oružena pridružba, koja što služela za obezbeduvanje od razni razbojnički bandi i sl. Na krajot na sekoj karvan odel golem "r u n d o v" (kuče), koj ne se odvojuval od posledniot konj. Za prenos na stoka služele poveḱe planinski konji, mali po svojot rast, no izdržlivi i navikнati na teški planinski patišta.[323] Kiradžiite bile snaodlivi i dobro potgotveni lica za pakuvanje i tovarenje stoki, poznavanje na patištata, snaoǵanje okolu kolite i sl.

Pokraj so karvani, prenos na stoki se vršel i so arabadžiski ili volovski koli. Eden od patištata kade što prenosot se vršel so takvi koli bil i patot Bitola - Prilep - Gradsko.[324]

Prenosot na stoki po patot Bitola - Prilep - Gradsko se naoǵal pod vlijanie na agentite od Solunsko-pitrovičkata železnička linija. Tie koristejḱi se so olesnenija od "Jonction"-kompanijata vo vid na namalena tarifa za prenos po železnica, golem

322 Никола Скрјабин, с.д., стр. 71, 72.

323 Коста Н. Костиќ, с.д., стр. 193, 194, 196, 197; Др Јован Дедијер, с.д., стр. 176, 177.

324 Никола Скрјабин, с.д., стр. 67; Коста Н. Костиќ, с.д., стр. 199.

del od podvižniot sostav na xxxx prenos na stoki od Bitola do železničkata stanica Gradsko go držele na svoj risk sopstven, odnosno rizik.

Blagodarejḱi na otstapkite što navedenite agenti im gi pravele na trgovcite za nivnite stoki vo vrska so prakanjeto po toj pat, cenite i dviženjeto na stokite po vodenskiot pat do Solun bile značitelno namalemi. Po vodenskiot pat kiradžiite prenesuvale stoki edinstveno koga bilo potrebno pobrgu da go izvršuvaat prenosot, bidejḱi po toj pat od Bitola do Solun se prenesuvalo 2-4 dena pred da stigne stokata ispratena preku železnica.

Zaradi konkurencijata od dvata pata i pogolemoto dviženje na stokite od Bitola vo okolnite mesta i obratno, cenite se menuvale soglasno mestoto i okolnostite kade što se isprakale odnosnite stoki, i toa izgledalo kako što sleduva:

Od Bitola do Solun:

1. Po patot kon Gradsko:

Izvozni ceni (od Bitola)

a. letno vreme: 10-15 pari za oka

b. zimno vreme: 15-20 pari za oka

Uvozni ceni

a. letno vreme: 18-20 pari za oka

b. zimno vreme: 25-30 pari za oka

2. Po vodenskiot pat so kiradžii:

Izvozni ceni

a. letno vreme: 12-16 pari za oka

b. zimno vreme: 20-25 pari za oka

Uvozni ceni

a. letno vreme: 20-30 pari za oka

b. zimno vreme: 30-35 pari za oka

Što se odnesuva do cenite za prenos na stoki od Bitola do drugite punktovi vo vnatrešnosta, tie se realizirale samo vo od-

nos na godišnoto vreme. Spored toa, cenite izgledale kako što sledu-va:

Od Bitola i obratno:

do Kostur letno vreme - 10 pari za oka, zimno vreme - 15 pari,
do Ohrid -"- -"- - 10 pari -"- , -"- -"- - 15 pari,
do Korča -"- -"- - 10 pari -"- , -"- -"- - 20 pari,
do Prilep -"- -"- - 5 pari -"- , -"- -"- - 7 pari.[325]

Drumskiot soobrakaj za prenos na patnici se vršel so konji i so pokrieni koli ili arabi, kako i so pajtoni. Patuvanjeto so konji bilo poevtino i tie što patuvale so kiradžiski konji bile prinudeni da odat so karvani. Patuvanjeto so konji se praktikuvalo osobeno vo nedostapnite mesta.

Za dejnosta na kiradžiite, što trgnuvale od Bitola na dolgi patišta, vo odredeni mesta postoele punktovi. Na pr. kiradžiite pri patuvanjeto od Bitola za Janina zastanuvale i prenokuvale vo Resen, selo Stenje, selo Dzvezda, Korča itn., kade što vo anovite služele Albanci i Vlasi.

So arabadžiska dejnost za prenos na stoki i patnici pretežno se zanimavale Muslimani, a podocna i Madžiri, dojdeni od Srbija, Bosna; Hercegovi i Bugarija po vojnite od 1876-1878 godina.

Kiradžiite što prenesuvale stoki, patnici i sl. so karavani bile od site narodnosti, no poveke so ovaa dejnost se zanimavale Vlasi od selata Nižepole, Magarevo, Trnovo. Od Muslimanite so kira-radžiskata dejnost se zanimavale žiteli od selata Kažani, Lera, Do-lenci[326] i Ramna. I od Lerinskoto selo Pisoder okolu 20 semejstva se zanimavale so kiradžistvo, prenosuvajki stoki za Bitola i od tuka za drugi mesta. Kiradžiite prevezuvale od Solun vo Bitola kolonijal-ni stoki so karvani od 150-200 kamili za potrebite na bitolskite tr-govci.[327] Tie i za potrebite na vojskata prenesuvale razni proizvodi.

325 Никола Скрјабин, c.d., str. 67, 68, 69.

326 Др Јован Дедијер, c.d., str. 176, 177; Никола Скрјабин, c.d., str. 67, 69; Коста Н. Костић, c.d., str. 194.

327 Anastase N. Haciu, c.d., str.

Sekoj kiradžija sd svoite komji ili kola od prenosot zarabotuval okolu 100-300 zl.t.l.[328]

Vo 1886 godina vo Bitola so premos na stoki, patnici i sl. bile vo upotreba 475 raznovidni koli, od koi 65 bile lamdoni (komjski koli) za prevoz na patnici, 10 pajtoni, 100 tovarni koli, 120 volovski koli, 180 bivolski koli. So ovie koli se prenesuvale razni stoki do železničkata stanica vo Gradsko.[329]

Razvitokot na železničkiot soobrakaj i zasilenoto razbojništvo vo ovoj kraj i vo okolnite mesta pridonele podocna kiradžiskata dejnost da opaga.[330]

v.Pravci na drumskiot soobrakaj i vremetraenje na patuvanjeto

Od Bitola kon drugi mesta vo toa vreme patištata i vremetraenjeto na patuvanjeto izgledalo kako što sleduva:

1.Bitola - Prilep - Železnička stanica Gradsko:

Bitola - s.Crizare - mostot na rekata Šemnica - s.Mogila (2 sata) - varšarev an (1 sat) - mostot na Crna Reka - s.Topolčani (1 sat) - Alinska češma (1 sat) - gr.Prilep (2,5 sata) - s.Pletvar i planina (2 sata) - Toplica an (2,5 sata) - Rakle an (0,5 satm) - s.Drenok (2 sata) - Železnička stanica Gradsko (4 sata).

Od Bitola do železničkata stanica Gradsko patot trael 18,5 sata.

Od Bitola do Skopje patot trael 28 sata.

2.Bitola - Vodena - Enidže Vardar - Solun:

Bitola - s.Kravari (1 sat) - s.Negočani (2 sata) - Kalenik (1 sat) - Sakulovo (1 sat) - Vakuf Koj - Vrbjani (1 sat) - Rosna (1 sat) - Banica (1 sat) - Gorničevo (1,5 sat) - gr.Ostrovo (3 sata) - Vladovo (4 sata) - gr.Vodena (1 sat) - Kalodejska Reka /Meglenski most/ (0,5 sat) - gr.Enidže Vardar (3,5 sata)

328 Др Теодосије Робе, с.д., стр. 56.

329 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91), str. 48.

330 Милисоје М. Савић, с.д., стр. 207; Ирина Г. Сенкевич, с.д., str.

- Banja am (1,5 sat) - Sarsali am (1,5 sat) - Vardar am i most (2 sata) - Galiko (2 sata) - Solun (2 sata).

Od Bitola do Solun patot trael 32,5 sata.

3.Bitola - Lerin (a i b) - Bitola - Lerin - Kostur - Nasl

a.Bitola - Krstoar, desno (1 sat) - Bistrica, levo - Porodi (1 sat) - Sv. Petka (1 sat) - Kleštica (1 sat) - Kladorob (1 sat) - gr.Lerin (10 minuti).

Od Bitola do lerin patot trael 5 sata i 10 minuti.

b.Bitola - Kravari (1 sat) - Negočani (2 sata) - Kalinik (1 sat) - Kladorob (2 sata) - Lerin (8,5 minuti).

Od Bitola do Lerin patot trael 6 sata i 8,5 minuti.

Bitola - Lerin - Armenska (Armenhor) (1,5 sat) - Želevo (1 sa - Rule (2 sata) - Breznica (1 sat) - Kostur (4 sata) - Zminski most (4 sata) - Naslič (Anaselica) ili Lapčišta (4 sata).

Od Bitola do Naslič patot trael 17,5 sata.

4.Bitola - Selfidže - Larisa (Grcija):

Bitola - Negočani (1 sat) - Banica (5 sata) - Kilit Dervent (1 sat) - gr.Kajlari (1 sat) - Erdogmiš (2 sata) - Karaagač (2 sat - gr.Kožani (2 sata) - Pirgos (2 sata) - reka Bistrica (1 sat) - Selfidže (1 sat) - Kašan (1 sat) - Mokren (1 sat) - Sarandočuli (3 sata) - gr.Elasona (5 sata) - granica (2,5 sata) - Larisa (4,5 sata).

Od Bitola do Larisa patot trael 37,5 sata.

5.Bitola - Korča - Leskovik:

Bitola - Kažani (3 sata) - Ćavato (1 sat) - Kozjak[+] (1 sat) - Carev Dvor (1 sat) - Šur (1,5 sat) - Stenje (1,5 sat) - Gorica (1,5 sat) - Putec (2,5 sata) - Dzvezda (1 sat) - Sapundži most na rekata Devol (1,5 sat) - Zimljak (15 minuti) - Plasa (1 sat - Tišnica (1 sat) - Korča (1 sat) - Dojrani (2 sata) - Floku (1 sat) - Duka Most (1 sat) - Selenica (1 sat) - Ersek Most

[+] Vo Kozjak se srekavale patištata za Korča i Ohrid

grad (2 sata) - Prodan (1,5 sat) - Lesnja (2 sata) - Barbani (3 sata) - Poda (3 sata) - Leskovik (5 sata).+

Od Bitola do Korča patot trael 18 sata i 45 minuti.

Od Bitola do Leskovik patot trael 40 sata i 15 minuti.

6.Bitola - Ohrid - Struga:

Bitola /do Kozjak pat/ - Ǵavato (4 sata) - Kozjak (1 sat) - Resen (1 sat) - Jankovec (0,5 sat) - Krušje (1 sat) - Bukovo (1 sat) - Opemjca (1,5 sat) - Kosel (2 sat) - Ohrid (1,5 sat) - Struga (1,5 sat).

Od Bitola do Struga patot trael 15 sata.

Od Struga ovoj pat prodolžuval vo dva pravca, i toa: ednio-ot pravec kon sever za Debar, a drugiot kon zapad za Elbasan - Drač i Elbasan - Škodra.

7.Bitola - Kičevo:

Bitola - Kukurečani (1,5 sat) - Mormorica 3 anovi (2,5 sata) - Pribilci (2 sata) - Sopotnica (1 sat) - Dolenci (2 sata) - Jabeli /Žabeli/ (1 sat) - Sop (2 sat) - Starovec (2 sata) - Kičevo (2 sata).

Od Bitola do Kičevo patot trael 16 sata.

Sekoj od navedenite patišta imal svoe osobeno značenje vo vršenjeto na trgovskata dejnost i dr.

Za izvoz na zemjodelski proizvodi i za uvoz na teški materi jali služel patot Bitola - Gradsko (železnička stanica).

Za izvoz na koži i za uvoz na manufakturni stoki i drugi lesni i najskapi predmeti poveḱe se služele so patot Bitola - Vo-den - Solun, zaradi možne brzata usluga.

Za vnatrešnata trgovija na Bitola so okolnite mesta, vnat-re vo istoimeniot Bitolski vilaet, služele patištata Bitola - Le-rin i Bitola - Ohrid, bideǰki Lerin i Ohrid so svojata okolina vo poveḱe slučai se snabdevale od bitolskiot pazar, koj bil bogat so

+ Vo Zimjak se delel patot (preku Bilišta) za Kostur.

razmovidni mesni i uvezeni proizvodi.

Patot Bitola - Korča glavno služel za snabduvanje na Korčanskiot sandžak so rastitelna hrana, žito, i pri sredni žitni prinosi preku ovoj pat vo navedeniot sandžak se vnesuvale razni žita 30.000 oki nedelno.[331]

2. Železnički soobraćaj

a. Prilikite za gradenje na železnički soobraćaj

Brziot razvitok na zanaetčistvoto, trgovijata i na nekoi drugi stopanski granki vo Bitolskiot region vo vtorata polovina na XIX vek, kako i bogatstvoto na Bitolskiot kraj i okolnite mesta so zemjodelski i stočarski proizvodi, uslovile pokraj patniot ili drumskiot, da se razvie i železničkiot soobraćaj. Toa bilo mošne potrebno za ovoj kraj, so cel podobro povrzuvanje so svetskite centri, za zabrzuvanje na cirkulacijata na stokite pri izvozot i uvozot na zanaetčiski produkti, zemjodelski i stočarski proizvodi, patuvanje na patnici i dr.

Pottiknati od ovie potrebi, po 1880 godini kaj mesnoto naselenie na gradot se javuva interes i se pokrenuva prašanjeto za gradenje na železnička linija, koja bi ja povrzuvala Bitola so linijata Solun - Mitrovica. Po toj povod, bitolskite begovi togaš predložile za ovaa cel da se subvencioniraat izvesna suma pari na železničkata kompanija. No, kompanijata, na koja bila upatena, pobarala od spomnatite begovi da obezbedat 50.000 zl.t.l. za da počnat rabotite povrzani so gradenjeto na ovaa železnička linija.

So ova prašanje zainteresiranite vo Bitola go zapoznale i valijata na Bitolskiot vilaet Ahmet Ejup Paša, barajći i od nego

331 Никола Скрјабин, c.d., str. 86-93.

pomoš. Baranjeto na bitolskite građani valijata go prenesol so obrazloženie do kompètentnite organi pri Centralnata vlada. Meǵutoa, toa baranje na bitolčani bilo odbieno.[332]

Za gradenjeto na ŝxkuxxiškx navedenata železnička linija bile zainteresirani i razvienite industriski zemji, zaradi plasiranje na razni industriski stoki što pojeftino i poveke. Osobeno za toa bile zainteresirani Germanija i Avstro-Ungarija, i zaradi svoite strateški celi i voeno-politički pretenzii vo vrska so probivot kon Istok, vrz osnova na planot "Drang nach Osten". No, od druga strana, planovite na Germanija i Avstro-Ungarija vo vrska so povrzuvanjeto na železničkite linii na Evropska Turcija, a nadeno i bitolskata, što bi se gradele so sopstveni sredstva, ne im odgovarale na interesite na Anglija, kojašto svoevremeno se trudela toa da go spreči. Planovite na Germanija i Avstro-Ungarija ne ì odgovarale i na interesite na Italija, kojašto isto taka imala svoi planovi i pretenzii vo vrska so gradenjeto na železnička linii vo navedenite kraevi.

Iako so Berlinskite mirovni dogovori nesoglasuvanjata vo vrska so gradenjeto na železnički linii vo Evropska Turcija bile otstraneti, nedorazbiranjata za izgradbata na železničkata linija Bitola - Gradsko - Solun i Bitola - Gradsko - Mitrovica i natamu prodolžile. Zaradi toa poveke proekti na gradenje na ovaa železnička linija propadnale i taa bila izgradena duri vo 1894 godina.[333]

b. Razvitok na železničkiot soobraḱaj

Pokraj drugite zemji, vo vtorata polovina na XIX vek i osmanskata vlada pojavuva interes za gradenje na železnički linii. So cel da gi povrzuva centrite vo Carstvoto meǵu sebe i so nadvo-

332 M-28, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Bitola Blunt od mesec maj 1884 god., str. 65-72, Istoriski arhiv na SRM, Skopje.

333 Sarl Valei, Amadolinli istigbali ve Akdeniz meselesi, Dersadet (Istambul), 1329 h. (1911), str. 16, 17, 33, 34, 66, 69, 76,

rešniot svet, a osobeno so razvienite zemji na Evropa, vo planovite na osmanskata vlada za gradenje na železnički linii bila vklučena i železničkata linija Bitola - Solun. Po Krimskata vojna zaradi ekonomski potrebi, za potrebite povrzani so prefrluvanje na voeni efektivi što pobrgu od eden vo drug kraj, kompetentnite vo osmanskata centralna vlada ušte vo 1865 godina rešile i kraevite na Makedonija da se povrzuvaat so železnički linii. Planovite za gradenje na železnička mreža vo Makedonija, kade što bila opfatena i Bitola, trgnuvale od Solun i po toj povod predviduvale ova mesto da stane železnička jazel za istok i sever vo pravec Kosovo - Bosna - Sredna Evropa.[334] Vo toa vreme pri potgotvuvanjeto na planovi za gradenje na železnička mreža bila pregledana i možnosta za izgradba na železnički linii Bitola - Drač i Bitola - Preveza, kako i Bitola - Valona, koišto bi go povrzuvale Bitolskiot kraj i so Jadranskoto i so Jonskoto More. Preku pristaništata na tie morinja, Bitola naedno bi se povrzuvala so centrite na Zapadna i Centralna Evropa.[335]

Po toj povod osmanskata vlada vo 1869 godina sklučila so kompanijata na baronot Hirš dogovor za gradenje na železnički linii vo Osmanskoto carstvo, narečeni "Orientalni železnici", kade što bila vklučena i linijata Solun - Skopje - Priština. Po sklučuvanjeto na spomnatiot dogovor, bila izgradena i prvata železnička linija vo Makedonija vo 1873 godina na relacijata Solun - Skopje vo dolžina 243,1 km, koja što počnala da mu koristi i na bitolskoto stopanstvo, kako i za drugi korisni cell.[336]

So natamošniot tek na gradbata na železnička mreža vo Evropska Turcija, vo početokot na posledmata decenija na minatiot vek počnalo gradenjeto i na železničkata linija Bitola - Solun, odnosno Solun - Bitola. So Sultanskiot ferman togaš mu bila dade-

334 Macdonald Stephanson, Railways in Turkey. Map of Turkey...., London January 1859, Narodna Univerzitetska biblioteka, Skopje, Sig. KS-2; D. Jaranoff, c.d., str. 22.

335 Semseddin Sami, c.d., str. 4437.

na koncesija za gradenje na ovaa železnička linija na g-a A. Kanin koj ja pretstavuval "Deutce Bank". Koncesijata bila dadena vo 1890 godina i gradenjeto go prezelo francuskoto društvo za gradenje na železnici "Societe de Construction et exploitation de Chemins de Fer", čij direktor bil grofot Filip Vitali. Društvoto prifatil da ja izgradi linijata za 3 godini, smetano od denot na dadenata koncesija.

Linijata za gradenje imalo 200 km dolžina i odela po minuvanjeto na rekata Vardar po zaobikolen pravec na severo-zapad kon Emidže Vardar, potoa Karaferija (Ber), so oddaleženost od 60 km; ottuka taa odela na sever, minuvajki kon Neo Augusta (Njeguš) i Voden, so 40 km dolžina; ottamu kon Lerin, so 70 km, i kon Bitola, so 30 km. Spored drugi podatoci, dolžinata na ovaa železnička linija iznesuvala 218,6 km.

Koncesijata bila dadena na 99 godini, no osmanskata vlada gi rezervirala pravoto da ja otkupi linijata po istekot na 30 godini. Golemiot prihod od 14.300 franci po kilometar ili vkupno 2.860.000 franci za celata navedena linija, na kompanijata bil garantirah so prenesuvanje na vladinite desetoci od Solunskiot i Bitolskiot sandžak. Ovaa linija bila završena i dadena vo upotreba na 1894 godina.[337]

Izgradbata na železničkata linija Solun - Bitola bila od mnogukraten korist za naselenieto na Bitolskiot kraj i okolnite mesta. So gradenjeto na navedena linija postojano rastel i prometot na razni stoki, taka što preku železnicata na ovaa linija se prenesuvale značitelni količini stoka. Vo prvite pet godini od otvaranjeto na železničkata linija Solun - Bitola, preku železnica bile preneseni slednite količini stoki:

1894 godina - 34.104 toni
1895 godina - 46.458 toni
1896 godina - 50.676 toni
1897 godina - 54.805 toni
1898 godina - 56.609 toni[338]

336 D. Jaramoff, c.d., str. 22.

337 D. Jaramoff, c.d., str. 22, 23; Христо Андонов-Полјански, Избор од британската дипломатска кореспонденција за историјата на железниците во Македонија (1871-1896), "Гласник" на ИНИ, бр. 1, 1975 Скопје, str. 184, 185, 190.

338 д-р Данчо Зографски, c.d., str. 338.

G l a v a VII

UGOSTITELSTVO (ANDŽISTVO I HOTELIERSTVO)

1. Andžistvo

a. Prilikite za razvitok na andžistvoto

Blagodarejḱi na svojata dobra prirodno-geografska položba, Bitola odamna bila raskrsnica na razni patišta, koišto doaǵale od Drač, Skadar, Prizren, Skopje, Solun i Janina. Poznatiot star pat "Via Egnacia", što go povrzuval Zapad so Istok, doaǵajḱi od Drač, minuval i niz Bitola i potoa prodolžuval ottuka kon Solun i Carigrad.

Niz navedenite patišta odamna postojano se dviželе mnogubrojni i raznovidni prevozni sredstva, sostaveni od razni koli, karvani od konji, kamili, mazgi itn. Tie, pokraj razna stoka, vozele i raznoviden svet, koj kako trgovci, hodočasnici, diplomati i službeni lica, vojnici i sl. za vreme na svoeto patuvanje niz ova mesto, na eden ili na drug način se zadržuvale i barale premoḱuvalište za ličen odmor, odmoranje na konjite, popravka na kolite i sl.

Za odmaranje, premoḱuvanje i prehrana na kiradžiskiot dobitok, kiradžii, razni patnici i drugi lica vo Bitola od rano postoele raznovidni premoḱuvališta, kako što se konaci, anovi i sl. Osobeno toa mešto se zabeležuva za vreme na osmanskoto vladeenje . Spored podatocite na venecijanskiot pratenik Jovan Diedo od 1417 godina, vo XV vek vo Bitola doaǵale golem broj trgovci so svoite karvani od Drač, Leš i drugi mesta, so cel zamenuvanje na sol i drugi venecijanski stoki za olovo, žito, kako i drugi proizvodi, koišto može da se pretpostavi deka istovremeno tuka i premoḱuvale. Vo XV vek, so razvitokot na gradot, ugostitelskata dejnost uštе poveḱe bila razviena. Toa se zabeležuva i od beleženjeto na drugiot venecijanski pratenik Lorenco Bernardo od 1591 godina, koj vo svoite patopisi ima zabeleženo deka Bitola vo toa

vreme bil golem grad, kade što pokraj drugi javni objekti, postoe
i karavan-saraj za primanje i prenoćuvanje na razni gosti.[339]

Vo XVII vek, so natamošniot razvitok na trgovijata, zanaet
čistvoto i drugite dejnosti na ova i vo okolnite mesta, i ugosti-
telstvoto vo Bitola dobiva golem zamav. Znamenitiot turski patopi-
sec Evlija Čelebi za vreme na svoeto patuvanje niz Osmanskoto car
stvo vo vtorata polovina na navedenoto stoletie, pri svojata pose-
ta na ovoj grad, ima zabeleženo deka vo gradot, pokraj drugoto po-
stoele i 40 kafeani, kako i značitelen broj anovi.[340]

So se pogolemoto prerasnuvanje na Bitola vo ekonomski, po-
litički, voen, administrativen i kulturen centar, vo XVIII vek ti
ka ušte poveḱe se razviva andžistvoto.[341] Vo XIX vek, so prerasnuva-
njeto na Bitola vo sedište na III armiski korpus na Osmanskata ar-
mija i vo administrativen centar na Rumeliskiot ejalet, prvin, a
podocna na Bitolskiot vilaet, vo gradot, pokraj mnogu kafeani,
restorani i sl., nikнuvaat i golem broj anovi i drugi prenoćuva-
lišta. Seto toa pridonelo razvitokot na ugostitelstvoto, i naedna
na andžistvoto, osobeno vo vtorata polovina na minatiot vek vo
Bitola da dostigne visok podem.[342]

b. Razvitok na andžistvoto

Ušte vo XVIII vek andžistvoto vo Bitola bilo mošne razvie-
no, za što svedočat i osmanskite izvori od toj period. Ovaa dej-
nost zema ušte poveḱe zamav vo XIX vek, koga ovoj grad stanuva
mnogukraten i važen centar na Evropska Turcija. Brziot razvitok

339 Коста Н. Костић, Наши нови градови на југу, Београд 1922, стр. 7, 8; д-р Александар Матковски и Поликсена Анѓелакова, Опис на патувањето на венецијанскиот пратеник Лоренцо Бернардо низ Македонија во 1591 г., "Гласник" на ИНИ, бр. 1, 1971, Скопје, стр. 215.

340 Evliya Çelebi Seyâhatnamesi, cilt 13, Istanbul 1970, str. 115; Evlija Čelebi, Putopis, Sarajevo 1967, str. 304, 305.

341 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 48, list 37-III, str. 42, 43.

342 Anastase N. Hâciu, c.d., str. 198.

na trgovijata vo toa vreme i golemite trgovski vrski na Bitola so razni kraevi dovele kako vo gradot taka i vo okolinata da porasne brojot na anovite.

Anovite se naoǵale vo delovite na gradot kade što se naoǵale i gradskite pazari. Vo prvo vreme anovite vo gradot gi držele muslimani (Turci i Albanci), no podocna so ovaa dejnost se zanimavale i hristijani (Makedonci i Vlasi). Najstarite anovi vo gradot, zabeleženi vo osmanskite izvori, datiraat od prvata polovina na XVIII vek. Tie bile kako što sleduva:

1. Golemiot an na Ḱethudata[+] Abdulah Čelebi
2. Čardak-an na Ahmet Čelebi
3. An na Delibašijata[++]
4. An na golemiot andžija Abdulah Stommarot
5. Golemiot an na At Pazar na ~~xxdžijxxx~~ Abdi Čelebi
6. Maliot an na At Pazar na andžijata Husein Čelebi
7. Ženskiot an na andžijata Mustafa Beše
8. Anot na Sulejman Čelebi, sin na Dženki
9. Anot na Kara Ahmet, kade što kako andžija služel ~~xhxxx~~ Sulo
10. Anot na Barzo, kade što kako andžija služel Ahmed
11. Pašali-an, kade što kako andžija služel Ahmet Čelebi
12. Deliandži-an, kade što kako andžija služel Fazli Čelebi
13. Kečedžija-an, kade što kako andžija služel sin mu na Ali
14. Anot na Hasan efendija
15. Anot na Hazinedarot (blagajnikot), kade što služel Osman beš[34]

Od izloženoto može da se konstatira deka vo Bitola vo toa vreme, pokraj anovite što služele za prenoḱuvanje na maški, postoele anovi i za ženski lica.

Andžiite vo svoite anovi, pokraj prenoḱuvanje i hrana na patnicite, gostite i sl., im obezbeduvale smestuvanje i ishrana i za kiradžiskite konji.

Patnicite od razni mesta imale odredeni anovi kade što naminuvale pri svoeto zastanuvanje vo Bitola. Debrčani naminuvale vo

[+] Ḱethuda ili kethuda bil ḱehaja pri nekoj od spahiite na Portata.

[++] Delibaša bil komandant na delilte, koi bile pripadnici na specijalniot rod na osmaskata vojska vo pogramičnite oblasti.

343 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 48, list 57-III, str. 42, 43.

"Misir-an", elbasanci vo "Elbasan-an" i "Piper-an", korčanci vo "Korča-an", prilepčani, kočančani i kruševčani vo "Šadrvan-an", kičevčani i železničani vo "Kičevski-an". Vo navedenite anovi prenokuvale i selani od podalečnite bitolski sela i od Mariovo.[344]

Kon krajot na minatiot vek vo gradot postoele porano, kako što e napred navedeno, 15 anovi, dodeka podocna se zabeleženi 14 takvi ugostitelski objekti. Vo bitolskite sela imalo 146 anovi, i toa vo selata Kažani, Nižepole i vo nekoi drugi, što se naogale na prometnite patišta.[345]

Podocna vo gradot kako andžii se pajuvaat i značitelen broj Vlasi. Po toj povod se zabeleženi kako andžii slednite:

1. Mandi, od selo Pisoder, Lerinsko, sopstvenik na "Piper-an"
2. Taško Budžar, sopstvenik na han-hotelot "Roma"
3. Nači Paligura, sopstvenik na "Elbasan-an", kade što naminuvale elbasanci i tiranci
4. Mitu (brat na Mandu), sopstvenik na an vo Lenski Pazar
5. Koku, sopstvenik na "Šadrvan-an"
6. Zizi Kruševeanul od s. Gopeš, sopstvenik na an vo Ovči Pazar.

Pokraj navedenite lica, anovi vo gradot imale i Mitu, Tiku i Dimitri Zozu, Nači Zizi i drugi, od koi značitelen broj bile gopešani.[346]

2. Hotelierstvo

a. Razvitok na hotelierstvoto

Kon krajot na XIX vek i podocna vo Bitola se razviva i hotelierstvoto. Togaš bile podignati poveke hoteli, koišto gi zamenuvaat dotogašnite karavan-sarai.

Do razvitokot na hotelierstvoto dovel sestraniot razvitok na ova mesto vo toj period. Visokiot kulturen i ekonomski podem, pret-

344 Милош Хр. Константинов, с.д., стр. 23.

345 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91), str. 39.

346 Anastase N. Hâciu, c.d., str. 198.

voranjeto na Bitola vo povekekraten centar, uslovile tuka obezbeduvanje i prenokuvališta na sovremen način za veletrgovci, diplomatski pretstavnici, bankari, službeni i voeni lica, državnici i dr. Toa pottiknalo tuka za kratko vreme da se otvorat značitelen broj hoteli na privatni lica, vo golem del Vlasi, koišto vo Bitola vo toj period razvivaat hotelierska dejnost.

Spored eden podatok, vo toa vreme vo Bitola postoele slednite hoteli:

1. Hotel "Šark" (Istok), sopstvenost na Škurceli
2. Hotel na "Lenski Pazar", sopstvenost na Kovata
3. Hotel "Manastir", sopstvenost na Nikola Marku, Doaga i Ceca
4. Hotelite "Konstantinopol", "Selanik" (Solun) i drugi, što gi držele brakata Covari, dojdeni od Debar.[347]

347 Ibidem, str. 198.

T R E T D E L

OPŠTESTVENO-POLITIČKITE PRILIKI

G l a v a I

OPŠTESTVENO-POLITIČKITE PRILIKI DO 1878 GODINA

1. Osmanskite reformi

Golemite porazi i ponižuvanja što gi doživeale evropskite državi od XV do XVII vek i opasnosta što im se zakanuvala od strana na osmanliite za likvidiranje na nivnata egzistencija i individualnost, gi natterale visokite državnici, vladatelite, kako i razni progresivni faktori vo tie zemji, da baraat adekvaten izlez, so cel spasuvanje od dadenata situacija. Zatoa, angažirajki gi site raspoložlivi sredstva - ekonomski, politički i ideološki sili, kako i postignatite rezultati od site naučni oblasti - evropskite zemji za kratko vreme uspeale da ja stignat i da ja nadminat voenata sila na osmanliite. Tie, pokraj toa što ja nadminale voenata nadmoќ na osmanliite vo vooružuvanje, vo voena tehnika, taktika i strategija, uspeale za izvesno vreme donekade naedno i da gi eliminiraat meģusebnite nedorazbiranja, konflikti i vojni, koišto ja dovele Evropa do granicite na propasta. Spomnatite uspesi na evropskite državi vo razni oblasti ne samo što gi doprele osmanskite ekspedicii vo pravec na Sredna Evropa, tuku vo XVII vek tie državi gi počnale svoite raznovidni protivakcii so cel eliminiranje na silata na osmansliite i likvidiranje na Osmanskoto carstvo. Vo likvidiranjeto na Osmanskoto carstvo i vo prisvojuvanjeto na negovi delovi predničele Avstrija i Rusija, posebno poslednava.[1]

Pričinite što dovele do tolku golemi promeni - Osmanskoto carstvo od izrazita superiorna nad evropskite državi, da padne vo inferiorna položba - bile mnogu. Ušte vo prvata polovina na XVII vek, so imenuvanjeto na nesposobni lica na čelo na prestolot i vo vrvnite službi, bez politički, diplomatski, vojnički i drugi neophodni sposobnosti, se javuvaat raznovidni nedostatoci, izopačenosti,

1 Karl Marx - Friedrich Engels, Dela, tom 12, Beograd 1975, str. 18

razvrati i sl. i vo vladejačkata dinastija.[2] Vo ovoj period osmanskite sultani veke ne učestvuvale direktno vo vojnite, a nekoi od niv celosno ili vo golema mera gi zapostavuvaat i drugite državni raboti. Sultanite od XVII vek eden del na vnatrešnite, kako i nadvorešnite državni raboti, što dotogaš bile pod nivna nadležnost, im gi predale na glavnite veziri ili pretsedateli na ministerskiot sovet, kako i na glavnite muftii ili šejhulislami. Samite sultani vodele luksuzen, udoben, zabaven i odvreme navreme, razvraten život.[3] Pričinite za opaganje na Osmanskoto carstvo ležele i i vo pojavata na korupcija, kojašto so tek na vreme se širela se poveke vo site oblasti na državniot život.[4] Korupcijata vo ovoj period cutela osobeno vo državnata administracija. Taa osetno se zabeležuvala okolu nasleduvanjeto na timari i zijameti, pri nemanjeto na maški naslednici kaj togašnite posednici na tie zemjišni posedi. Pri prenesuvanjeto na vakvite imoti na novi posednici stanuvale golemi špekulacii.

Vo ovoj period vo provinciite ili ejaletite se vršele mnogu špekulacii i vo vrska so imenuvanjeto na službenici na razni državni službi. Togaš vo Osmanskoto carstvo razni službi vo civilnata, sudskata i voenata administracija se dobivale so pomoš na podmituvanje. Toa se vršelo preku pismen nalog ili imenuvanje narečeno b u y r u l t i (bujrulti), izdadeno od strana na begovite ili od drugi administrativni oficijelni lica. Takvo postapuvanje doneslo vo administracijata, vo državnite institucii, da se infiltriraat kako kadri razni nesposobni lica, čestopati i bez intelektualni i moralni svojst-

2 ".... The change in succession occured following the death of Sultan Ahmed I in 1617.... This meant that future sultans were to be drawn not from the royal proness, who were raised under relatively normal circumstances, but rather from the brothers, uncles, and cousins, who had passed their lives in the degenerating seolusion described ubove....."

S.L. Stavrianos, The Balkans since 1453, New York 1959, str. 118.

3 ord. prof. Enver Ziya Karal, Osmanli Tarihi, nizam-i cedit ve tanzimat devirleri, V cilt, Ankara 1970, str. 3.

4 Vecihi Tonuk, c.d., str. 66-71; D-r Ahmet Mumcu, c.d., str. 275, 291-293; Roderic H. Davison, c.d., str. 14-19; S.L. Stavrianos,

va. Osobeno korupcijata, špekulaciite i mnogu drugi negativnosti došle ušte poveḱe do izraz so izdavanjeto na državni imoti na koristenje, kako i davanjeto na danocite i dr. pod zakup na privatni lica. Izdavanjeto na državnite danoci i drugi državni prihodi na privatni lica pod zakup, narečeno i l t i z a m, dovelo eden mal del privatni lica, kako i visoki državni ličnosti - veziri, emiri, vojvodi, beglerbezi i dr. - preku razni špekulacii, uzurpacii, korupcija i sl. da se zbogatat prekumerno za eden kratok period, na smetka na izigraniot i nebranet del na narodot. Pri ostvaruvanjeto na iltizamot preku razni nepravilnosti, zloupotreba na dolžnosta, grabeži, uzurpacii i sl. nad imotot i česta na nezaštiteniot del na naselenieto, na rajata, se istaknuvale poveḱe[5] menite prvenci ili a y a n i (ajani), razni m u t e s e l l i m i (okružni danokosopirači) i dr.

So cel otstranuvanje na raznite štetni pojavi i dezorganiziranost, koišto go vodele Osmanskoto carstvo kon opaǵanje, i sprečuvanje na nepravdite na ajanite, podocna od strana na centralnata vlast bile imenuvani vo gradovite ḱ e h a i ili k e t h u d i. No, i toa ne pridoneslo za podobruvanje na položbata, bidejḱi i ḱehaite brgu popadnale pod vlijanie na ajanite.[6]

Vo ovoj period može da se zaključi deka vo Carstvoto se čuvstvuvalo eden vid dezorganizacija, konfuzija, haos, anarhija i, namesto progres, vo mnogu oblasti nadvladeale destruktivni sili, koišto go urivale Osmanskoto carstvo odvnatre. Manifestiranjeto na ovie i drugi negativnosti niz XVII vek i natamu pokažuva deka državnite, opštestvenite, ekonomskite, voenite i drugi institucii vo Carstvoto, nastanati i razvieni vo starite istočnički okolnosti vrz

The Balkans 1815-1914, New York - Chicago - San Francisko - Toronto - London 1963, str. 18-19.

5 Vecihi Tonuk, c.d., str. 66-71; D-r Ahmet Mumcu, c.d., str. 291-293; Roderic H. Davison, c.d., str. 14-19.

6 Vecihi Tonuk, c.d., str. 68-69.

osnova na šerijatskite načela, so cel ispolnuvanje na ondogašnite opštestveno-državni i drugi potrebi, veke ne odgovarale na vremeto.

So neuspesite na osmanliite vo vojnite so evropskite državi kon krajot na XVIII vek, po Karlovačkiot mir od 1899 godina, visokite državnici na Carstvoto, na čelo so Sultan Ahmet III, Sultan Mustafa III i dr., počnale da prezemaat merki so cel otstranuvanje na pojavenite slabosti vo Osmanskoto carstvo. Megutoa, ovie reformistički potfati naogale na mnogustrani prečki od razni krugovi, taka što zaradi svoite progresivni obidi vladatelite, kako što bile Sultan Osman II, Sultan Ahmet III, pretsedatelot na Ministerskiot sovet Halil Hamit-paša i drugi, gi zagubile životite.[7] No, i pokraj ovie žrtvi, kon sredinata na XVIII vek bile praveni obidi za moderniziranje na instituciite na voenata, civilnata i sudskata administracija, odnosno nivnoto evropeiziranje. Za ova cel togaš vo Osmanskoto carstvo počnale da doagaat od zapadnoevropskite zemji razni specijalisti, koišto za svoite razni pridonesi i zaslugi ovde dobivale visoki zvanja i odlikuvanja.[8]

Prvite reformi vršeni za vreme na Sultan Abdul Hamit I (1774-1789) se odnesuvale za usovršuvanje na voenata tehnika i oružje. Ova bilo neophodno, apsolutno potrebno za da i se protivstavat na voenata sila na Evropa. Za ova cel spomnatiot sultan imal prifateno i iskoristeno golem broj nadvorešni voeni sovetnici.

Eden od najvlijatelnite nadvorešni sovetnici vo Carstvoto kon krajot na XVIII vek bil baronot Francis de Tot (1730-1793). Baronot Francis de Tot služel kako sovetnik na Sultan Mustafa III za prašanje na voenite reformi i bil zadolžen za formiranje na moderen topčiski korpus, kako i za otvoranje na geometrisko učilište

7 Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 7; S.L. Stavrianos, The Balkans since 1453, New York 1959, str. 135-136; Roderic H. Davison, c.d., str. 19-22.

8 Enrico de Leone, c.d., str. 4; Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 57-58.

za taa cel. Toj togaš otvoril novo matematičko učilište narečeno "H e n d e s e h a n e", izgradil novi tvrdini na Dardanelite, go izumil sistemot na pontonski mostovi, osnoval nov korpus na brzometna artilerija, izgradil sovremena learnica na topovi i dr. Pokraj baronot Francis de Tot, meǵu drugite visoki voeni specijalisti što se istaknale bil i francuskiot kont Bonneval, pokršten pod imeto Humbaradži Ahmet Paša.[9]

Poznatiot veliki admiral Gazi Hasan-paša vo 1774 godina ja modernizirał mornaričkata flota. Istovremeno za ova cel bile povikani i dvajca francuski mornarički inžineri - Le Roi i Durset. Za da raspolaga Carstvoto so soodvetni voeni kadri za sovremena mornarica, kako što se kapetani na flota i dr., Gazi Hasan-paša go unapredil de Totovoto matematičko učilište vo pomorsko-tehničko učilište narečeno "M u h e n d i s h a n e-i B a h r i-i H u m a y u n". Vo spomnatoto učilište predavale de Tot, Cambell (učilišen oficir), pokršten i poznat pod imeto Ingilis Mustafa, i drugi stranski i osmanski stručnjaci za geometrija, navigacija i dr.[10]

Reformite što se vršele so cel evropeiziranje na Carstvoto, odnosno kopiranje na instituciite na Zapadna Evropa i prisposobuvanje na tie institucii kon potrebite na Osmanskoto carstvo, stanale uše poaktuelni vo vremeto na vladeenjeto na Sultan Selim III (1789-1807). Vo vrska so toa, velikiot admiral na Carstvoto Osman Halil paša, pokraj drugoto, rekol:

> "Dodeka ne ja kopiraме Evropa (se odnesuva na kopiranje na državni institucii - na voenata, civilnata, sudskata, finansiskata i dr. - A.V.), brgu ke bideme prinudeni da se povlečeme vo Azija".[11]

So cel na što podobro zapoznavanje na voenite institucii, instituciite na civilnata administracija, sudskata, financiskata i

9 Hammer von Joseph, Historija Turskog (Osmanskog) Carstva, Zagreb 1979, knj. 5, str. 257-258; Enrico de Leone, c.d., str. 4-8; Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 57-58.

10 Hammer von Joseph, c.d., str. 258.

11 D-r Yavus Abadan, Tensimat fermaninin tahlili, Istanbul 1940, str. 2-3.

dr. na razvienite zemji na Evropa, vo XVIII vek i natamu se prakaat od Osmanskoto carstvo vo tie zemji razni državnici, specijalisti itn. Isto taka, odvreme navreme i samite sultani veke započnale da gi posetuvaat zapadnoevropskite zemji i da se zapoznavaat so postignatite uspesi na tie zemji vo razni oblasti.[12]

So cel otstranuvanje na navedenite negativnosti vo Osmanskoto carstvo, pod vlijanie na socijalnite revolucii, naučnite i tehničkite otkritija i sl., Sultan Selim III prezel poseriozni reformistički merki, poznati pod imeto "T a n z i m a t". So ovie potfati na Sultan Selim III naedno započnuva prvata faza na reformi vo Carstvoto.[13]

Sultan Selim III so reformite bil zapoznaen preku svojot tatko. Toj najprvin, preku visokite državni službenici i svoite prijateli, vo ramkite na reformite formira konsultativen sovet, sostaven od visoki državni specijalisti. Po izlaganjeto na bitnite stremeži, spomnatiot sultan pobaral od visokite stručnjaci da potgotvat novi načelni dispozicii i razni potrebni instrukcii vo vrska so reformnite merki. So ova započnuva vo Osmanskoto carstvo reformistička era narečena "T a n z i m a t D e v r i". Vo ramkite na reformite po ovoj potfat bile izdadeni poveke razni uredbi vo vrska so reformiranjeto na vojskata, finansiite, civilnata i sudskata administracija, diplomatskite službi i dr.

Vo ramkite na osovremenuvanjeto na voenata sila, Sultan Selim III se zazel za moderniziranje na voenite institucii - voenata tehnika, tehnologija i strategija, za jaknenje na voenata flota, kako i na drugite voeni formacii ili redovi. Toj se angažiral i za zamenuvanje na dotogašnite janičarski edinici so redovna vojska narečena "n i z a m-i c e d i t" (nizam-i dždedit), bidejki janičarite

12 S.M. Anderson, The Eastern Question 1774-1923, Macmillan and co ltd, London 1970, str. xx-xxi; Vecihi Tonuk, c.d., str. 75.

13 Enrico de Leone, c.d., str. 7-8; Roderic H. Davison, c.d., str. 23-24; Vecihi Tonuk, c.d., str. 75-76; Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 60-61; S.L. Stavrianos, c.d., str. 219-221.

bašibozuci stanale nesłoslivi i za samite osmanlii.[14] Navedeniot sult vo sostavot na započnatite reformi, počnal da gradi i nov kadar na državnici i po toj povod, za da ima potkrepa vo svoite potfati, na govorni mesta gi vovel i svoite drugari od mladosta.

Za vreme na vladeenjeto na Sultan Selim III novosozdadenite odredi ili korpusi bile organizirani, uvežbani i obučeni na evropsk način, so evropska voena taktika, oružje i disciplina, pod vodstvot na stručnjaci doveđeni od Francija, Anglija i Germanija. Zaradi fin siranjeto na novite voeni potfati, odnosno korpusi bile sozdadeni n vi prihodi narečeni "i r a d-i c e d i t" (irad-i džedit). Za voe nite potrebi Sultan Selim III go formiral Kopneno-tehničkoto učiliš narečeno "M u h e n d i s h a n e-i B e r r i-i H u m a y u n".[1]

Sultan Selim III se angažiral i so reformiranje na administr tivnite institucii. So cel sreduvanje na prilikite vo civilnata i v sudskata administracija, toj izdava poveḱe propisi i vrz osnova na niv bile prezemeni merki kako što sleduva:

1.Službenicite da se podveduvaat na počituvanje na novite normi, da se otpuštaat od rabota nesposobnite, kako i onie službenici što ne sakaat da se podvedat na spomnatite normi i propisi, da se ot-strani nepotizmot i korupcijata kaj niv, službenicite da se unapre-duvaat spored nivnite sposobnosti itn.

2.Da ne se imenuvaat na visoki služǝbi vo provinciite kako vezíri nesposobni lica, lica bez zasługi i bez soodvetni kvalifikacii, a i menuvanjeto na zaslužnite da bide so znaenje i odobruvanje na sul-tanot i na velikiot vezir. Mandatot na vezirot na odnosnite dolž-nosti da se ograniči na 3-5 godini i, vo slučaj na vršenje delikti ili prestapi, da se zema na odgovornost.

3.Valiite da možat da intervenìraat pri izborot i imenuvanjeto na ajanite vo kazite ili okoliite, so cel da ne doaǵa do negativni

14 Hammer von Joseph, c.d., str. 266; Vecihi Konuk, c.d., str. 75 -79; Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 60-70; S.I. Stavrianos, c.d., str. 219-221; Roderic H. Davison, c.d., str. 23-24.

15 Hammer von Joseph, c.d., str. 268-269.

posledici.

4. Da se imenuvaat za kadii lica koišto ne raspolagaat so znaenje od oblasta na šerijatskiot kodeks, i im se zabranuva na kadiite da primaat pari od lica ili stranki što se sudat vo sudovite. Dotogaš na kadiite im pripaǵala kako plata edna petina od gorišnite sudski prihodi.[16]

Stremežite na Sultan Selim III vo vrska so reformite vo Osmanskoto carstvo, iako bile pozitivni, ne naišle na razbiranje kaj konzervativnite i reakcionernite krugovi kako vo Carstvoto taka i nadvor od nea. Vo toj period ovie reformistički potfati ne samo što bile sprečeni, tuku i samiot Sultan Selim III vo 1807 godina bil simnat od prestolot, a malku podocna bil i likvidiran. Kako najgolema prečka na reformite vo Osmanskoto carstvo bile ulemite i sveštenstvoto na čelo so Šejhulislamot, kako i janičarskite prvenci.[17]

Meǵutoa, likvidiranjeto na Sultan Selim III ne pridoneslo da se soprat reformite vo Carstvoto. Po kratkoto vladeenje na Sultan Mustafa IV, so doaǵanjeto na Sultan Mahmut II na prestolot (1808-1839), angažiranjeto vo vrska so reformite vo Osmanskoto carstvo prodolžuvaat ušte poseriozno. Po likvidiranjeto na voenata sila na janičarite po nastanite na ploštadot "E t M e y d a n i" (Et Mejdani), so rešitelnoto voveduvanje na redovna vojska narečena "n i z a m-i c e d i t" (nizam-i džedit), Sultan Mahmut II go otvoril patot za prodolžuvanje na reformite i vo drugite oblasti.[18] So cel otstranuvanje na anarhijata što dotogaš caruvala vo mnogu oblasti na državniot život, pokraj likvidiranjeto na mnogu protivnici na reformite od redot na ajanite, begovite i pašite, interniranjeto, naznačuvanjeto na drugi službi i premestuvanjeto, Sultan Mahmut II presel i drugi merki za-

16 Vecihi Tonuk, c.d., str. 75-77, Hammer von Joseph, c.d., str. 270, Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 71.

radi osovremenuvanje na administracijata vo Carstvoto, i toa kako što sleduva:

1.Jaknenje na centralnata administracija i pojako povrzuvanje na ejaletite so centralnata vlast.

2.Pogolema kontrola nad rabotata na razni državni službenici i zgolemuvanje na disciplinata vo državnite službi.

3.Formiranje na maršalstva "m u ş i r l i k" (muširlik) pri službite na valijata vo ejaletite, po rešenieto za formiranje na vojskata rezervisti narečeni "r e d i f-i". Po toj slučaj, vo ramkite na maršalstvata se obedinuvale poveke sandžaci ili okruzi. Pod maršalstva podocna se pojavuvaat službi ili ustanovi, odnosno zvanje na diviziski general, narečen "f e r i k", kako i ustanovi ili zvanja na visoki politički oficijalni lica vo sandžacitè i kazite kako što bile "m i r m i r a n i" ili "m i r i m i r a n i".

4.Imenuvanje na upravuvači i drugi službeni lica vo ejaletite, sandžacite i sl. so plata.

5.Potgotvuvanje na pravilnik i raspored za rabotata na službenicite vo razni državni službi.

6.Imenuvanje vo pogolemite kvartovi ili maala so muslimansko naselenie po dva kmeta, narečeni "m u h t a r", dodeka vo rainskite kvartoli birale na dvajca kehai i dva kmeta, so cel posreduvanje pomegu vlasta i naselenieto. Na pouglednite lica na odnosnite kvartovi, kako što bile sveštenicite, kehaite i kmetovite, im bi-
19
le dovereni soodvetni potrebni pečati.

17 ".... Ulema menfaatten başka birsey düşünemeyecek kadar alçak ve ahlaksiz bir hale geldiginden, imperatorlugun bütün fenaliklarina sebep "Nizam-i Cedid-i" gösteriyordu".
Camilarda vaisla halka soyle söyleyorlardi:
"Askere setre pantalon giydirip imanina halel getiren, önlerine muallim diye Frenkleri düşüren padişaha elbette Allah tevfikini çok görür. Hadimülharemeyn unvanina liyakati olmadigini bu suretle meydana çikarir.

Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 24-25.

18 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 96 list 8/1, str. 15; Akmet Yebat-Bej, c.d., str. 225-245.

19 Vecihi Tonuk, c.d., str. 85-91; Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 152-155.

Меѓутоа, administrativnite reformi vršeni od strana na Sultan Mahmut II ne donesle vidni promeni vo modernizacijata na državnata administracija, so isklučok na formiranjeto na nekolku visoki državn institucii na administracijata vo centarot na Carstvoto, kako što bile Ministerskiot sovet, narečen "M e c l i s-i M a s", Visokiot sovet na pravdata, narečen "M e c l i s-i A h k â m i A d l i y e Biroto za preveduvači, narečen "T e r c ü m e o d a s i" i dr. Vo ejaletite vo administracijata i ponatamu ostanala istata položba. Tuka upravnata vlast pak bila monopol vo racete na ejaletskite visokodostojnici, kako što bile valiite, odnosno generalnite guverneri, muširite ili maršali, ferici ili diviziski generali i dr.[20]

I pokraj site teškotii, angažiranjeto okolu reformite vo Osmanskoto carstvo prodolžile i ponatamu. Kako osnova na natamošni reformistički potfati vo Carstvoto bila Uredbata za reformi narečena "T a n z i m a t F e r m a n i" ili "G ü l h a n e H a t -i Ş e r i f", što znači "Slavna uredba od Gilhane"[+]. Navedenata uredba bila potgotvena od strana na visoki državnici na Carstvoto koišto služele kako diplomati i sl. vo razvienite i napredni zemji na Evropa, kako što bile vo toj period Hisref-paša, Sadik Rifat-paša i drugi, na čelo so ministerot na nadvorešni raboti Mustafa Rešit-paša. Tie visoki oficijalni ličnosti naedno bile i dobri poznavači na progresivnite evropski zbidnuvanja, dviženja i razvitok. Spomnatata uredba so koja započnuva vtorata faza na reformi vo Osmanskoto carstvo, istovremeno e poznata, odnosno naznačena i kako Spanosna reforma, narečena "T a n z i m a t-i H a y r i y y e". Ova uredba

20 Vecihi Tonuk, c.d., str. 90-92; Roderic H. Davison, c.d., str. 28-30; Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 152-154.

[+] Poznatata Uredba "Gülhane Hatt-i Humayun", narečena i Hatt-i Šerif od Gilhane", taka e naznačena, bidejќi ceremonijata vo vrska s objavuvanjeto na spomnatata uredba bila vo salata na Palatata na t ndafilite vo Carigrad (po turski zbor gül, što znači trendafil).

bila objavena na 3 noemvri 1839 godina od strana na ministerot Mustafa Rešit-paša, po povod na stapuvanjeto na Sultan Abdul Medžit na prestolot.[21] Po povod na stapuvanje na prestolot, Sultan Abdul Medžit, pokraj drugoto, rekol:

> "... Denes, sakajḱi da gi obnovam i proširam ušte novite uredbi potgotveni so cel doveduvanje na državnite raboti vo harmonija so dostoinstvoto na moeto carstvo i obvrskata što toa treba da ja prifaḱa meǵu civiliziranite nacii.... jas.... poželuvam.... da im dadam blagosostojba na site moi podanici, koišto pred moite oči se ednakvi...."[22]

So Hatišerifot od Gilhane, pokraj drugoto, se stremelo kon slednovo:

1.Garantiranje na imotot, životot, česta i verata na site poddanici vo Carstvoto.

2.Otstranuvanje na feudalnite voeni formacii i osnovanje na opšta zadolžitelna besplatna voena služba za muslimanskata narodnost, vo traenje od 4 do 5 godini.

3.Formiranje na centralistički administrativen sistem, podiganje na državniot ugled i likvidiranje na partikularizmot i korupcijata.

4.Centraliziranje na finansiskata adminstracija, potgotvuvajḱi nova i podobra danočna podelba i otstranuvanje na iltizamot (prodavanje na danočnite prihodi na privatni lica) od upotreba.

5.Zabrana na konfiskacija na imoti i kupuvanje na državni služžbi, kako i imenuvanje na službenici na takov način.

6.Natamošno usovršuvanje na instituciite na legislaturata i modernizиranje na sudovite, odnosno nivno evropeiziranje.

7.Sozdavanje na uslovi za premin vo parlamentarizam i ustavnost i dr.

---

21 Roderic H. Davison, c.d., str. 36-51; Hammer von Joseph, c.d., str. 330-336; Enrico de Leone, c.d., str. 123-139; Vecihi Tomuk, c.d., str. 99-115.

22 Roderic H. Davison. c.d.. str. 3.

Pokraj ovie stremeži, vrz osnova na izvršenite reformi povzani so celite što proizleguvale od Uredbata na Hatišerifot od Gilhane, vršeno e natamošno izgraduvanje i moderniziranje na instituciite na civilnata administracija, sunskata, voenata, finansiskata i dr., kako vo prestolninata na Carstvoto taka i vo provinciite ili ejaletite. Po toj povod, vo 1840 godina bil potgotven i izdaden Krivičen zakonik, a vo 1850 godina Trgovski kodeks. Paralelno so ovie, formirani se krivični i trgovski sudovi. Svoevremeno vo prestolninata na Carstvoto bilo formirano Generalno sobranie, narečeno "M e c l i s-i U m u m i", Sovet za prosveta, narečen "M e c l i s-i M a a r i f" i dr. Vo isto vreme i vo ejaletite i kazite bile formirani provinciski i okoliski sobranija ili medžlisi, odnosno soveti. Vo ovie medžlisi ili sobranija učestvuvale delegirani pretstavnici od zaednicite na site narodnosti. Navedenite provinciski i okoliski medžlisi što počnale da funkcioniraat vrz osnova na uredbata izdadeña za taa cel, bile zadolženi i da ja kontroliraat raboatata na upravitelite, kako i na službenicite na ovie teritorijalno-administrativni edinici, pokraj kontrolata što se vršela nad niv preku inspektori ispratени od strana na centralnite organi. Vie sobranija isto taka se grižele i za učestvoto na pretstavnici na site narodnosti vo Generalnoto sobranie na Carstvoto. So obidot za otstranuvanje na iltizamot, vo centrite na ejaletite bil imenuvan po eden "d e f t e r d a r" za šef na finansiite. Vo otsustvo na defterdar, se imenuval po eden upravitel na finansiite narečen "m a l m ü d ü r i". Upraviteli na finansiite togaš započnuvaat da se imenuvaat i vo pomalite administrativno-teritorijalni edinici, so cel da se sreduvaat i podobro da se upravuva so finansiskite raboti i vo provinciite.[23] Vo dobrinata na ovie reformi mnogu se nadevale progresivnite

krugovi kako vo Carstovoto taka i vo svetot, čekajќi preku niv da nastanat vidni promeni pozitivni, presvrti i sl, koišto ќe pridonesat za srekata i blagosostojbata vo Osmanskoto carstvo. Po toj povod sinot na francuskiot kral Luj Filip, princot Jounville, oduševen od deloto na kreatorot na uredbata na Hatišerifot od Gilhane Mustava Rešit-paša, pri izlaganjeto za značenjeto na ovoj akt, pokraj drugoto, rekol:

> "... Hej Turci, vie za ovoj čovek treba eden spomenik da podignete. Dokolku ova ne go storite (se misli za uvaǧavanje i poddržuvanje na reformite-A.V.), civiliziraniot svet ќe ve obvini kako odvratni..."[24]

No, i ponatamu patištata za modernizirane na raznite institucii vo Carstvoto, povrzani so reformite, ne bea prifatlivi za odreden del prvenci od razni krugovi vo Osmanskoto carstvo. Ovie prvenci, meǧu koi imalo i visoki državnici, ministri i dr., vo odnosniot slučaj se rakovodele od ličnite interesi i od svoite konzervativni pogledi. Isto taka konzervativnite i reakcionerni krugovi vo Avstrija i Rusija ne ja dočekale dobro reformnata uredba vo Osmanskoto carstvo, bidejќi tie ne bile zainteresirani za napredokot i blagosostojbata na Carstvoto, tuku rabotele za nejzinoto rasporčuvanje i prisvojuvanje.[25]

So cel za natamošno podobruvanje na prilikite vo Osmanskoto carstvo, kon krajot na Krimskata vojna, vo 1856 godina bila done-

---

23 Enrico De Leone, c.d. str. 123-139; Hammer von Joseph, c.d., str. 330-338; S.L. Stavrianos, c.d., str. 315-318; S.L. Stavrianos, The Ottoman Empire, New York 1966, str. 41-42; Resat Kaynar, Mustafa Resit Pasa ve tanzimat, Ankara 1954, str. 198-205; Vecihi Tonuk, c.d. str. 99-115; Ord. Prof. Enver Ziya Karal, c.d. str. 169-177; Roderic H. Davison, c.d. str. 36-51.

24. Resat Kaynar, c.d. str. 176

25 "... Eski rejimin kararlarina ve istibdada alışmiş devlet kodamları da, cahil halka uyarak, kudretleri nispetinde Tanzimat düşmanlığı yapmaya basladılar. Mustafa Resit Paşa 'dan önce sadrazamlıkta bulunmuş olan koca Husref Pasa, Rauf Paşa, Darendeli Izmèt Mehmet Paşa, Tanzimat prensiplerini hiçe saymak istediler... Rusya ile Avusturya, liveral devlet düşüncelerine düşman oldukları için Ingiltere ile Franca 'dan sonra Osmanlı imperatorloğu 'nun

sena edna druga uredba, odnosno carski akt narečen "H a t t - i H u m a y u n" (Hatt-i Humajun), poznat i pod imeto "I s l a h a t F e r m a n i" (Reformna uredba). Dodeka uredbata narečena Hatišerif od Gilhane bila potgotvena od stranana samite državnici na Osmanskoto carstvo,bez nadvorešno vlijanie, Uredbata od 1856 godina e donesena po dogovor so Anglija iFrancija. PO TOJ povod, potgotvuvanjeto i objavuvanjeto na navedenata uredba vlegla i vo Pariskiot dogovor, so što golemite sili, a osobeno Anglija i Francija, dobile prilika da se mešaat vo ostvaruvanjeto na reformite, a naedno i vo vnatrešnite raboti na Carstvoto.[26] Uredbata od 1856 godina, so koja se stremelo kon prodolžuvanje i proširuvanje na reformite što proizleguvale od Hatišerifot od Gilhane, pokraj obezbeduvanje na česta, dostoinstvoto, slobodata na veroispovedta, školuvanjeto na majčin jazik i na neturskoto naselenie i.t.n., imalo za cel i slednoto:

1. Ovozmožuvanje na lica od site narodnosti što živeat vo Osmanskoto carstvo da učestuvaat vo državnite služži kako službenici i sl.

2. Priklučuvanje ili povikuvanje na voena služba na site sposobni građani od site narodnosti i religii što živeat vo Carstvoto.

3. Obezbeduvanje na učestvo i na nemuslimanskoto naselenie vo organite na vlasta i vo sobranijata (medžlisi), so pravo na glasanje na sednicite na tie forumi.

4. Paralelno so modernizacijata na civilnata i sudskata administrancija, da se proširuvaat službite vo tie državni institucii ili ustanovi, zgolemuvajki go naedno i brojot na službenicite vo tie službi.

---

meşrutiyet hükümetine benzer bir rejim kabul etmesini isteriyorlardi..."

ord.prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 186, 188

26. Roderic H. Davison, c.d. str., 52-54; Vecihi Tonuk, c.d. str 115-116; Ord.prof.Enver Ziya Karal, c.d. str. 248-252

5. Sankcioniranje na taksata "be d e l i a s k e r i" kako pridones ili zamena so otkup za neslužena ta ili skratena voena obvrska.

6. Poveke angažiranje vo reorganizacijata na provinciskata administra cija i dr.

Vo ova vreme, preku natamošniot tek na reformite, pri centralnata vlada bil formiran Konsultativen sovet za davanje na upatstva i raznovidna pomoš, pod imeto Visok sovet na reformi, narečen "M e c l i s - i A l i - i T a n z i m a t". Istovremeno vo ovoj period, što ja sočinuva tretata faza na reformite vo Carstvoto, pokraj drugoto, vo 1858 godina bil potgotven i Agrarniot zakonik. Preku ovoj zakonik se stremelo kon sreduvanje na imotnite odnosi povrzani so državnite zemjišni imoti narečeni "m i r i" i slični privatni imoti narečeni "m u l k", bidejki so pretvoranjeto na feudalnite imoti ili "T i m a r i" vo čifliški ili čiflici se pojavile mnogu komplikacii.[27] Isto taka, vo ovoj period, paralelno so drugite administrativni promeni, kako upravitel na liva ili okrug se imenuval "k a y m a k a m"(kajmakam) ili okružen načalnik, dodeka nad kazite ili okoliite bile imenuvani "m u d u r" (midur) ili okoliski načalnik.[28]

Eden del od visokite državnici vo Caretvoto, kavi što bile Kunt-paša, Ali-paša i dr., zabeležále so vreme deka spomenatite reformi naoganat na golemi teškotii pri nivnoto ostvaruvanje, bidejki mnogu naredbi za nivno realiziranje ne bile izvršeni. Toa dovelo pri reorganizacija na administracijata da ne se postignat vidni rezultati, što bilo konstatirano i po edna inspekcija izvršena vo nekoi oblasti.[29] Zatoa bilo potrebno da se izvrši administrativno-terito-

27 S.L. Stavrianos, c.d. str.42-49; Hammer von Joseph, c.d. str.349; Roderic H.Davison, c.d. str.55-100; Vecihi Tonuk, c.d. st. 115-134 Ord.prof. Enver Ziya Karal, c.d. str.250-252;

28 Vecihi Tonuk, c.d. str. 117

29 Roderic H.Davison, c.d. str.105-106, Vecihi Tonuk, c.d. str.134-135

rijalna reorganizacija na Carstvoto, smetajki go toa kako neophodno i pravilno. Vrz osnova na ovaa reorganizacija, dotogašnite ejaleti bile pretvoreni vo novi administrativno-teritorijalni edinici narečeni "vi l a y e t" (Vilaet)[30] Pretvoranjeto na dotogašnite ejaleti vo vilaeti, vo ramkite na administrativno-teritorijalnata reorganizacija na Osmanskoto carstvo, bila vršena so cel da se ima podobra kontrola nad rabotata na razni institucii i organi na vlasta i da se otstranat mnogu negativnosti, kakvi što bile korupcijata, malverzaciite, političkite intrigi i red drugi slabosti vo sudskite, finansiskite i drugi administrativni dejnosti.[31]

Administrativno-teritorijalnata reorganizacija na Carstvoto togaš imala za cel isto taka i da ovozmožuva demokratizacija vo upravuvanjeto. So toa se strepelo na najdobar način kon ostvaruvanje na pravata na podanicite i na nemuslimanskoto naselenie vo vreka so učestuvanjeto na nejzinite pretstavnici vo vlasta, vo državnite organi i naizborite - pri glasanje i kandidiranje. Za ovaa cel i porano bile praveni napori, no tie bile bez uspeh.[32] Zatoa, vo vreka so formiranjeto na vilaetite, nekoi državnici na Carstvoto, na čelo sadževdet-paša, bile na mislenje deka treba da se vodi smetka ne samo za teritoriite što trebale da vleguvaat vo sostav na odnosnite vilaeti tuku i za etničkiot sostav na novite administrativno-teritorijalni edinici. Isto taka so moderniziranjeto i jaknenjeto na državnata administracija, so izdiguvanjeto na ugledot na vlasta, se stremelo kon eliminiranje na razni dviženja vo provinciite nasočeni protiv poredokot, koišto imale za cel urivanje na Osmanskoto carstvo odvnatre.[33]

---

30. Roderic H.Davison, c.d. str. 130-142

31 Ibidem.

32. Ibidem, str. 140-142

33 Ahmet Aličić, Uredba o organiziranju vilajeta 1867g., Prilozi za Orijentalnu filologiju, XII.XIII, Orijentalni Institut u Sarajevu, 1962-1963, 1965, str.219; S.L. Stavrianos, The Balkans since 1453 New York 1959, str.378-388, Roderic H. Davison, c.d. str.153-157

Zatoa vo 1864 godina bila donesena uredba za formiranje na vilaeti. Po toj povod, taa godina najprvin bila formirana vo Carstvoto samo eden vilaet, i toa Dunavskiot, narečen "V i l a y e t-i T u n a", zaradi eksperimentiranje. Upravuvanjeto na ovoj vilaet mu bilo povreno na dotogašniot valija na Viškiot ejalet Mithat-paša, državnik so oprobani visoki administrativni sposobnosti.[34] Bidejki eksperimentiranjeto so Dunavskiot vilaet, oblast so pomešano naselenie, se pokažalo uspešno, vo 1865 godina Visokata porta rešila da se mine kon formiranje i na drugi vilaeti vo Osmanskoto carstvo.[35] Po ovoj potfat, okolu administrativno-teritorijalnata reorganizacija na Carstvoto, vo 1867 godina e donesena Uredbata za formiranje na site vilaeti, poznata pod imeto "V i l a y e t l e r N i z a m n a m e s i" (Uredba na vilaetite).[36]

So formiranjeto na vilaetite, vo ovie novi administrativno-teritorijalni edinici se formiraat zadnosnite vilaeti upravni soveti, narečeni "M e c l i s-i i daa r e-i Vi l a y e t" (Medžlis-i indare-i Vilayet). Pokraj vilaetite, takvi soveti vo toa vreme bile formirani i za sandžacite i kazite vo odnosnite vilaeti. Spored edna uredba od 1871 godina vo pomalite centri bile formirani pomali administrativno-teritorijalni edinici, kakošto bile opštinskite organi na vlasta narečeni "na h i y e" (Nahie), sostaveni od pogolem ili pomal broj sela. Istovremeno vo selata narečeni "k a r i y e" (karie) se formiraat selski soveti narečeni "I h t i y a r M e c l i s i" (Ihtijar medžlisi) ili soveti na starcite. Vo selata, kako i vo gradskite maala, isto taka se imenuvaat kmetovi narečeni "m u h t a r". Vo isto vreme, so administrativno-teritorijalnite reorganizacija na Carstvoto, se formira-

---

34 Sayib Ahmet, Vakayi Sultan Abdul Azis, Misirde, Al Kahire 1326 h. (1908-1909) str. 34,35; Roderic H. Davison, c.d. str. 145-146; Vecihi Tonuk c.d. str. 134-135

35 Sayib Ahmet, c.d. str. 48,49; Roderic H. Davison c.d. str. 152-158 Vecihi Tonuk, c.d. str. 134-137, 142-169

36 Vecihi Tonuk, c.d. str. 146-148; Roderic H. Davison, c.d. str. 157-159

njeto na vilaetite, vo niv, kako i vo sandžacite, kazite i nahiite, vo sostavot na državnite organi na administracijata započnale da se formiraat i novi službi na civilnata, sudskata i finansiskata administracija, na soobraќajnite prašanja, zdravstvoto, obrazovanjeto, održuvanjeto na redot i mirot i dr., proširuvajќi gi i dotogašnite.[37]

Paralelno so promenite što nastanale okolu administrativno-teritorijalnata reorganizacija na carstvoto, doaѓa do promeni i vo titulite na administrativnata hierarhija. Po toj povod, upravnikot na okrugot ili okružniot načalnik koj upravuval so sandžak ili liva veќe ne nosel zvanje kajmakam, tuku nemu mu se dodeluva titula "M u t a s a r r i f" (mutasarif). Titulata kajmakam vo voj period im se davala na upravuvačite ili načelnicite na kazite ili okoliite, koišto porano nosele naziv mudur, dodeka mudurite vo ova vreme bile pretsedateli na nahii ili opštini. Vo ovoj period upravuvačite na opštinite ili nahiite nosele naziv "z a b i t". Vo opštinskite ili kokoliskite sela, kakošto e i napred spomenato, započnalo imenuvanjeto na kmetovi, koišto nosele naziv muhtar. Tie bile zadolženi da gi upravuvaat selskite soveti.[38]

Na krajot od sedmata decenija na minatiot vek, natamošniot tek na reformite naoѓal na se pogolemi teškotii. Visokite državnivi, kako što bile Mustafa Rešit-paša, Fuat-paša i Ali-paša, koišto bile inicijatori, kreatori i golemi pobornici na ostvaruvanjeto na reformite vo Osmanskoto carstvo vo ovoj period, veќe ne se naoѓale meѓu živite. Vo 1876 godina bil simnat od prestolot i Sultan Abdul Azis, posledniot vladetel što bil pomalku ili poveќe naklonet kon reformite. Toj maku poteka bil i ubien. Po kratko

---

37. MVMS Manastir 1310 h. (1892-93) str., 40-41; Roderic H. Davison, c.d. str. 146-151.

38 Vecihi Tonuk, c.d. str. 139-141; Roderic H. Davison c.d. str. 146-151.

to vreme na vladeenjeto na Sultan Murat V, vo istata 1876 godina na čelo na prestolot vo Carstvoto došol kako sultan Abdul Hamit II[39]

Za vremeto na ovie brzi prestrti nastanale golemi promeni vo dvorot, kako i vo vnatrešnata i nadvorešna politika na Carstvoto. Od nositelite na ovie promeni, poznati kreatori i pobornici na Tanzimatot vo Osmanliskoto carstvo, ostanale samo Mithat-paša i Ismail Kemal-bej. Mithat-paša so poddrška na svoite istomislenici, vo godinite 1871-1876 gi storil i poslednite obidi za ostvaruvanje na reformi vo Carstvoto. Toj vo svoite posledni obidi vo vrska so reformite naišol na poddrška i kaj vratenite od stranstvo napredni intelektualci na čelo so Namik Kemal, kako i kaj britanskiot ambasador vo Carigrad, koišto isto taka bile pobornici na parlamentarizmot. Kako kruna na dotogašnite napori, vo 1876 godina, započnale potgotovkite vo vrska so Ustavot.[40]

Iako Sultan Abdul Hamit II se stremel kon jaknenje na silata i avtoritetot na dvorot, pod vlijanie na nastanite povrzani so krizata od 1875 godina, kon krajot na 1876 godina, po mnogustrani i raznovidni baranja, toj naredil da se formira Ustavna komisija. Svoevremeno, so završuvanjeto na nacrtot na Ustavot od strana na Ustavnata komisija, vo dekemvri 1876 godina toj bil objaven. Naedno togaš Mithat-paša povtorno bil imenuvan za veliki vezir. No, objaveniot ustav ne pretstavuval akt od tipot na ustav vo zapadnoevropskite zemji, tuku ovde bilo otelotvoreno poranešnoto osmansko iskustvo i praktika, vo pogolema mera. Kako takov, spomenatiot ustav isto taka se stremel i kon jaknenjeto na reformite na Tanzimatot.[41]

---

39 Hammer von Joseph, c.d., str.434, 438, 446-448, 450-452; Sayib Ahmet, c.d. str.,192-314; Süreyya Ajdemir, Madedonya'dan Orta-asya'ya - ENVER PAŠA, Istanbul 1970, str.50-52

40 Hammer von Joseph, c.d. str. 448; Sevket Süreyya Aydemir, c.d. str, 52-64.

41 Hammer von Joseph, c.d. str.454; Sevket Süreyya Aydemir, c.d. str., 64-70

So objavuvanjeto na Ustavot, bil osnovan i prviot parlament, koj se sostoel od dva doma:Pretstavnički dom, narečen "M e c l is-i m e b u s a n" (Medžlis-i)m e b u s a n) i Goren dom, narečen "M e d ž-l i s-i â y a n" (Medžlis-i ajan).

Vo noviot ustav, pokraj drugoto,bilo vgradeno i slednoto:

1.Site podanici na Carstvoto se vikaat osmanlii,bez razlika na verskata pripadnost.

2. Site osmanlii uživaat lična sloboda dokolku toa ne se kosi so slobodata na drugite.

3. Javnite službi im se pristapni na site podanici na Osmanskoto carstvo, zavisno od sposobnostite i od poznavanjeto na službeniot državen jazik.

4. Site osmanlii pred zakonot se ednakvi, imaat isti prava i dolžnosti kon tatkovinata, bez ogled na verskata pripadnost.

5. Na sekoj osmanlija mu e dopuštena sloboda na veroispovedta pod uslov da ne se krši javniot red i moral i dr.[42]

So cel sproveduvanje vo ,ivot na spomenatite prava što proizleguvale od objaveniot ustav, bil vključen celiot svetoven pravosuden sistem, što go razvil Tanzimatot dotogaš. Spored Ustavot, šerijatskite sudovi ostanale i natamu da pretresuvaat muslimanski verski sporovi, dodeka za nemuslimanite so slični slučai postoele miletski ili narodni sudovi. Togaš bil osnovan i Vrhovniot sud, narečen "D i v a n-i A l i", zaradi soslušuvanje na tužbite protiv visokite državni službenici, ministri i sl. za storenite delikti od nivna strana, kako i da sudi za storenite zlostori, navreda na veličestvoto ili obid za zagrozuvanje na bezbednosta. Ovoj sud se sostanuval po potreba i po pokana na sultanot.

So istaknuvanjeto na čovečkite prava, so vospostavuvanje na parlament, so oblikuvanje na sovremeno vladeenje vrz osnova na

42 Hammer von Joseph, c.d. str. 456-457; Sevket Süreyya Aydemir c.d., str. 64-68

osmanskoto iskustvo, Ustavot od 1876 godina se stremel kon natamošno prodolžuvanje na deloto na Tanaimatot.[43]

Na krajot, po mnogu teškotii i nateganja, na 19 mart 1877 godina, službeno za prv pat vo Osmanskoto carstvo, počnal so rabota Parlamentot. Parlamentot počnal so rabota vo salata na palatata Dolmabehče, so raskošni svečanosti, vo prisustvo na golem broj domašni i stranski visokodostojnici.[44]

Meǵutoa, vnatrešnite i nadvorešnite prililki na Osmanskoto carstvo vo dadeniot period, vo 1877 i 1878 godina, bile mnogu teški. Carstvoto se naǵalo vo vojna so Rusija, Srbija i Crna Gora. Vo nekoi oblasti na Carstvoto počnale vostanija. Vnatrešnite i nadvorešnite neprijateli na Carstvoto, na koi ne im odgovaral sestraniot progres na Osmanskoto carstvo, vodele griža za sabotiranje na reformite i rabotata na Parlamentot. Site ovie, kako i drugi pričini, mu dale povod na Sultan Abdul Hamit II na 14 februari 1878 godina da go raspušti Parlamentot i da vovede svoe samovlastie, tiranski režim, zašto toj sonuval i pred toa.[45]

2. Navleguvanje na stranskiot kapital

Zaostrenite, nazadni feudalni odnosi i nerazvienite proizvodni sili vo Osmanskoto carstvo, kon krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek povlijaeele negativno vo razni oblasti na životot. Zaostanatosta, pokraj vo kulturata, prosvetata, voenata tehnika, tehnologijata, vooružuvanjeto, strategijata i drugo, vo golema mera se čuvstvuvala i vo stopanstvoto.

Osmanskite vladeteli od ovoj period, kako što bile Sultan Selim III i Sultan Mahmut II, zaedno so poistaknati državnici,

43 Hammer von Joseph, c.d. str. 457; Şevket Süreyya Aydemir, c.d. str. 64-67

44 Şevket Süreyya Aydemir, c.d. str.67-70; Hammer von Joseph, c.d. str.462

45 Hammer von Joseph, c.d., str. 469; Şevket Süreyya Aydemir, c.d. str. 79-80

svesni deka negativnostite vo Carstovoto pred sè se posledica na stopanskata zaostanatost nazemjata, se obidele so odredeni merki zaostanatosta da se popravi ili vo odnosnoto vreme barem da se ublaži.No,potfatite naovie oficijalni lica na ovoj plan, iako seriozni i dobronamerni, zaradi raznovidni nepovolni okolnosti, ne dale povolni rezultati.[46]

Megutoa, malku podocna, uglednite i napredni državnici,so cel popravanje na prilikite, kako vo drugite oblasti na opštestveniot zivot vo Carstvoto,taka i vo stopanstvoto,preku razni reformistički merki izvršile pogolemi potfati.Po toj povod, ovie visoki oficijalni lica, preku razni reformni uredbi, kakva što bila Uredbata na Sultan Abdul Medžit, narečen Hati Šerif od Gilhane(1839) i na Sultan Abdul Azis, narečen Hati Humajun (1856), se zazele da gi zamenat postojnite zastareni istočnički feudalni institucii i vo stopanstvoto.Ovie napredni ličnosti vo Carstvoto vo navedeniot period se stremele preku razni pozitivni merki,državni propisi,akti i sl.posebno da go pottiknuvaat osovremenuvanjeto na stopanstvoto,moderniziranjeto na finansiskite institucii i.t.n. Poseben pottik za poseriozno angažiranje vo toj pravec vo Osmanskoto carstvo dala Uredbata narečen Hati Humajun.[47]

Zaradi pobrz ekonomski prosperitet vo Carstvoto vo odnosniot period,preku reformni merki, pozitivni državni propisi i sl., formirani se banki i drugi stopanski institucii, reformiran e monetarniot i finansiskiot sistem, zabrzan e mnogukratno i raznovidno ureden razvitokot na soobrakajot, ns sredstvata na PTT i.t.n.

Mnogu slabosti za koi se znaelo i porano, a koišto došle do izraz vo novite okolnosti vo Osmanskoto carstvo, ušte poveke

---

46 Ord.prof.Enver Ziya Karal, c.d. str.71 -72, 162-164

47 S.L. Stravrianos, The OTTOMAN EMPIRE, New York -Chicago- San Francisco-Toronto- London 1966, str. 42-43; Ord, prof. Enver Ziya Karal, c.d. str.177

za vreme na Krimskata vojna i pon.tamu mu ja ovozmožile na evropskite zemji da plasiraat svoi kapitali na ovoj prostor.[48]

Po završuvanjeto na Krimskata vojna,sojuznicite na Osmanskoto carstvo od vojn.ta-Anglija i Francija-mu nametnale na Carstvoto, preku Pariskiot dogovor,pokraj drugoto i prioriteti ili olesnenija vo vrska so navleguvanjeto na nivniot kapital nabrzina i vo golemi razmeri. Po Pariskiot mir (1860),pokraj angliski i francuski,vo Osmanskoto carstvo započnuva vo golemi razmeri da navleguva i germanski kako i avstro-ungarski kapital. Isto taka navleguvaat i kapitali na nekoi drugi evropski zemji, i toa Italijanski,holandski,ruski itn.Pokraj olesnenijata, slobodnoto navleguvanje, odnosno plasiranje na svoite kapitali vo Osmanskoto carstvo, kapitalističkiteš zemji po Pariskiot dogovor se zdobilo so pravo nivnite trgovski brodovi slobodno da plovat po crnomorskite pristaništa i po Dunav, kade što od toa vreme plovidbata stanuva slobodna za brodovite na site zemji i po toj povod dobiva nedunaroden karakter.Dodeka Osmanskoto carstvo po Krimskata vojna padnala pod vlijanie i zavisnost na razvienite kapitalistički zemji na Zapadna Evropa i stanala polukolonijalna zemja,od druga strana ruskoto vlijanie i prestiž,kako i staratelstvoto nad hristijanskoto naselenie vo Carstvoto, prestanalo za izvesno vreme.[49]

Teškata ekonomska položba do koja go dovele Osmanskoto carstvo dolgogodišnite vojni vo XVIII i XIX vek, krugovite na evropskiot finansiski kapital vo vtorata polovinana XIX vek uspeale da ja iskoristat. Po toj povod, finansiskite magnati na Evropa, a malku podocna i na Amerika, mu naložile na Carstvoto raznovidni krediti i zaemi pod razni nagodbi, koišto bile štetni ne samo za ekonomskite,tuku i na drugite interesi na taa zemja. Zaemodavačite

---

48 S.I. Stavrianos, c.d. str 42-43; Др Васил Поповиќ, с.д., str. 121.

49 Ord.prof. Enver Ziya Karal, c.d. str.243.248; В.И.Ленин, Империјализам како највисок стадиум на капитализмот, Скопје 1975, str. 71, 72.

kreditorite i sl. svoevremeno dobivale razni unosni koncesii vo Carstvoto,bilo trgovski, soobraќajni, pomorski, iskoristuvanje na prirodnite bogastva pod povolni uslovi itn.[50]

Golemite trošoci što gi pravela Osmanskoto carstvo, zaradi raznovidni voeni potrebi,za gradenje na železnički linii,sreduvanje na finansiite,osovremenuvanje na administracijata i dr. što proizleguvale od predvidenite opsežni reformi za voveduvanje na Carstvoto vo redot na civiliziranite zemji na svetot, vo toa vreme go dovele ova carstvo vo zadolžuvanje so golemi zaemi. Zemite-zaemi od strana na osmanskata država malku podocna vo toj period se nagolemile do takvi razmeri što na nivno vraќanje i naplatuvanje na kamata spomnatata država morala da se zadolži vo stranstvo so raznovidni dolgovi.Ovie dolgovi, što ja dovele osmanskata država vo zavisnost od finansiskite magnati na Evropa posebno štetno dejstvuvale vrz evropskite oblasti na Carstvoto ili Rumelija. Po toj povod, so cel vraќanje na dolgovite, isplaќanje na kamatite i sl.oblastite naRumelija,kako najrazvieni delovi na Osmanskoto carstvo,bile natovareni so se pogolemi i razni danoci,so obemni taksi itn.Navedenite danoci i drugi državni peihodi se sobirale preku zakupi, licitacii i slično.[51]

Navleguvanjeto na stranski kapital vo Osmanskoto carstvo, i naedno i vo Rumelija, se vršelo preku razni zaemi,krediti,investicii itn.

Razvienite kapitalistički zemji na Evropa i pred Krimskata vojna, a osobeno po nea, bilo kako sojuznici ili ne na Osmanskoto carstvo, preku pritisoci i na drugi načini gledale da ja iskoristat zaostanatosta na Carstvoto i da plasiraat razni kapita-

---

50 Ord.prof.Enver Ziya Karal, c.d. str.243-245; D. Evelpidi, Les Etats Balkaniques, Paris 1930, str.363-364; В. И. Ленин, с. cl., str. 71,72 .

51. Milorad Ekmečić, Spoljni faktor u procesu sazrevanja balkanskih revolucija 1849-1878 god., JIĆ br.3, Beograd 1964 str. 27

li, i toa posebno vo razvieniot del na ova carstvo, vo oblastite na Rumelija,kako što se Bugarija, Albanija,Makedonija,Bosna itn. Finansiskite krugovi,industrijalcite, akcionerskite društva i sl. imale mnogustrana korist so plasiranjeto na svoite kapitali vo spomenatite oblasti, koišto naedno bea i pobliski do ekonomskite razvienite evropski zemji i pristapni so svoite pristaništa i soobraćaj.Ovie oblasti istovremeno raspolagale so dovolen broj trgovski centri i pazari za plasiranje na razni industriski stoki i dr. Razvienite kapitalistički zemji i nivnite finansiski krugovi ne samo što dobivale ogromni profiti,basnoslovna zarabotuvačka,tuku po toj povod,se zdobivale so pravo i da gi eksploatiraat prirodnite bogastva na Osmanskoto carstvo,pa go proširuvaat svoeto vlijanie,pa duri i da se mešaat vo vnatrešnite raboti na Carstvoto.Po toj slučaj,nekoi imperijalistički krugovi, osobeno tie od Germanija, Avstro-Ungarija, Rusija i dr., kroele razni ekspanzionistički planovi za rasparčuvanje i podelba na Carstvoto, a posebno Rusija i Avstro-Ungarija, koi što pravele razni planovi za podelba na rumeliskite oblasti meću sebe.[52]

Meģutoa, navleguvanjeto na stranskiot kapital vo Osmanskoto carstvo ne odelo ednostavno, tuku preku konkurentska borba. Pokraj drugite oblasti na Carstvoto i vo Makedonija isto taka stranskite firmi,kompanii, akcionerski društva i sl se natprevaruvale, vodele bezpoštedna borba da plasiraat što poveke svoi kapitali preku gradenje na železnički linii i drugo, da doturaat svoi stoki vo se pogolema mera do ovdešnite trgovski centri,da gi eksploatiraat prirodnite bogastva na ova mesto itn.

Vo odnosniot period i Bitola,kako glaven administrativen centar na Rumelija i so svoite prirodni bogastva, bila privlečna za stranskiot kapital,taka što razvienite kapitalistički zemji vo

---

52 Ord.Prof. Enver Ziyaa Karal, c.d. str.162-163; Milorad Ekmečić, c.d. str. 15,19, 20, 30.

toa vreme i vo Bitolskiot kraj plasiraat svoi kapitali na razni načini. Vo Bitolskiot kraj kapitalističkite zemji vo dadeniot period isto taka, bilo pri plasirenjeto na svoi industriski stoki, gradenjeto na železnički linii i sl, vodele konkurentska borba. Tie zemji isto taka bile angažirani vo golema mera i vo širenjeto na svoeto vlijanie vo ovoj kraj, a posebno Rudija.[53]

Meǵutoa, plasiranjeto na raznovidni industriski stoki na pazarite širum Osmanskoto carstvo, a mnogu i vo Bitolskiot kraj, preku razni carinski i drugi olesnenija, na koi domašnite proizvodi ne možele da im konkuriraat, dejstvuvalo negativno vrz razvitokot na domašnata industrija. Domašnite, pretegno zanaetčiski proizvodi vo Bitolskiot kraj vo odnosniot period vo postojnite uslovi ne možele na slobodniot pazar da im konkuriraat na visokokonkurentnite stoki od razvienite kapitalistički zemji.

3. Pojava na stranski vlijanija i propagandi i otvaranje na stranski Konzulati

Iskoristuvajki go opaǵanjeto na voenata sila na Osmanskoto carstvo, nejzinata ekonomska zaostanatost itn., kaj evropskite krugovi vo XVIII i vo XIX vek sé poveke e prisaten stremežot kon osvojuvanje na interesni sferi za širenje na svoeto vlijanie vo Carstvoto. Vo ovoj period razvienite zemji na Evropa, so sé pogolemoto zaostruvanje na krizata vo vrska so Istočnoto prašanje, istovremeno se zanimavaat vo sé pogolema mera za širenje na svoeto političko, ekonomsko, kulturno i drugo vlijanie vo Osmanskoto Carstvo, a posebno vo nejziniot evropski del, što bil porazvien.

53 Victor Berard, Le Macedoine, Paris 1897, str. 32, 33, 34; Milorad Ekmečić, c.d. str. 32

Pokraj drugite oblasti na Evropska Turcija ili Rumelija, i Makedonija vo ova vreme go privlekuva vnimanieto na razvienite evropski kapitalistički zemji, kako i na nekoi balkanski sosedi, po proglasuvanjeto na nivnata nezavisnost. Ovie zemji vo toa vreme se angažiraat na razni načini i vo Makedonija preku nejzinite centri kako što se Solun, Bitola i dr., da go širat svoeto političko,ekonomsko i kulturno vlijanie.

Počnuvajki od četvrtata decenija na XIX vek i natamu Bitola imala značajna uloga i važnost kako administrativno-politički i voen centar na Rumelija.Isto taka i poradi prirodnite bogastva so koi izobiluval Bitolskiot kraj, pogolem broj zemji bile zainteresirani za ova podračje i na razni načini počnale da go projavuvaat toj svoj interes. So cel širenje na svoe mnogukratno vlijanie i vo ovoj region, oviex zemji vo odnosniot period vo sé pozasilena forma i na poveke načini ja širele i svojata propaganda vo ovoj kraj.Pokraj drugite institucii,sosednite i razvienite kapitalistički zemji otvoraa i vo Bitola svoi diplomatski pretstavništva-generalni konzulati,konzulstva ili vicekonzulstva i sl. zavisno od domenot na projavenite interesi.Shodno na rangot na ovie diplomatski pretstavništva vo tie stranski ustanovi bile angažirani i značitelen broj službenici od razni profili-diplomati,sekretari,preveduvači i dr.

a. Avstro.ungarskoto vlijanie

Avstrija pokažuva svoj interes kon evropskite delovi na Osmanskoto carstvo ušte vo XVII vek. No, zazemanjeto na Avstriskoto carstvo za širenje na svoe vlijanie i vo drugite balkanski kraišta, koišto vo toj period bile nadvor od granicite na Habsburškata monarhija,kon krajot na XVIII vek privremeno bilo spreno zaradi Avstro-turskata vojna(1683-1699)[54]

[54] Иван Иванић, Македонија и Македонци, Нови Сад 1910, str. 287.

Za razlika od osvojuvačkite pretenzii na Rusija, Habsburškata monarhija vo prvo vreme vo ovoj del od Osmanskoto carstvo ne pokažuvala takvi nameri,tuku se grižela za zasiluvanje na svoeto ekonomsko i kulturno vlijanie vo navedeniot del na Carstvoto.

So angažiranjeto na avstriskiot pretstavnik vo Carigrad,Ötingen, vo 1709 godina povtorno im bilo odobreno na katoličkite misioneri kako propovednici da krstosuvaat po Osmanskoto carstvo.Ovie misioneri-propovecnidi koišto poteknuvaat od slovenskite zemji i kako takvi zboruvaale slovenski jazici, prvin se upatuvale vo Bosna i vo delot na Hrvatska pod osmanliite. Eden od poznatite centri kade što se potgotvuvale katolički misioneri za širenje na katolicizmot na Balkanskiot Poluostrov, a naedno i vo Makedonija, so cel propagiranje na avstriskoto vlijanie, bila i katoličkata episkopija vo Đakovo, Hrvatska.Potpomognata od razni verki i državnikrugovi na Avstrija i Francija, po Krimskata vojna, katoličkata propaganda ne samo što se širi i vo Makedonija, tuku so formiranjeto na Katoličkata unija vo 1857 godina vo nekoi makedonski gradovi bile formirani i misionerski centri. Katolički misionerski centar vo Bitola bil formiran vo 1859 godina.Po Francusko-pruskata vojna, po proglasuvanjeto na Francija za republika,vo unijatskoto dviženje vo Makedonija se zajaknuva poveće vlijanieto na Avstro-ungarija. Po toj povod,preku navedenoto dviženje,vlijanieto na ovie zemji naedno se širi i vo Bitolskiot kraj.[55]

Vo XVIII vek i poto, pokraj verskata propaganda za širenje na katolicizmot, i avstriskite stopanstvenici sé poveće se zainteresirani i za širenje na ekonomskoto vlijanie na spomenatite kraišta na Osmanskoto carstvo. Vo toa vreme avstriskite trgovci pokraj vo drugite delovi na Rumelija, se angažiraat sé poveće za širenje na svoite trgovski vrski i so

55 Pol Hevri, Türkiye nasil paydasildi, Dersaadet (Istanbul), 1329 h (1911), str.6,7; Victor Derard, Pro Macedonija, Paris 1904, str.31

trgovskite centri vo Makedonija. Toa osobeno vo golema mera se čuvstvuvalo vo XIX vek, koga avstriskite stopanski krugovi se zainteresirani poveќe za plasiranje na svoite industriski proizvodi vo istočnite i jučnite kraišta na Balkanskiot Poluostrov. Pokraj toa što vo ovie oblasti spomenatite krugovi naoѓale na mnogubrojni nezasitni pazari za plasiranje na svoi industriski stoki tie stremele od istite kraišta da dobivaat razni sirovini pod povolni uslovi.

Zaradi svoite interesi što gi imale, so cel širenje na svoeto vlijanie na Istok, bilo toa političko, ekonomsko, kulturno itn., avstriskite krugovi rano se zainteresirani za povrzuvanje na centrite na Habsburškata monarhija so oblastite vo Rumelija i preku podobri soobraќajni linii. Toa ja pottiknalo Avstrija vo XIX vek da se interesira za povrzuvanje na ovie krugovi i preku železnički linii, a sotoa naedno i vo kraištata na Rumelija da se izgradi železnička linija. Pokraj drugite oblasti na Rumelija toa bil slučaj i so poznatite centri vo Makedonija, kako na pr. Solun, Bitola itn. Avstriskite interesi vo toa vreme gi zafaќale kraištata na obete strani na tekot na Vardar, koišto prodolžuvale kon jug vo pravec na Bitola, Solun i Serez.[56]

Trgnuvajќi od navedenite interesi, vo ovie oblasti na Carstvoto, Avstrija rano otvori i svoi diplomatski pretstavništva. Pokraj drugi mesta, takvi pretstavništva Avstrija otvorila i vo pogolemite centri na Makedonija, a po toj povod i vo Bitola, zaradi poveќekratnata važnost na ova mesto. Spored podatocite najdeni vo sidžilite na bitolskite kadii od XIX vek, prvoto diplomatsko pretstavništvo na Avstrija vo Bitola bilo otvoreno vo 1851 godina.[57]

---

56 Sarl Valei, Andolinen Istikbali ve Akdeniz meselesi, Dersaadet (Istanbul), 1329 h. (1911) str. 78-83

57 Sidžili na bitolskite kadii, sidžil br.113 list.7/3, br.117 list 25/2.

Za prv avstriski vicekonzul vo Bitola bil imenuvan Frederik Ves-
termajer.[58]

b. Francuskoto vlijanie i katoličkata propaganda

Francuskoto vlijanie vo Osmanskoto carstvo, a naedno i vo Makedonija, rano se pojavuva. Taa datira ušte od XVI vek i započ nalo da se širi so katoličkata propaganda.

Kako olesnenie za širenjeto na katolicizmot meǵu pravosla noto hristijansko naselenie vo Osmanskoto carstvo, a naedno i vo Bitolskiot kraj, pokraj drugo, bilo i neprijatelskoto odnesuvanj i asimilatorskata politika na grčkite crkovni krugovi na čelo so Carigradskata patrijaršija kon negrčkite pravoslavni hristijani vo navedenite mesta niz eden dolg period na osmanskoto vladeenje. Tie prilki mnogu jasno gi osvetluvaat i vo odnosniot region zbo vite na srpskiot diplomat i pisatel od toa vreme Ivan Ivaniḱ, ko pokraj drugoto, pišuval:

> "Narodot sakal da se oslobodi od grčkata hierarhija.... Narodot bil sit od grčkite vladic i popovi.... a i inaku tie bile pološi tirani i krvopijci od Turcite...."[60]

So cel pritisnuvanje i zamenuvanje na Carigradskata patr jaršija so edna druga, rakovodena od eden slovenski katolički p rijarh, koj ḱe pridonese da se obedinat i site hristijani od Is pod katolicizmot, Papstvoto so vreme gi imala zadolžen službenite krugovi na Francija. Francuskite službeni krugovi od na bile po toj povod angažirani vo sozdavanjeto na popovolni us vi za širenje na katolicizmot, pokraj vo drugite oblasti na Osm skoto carstvo, i vo Bitolskiot kraj. Odnosnite francuski krugov

58 Ibidem, sidžil br. 117 list 25/2.

59 Victor Berard, Le Macedoine, Paris 1897, str. 31; Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 224, 225; Иван Иванић, c.d., str. 281.

60 Иван Иванић, c.d., str. 280.

kako što e navedeno i pogore, so širenjeto na katolicizmot naedno vo navedenite kraišta širele i stopanskite, kulturnite, političkite i drugi vlijanija na Francija. Širenjeto na razni vlijanija vo Osmanskoto carstvo im otvaralo vrata na tie francuski krugovi da stekmuvaat raznovidni interesi i vo Bitolsko. Toa go imal sogledano i francuskiot pratenik Villenev ušte vo prvata polovina na XVIII vek, koj, pokraj drugoto, pišuval:

"Turcija da se gleda kako najceneta francuska kolonija...."[61]

Osobeno mnogu popovolni priliki da dejstvuva vo toj pravec i se ukažale na Francija so Pariskiot miroven dogovor po Krimskata vojna. Togaš, so sozdavanjeto na popovolni uslovi za poinkenzivno širenje na svoeto vlijanie i iskoristuvajki ja istovremeno teškata položba na hristijanskoto naselenie vo odnosniot period vo Osmanskoto carstvo, spomnatite francuski krugovi go iskoristuvaat svoj avtoritet što go uživale pri Visokata porta za da se širi i katolicizmot srede pravoslavnoto hristijansko naselenie vo Carstvoto.

Rgnuvajki od spomenatite celi i iskoristuvajki go svojot prestiž vo Osmanskoto carstvo, po Krimskata vojna Francija izdejstvula i uspeala vo toa, vo prestolninata na Carstvoto, vo Carigrad, da se formira Katolička unija, kojašto vo 1858 godina bila i službeno odobrena i priznaena i od strana na nadležnite osmanskiix organi. Istovremeno, po Krimskata vojna, vo 1857 godina, od strana na spomnatite francuski propagandistički krugovi vo poposnatite centri na Carstvoto - Carigrad, Solun i Bitola - se formiraat i katolički misii na lazaristite.

So formiranjeto na Katoličkata unija vo Carigrad, pri nea istovremeno bil formiran i eden kolegium, kade što bile vklučeni

61 Йордан Йорданов, История на българската търговия до освобождението, София 1938, стр. 260.

i nekoi makedonski prvenci, so cel potgotvuvanje kadri za propagiranje i širenje na katolicizmot, kako vo drugite oblasti na Osmanskoto carstvo taka i vo Makedonija.[62]

Za da se oddaleču va pravoslavnoto hristijansko naselenie od grčkata Carigradska patrijaršija i za da se prikluči kon rimokatoličkata crkva, Papstvoto vo ova vreme, pokraj finansiskata, diplomatskata i druga raznovidna pomoš na Francija, potgotvuvaše i praćaše poveće misioneri od redovite na lazaristite ne samo vo oddelni kraišta na Evropska Turcija tuku i vo Makedonija.

Eden od važnite centri na unijatskoto dviženje za širenje na katolicizmot vo Makedonija, pokraj postojnite vo Solun, Kukuš, Strumica i dr., vo toa vreme bila i Bitola. Vo Bitola lazaristi s pojavile vo 1850 godina. Od napred navedenite pričini, spomnatite krugovi na Francija vo 1857 godina tuka formiraat misija na lazaristite. Imajki ja predvid mnogukratnata važnost na Bitola vo toj period, označenite zainteresirani krugovi ja pottiknuvaat i ja pomagaat i akcijata za formiranje na razni institucii so cel širenje na unijatstvoto. Zaradi golemata uloga što ja vršele prosvetnite institucii po toj pravec vrz širenjeto na katolicizmot sredе mesnoto pravoslavno naselenie, Francija pomagala i vo Bitola da se otvaraat katolički učilišta, pansioni, biblioteki, crkvi, tie da se izdržuvaat, snabdevaat so razni potrebni učilišni i drugi materijali, knigi, vesnici, kadri i sl. Toa navedenite krugovi go pravele za da se širi odnosnata učilišna mreža i da se formiraat crkovno-učilišni opštini i dr. Vo toa vreme eden od najpoznatite misioneri na unijatskoto dviženje od redot na lazaristite vo Bitola bil lazaristot Faverijal.[63]

62 Иван Иванић, c.d., str. 288, 300.

63 Victor Berard, c.d., str. 31, 237; Никола Скрјабин, c.d., str. 28; Иван Иванић, c.d., str. 287, 288.

Francuskite finansiski, kulturni, politički i drugi krugovi preku forsiranjeto na unijatskoto dviženje, formiranjeto na razni kulturno-prosvetni institucii i sl. vo Bitola, pokraj širenjeto na katolicizmot i francuskoto vlijanie, se stremea i kon otstranuvanje na drugite vlijanija vo ovoj region, a osobeno vlijanieto na Rusija.

Vo toa vreme misionerite lazaristi sè poveќe se stremele unijatskoto dviženje, odnosno katolicizmot da go širat i meѓu vlaškoto naselenie vo Bitola. Spomnatite misioneri, pokraj vo drugite mesta, sè počesto gi posetuvale i vlaškite sredini vo Bitola, so cel propagiranje na katolicizmot, kako i francusko vlijanie i kaj bitolskite Vlasi. Vo toa vreme misionerite lazaristi, spored upatstvata na nivnite misii ili crkovno-učilišni opštini, kolegiumi i sl., odnosno rakovodni ličnosti na ovie institucii, dosta kontaktirale vo Bitola so vlaški prvenci, vlijatelni lica, kako i so poznatite ličnosti na romanskata propaganda vo ovoj region, so cel ubeduvanje deka Vlasite kako narodnost od romansko poteklo, treba da se solidariziraat i da prifatat katolicizmot. Po toj povod, Vlasite trebalo da go pomagaat unijatskoto dviženje vo Bitola i okolinata.[64]

Imajќi ja predvid ekonomskata važnost, strategiskata položba i drugo na Bitola vo toa vreme, kako važen centar na Evropska Turcija, Francija rano se rešava tuka da otvori svoe diplomatsko pretstavništvo. Svoeto diplomatsko pretstavništvo vo Bitola Francija otvorila vo 1854 godina, vo rang na vicekonzulat, a pred toa Bitolakata oblast i kon nea priklučenite okolii bile vklučeni vo sferata na Francuskiot konzulat vo Solun, što postoel od porano. Prviot Francuski vicekonzulat vo Bitola postoel kratko vreme, do 1859 godina, taka što potoa povtorno Bitolskiot region bil vklu-

64 Victor Berard, c.d., str. 237; Иван Иванић, c.d., str. 295.

ben kon Francuskiot konzulat vo Solun.[65] Za prv vicekonzul na Francija vo Bitola vo 1854 godina bil imenuvan Beleg de Biga.[66]

Po 1870 godina, po proglasuvanjeto na Francija za republika nejzinoto vlijanie vo unijatskoto dviženje vo Bitola započnala da slabee. Potoa, na nejzina smetka, vo spomnatoto dviženje se zasiluva vlijanieto na Avstro-Ungarija.[67]

Osmanskite službeni krugovi kon katoličkata propaganda, kako vo drugi mesta taka i vo Bitola, se odnesuvale na tolerantен način. Takov odnos kon ova i kon drugi slični dviženja, kako što bile protestantskoto i dr., nadležnite osmanski krugovi go zasemale so cel da se sozdade razdor meǵu počinetoto hristijansko naselenie, hristijanskite narodnosti kako vo drugi mesta na Carstvoto taka i vo Bitolskiot kraj da se oddaleča od nacionalnoosloboditelno dviženje, i na taj način da možat polesno da vladeat.[68]

Meǵutoa, od site raspoloživi izvori može da se konstatira deka spomnatite usilbi i potfati storeni za širenjeto na katolicizmot vo toa vreme, što se odnesuvalo do Bitola i okolinata, katoličkoto ili unijatskoto dviženje ne zafatilo jaki koreni i ne se širilo vo golemi razmeri meǵu pravoslavnoto hristijansko naselenie kako vo gradot taka i vo bitolskite sela.[69]

v. Angliskoto vlijanie

Mnogustranata zaostanatost na Osmanskoto carstvo i mnogute sprotivnosti što bile prisatni im ovozmožile na razvienite evropski državi, odnosno na ekspanzionističkite krugovi na tie zemji, da se mešaat vo vnatrešnite raboti i da go širat sè poveḱe svoeto

65 Н. Сотировски, Еден непознат извештај за Битолскиот пашалук од 1856 година, "Историја", ССДИ на СРМ, бр. 1, Скопје 1968, стр. 288

66 Ibidem.

67 Иван Иванић, с.о., стр. 288.

68 Ibidem, str. 290.

69 Ibidem, str. 287.

vlijanie vo Carstvoto. Pokraj drugite zemji, i Anglija vo odnosniot period gi iskoristila sozdadenite povolni za nea priliki za širenje na svoeto vlijanie vo Osmanskoto carstvo.

Za razlika od nekoi zemji, koišto se zazemale za urivanje i rasparčuvanje na Osmanskoto carstvo, kako što bile Rusija, Avstrija i dr., so cel prisvojuvanje na nejzinite teritorii, Anglija bila za zadržuvanje na Carstvoto. Osobeno po Krimskata vojna, pottiknati od novite interesi i od javnoto mislenje vo Anglija, angliskite finansiski krugovi, diplomatski, kulturno-prosvetni i dr. otvoreno stanale protiv ruskata prevlast i prisvojuvanje na spomnatoto carstvo od strana na Rusija. Po toj povod Engels pišuva:

> "Jasno se uviduva deka rasparčuvanjeto pod segašnite okolnosti mora da gi dovede Rusite vo Carigrad i deka toa bi bilo golema nesreka za Anglija; deka toa bi zagrozilo svetskiot mir, bi ja uništilo crnomorskata trgovija i bi baralo novo jaknenje na britanskite bazi i flota vo Sredozemjeto... Ne e li rasparčuvanjeto na Turcija zlostor ednakov na zlostorot na raspagánjeto na Polska...."[70]

So cel čuvanje na svcite interesi vo Osmanskoto carstvo, steknatite privilegii vo Carstvoto, osobeno po Krimskata vojna, Anglija se trudela ne samo da se sočuva toa carstvo, tuku i da se otstranat drugite stranski vlijanija ottuka, kakvi što bile tie na Rusija, Avstrija, Germanija i dr. Vo vtorata polovina na XIX vek Anglija sè poveke se interesira i za širenje na svoeto vlijanie i vo evropskiot del na Carstvoto, a naedno i vo Makedonija. Pokraj ekonomskata, Anglija bila zainteresirana i za strategiskata važnost na Makedonija, bidejki od edna strana, preku Egejskoto More minuvaat patišta kon crnomorskite centri, a, od druga strana, i preku patištata na spomnatoto more taa se streme da ja sprečuva Rusija da se probie vo Sredozemnoto More, za da ne gi zagrozuvaat Rusite angliskite interesi vo sredozemjeto.[71]

70 Karl Marx - Friedrich Engels, c.d., str. 20.

So reformite što se vršele vo Osmanskoto carstvo, osobeno po objavuvanjeto na Gilhanskiot Hatišerif, Bitola se zdobila so povolni uslovi brgu i poveќekratno da se razvie. So imenuvanjeto na Bitola kako voen i administrativen centar na Evropska Turcija, i so samoto izdignuvanje ekonomsko, političko, kulturno-prosvetno i dr., togaš ova mesto go privlekuva vnimanieto i na stopanskite i drugi krugovi na Anglija.[72]

Spored postojnite izvori, kako što se sidžilite na bitolskite kadii i dr., anglija pokažuva pogolem interes za širenje na svoeto ekonomsko, političko, kulturno-prosvetno i drugo vlijanie vo Bitola i okolinata od polovina na XIX vek. Osobeno po Krimskata vojna, pokraj Francija, i Anglija ja iskoristva svojata privilegirana položba za da može da go širi svoeto mnogustrano vlijanie, pokraj drugite kraevi na Carstvoto - i vo Bitolskiot kraj.[73]

Novosozdadenite priliki po Krimskata vojna, koišto uslovuvale mnogukratniot i brz razvitok na Bitola i okolinata, poveќe go zainteresirale raznite britanski krugovi za ovoj kraj. Vo toa vreme, pokraj ekonomski i diplomatski pretstavnici na Anglija, Bitolskiot kraj go posetuvaat i razni angliski misioneri, so cel širenje na anglisko vlijanie vo ova mesto. Odnosnite krugovi na Anglija svoeto vlijanie ja širele preku protestantski misioneri.[74]

So cel širenje na svoeto ekonomsko, političko i kulturno-prosvetno vlijanie i vo Bitolskiot kraj, Anglija rešila i vo Bitola da otvori svoj konzulat.[75] No, za vremeto koga bil otvoren spomnatiot konzulat, kako i za toa koj bil prvoimenuvaniot konzul, po-

72 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 90 list 26/b-1 str. 24, sidžil br. 100 list 86/VI str. 56.

73 Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 245-252.

74 Victor Berard, c.d., str. 237, 238; Иван Иванић, c.d., str. 306, 307, 308.

75 Британските документи за историјата на македонскиот народ, Том III (1848-1856), под редакција на Христо Андонов-Полјански, Архив на Македонија, Скопје 1982, стр. 113, 131, 132.

datocite dobieni od konzularnite izvori ne se složuvaat. Spored sidžilite na bitolskite kadii, Angliskiot konzulat vo Bitola bil otvoren vo 1852 godina i za prv konzul bil imenuvan odstrana na angliskata vlada August Ungarof.[76] Vo nekoi pak podatoci na angliski izvori stoi deka Angliskiot konzulat vo navedenoto mesto bil otvoren vo 1851 godina i deka za prv konzul bil imenuvan od strana na angliskata vlada Dž. A. Longvort.[77]

g. Ruskoto vlijanie

Rusija svoite pretenzii za osvojuvanje na teritorii od Osmanskoto carstvo gi najavuva uštе vo XVII vek, osobeno vo vremeto na vladeenjeto na carot Petar Veliki, koišto prodolžuvaat niz celiot period na postoenjeto na Ruskoto carstvo.

Carot Peter Veliki se stremel, pokraj širenjeto na kopno, Rusija da prisvoji i krajbrežni oblasti, so cel da stane i pomorska sila. Po toj povod, navedenite ruski planovi predviduvale Rusija da izleze i na Crno More, a vo dogledna idnina - i na Egejsko More.[78] Zatoa ruskite ekspanzionistički krugovi rano započnale da gi proučuvaat prilikite vo Osmanskoto carstvo, dodeka drugite evropski državi i SAD vo toj odnos kopkale na mesto.[79]

Ruskite osvojuvački pretenzii kon Osmanskoto carstvo se protegale vo dve nasoki, i toa ednata nasoka se protegala kon aziskite, a drugata kon evropskite teritorii na Carstvoto.[80] Zatoa ruskite ekspanzionistički, panslavistički, ekonomski i drugi krugovi započnale da upatuvaat vo Osmanskoto carstvo , a naedno i vo Makedonija razni ruski agenti. Tie agenti, dvižejki se meǵu hristijanskoto naselenie, a osobeno meǵu slovenskoto, ja širela idejata deka pravoslavniot ruski car e glava i priroden zaštitnik,

76 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 114 list 15/5 i list 15/4.

77 Христо Андонов-Полјански, Кон историјатот на трговијата на Битола и Битолско во 1856 год., "Гласник" на ИНИ бр. 1, Скопје 1962, стр. 138, 139.

kako i konečen osloboditel na porobenite slovenski narodi i na podjarmenata istočna crkva. Pottiknato od tie krugovi, del od pra voslavnoto sveštenstvo meǵu Južnite Sloveni, vo toa vreme neupate no, započnalo da gi pottiknuva slovenskoto naselenie vo Balkanski ot Poluostrov na vostanie, stremejḱi isttovremeno da uvažuva i da sozdava pretstava deka svemoḱniot ruski car eden den ḱe gi oslobo di i ḱe gi obedini site slovenski narodi, sozdavajḱi od niv vlade ačka rasa vo Evropa. Meǵutoa, tie krugovi so toa svoevremeno se stremele ne da gi oslobodat hristijanskite, a posebno slovenskite narodi, od ropstvoto na Osmanliite, tuku da gi prisvojat teritori ite na Osmanskoto carstvo i da gi proteraat Turcite osmanlii preḱ Bosfor, postavuvajḱi gi zaedno i pravoslavnite crkvi vo Carigrad pod ruskata crkovna vlast. Tie ruski krugovi se stremele na mina-rinjata na Sveta Sofija vo Carigrad da go postavat krstot na Svet Andreja. Vo vrska so toa Engels pišuva:

> "Na Južnite Sloveni pak im ukažuvaa na istiot imperator kako na svemoḱen car koj porano ili po-docna ḱe gi oslobodi site granki na ovaa golema slovens-ka rasa pod eden skiptar i od niv ḱe sozdade vladeačka r rasa vo Evropa. Pravoslavnoto sveštenstvo nabrgu se pre-tvori vo široka mreža zaverenici koišto gi širila ovie idei. Srpskoto vostanie od 1804 i grčkoto od 1821 god. bea pomalku ili poveḱe direktno pottiknati od ruskoto zlato i ruskoto vlijanie; kade da bilo nekoj tureski paša da podignalo buntovno zname protiv centralnata vlast, tamu ne nedostasuvaat ruski intrigi, niti ruski pari.... samata taa turska vlada... bila prinudena da ì se prepu-šti na ruskata nemilost... kojašto otvoreno izrazuva čv-rsta rešenost da gi protera site Turci preku Bosfor i da gò postavi krstot na Sveti Andreja na minarinjata na Aja Sofija....."[81]

78 Sarl Valei, c.d., str. 84.
79 Karl Marx - Friedrich Engels, c.d., str. 18.
80 Sarl Valei, c.d., str. 89.
81 Karl Marx - Friedrich Engels, c.d., str. 19.

Ruskite ekspanzionistički krugovi, dodeka od edna strana se site sredstva nastojuvale da go likvidiraat Osmanskoto carstvo, od druga strana gledale na nekoj način da go onevozmožat obnovuvanjeto na Vizantiskoto carstvo pod Grcite. Za da ne bi im sprečuvale evropskite krugovi na Rusija vo spomnatite planovi i akcii, ruskata diplomatija vo Evropa vo odnosniot period po povod na Istočnoto prašanje vodela perfidna politika, so cel da gi zaspiva evropskite diplomatski centri. Zaradi toa, Rusija bila i protiv reformite vo Osmanskoto carstvo.[82]

Ruskite pretenzii vo Evropska Turcija se protegale i vrz Makedonija. Interesot na Rusija za Makedonija se javuva po Krimskata vojna, koga navedenite ruski krugovi pravele napori za vraćanje na izgubenite pozicii meǵu hristijanskoto naselenie vo evropskiot del na Carstvoto. Za spomnatite krugovi na Rusija Makedonija bila važna kako od strategiska taka i od ekonomska gledna točka. Takvata važnost tie krugovi ja gledale vo toa što Makedonija kako oblast vo Egejskoto krajbrežie pretstavuva most za Rusija preku koj može da izleze na Sredozemno More.[83] Za taa cel, ruskite službeni krugovi vo toa vreme, pokraj vo drugi oblasti na Balkanskiot Poluostrov, i vo Makedonija ispraćaat razni lica so namera za proučuvanje na stopanskite, kulturnite i drugi priliki i vo makedonskite kraišta. Toa tie krugovi pravele preku kontaktiranje so mesnoto naselenie. Veḱe vo 1857 godina ruskata vlada, pokraj vo drugi oblasti na Evropska Turcija, rešava i vo Bitola da otvori svoe diplomatsko pretstavništvo.[84]

82 Crd. Prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 188; Karl Marx - Friedrich Engels, c.d., str. 137, 273.

83 Karl Marx - Friedrich Engels, c.d., str. 13.

84 Ирина Г. Сенкевич, М.А. Хитрово - прв руски конзул во Битолскиот крај (1861-1864), "Гласник" на ИНИ, бр. 1, Скопје 1967, str. 117.

Imajќi predvid deka vo odnosniot period Bitola pretstavuvala poveќekraten mošne važen centar za evropskiot del na Osmanskoto carstvo, vo dekemvri 1860 godina Krimskiot departman na Ministerstvoto na nadvorešni raboti na Rusija donel rešenie za otvoranje na ruski konzulat i vo ova mesto. Po navedenoto rešenie, vo početokot na 1861 godina vo Bitola bilo otvoreno rusko diplomatsko pretstavništvo vo rang na konzulat. Za prv konzul bil naznačen Mihailo Aleksandrović Hitrovo. Dotogaš Bitolskata oblast so okolite što bile pripoeni kon nea bila vklučena vo sferata na aktivnosta na ruskiot konzul vo Solun, koj postoel od 40^tite godini na XIX vek.

Vo prviot period od postoenjeto na Ruskiot konzulat vo Bitola pokraj konzulot M.A. Hitrovo, vo širenjeto na rusko vlijanie vo Bitolskiot region se istaknuva i sekretarot na spomnatiot konzul E. Timaev, koj edno vreme bil i negov zamenik. Ovie ruski diplomatski pretstavnici, pokraj širenjeto na rusko vlijanie vo Bitola i okolinata meġu mesnoto naselenie, sobirale i razni podatoci za stopanskite i kulturnite priliki, demografijata, raspoloženieto na naselenieto, dejstvuvanjeto na drugite propagandi i sl. Širenjeto na rusko vlijanie, sobiranje na raznovidni podatoci i dr., ruskite diplomatski pretstavnici vo Bitola i okolinata go vršele preku doverlivi lica od Bitolskiot kraj, koišto ja posetuvala Rusija kako studenti, trgovci, rabotnici i sl., so pomoš na potkupuvanje na vlijatelni ličnosti, osmanski službeni lica, odmetnici i dr. Takvi ličnosti bile: Makedoncite - arhitektot Stojan Vezenko, popot Kosta od selo Buf, Albanecot Naum Sido[85] i dr.

Ruskite diplomatski pretstavnici vo Bitola, pokraj širenjeto na rusko vlijanie vo Bitolskiot kraj, se borele i protiv dejstvuvanjeto na drugite propagandi i vlijanija vo Bitola i okolinata, bidejќi tie propagandi štetno vlijaele vrz ruskite ekspanzionistički

85 Ibidem, str. 118, 122, 124.

celi vo ovaa oblast. Ruskite diplomatski pretstavnici vo Bitola osc beno se angažirale protiv katoličkata propaganda vo svoj kraj. Vo toa poveće se istaknale ruskiot konzul M.A. Hitrovo, N. Timaev i d koišto vodele bespostedna borba protiv unijatskoto dviženje vo Bi-
86
tolskiot region.

d. Grčkata propaganda

So raspaganjeto na Vizantiskoto carstvo, a naedno i so potpa ganjeto na Carigrad pod Turcite osmanlii, osmanliite ne ja ukinale dejnosta na Carigradskata patrijaršija, rakovodena pretežno od grč crkovni i drugi visokodostojnici, naredeni fanarioti.+ Pokraj toa, v 1455 godina Fatih Sultan Mehmet II, po konsultacii i molbata na pa rijarhot Genadios, izdal ferman, vrz osnova na koj se odobruvalo i naedno se priznavalo, pokraj turskiot, i grčkiot, kako vtor jazik, da može da se upotrebuva vo izveni priliki. Upotrebata na grčkiot jazik se odnesuvala osobeno za Rumelija ili Evropska Turcija, a naedno i za Makedonija, kade što razni ukazi, naredbi i sl. što se pišuvalo i čitalo, odnosno se objavuvalo za hristijanskoto naselenie, bile pišuvani, pokraj na turski, i na grčki jazik.
87

Po zazemanjeto na vizantiskite terotorii, osmanliite vo tie mesta ne gi zatvorile nemuslimanskite bogomoli, tuku im ostavile na nemuslimanski sveštenici i ponatamu da gi upravuvaat i da održuvaat propovedi. Osmanskite službeni krugovi im izlegle vo presret na nemuslimanskite konfesii vo Carstvoto - od poveće pričini. Toa posebno napravile za da se ne pottikne otporot na potčinetite narodi protiv osmanskata vlast, da se počituvaat obvrskite vo

86 Иван Иванић, c.d., str. 296.

+ Fanarioti se vikale Grcite naseleni vo carigradskiot kvart "Fanari". Tie pretstavuvale bogati semejstva i dospevale do visoki ekonomski, državni, crkovni i drugi pozicii.

87 Mufassal Osmanli Tarihi, Istanbul 1957, str. 465; Иван Иванић, c.d., str. 370, 371.

odnos na davačkite na nemuslimanskoto naselenie i dr. Osmanskite vlastodršci pokažuvale toleranten odnos vo izvesna mera kon potčinetoto naselenie i nemu im priznavale izvesni prava i zaradi potrebnata pomoš na državata od strana na tie narodnosti vo slučaj na vojna, za održuvanje na red i mir i dr. Što se odnesuva do grčkiot jazik, nadležnite osmanski krugovi vo navedenite oblasti, natamošnoto negovo upotrebuvanje go ostavile, pokraj turskiot, zaradi odredeni slučai. Grčkiot jazik i grčkoto pismo vo tie kraišta se upotrebuvale kako vo crkovnata liturgija i crkovnite ustanovi na pravoslavnite crkvi taka i vo državnite institucii vo navedenite kraišta do osvojuvanjeto na tie mesta od osmanliite.

Vo toa vreme, kako i porano, grčkite visokodostojnici, crkovnite ličnosti vo služba na Carigradskata patrijaršija i lica od uglednite grčki semejstva, uživajći golema doverba pri Visokata porta, zazemala visoki pozicii vo diplomatskite, finansiskite i drugi službi vo Osmanskoto carstvo. Na toj način, tie od sozdadenite povolni priliki dobivaa možnost, pokraj drugoto, i da dejstvuvaat vo širenjeto na grčka propaganda, i toa ne samo meģu pravoslavnoto naselenie vo Carstvoto, tuku i nadvor od nego, osobeno vo zapadnoevropskite zemji i SAD. So dobivanjeto na avtohomija, od 1821 godina i natamu, pokraj grčkoto sveštenstvo, koe vo golema mera imalo predimstvo i golemo vlijanie vo pravoslavnite crkvi i vo odredeni oblasti vo Carstvoto, i grčkite službeni krugovi se angažiraat, kako vo nekoi drugi mesta taka i vo Makedonija, na razni načini i so raznovidni sredstva vo širenjeto na grčkata propaganda. Navedenite grčki krugovi posebno bile plašeni od nacionalnoto buđenje na negrčkite narodnosti vo Evropska Turcija. Vo centrite na ovoj del na Carstvoto, a naedno i vo Makedonija, grčkite ekspanzionistički krugovi vo toa vreme formiraat silogosi za organiziranje na razni akcii i za sprečuvanje na nacionalnoto dviženje na potčinetite negrčki narodnosti vo navedenite kraišta na Carstvoto.

Kako što e i napred navedeno, grčkata propaganda naoǵala pogoden teren za širenje i vo centrite na nekoi zapadnoevropski zemji i SAD. Vo toa vreme izvesni ekonomski, kulturni i drugi krugovi na tie zemji, zaneseni od raznovidnite soznanija za starite mitski raskazi, legendi i sl. od arheološki iskopini vršeni na Balkanskiot Poluostrov i Istočniot Mediteran, bile skloni da ja prifatat taa propaganda, i da ja pomagaat vo širenjeto na grčkoto vlijanie. Meǵutoa, so samoto pomaganje za širenjeto na grčkoto vlijanie i na borbata na Grcite za oslobodduvanje od osmanskoto ropstvo, tie krugovi so takov način na pomaganje negativno vlijaele vrz nacionalnoto dviženje na negrčkite narodnosti vo nekoi oblasti na Osmanskoto carstvo, a na toj način i vo Makedonija. Grčkite krugovi pothraneti od megaloideјata, se borele za spredavanje na borbata na tie narodnosti za emancipacija i bile za nivno helenizиranje.[89] Po toj povod, Engels pišuva:

> "No, za diplomatskite neznajkovci (Engels misli za evropskata diplomatija - A.V.) kako seto toa da ne postoi, pa tvrdoglavo se držat za tradicijata, što nastana so čitanjeto na istočnički bajki i se dopolnuva isto taka so fantastični soopštenija kojašto na svetot im gi dava najkorumpiranata banda grčki koristolupci što nekogaš postoela...."[90]

Bitola so okolinata bila od popoznatite centri, kade što grčkata propaganda vo odnosniot period, vo početokot, imala viden uspeh. Vo toa vreme grčkite ekspanzionistički krugovi koišto se stremele kon asimiliranje na mesnoto hristijansko naselenie i na Bitolskiot kraj, svoeto vlijanie posebno go imale nasočeno kon e-

88 Mufassal Osmanli Tarihi, Istanbul 1957, str. 465, 466; Ali Vishko, Propaganda megalogreke kundër rilidjes shqiptare dhe lufta e rilindasve me të, "Përparimi" (mesečno spisanie za nauku...), nr. 8, Prishtinë 1972, str. 696, 697; Иван Иванић, с.д., стр. 370, 371, 385-389.

89 Karl Marx - Friedrich Engels, c.d., str. 19; Ali Vishko, c.d., str. 697; Иван Иванић, с.д., стр. 370, 371.

den del na vlaškoto, makedonskoto i pravoslavnoto albansko naselenie, posebno na bogatiot del na naselenieto. Ovoj del na navedenoto naselenie vo toa vreme se pridružila kon Patrijaršijata i se povrzala so grčkata propaganda. Takvi bile pretstavnicite na mesnata buržoazija - trgovcite, lihvarite, bogatite zanaetčii i sl., koišto se priključile kon Patrijaršijata so cel dobivanje zaštita i pomoš od Carigradskata patrijaršija i od grčkite vlijatelni krugovi, koišto uživale viden ugled i imale svoi luge vo visokite državni institucii vo Carstvoto. Znaejki deka preku kulturno-prosvetnite, zdravstvenite i drugi slični institucii navedenite grčki krugovi najdobro možat da go širat svoeto vlijanie, pokraj drugi mesta, i vo Bitola i okolinata za eden kratok period podignale poveče takvi ustanovi. Za kratko vreme vo Bitola i okolinata bile otvoreni poveče osnovni i sredni učilišta za maški i ženski deca, biblioteki, edna bolnica, Grčka mitropolija, bil izgraden eden grčki kvart so ubavi kuki i dr. Zaradi koordiniranje za širenjeto na grcizmot vo Bitola i okolinata, vo gradot bila formirana i grčka crkovno-učilišna opština, kade što učestvuvale crkovni i drugi lica od redovite na grčkoto građanstvo i pogrčeni ličnosti od drugite narodnosti. Mnogu golema uloga vo širenjeto na grčkoto vlijanie vo Bitola i nadvor od noa igrala Bitolskata grčka mitropolija, kojašto zaedno so grčkiot konzulat vo ovoj grad, bile stožer za grčkata propaganda i voopšto za grcizmot vo eden del na Makedonija i Albanija.[91]

Razni grčki crkovni, finansiski, kulturni i drugi ekspanzionistički krugovi, imajki gi predvid strategiskata, ekonomskata, kulturnata, političkata i druga važnost na Bitola, so cel širenjeto na grcizmot vo ovoj kraj, otvoranjeto na grčki učilišta i razni drugi

90 Karl Marx - Friedrich Engels, c.d., str. 19.

91 Victor Berard, c.d., str. 231; Иван Иванић, с.д., стр. 395.

institucii, prisvojuvanje na pravoslavnite crkvi i sl., obezbeduvale i trošele golemi parični sredstva, što gi dobivale od grčkata vlada i od razni grčki krugovi vo Grcija i vo zapadnoevropskite zemji. Navedenite grčki krugovi na čelo so grčkata crkva vo svojata dejnost go sledele načeloto narečeno "Cuius religio eius natio", koešto se stremelo pod edna pravoslavna religija zatečenite pravpslavni narodi da gi pretvori vo edna nacija t.e. grčka.[92]

So cel heleniziranje na drugite pravoslavni negrčki narodnosti i vo Bitolskiot region, navedenite grčki krugovi pritiv nacionalnoto dviženje na tie narodnosti i vo ovoj kraj vo toa vreme se angažirale na razni načini, upotrebuvajki raznovidni sredstva. Dejcite na nacionalnoto dviženje na tie narodnosti bile goneti, likvidirani, klevetени, anatemisani i imenuvani so razni odvratni iminja, kako na pr. masoni, dejci na Moamonot (Šavolot) i dr., koišto božem go okrivotvoruvale hristijanskoto predanje pišuvano vo Evangelieto. Razni grčki agenti koišto vo toa vreme šetale i vo Bitolskiot kraj, denuncirajki ja nivnata dejnost, klevetajki gi niv i sl., gi gonele spomnatite dejci, i preku osmanskite organi na vlasta. Grčkite ekspanzionistički krugovi kako krajna cel vo svojata dejnost ja imale, osobeno, obnovuvanjeto na Vizantiskoto carstvo pod vladeenje na Grcite.

So pojavuvanjeto na drugi propagandi vo Bitolskiot region, grčkite propagandistički krugovi se angažiraat i vo sprečuvanjeto na širenjeto na drugi vlijanija i vo ova podračje. No, so jakmenjeto na tie propagandi, posebno na bugarskata, grčkoto vlijanie vo Bitolsko započnalo da slabee. So toa naedno počnale da izleguvaat na videlo i raznite lažni prikazni i izmisleni bajki na grčkite propagatori deka vo nekoi oblasti na Osmanskoto carstvo, a naedno i vo Bitolskiot kraj, živee eden narod - grčkiot - i deka drugite pravoslavni na-

92 Ali Vishko, c.d., str. 696, 697; Иван Иванић, c.d., str. 386-389.

родности се грчки племиња кои што имаат заедничко писмо, религија и
93
други заеднички елементи или особености.

Имајќи го предвид ширењето на другите влијанија во Македонија и знаејќи ја многукратната важност на Битола, грчките експанзионистички кругови, почнувајќи од 1861 година и натаму, се стремеле и преку дипломатски договори Битолскиот крај да го приклучат кон грчката сфера на влијание.
94

Заради наведената важност и улога што ја имала Битола во европскиот дел на Османското царство, Грција порано од другите земји отворила во ова место свое дипломатско претставништво.

ѓ. Српската пропаганда

Кнежевството Србија во текот на добивањето на автономија појавува интерес за ширење и кон југ. Тоа го прави со цел приклучување на голем дел на територии во тоа време што се наоѓале под Османското царство, во составот на Српската држава. Тогаш во тоа постоел стремеж кон обновување на средновековното српско царство на династијата на Немањиќите. Уште за време на првото владеење на кнезот Михаило Обреновиќ, во Српското кнежевство биле правени сериозни потфати во тој правец.

Подоцна, за време на уставобранителите под владеењето на кнезот Александар Карађорђевиќ, за оваа цел била изработена од страна на министер-претседателот на српската влада Илија Гарашанин една општа програма наречена "Начертание". Споменатата програма била изработена под влијание на една слична порана програма, односно план на полскиот кнез Адам Чартороски, со која стоел стремеж, од една страна, кон емансипација на Јужните Словени од влијанието на

93 Ali Vishko, c.d., str. 697; Иван Иванић, с.д., стр. 386-389.
94 Историја српског народа, књига V/1, Београд 1981, стр. 298, 351.

Avstrija i Rusija, a, od druga strana, bil stremežot - od oblastite na Evropska Turcija da se sozdade edna nezavisna slovenska država pod dinastijata na srpskite vladeteli. Vrz osnova na programata "Načertanie" srpskata vlada uŝte vo 1846 godina započnala da širi golemosrpskata propaganda i vo Makedonija preku crkovni lica, učiteli, trgovci, pečalbari i dr.[95]

Srpskite ekspanzionistički krugovi vo toa vreme, potpomognati i od srpskata vlada, uŝte poveŝe gi aktueliziraat svoite pretenzii i kon jug. Za vreme na vladeenjeto na knezot Mihailo Obrenoviŝ, tie pretenzii se širat i kon Makedonija. So cel ostvaruvanje na navedenite golemosrpski planovi, vo 1862 godina Ilija Garašanin imal osnovano vo Srbija "Srpski odbor". Spomnatiot odbor po osnovanjeto dobil zadača da širi srpska propaganda vo sosednite zemji na Srbija. Na čelo na toj odbor, kako pretsedatel, bil sovetnikot na srpskata vlada Lazar Arsenijeviŝ Batalaka, dodeka glavna uloga vo odborot imal pomošnikot na Ministerstvoto za vnatrešni raboti Atanasije Nikoliŝ. Potoa, zaradi navedenite celi, golemosrpskite krugovi imale formirano i štabovi za odredeni mesta, a naedno i za Makedonija, so cel potgotvuvanje na razni agenti, vooruženi lica i nivnoto prefrluvanje za dejstvuvanje i vo makedonskite kraišta itn. Zatoa vo toa vreme, pokraj vo nekoi drugi mesta na Makedonija, i vo Bitolskiot kraj bile praŝani razni agenti vo prikriena forma, kako trgovci, kulturni rabotnici i sl., so cel da gi proučuvaat prilikite, da sobiraat podatoci od raznoviden karakter, da dejstvuvaat pri organiziranjeto na otpor protiv osmanskata vlast, da rasturaat oružje i dr. Kako popoznati lica ispratени od Srbija za vakvi akcii vo toa vreme vo Makedonija bile Stefan Verkoviŝ, arhitektot Stojan I. Vezenko, srpskiot ifičir Steva

95 Victor Berard, o.d., str. 35, 38; Enciklopedija Leksikografskog Zavoda, Tom 2, Zagreb 1967, str. 492; Karl Marx - Friedrich Engelsa, o.d., str. 226; Јован М. Јовановиħ, Дужна Србија од краја 18 века до ослобођења, Београд 1941, стр. 56, 58.

Biniški i dr.[96]

Arhitektot Stojan Ivanov Vezenko, rodum od Kruševo, pokraj sorabotkata so ruskite diplomatski krugovi, sorabotuval istovremeno i so pretstavnicite na srpskata vlada, angažirani za širenje na golemosrpskata propaganda i vo Bitolskiot kraj. Vo toj period, rabotejki 25 godini kako arhitekt vo Bitola, Stojan I. Vezenko vo godinite na vladaeenjeto na knezot Mihailo Obrenoviḱ vo Srbija, po upatstvata na srpskata vlada, se angažira vo potgotvuvanjeto na vostanie i vo Bitolsko. Za taa cel, toj vo 1867 godina go posetuva i Bitolskiot kraj, kade što gi proučuva prilikite za potgotvuvanje na vooruženo vostanie, odnosno za organiziranje na dviženje protiv osmanskata vlast i vo ovoj kraj. So ista namera srpskata vlada za vreme na vladeenjeto na knezot Mihailo Obrenoviḱ angažira i drugi lica vo Bitolsko, kako što bil popot Kostadin Trifunoviḱ od bitolskoto selo Buf, koj vo tekot na potgotvuvanjeto na vostanie vo svojot kraj bil otkrien i zatvoren od osmanskite vlasti.[97]

So ista namera, isto taka, vo 1868 godina bil formiran od strana na Ministerstvoto na Srpskoto kneževstvo i eden poseben "Prosveten odbor", koj bil angažiran za otvaranje na srpski učilišta, prakanje na učiteli, razni učilišni knigi i drugi materijali vo Stara Srbija. Srpskite ekspanzionistički krugovi, potpomognati i od srpskata vlada, vo toa vreme otvoraat i srpski učilišta, prakaat učiteli, učilišni knigi, razni propagandistički materijali i sl. i vo Bitolskiot kraj. Vo spomnatiot period ustanovite pri srpskata vlada dejnosta na navedenite učilišta, kako i golemosrpskata propaganda, ja podržuvale sestrano se do 1875 godina. Za ostvaruvanje na ovie

96 Klime Džambazovski, Novi prilozi istoriji kulturno-političkih odnosa makedonskog i srpskog naroda u XIX veku, JIČ, br. 1. Beograd 1964, str. 62; Др Јован Хаџи-Васиљевић, Просветне прилике у Јужним Српским Областима у 19 веку, Београд 1928, str. 127, 392; Јован М. Јовановић, c.d., str. 125; Др Јован Хаџи-Васиљевић, Четничке акције у Старој Србији и Маћедонији, Београд 1928, str. 8.

celi, Kneževstvoto Srbija vo toa vreme odvojuva od razni svoi fondo
vi značitelni parični sredstva.[98]

Zaradi srpsko-turskite vojni vo godinite 1876-1878, golemosr
pskata propaganda, pokraj nekoi drugi mesta, i vo Bitolskiot kraj e
no vreme bila soprena. Po toj povod, togaš srpskite učilišta privre
meno bile zatvoreni, dodeka srpskite učiteli bile primorani i od o-
voj kraj da zaminat vo Srbija.[99]

Srpskata nadvorešna, a ušte poveḱe vnatrešnata politika vo
toa vreme bila podredena na srpskite pretenzii za širenje na Srbija
i vo pravec na Makedonija. Za ostvaruvanje na ovie celi, srpskata
vlada kontaktirala i so drugite balkanski državi. Posebno od 1861 go
dina i natamu srpskata vlada kontaktirala so Grcija, so koja razgove
rala za delenje na interesnite sferi i vo Makedonija, i za sklučuva-
nje sojuz. Srpskite diplomatski krugovi preku tie pregovori se stre-
mele da ja odvratat Grcija od preteranite pretenzii vo Makedonija,
nastojuvajḱi naedno i Bitolskiot kraj da go priklučat kon svojata
sfera na interesi.[100]

Meǵutoa, osvojuvačkite potfati na srpskite ekspanzioni-
stički krugovi vo odnosniot period vo oblastite na Evropska Turcija,
a naedno i vo Bitolskiot kraj, bile meta na ruskiot ekspanzionizam
vo Balkanskiot Poluostrov. Srpskite osvojuvački planovi kon jug, tre-
sirani vo programata narečena "Načertanie", bidejḱi ne odele vo pri-
log na ruskite propagandistički celi i bile prečka za širenje na
ruskoto vlijanie i vo ova podračje, ruskiot ambasador vo toa vreme
vo Carigrad pobaral od Visokata porta da izdejstvuva pri srpskata

97 Kliment Džambazovski, c.d., str. 61, 63, 64.

* Za Stara Srbija golemosrpskite krugovi vo toa vreme gi smetale Kosovo i Vardarska Makedonija ili denešnata SRM.

98 Др Јован Хаџи-Васиљевић, Просветне и политичке прилике у Јужним Српским Областима у 19 веку, Београд 1928, str. 127, 392; Јован М. Јовановић, c.d., str. 125.

99 Др Јован Хаџи-Васиљевић, c.d., str. 413; Јован М. Јовановић, c.d., str. 127.

vlada kreatorot na programata "Načertanie" - Ilija Garašanin da bid
otstranet od svojata funkcija i od vladata.[101]

e. Romanskata propaganda

Zaedno so borbata što se vodela za osloboduvanje na Romanija, nekoi romanski krugovi vo 60tite godini na XIX vek pojavuvaat inter za Vlasite vo Balkanskiot Poluostrov, odnosno vo granicite na Evrop ka Turcija ili Rumelija. Ovie Vlasi vo toa vreme se spomnuvaat so razni iminja - Vlasi, Kucovlasi, Arumuni, Aromani, Arman, Erman, Gi cari i dr. Ovoj element vo Makedonija, spored jazikot i oblekata, glavno se delela na dva glavna dela, narečeni Karaguni i Prašeloti † li Prašerioti.[102] Vo toa vreme odreden broj bogati i vlijatelni Vlasi evropskite centri, vo Egipet i na drugi mesta se zazemaat za kultur no-prosvetnata dejnost na Vlasite na Balkanskiot Poluostrov, a naed i vo Makedonija, kako i za nivno odvojuvanje od grčkata crkva i voo što od grčkoto vlijanie.[103]

Vo toa vreme i vo Rumelija se pojavuvaat odreden broj ličnos i krugovi zainteresirani za širenje na romanska propaganda meǵu Vla site i pravoslavnite Albanci i vo nekoi kraišta na Makedonija. Nave denite romanski krugovi po toj povod vo odnosniot period se stremel kon sozdavanje na edna albansko-makedonska državna avtonomna zaednica pod pokroviteljstvo ili protektorat na Romanija.[104] Zatoa okolu 1855 go na tie propagandistički krugovi vo Romanija, so centar vo Bukurešt, započnale da dejstvuvaat za širenje na romanska propaganda, pokraj

100 Историја српског народа, књига V/1, Београд 1981, str. 298.

101 Karl Marx - Friedrich Engels, c.d., str. 126.

† Karaguni se narečeni Vlasite što nosele crna obleka ili guni (kako što se vikale tie nosii na turski jazik), dodeka Prašeloti il Prašerioti se vikale tie Vlasi što poteknuvaat od Južna Albanija, o mestoto Prašeri.

102 Иван Иванић, c.d., str. 398, 399, 400.

103 Victor Berard, c.d., str. 205, 231, 232.

104 Historia e Popullit Shqiptar II, Tiranë 1967, str. 266, 267.

vo drugite mesta na Makedonija, i vo Bitolskiot kraj.[105] Po toj slučaj vo 1860 godina vo prestolninata na Romanija bil formiran i komitet vo koj, pokraj drugi ličnosti, bile i A. Roseti, Dimitrie Bolentinu, Cezar Boliac, Kristian Tell, Dinu Sideri, Jordache Goga i dr.[106]

Po toj povod, po formiranjeto na navedeniot komitet, so posredstvo i pomoš na romanskite službeni krugovi, členovite na komitetot podnesuvaat baranje do Visokata porta vo Carigrad za dobivanje na odobrenie za otvoreno širenje na romanska propaganda, pokraj vo drugi mesta, i vo Bitolskiot kraj.

Romanskite propagandistički krugovi vo širenjeto na romanska propaganda i romansko vlijanie meģu vlaškoto i pravoslavnoto albansko naselenie vo Bitolsko vo golema mera angažirale pečalbari Vlasi pravoslavni Albanci od Bitola i okolinata, što se nasočale vo toa vreme na pečalba vo Romanija. Na takov način, od 1860 godina započnuvaat i vo Bitolskiot kraj širenjeto na romansko vlijanie na kulturno-prosvetnoto, crkovnoto pole itn.

Zaradi ostvaruvanje na naznačenite celi, vo 1864 godina, so pomoš i inicijativa na navedeniot bukureški komitet i po angažiranje na pisatelot Dimitri N. Atanasesku, vo selo Trnovo, Bitolsko, bilo otvoreno prvo romansko učiliše vo ovoj kraj.[107]

Kaj eden del od bogatoto vlaško naselenie vo Bitola i okolinata vlijanieto na grčkata kultura, pismenost, jazik i sl. bila golema. Ovoj del na vlaškoto naselenie vo ovoj kraj, vo izvesna mera zasegnat od svoite ekonomski i drugi interesi što gi zaštituvale preku avtoritetot na vlijatelni grčki krugovi vo Osmanskoto carstvo se helenizirale. Drugiot del od Vlasite od ovoj kraj, što ne se podrile so grčkoto vlijanie i grčkata asimilatorska politika, pokraj

105 Иван Иванић, o.d., str. 407, 408.

106 Th. Capidan, Dialectul aroman, Bucurest 1932, str. 41, 42, 43, 44.

107 Storie Diamandi, Camini si aspecti din istoria Aromanilor, Bucurest 1939, str. 16; Иван Иванић, o.d., str. 408.

drugite, potpaѓaat i pod romanskata propaganda.[108]

So samoto pojavuvanje i tek na romanskata propaganda vo Bit la i okolinata, odnosno i vo nekoi bitolski sela, tuka istovremeno se formiraat romanski crkovno-učilišni opštini so cel organiziranj i podržuvanje na romanskata kulturno-prosvetna, crkovna dejnost i dr. Akterite na romanskata propaganda i vo Bitolskiot kraj, pokraj angažiranjeto vo širenje na učilišnata mreža na romanski učilišta, se stremele i kon odstranuvanje na grčkoto sveštenstvo, kako i grčkiot jazik, od crkvite srede vlaškoto naselenie, za da gi smenat so sveštenici, koišto crkovnata liturgija bi ja održuvale na romanski jazik.

No, pojavuvanjeto na romanskata propaganda meѓu vlaškoto naselenie i vo Bitolskiot kraj naišlo na ostro, duri i brutalno protivenje na grčkite reakcionerni krugovi, predvodeni od fanariotite na čelo so Carigradskata patrijaršija, kako i na odredeni grčki vladini službi. Protiv akterite na spomnatata propaganda vo Bitola i okolinata grčkite šovinistički i reakcionerni krugovi vo toa vreme organizirale gonenja, ubistva, prevzemajќi i razni drugi merki - se do anatemisanje - što go upatuva Carigradskata patrijaršija. Navedenite grčki krugovi i Patrijaršijata toa go pravele so cel spreчuvanje kako na drugite taka i na romanskata propaganda meѓu Vlasite vo Bitolsko i sopiranje na nivnoto napuštanje na grčkata crkva, grčkiot jazik i voopšto helenističkata kultura.[109]

Kako najistaknata ličnost na romanskata propaganda vo Evropska Turcija, a naedno i vo Bitolskiot kraj, kojšto go organizsiral i rakovodel so širenjeto na romanskata učilišna mreža, so formiranjeto na romanski crkovno-učilišni opštini, voveduvanje na romans-

108 Victor Berard, c.d., str. 231, 235; Никола Скрјабин, c.d., str. 17; Иван Иванић, c.d., str. 230.

109 Ali Vishko, c.d., str. 696, 697; Иван Иванић, c.d., str. 407, 408.

kiot jazik vo pravoslavnite crkvi što se naoǵale srede vlaškoto naselenie itn. bil romanskiot učitel Apostol Margariti, rodum od epirskoto mesto Avdela.[110]

Ž. Bugarskata propaganda

Vo vtorata polovina na XIX vek, so bugarskoto nacionalno dviženje za osloboduvanje od osmanskoto vladeenje, istovremeno se širi i bugarska ekspanzionistička propaganda, predvodena od bugarskite buržoaski krugovi. Edna od najglavnite meti na ovie bugarski ekspanzionistički krugovi beše Makedonija, a naedno so toa i Bitolskiot kraj, zaradi svojata mnogukratna važnost. Spored nekoi podatoci, bugarskata propaganda, prvin preku crkovni, a potoa i preku drugi krugovi, započnuva da se širi vo kraištata na Makedonija od 1848 godina poozbilno, a posebno od 1853.

Vo toa vreme bugarskite ekspanzionistički krugovi, iskoristuvajḱi go nezadovolstvoto na pravoslavnoto hristijansko naselenie i vo Makedonija kon grčkoto sveštenstvo, postavuvaa baranje i vo makedonskite kraišta grčkite sveštenici vo crkvàte da se zamenat so bugarski, taka što liturgijata vo tie crkvi da bide na bugarski jazik. Isto taka, spomnatite bugarski krugovix vo toa vreme ja iskoristuvaat i zaedničkata borba na drugite pravoslavni narodnosti vo Osmanskoto carstvo, osobeno na Makedoncite, protiv Grčkata patrijaršija i grčkoto sveštenstvo, za svoi interesi. So eden vakov odnos vo crkovnoto dviženje, i voopšto vo nastojuvanjata za emancipacija od tuǵinskata vlast, bugarskite vlijatelni krugovi go vmetnuvaat i svoeto pismo vo kulturno-prosvetnite sredini na Makedoncite, kako i bugarskoto vlijanie na eden del od bogatoto makedonsko graǵanstvo. Po toj povod, bugarskite krugovi od redovite na buržoazijata i

110 Victor Berard, o.d., str. 233, 235; Иван Иванић, o.d., str. 398, 399, 400.

drugi vlijatelni ličnosti, intelektualci i sl., potpomognati od strana na ruskata diplomatija vo Carigrad na čelo so Menšikov, iskoristuvajki go objavuvanjeto na "Hati Humajunot", vo 1856 godina postavuvaat i ranje da im se dade crkovna avtonomija. Mo, ova nivno baranje, kako i sličnite baranja podocna vo 1857 godina do Carigradska patrijaršija, e odbiena.

Od 1856 godina i natamu, trgnuvajki od svoite interesi, za bugarskoto dviženje, pokraj službenite ruski, se zainteresiraat i mu pomagaat na toa dviženje i angliskite, kako i avstriskite službeni krugovi.[111]

Od druga strana, navedenite bugarski krugovi stanale popustlivi kon zapadnite krugovi vo vrska so širenjeto na vlijanieto na tie zemji megu hristijanskoto naselenie na ovoj kraj, so cel da gi zainteresiraat merodavnite ruski krugovi za što poveke da se zazemaat za bugarskoto dviženje. Bugarskite ekspanzionistički krugovi toa go pravele znaejki deka širenjeto na stranskite zapadni vlijanija vo oblastite na Evropska Turcija, a naedno i vo Bitolskiot kraj, ne im odgovara na ruskite interesi.

Zaradi toa, zasegnati od mnogukratnite interesi, raznite službeni krugovi, preku ruskata ambasada vo Carigrad, se angažiraa Bugarite da dobijat crkovna avtonomija. Taka, po seto ova, vo 1870 godina došlo do dobivanje na ferman od strana na sultanot, so koj se odobruvalo formiranje na bugarska samostojna crkva narečena "E g z a r h i j a".[112]

So samoto formiranje na bugarska samostojna crkva, so sozdavanjeto na Egzarhijata, bugarskite ekspanzionistički krugovi se angažiraat za priklučuvanje i na makedonskata crkva kon bugarskiot

111 Victor Berard, c.d., str. 333; Иван Иванић, c.d., str. 280, 281.

112 Sayib Ahmet, c.d., str. 103, 104; Иван Иванић, c.d., str. 282, 283.

crkoven sinod. Iskoristuvajќi ja možnosta i povolnite okolnosti k gi davala točkata 10 od spomaniot sultanski ferman, naznačenite b garski krugovi, preku plebisciti pridruženi so razni pritisoci i so perfidna politika, uspeale značitelen broj makedonski eparhii gi priklučat kon Egzarhijata.[113]

Po priklučuvanjeto na Pelagoniskata mitropolija kon Egzarh jata, vo Bitolskiot kraj egzarhiskite krugovi započnale otvoreno da se zalagaat za otvoranje na bugarski učilišta, predvodeni od bu garski učiteli. Ovie krugovi so svoeto dejstvuvanje vlijaele i do- togašnite narodni slovenski, ќelijni učilišta i sl. vo ovoj kraj da se pretvorat vo značitelen broj vo egzarhiski. Navedenite bugar ski krugovi, po formiranje na Egzarhijata, vo popovolni uslovi uštc poveќe se zazemaat za nametnuvanje na bugarskoto vlijanie, jazik, pismo, i sl. na širokite narodni sloevi meѓu makedonskoto naseleni e, nivnite luѓe što poveќe da se uf̀rlat vo crkovno-učilišnite opšt ni i vo razni drugi makedonski društva vo Bitola i okolinata, so cel tie opštini, društva i dr. da gi prisvojat i stavat pod svoja uprava, pretvarajќi gi vo bugarski.[114]

So sozdavanje na bugarska crkovna i učilišna mreža i vo Bi- tolskiot kraj, navedenite bugarski krugovi i vo ova podračje započ- nale istovremeno i borba protiv drugite propagandi, osobeno protiv širenjeto na grčkoto, srpskoto i romanskoto vlijanie i sl.[115]

Po formiranjeto na Egzarhijata, preku ova crkovno-prosvetna institucija, vo Bitola i okolinata se angažiraat spomnatite bugar- ski krugovi. Preku ova institucija tie krugovi nastojuvaat kaj mes-

113 Victor Berard, c.d., str. 33; Љубен Лапе, Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, II дел, Скопје 1965, str. 89, 90.

114 Јован М. Јовановиќ, c.d., str. 101; Иван Иваниќ, c.d., str. 344, 346, 360.

noto pravoslavno hristijansko naselenie, i osobeno kaj makedonskoto, da vsadat bugarski duh, stremejќi se da go pretvarat ova naselenie vo Bugari. Zaradi ovie celi, tie krugovi vo Bitolskiot kraj vo toa vreme ispraќale sè pogolem broj razni potgotveni bugarski agenti, crkovni i učilišni emisari vo vid na sveštenici, učiteli, trgovski pretstavnici, patopisci, istražuvači na starini i dr.[116]

So jaknenjeto na svoeto vlijanie srede makedonskoto naselenie i vo Bitolsko, nazanačenite bugarski krugovi se stremele makedonskoto naselenie od ovoj kraj da go pokažuvaat pred svetskata javnost kako Bugari. Poa ovie krugovi go pravele so cel da gi istaknat svoite pretenzii i na ovoj kraj, što najotvoreno storile vo San-Stefanskiot dogovor preku ruskata diplomatija.[117]

Po neuspehot na realizacijata na rešenijata na San-Stefanskiot dogovor navedenite bugarski krugovi povele široka aktivnost da ja ubedat evropskata diplomatija vo opravdanosta na nivnite baranja vo vrska so Makedonija. So toa naedno bugarskata Egzarhija, priključuvajќi ja Pelagoniskata mitropolija kon sebe, posebno vo Bitola i okolinata, sprovela razni akcii so cel potgotvuvanje na uslovi i Bitolskiot kraj podocna da se prikluči koh Bugarija.

Kako rezultat na razni pritisoci i kako posledica na razni okolnosti, eden del na makedonskoto naselenie vo toa vreme, pokraj vo drugite oblasti na Makedonija, i vo Bitolsko se opredeluva za Egzarhijata. Za prioganjeto na del od makedonskoto naselenie kon Egzarhijata vo toj period pridonesla vo golema mera i šovinistički i neprijatelsko odnesuvanje na grčkoto sveštenstvo i voopšto na grčkite ekspanzionistički krugovi kon toa naselenie i vo ovoj kraj,

115 Victor Berard, c.d., str. 35.

116 Иван Иванчић, c.d., str. 344, 346, 360.

pokraj drugite kraišta na Makedonija. Po toj povod, napred navedeniot srpski pisatel i diplomat Ivan Ivaniќ pravilno ja konstatira položbata i pišuva:

> "..... Nema somnevanje deka Grcite nesakajќi, nesvesno, so svoite šovinistički posta ki, bea najgolemi pomagači na bugarskoto crkovno dviženje...."[118]

---

117 Sayib Ahmet, Son Osmanli-Rus muharebesi, Misirde, al Kahire 1327 h. (1909/10), str. 365-368.

118 Иван Иванић, с.б., стр. 280.

Glava II

OPŠTESTVENO-POLITIČKITE PRILIKI OD 1878 DO 1900 GODINA

1. Natamošnite osmanski reformi

Reformite vo Osmanskoto carstvo navedeni ponapred, što bile usmereni kon moderniziranje na instituciite, sreduvanje na prilikite i popravuvanje na položbata na nemuslimanskoto naselenie vo Carstvoto, prodolžile i ponatamu.

Po Berlinskiot kongres nekoi od reformite uredbi, predviduvanja, stremeži i sl. se dopolnuvaat, prosiruvaat, usovršuvaat, izmenuvaat itn., kako što bil slučaj so Zakonot za krivična istraga (1879 g.), Zakonot za sostavot i nadležnosta na sudovite, Uredbata za voveduvanje na notari pri sudovite (1879 g.) i dr.

Prašanjeto na osmanskite reformi bilo pokrenato i na Berlinskiot kongres. So Berlinskiot dogovor, Visokata porta bila prinudena da se odreče od pravoto osmanskata vlast sama da se organizira, rečisi vo site evropski provincii na Carstvoto. So člen 23 od toj dogovor bile dobro precizirani navedenite reformi, dopuštajki im kontrola na golemite sili vo vrska so ostvaruvanjeto na reformite i ne dozvoluvajki nikakvi koncesii pri nivnoto realiziranje.

Po toj povod angliskata diplomatija počnala da nastojuva pri Visokata porta da prodolži so reformite. No, iako samiot sultan Abdul Hamit II izjavuval deka Visokata porta e vo tek na reformite i Berlinskiot dogovor go ima kako osnova za svojata politika vo idnina, konzervativnite sili vo Carstvoto i nadvor od nego i natamu pretstavuvale prečka za nivno ostvaruvanje. Zatoa, vo 1880 godina vo Carigrad se sostala evropska komisija, koja barala od Visokata porta da dade detalen proekt za vnatrešnoto preobrazuvanje na Carstvoto - spored predviduvanjata na Berlinskiot dogovor. Pretstavnicite na golemite sili po toj povod se sostale na konferencija, kade što gi gledale, odnosno analizirale baraniot osmanski proekt. Bidej-

ki toj proekt ne odgovaral na baranjata na spomnatite pretstavnici bil otfrlen od niv. Pretstavnicite na golemite sili potoa sami izrabotale svoj proekt, no i toj, od drugi pričini, ostanal neostvaren.

Po ermenskite nemiri vo 1895 i 1896 godina, kako i nastanite na ostrovot Krit od toa vreme, evropskoto vnimanie silno bilo svrteno kon prilikite vo Osmanskoto carstvo. Evropskite krugovi potoa počnale poveke da se interesiraat i toa uslovilo Visokata porta da dejstvuva za ostvaruvanje na 23 člen na Berlinskiot dogovor.

Visokata porta naogajki se vo teška položba, po ovie nastani bila primudena i vo svoite izjavi pred evropskite pretstavnici vo Carigrad da objasnuva deka kako vo aziskite taka i vo evropskite provincii ke gi ostvari predvidenite merki vo vrska so reformite.

Vo april i novemri 1896 godina Visokata porta, iako necelosno, započna da gi ostvaruva reformite i vo provinciite na Rumelija, a naedno i vo Makedonija.[119]

Navedenite reformi vo Osmanskoto carstvo dovele do značitelni promeni vo instituciite na civilnata administracija, sudstvoto, vojskata, na silite za čuvanje na redot i mirot itn.

Iako Šerijatskoto pravo i ponatamu ostanala da služi za potrebite na muslimanskoto naselenie, osmanskoto zakonodavstvo polека se prilagoduvalo i kon raznolikosta na religiite vo Carstvoto, potpagajki se poveke i pod stranski vlijanija. Kako vo drugite institucii taka i vo zakonodavstvoto bila vidna zastapenosta na evropskite primeri, specijalno na francuskata legislatura i dr., što dobro se zabeležuva i vo prilozite na Aristarki-bej, A. Heidborn i dr dobro upateni sovremenici na instituciite vo Osmanskoto carstvo.[120]

Evropskite golemi sili vo toa vreme najgolemo vnimanie im obrnuvale na administrativnite reformi vo Carstvoto. Tie očekuvale

119 Ал. Станојевић, О политичким реформама у Старој Србији и Македонији, Београд 1902, str. 8, 15, 16, 17, 18, 21.

naznačenite reformi da služat kako osnova za sestraniot razvitok, posebno za hristijanskoto naselenie vo Osmanskoto carstvo.[121]

So odluka na Sultan Abdul Hamit II od 22 april 1896 godina (9 zilkade 1313 h.), Ministerskiot sovet potgotvil proekt za reformi, koj se odnesuvaše na vilaetite na Rumelija. Navedeniot proekt, koj bil odobren i od strana na spomnatiot sultan, imal za cel popravuvanjeto na položbata vo civilnata, sudskta i finansiskata administracija, kako i zajaknuvanje na redot i mirot vo navedenite vilaeti vo Carstvoto.

I reformite od 22 april 1896 godina, spored iznesenoto, se stremele kon preobrazuvanje na osmanskite institucii na administracijata i dr. Spored navedenoto sultansko irade ili ukaz za reformi, glavno se stremelo kon slednoto:

1.Vo administrativnite soveti (Idare Medžlisi) na Kosovskiot, Solunskiot i Bitolskiot vilaet ima da se izbiraat po 6 členovi, od koi ednata polovina da bidat muslimani a drugata nemuslimani. Za sekoi dva vilaeta ke postoi po edna kontrolna komisija, zaradi pregleduvanje na funkcioniranje to na administrativnite, sudskite i finansiskite raboti, so cel unapreduvanje na tie službi, olesnuvanje na rabotite vo niv, otstranuvanje na slabostite i negativnostite i sl.

2.Za natamošno sreduvanje i usovršuvanje na vodenjeto na sudskite graganski i krivični postapki, za da se olesni, pobrza i popravilno raspravuva i rešava po pravnite predmeti, bila angažirana komisija za sudski reformi, so cel da gi proučava i da dava objasnenija za promenite vo toj odnos. So ovie promeni isto taka se olesnuvala i se zabrzuvala postapkata za dobivanje na dozvola ili ferman od Ministerstvoto za pravda i verski raboti za popravka na

120 Ibidem, str. 20, 21.

121 James Baker, c.d., str. 510; Ам. Станојевиќ, c.d., str. 22.

starite bogomoli, oštetenite crkvi i sl. i podiganje na novi verski objekti vo kazite.

3.Žandarmerijata vo vilaetite da e zastapena i od nemuslimanskoto naselenie, taka što vo nejziniot sostav od 100 duši 10, odnosno 10 % da se nemuslimani.

4.Da se nalaga na Ministerstvoto za prosveta da se angažira poveḱe vo širenjeto na mrežata na osnovni učilišta i vo selata, kako i vo imenuvanjeto na profesori za predavanje na turski jazik vo hristijanskite progimnazii (ruždije), čii uslugi bi se isplaḱale od prosvetnite prihodi, odnosno stavki. Istovremeno im se naložuva na graǵanite, tie preku svoite prihodi ili vrz dobrovolna osnova da pridonesat za popravkata i gradenjeto na mostovi, patišta i podiganje na javni zgradi, za potgotvuvanje na raspored, planovi, vodenje nadzor vo odnos na tie i sl. So cel da se unapredat trgovijata, zanaetčistvoto i zemjodelstvoto, se nalagalo kako zadača vo centrite da se formiraat kancelarii koišto ḱe vodat griža za toa, pomagajḱi preku Ziratnata banka (Zemjodelskata banka) itn.

5.Desetokot i razni drugi davački što ima da se naplatuvaat vo pari, popravilno da se rasporeduvaat kako na bogatite taka i na siromašnoto naselenie; da se pregleda celosno imotnata položba i prihodite na licata što se odanočuvaat pred da im bidat opredeleni danoci; da se zemaat predvid žalbite na odanočenite lica vo vrska so nepravilnosti vršeni vo toj odnos, molbite za namaluvanje ili oslobouvanje od danočnata obvrska zaradi nemanje možnost za nejzino naplatuvanje itn.

6.Vo slučaj palenje na nekoja kuḱa, plevna, prinosi i sl. vo seloto, selanite se dolžni da go pronajdat zlostornikot i da go predadat na vlastite, vo sprotivno samite ḱe ja nadoknadat štetata storena po toj slučaj.[122]

122 Izveštaj na Francuskiot diplomatski pretstavnik od Bitola, Istoriska biblioteka na Filozofski fakultet - Skopje, str. 55, 56, 57, 58.

So cel održuvanje na red i mir vo Bitolskiot vilaet, a nae
no i vo podračjeto na Bitola i okolinata, sledstveno na reformnio
dekret od 1886 godina, vo 1887 godina bil potgotven i pravilnik za
organiziranje na selska komisija i polska žandarmerija. Navedenio
pravilnik, koj bil potgotven od strana na bitolskiot valija Halil
Rifat paša, se sostoel od 16 člena. Toj glavno izgledal kako što
sleduva:

1.Vo selata da se formiraat komisii za narodna bezbednost, sos-
taveni od česni i sposobni selani, koišto treba da nosat oružje.
Vooruženite členovi na cvaa komisija će nosat naziv "besplatna pol
ska žandarmerija", narečena "f a h r i z a p t i y e" (fahri zap
tije). Polskata žandarmerija se zadolžuva da gi štiti selanite, ov
čarite, drvarite i vodeničarite od razbojnici, da sobira podatoci
za dviženjeto na razni razbojnici, aramii i sl., niv da gi goni, d
gi fati i da gi predava na nadležnite organi za sudenje. Po potrek
žandarmerijata bara pomoš i od polskata žandarmerija na sosednite
sela, kako i od mesnite graganski i voeni vlasti. Dokolku navedena
ta komisija i žandarmerijata ne se angažiraat protiv razbojnicite,
bilo predvideno istite da odgovaraat pred zakonot kako soočesnici
na razbojnicite.

2.Patnicite i minuvačite niz selo se dolžni da ja pokažuvaat na
členovite na navedenata komisija ličnata karta, narečena "t e s k
r e", i dokolku ne raspolagaat so takva i se somnitelni, komisijat
gi predava na žandarmerijata za da gi odvede do najbliskite nadlež
ni vlasti. Komisijata e dolžna za site nastani vo seloto da gi iz-
vestuva nadležnite vlasti pismeno i, dokolku vo selo nema pismeni
lica, togaš izvestuvanjeto se vrši preku eden člen ili so nekoj od
žandarmite.

3.Dokolku nekoe selo bilo napadnato od pogolem broj na razbojni
ci, a žandarmerijata na seloto ne moželo da se protivstavuva, togaš vo takvi
te okolnosti se vooružuvaat site selani sposobni za nosenje i upo-

trebuvanje na oružje. No, po završuvanjeto na gonenjeto, tie sela se dolžni da go vratat oružjeto. Žandarmite na selskata žandarmer: se dolžni da ja nosat so sebe i dozvolata za nosenje na oružje, na rečena "s i l a h t e s k e r e s i", i da pokažuvaat pri baran; od strana na nadležnite. Ovaj pravilnik isto taka važel i za polsk te stražari, narečeni "b e k ç i" (bekči), koišto bile postaveni d gi čuvaat edinsteveno čiflicite što pripaǵale samo na edno lice. Kako takvi, polskite stražari bile dolžni da gi izvršuvaat site za dači predvideni so toj pravilnik, pokoruvajḱi se istovremeno i izvršuvajḱi gi naredbite na selskata komisija.

4.Polskata žandarmerija bila dolžna da ì pomaga i na carskata vojska pri gonenje na razbojnici, štom za toa ḱe doznae.

5.Komisijata za narodna bezbednost na sekoe selo mora da gi poznava losite i somnitelnite lica, licata podložni na prestapi i sl. vo seloto, da izdejstvuva tie da se pokajat i zakolnat deka nema veḱe da gi povtorat svoite prestapi. Vo slučaj ako povtorno se zabeležat loši dejstva kaj tie lica, navedenata komisija gi prijavuva pri nadležnite vlasti, koi potoa takvite prestapnici gi upatuva na dalečni mesta. Komisijata e dolžna da gi sledi i da gi ispituva licata što ne se od seloto, da go sledi nivnoto dviženje i nivnite nameri i za toa točno da ja izvesti policijata.

6.Vo slučaj na izbuvnuvanje konflikti vo seloto, i dokolku ima ubieni i raneti, navedenata selska komisija na odnosnoto selo, predizvikuvačite na konfliktot, storitelite na ubistva i sl., za detalite na nastanite so pismen ili usten izveštaj gi izvestuva najbliskite vlasti.

7.Komisijata, odnosno polskata žandarmerija, e dolžna dagi goni i voenite begalci i vo slučaj tie da im se protivstavat, da otvori ogin i da strela....

Kopijata na ovoj pravilnik na Bitolskiot vilaet, izraboten pod nadzor na vilajetskiot valija Halil Rifat-paša vo 1887 godina,

N° 11.

Décret Impérial relatif aux réformes pour les Vilayets de Roumélie.

En date du 22 Avril 1326 (5 Silkadé 1913).

Sur l'ordre de S. M. le Sultan, le Conseil des Ministres a arrêté le projet de réformes suivantes pour les Vilayets de la Roumélie. Ce projet qui a été approuvé par Sa Majesté a pour but de mieux assurer l'administration civile, judiciaire et financière, ainsi que de renforcer le service d'ordre dans l'intérieur de ces provinces. Il comprend les diverses mesures propres à assurer le bien-être de la population.

Réorganisation.

L'organisation du Vilayet d'Andrinople sera remaniée de manière à être conforme à l'organisation civile actuelle des provinces de la Roumélie. Le nombre des membres éligibles musulmans et non-musulmans des Conseils administratifs, soit du susdit Vilayet, soit des Vilayets de Salonique, de Monastir et de Cossova, sera porté à six dont la moitié appartiendra au culte non-musulman.

Dans les Livas dont la population non-musulmane est mixte, les deux membres non-musulmans du Conseil administratif de ces districts seront choisis à tour de rôle dans la Communauté comprenant la majorité de la population.

Les Valis des provinces de la Roumélie seront assistés d'un adjoint.

Pour chaque deux provinces, il y aura une Commission de contrôle dont les attributions seront d'examiner les affaires civiles, judiciaires et financières.

Inspection.

La durée du service des inspecteurs permanents pour les services civils, judiciaires et financiers, est fixée à trois ans. A l'expiration de leur

Faksimil br. 1, Izveštaj na francuskiot diplomatski pretstavnik od Bitola za osmanskite reformi vo Rumelija (Evropska Turcija).

im bila soopštena na mutesarifite (okružnite načalnici), kajmakami (okoliskite načalnici) i midurite (opštinskite pretsedateli) na naznačenioť vilaeti.[123]

Reformite od 1896 godina, a posebno Pravilnikot od 1887 godina za organiziranje na selski komisii i polska žandarmerija za narodna bezbednost vo naselbite na Bitolskiot vilaet bile nasočeni kon zacvrstuvanje na redot i mirot i jaknenjeto na osmanskata bezbednost, pokraj vo drugite mesta na toj vilaet, i vo Bitola i okolinata.

Ovie reformni potfati kako vo drugite mesta taka i vo ovoj kraj na Carstvoto, vo toa vreme se vršele so cel sprečuvanje na sekakvo nacionalno dviženje, kako i uništuvanje na teroristički četi što bile ufrluvani i vo ovoj kraj od sosednite zemji: Grcija, Bugarija i Srbija.[124]

So reformnite zafati i natamu postoel stremež za osovremenuvanje na osmanskite institucii na civilnata administracija, sudstvoto, finansiite, vojskata, bezbednosta itn. Megutoa nivnoto ostvaruvanje odelo teško. Pričinite za toa, od edna strana bile, što vo Osmanskoto carstvo nemalo razni adekvatni ~~lisx~~ sili, možnosti i sl., koišto tie reformi bi gi dovele dokraj, a,od druga strana, nekoi golemi sili i sosednite zemji od Balkanskiot Poluostrov, koišto imale osvojuvački aspiracii vo Carstvoto, ne gledale dobro na reformite i se trudele za nivno sprečuvanje.

No, reformite vo Osmanskoto carstvo vo toa vreme vo izvesna mera dobro gi iskoristile odredeni razvieni kapitalistički zemji na Evropa kako što se: Anglija, Francija, Germanija, Avstro-Ugarija

123 Дубен Лаше, Извештаи од 1903 г. на српските конзули, митрополити и школски инспектори во Македонија, Скопје 1954, стр. 63-68.

124 M-24, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun, Blant od 14.02.1880; Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Sofija Frank C. Laxelles od 13.07.1885 g.; M-27, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun A. Servant od 17.08.1884 g., Arhiv na SRM, Skopje; Victor Berard, e.d., str. 241, 242, 243;

i dr., koišto pomagajќi go ostvaruvanjeto na reformite vo nekoi oblasti, izvlekuvale basnoslovni koristi. Po toj povod, ovie zemji uštе poveќe prodolžile da go eksploatiraat Carstvoto, negovite prirodni bogatstva, carinite, monopolite i dr.[125]

2. Zasiluvanje na stranskite vlijanija i propagandi i širenje na stranskite konzulati

a. Avstro-ungarskoto vlijanie

Po Berlinskiot kongres, ekspanzionistilkite planovi na Avstro-Ungarija i natamu se protegale vo dve nasoki, i toa: edniot pravec vodel preku Jadransko More i Otrantskiot Tesnec kon Sredozemno More i Istok, a drugiot - preku Bosna - Sandžak - Kosovo - Vardarska Dolina - Solun (Egejsko More) - Sredozemno More - Istok. Soodvetno na toa, i avstro-ungarskata propaganda vo toa vreme bila nasočena kon tie dva pravca.

Strategiskoto značenje na Makedonija kako centralno balkansko podračje preku koja vodele patištata kon Istok, od edna strana, i ekonomskata važnost, od druga strana, vo toa vreme uštе poveќe go privlekle vnimanieto na navedenite avstro-ungarski krugovi. Zadi ekspanzionistički te nameri na Avstro-Ungarija naspram ovie kraevi togaš stoela imperijalističkite krugovi na Germanija.

So cel plasiranje na sè poveќe na svoi industriski proizvodi i vo Bitolskiot kraj, a preku Bitola - i vo okolnite mesta vo Albanija i Zapadna Makedonija, za da se uvezuvaat što poevtini zemjodelski i stočarski proizvodi, surovini i sl., avstro-ungarskite finansiski krugovi bile zainteresirani za gradenje na železnički linii i vo Makedonija - kako prodolženie na linijata Viena - Zagreb - Saraevo. Ed-

Др Јован Хаџи-Васиљевић, Четничке акције у Старој Србији и Македонији, Београд 1928, стр. 6-11.

125 Şevket Süreyya Aydemir, c.d., str. 147, 149.

niot pravec na navedenite železnički linii bi se protegal na relacijata Šaraevo - Mitrovica - Skopje - Gradsko - Solun,[126] a drugiot - od Solun - Voden - Bitola.[127]

Pokraj plasiranjeto na industriski stoki, avstro-ungarskite finansiski krugovi bile zainteresirani da plasiraat i vo ovoj kraj razni investicii, krediti, zaemi i sl., kade što im se ovozmožuvala golema zarabotuvačka. Toa posebno se zabeležuvalo vo poslednata decenija na minatiot vek, koga navleguvanjeto na avstro-ungarskiot kapital bilo vo golema mera prisatno.[128]

Po porazot na Avstrija od Prusija vo Sadova vo 1866 godina, Avstro-Ungarija svoite ekspanzionistički planovi gi nasočuva sè poveke kon oblastite na Osmanskoto carstvo, a naedno i kon Makedonija. Posebno tie avstro-ungarski stremeži bile zabeležlivi po Berlinskiot kongres.[129]

Potoa propagandističkite krugovi na katoličkata crkva vo Avstro-Ungarija formirale vo Đakovo seminar za potgotvuvanje na kadri za širenje na katoličko vlijanie, pokraj vo drugi oblasti na Carstvoto, i vo Bitolskiot kraj. Za širenje na katolicizam, a naedno i avstriskoto vlijanie vo podračjata na Evropska Turcija meǵu hristijanskoto naselenie, avstriskiot car odobruval godišno 100.000 forinti.[130] Širenjeto na katolicizmot vo ovie kraišta ì služelo sekogaš kako i zasolnište na avstriskata propaganda.[131]

Edna od glavnite celi na navedenite avstro-ungarski krugovi po Berlinskiot kongres bile sprečuvanjeto na francuska, ruska, angliska i italijanska propaganda vo navedenite oblasti.[132]

Vo sprečuvanjeto na drugite propagandi vo razni kraišta na Rumelija, a naedno i vo Bitolskiot kraj, spomnatite avstro-ungarski

126 Sarl Valei, c.d., str. 66, 71, 72, 73, 74, 76, 77.

127 Şevket Süreyya Aydemir, c.d., str. 159; D. Jaranoff, c.d., str. 22, 23; Ирина Г. Сенкевич, Кои прашањето на економскиот развиток на Битолскиот вилает во 80-90 г. на XIX век, "Гласник" на ИНИ бр. 3, Скопје 1967, стр. 187-189.

krugovi imale poddrška i od eden del na katoličkoto sveštenstvo. Ki
rejki Popoznati centri kade što dejstvuvalo navedenoto sveštenstvo,
širejki istovremeno avstrisko vlijanie i vo podračjata na Makedonija
se naogale vo centralnite i vo južnite oblasti na Balkanskiot Poluos-
trov. Spored izveštaite na angliskite diplomatski pretstavnici od A-
tina, najpoznatiot centar kade što dejstvuvalo spomnatoto sveštenstv
so svoite sorabotnici se naogal vo prestolninata na Grcija. Po nave-
denoto diplomatsko pretstavništvo, kako najpoznata ličnost što stoel
na čelo na spomnatiot propagandistički krug vo Atina, se spomnuva je-
zuitskiot prelat Peter Don Paulo. Ovoj jezuitski sveštenik vo toa
vreme bil pretsedatel na Katoličkiot komitet so centar vo Atina i,
služelki im na avstro-ungarskite interesi vo ovoj del na Balkanskiot
te
Poluostrov, vo svojata dejnost bil povrzan i so diplomatski i drugi
propagandistički krugovi na Avstro-Ungarija, koišto dejstvuvale vo
ovie oblasti na Balkanot. Na sveštenikot Peter Don Paulo vo negovata
navedena dejnost, pokraj drugi popoznati lica što mu pomagale, bil i
133
eden lekar od Atina, izvesniot d-r Zinnis.

Po proglasuvanjeto na Francija za republika, avstro-ungarsko-
to vlijanie i vo Bitolskiot kraj porasnuva, posebno po Berlinskiot
kongres. Po Berlinskiot kongres, Avstro-Ungarija pokažuva pogolem in-
teres i vodi pogolema griža za unijatskoto dviženje i vo Bitolskiot
kraj, trudejki se da go istisne francuskoto vlijanie vo širenjeto
134
na katolicizmot i vo ova podračje.

b. Francuskoto vlijanie i katoličkata propaganda

Francuskite stopanski, kulturni, prosvetni, verski i drugi
krugovi i po Berlinskiot kongres ja prodolžile svojata dejnost, pok-

128 Milorad Ekmečić, c.d., str. 54; Ирина Г. Семкевич, c.d., str. 187, 189.
129 Milorad Ekmečić, c.d., str. 3, 34.
130 Ibidem, str. 13, 14.
131 Др Владан ор еви , Србија и Турска (1894-1897), Београд 1928, str. 57, 58.
132 Sarl Valei, c.d., str. 66; Milorad Ekmečić, c.d., str. 14.

raj vo drugite podračja na Osmanskoto carstvo, i vo Bitolskiot kraj. No, vo odnos na ovoj kraj, za razlika na propagandističkite krugovi na Italija, Avstro-Ungarija i nekoi drugi zemji, koišto vo svoite na vedeni potfati bile so osvojuvački nameri, krugovite na francuskata propaganda bile zainteresirani preku svojata dejnost da širat vlijanie vo oblasta na kulturata, prosvetata, religijata i sl., kade i da izdejstvuvaat raznovidna stopanska korist. Za ostvaruvanjeto na ovie celi i vo ova podračje spomnatite krugovi na Francija vo toa vreme bile angažirani na razni načini.

Slično na angliskite, i francuskite stopanski krzgovi se zala gale preku razni zaemi, kako i drugi uslugi što mu gi vrfele na Osmanskoto carstvo, gledale da gi potčinat pod svoja kontrola prirodni te bogatstva i sl., pokraj vo drugite mesta na Carstvoto, i vo ova podračje. Za ostvaruvanje na ovie potfati, zainteresiranite francuski krugovi barale od angliskite diplomatski, stopanski i drugi pretstavništva vo Carigrad čestopati da posreduvaat i pomagaat pri osmanskite državni, stopanski i drugi ustanovi.[135]

Spomnatite krugovi na Francija, pokraj širenjeto na stopansko vlijanie, bile zainteresirani i za širenje na katolicizam i vo Bitolskiot kraj. Francuskite visoki verski krugovi, vo sorabotka so Papata, za taa cel se angažiraat i ponatamu, za obezbeduvanje na misioneri, parični sredstva, knigi i dr., šti gi prafale i vo ova podračje. So cel širenje na unijatskata mreža, vo Bitola vo toa vreme doagale misioneri-lazaristi, koišto kako agenti na verskite krugovi na Vatikan i Francija ili na Kongregacijata, agitirale za unijatstvo, osobeno meģu siromašnite sloevi na makedonskoto, vlaškoto i drugi pravoslavni narodnosti od ovoj kraj. Togaš so zaleganje na misio-

133 M-23, Izveštaj na angliskoto diplomatsko pretstavništvo od Atina od februari 1880 g., Arhiv na SRM, Skopje.

134 Rene Pinon, L'Europe et l'Empire Ottomane, Paris 1909, str.56; Иван Иванић, с.д., стр. 288.

135 Sevket Süreyya Aydemir, c.d., str. 154, 157, 158, 159, 160.

neri lazaristi, so pomoš na Francuskoto diplomatsko pretstavništvo i i razni drugi francuski vlijatelni i drugi lica vo Bitola, kako i so zazemanjeto na zainteresirani institucii vo stranstvo, vo gradot bil formirana i katolička crkovno-učilišna opština.[136]

Po osnovanjeto na unijatskata ili katolička crkovno-učilišna opština i po otvoranjeto na katolička crkva podocna vo toa mesto, so zazemanjeto na navedenite katolički krugovi, vo 1900 godina vo Bitol došle i česni sestri od kaluǵerskiot red na Sv. Vensan, a potoa bile dojdeni i misioneri od kaluǵerskiot red na braќata Marioti.

Potoa, so zazemanjeto na spomnatite krugovi, katoličkata crkov no-učilišna opština, i osobeno so golemoto zalaganje i energičnoto dejstvuvanje na francuskiot konzul vo Bitola - misionerot lazarist Lepavek, bile vršeni obidi katolicizmot da se širi i vo bitolskite sela.[137] Podocna, pokraj toa, preku bitolskite katolički institucii katolicizmot bilo prošireno i vo nekoi okolni mesta.[138]

Vo širenjeto na katolicizmot vo ovoj kraj, pokraj navedenite misioneri-lazaristi, česni sestri i drugi, pomagale i razni francuski stopanstvenici, specijalisti, voeni i drugi stručnjaci vo služba pri osmanskite vlasti, administrativni, finansiski i drugi službi, koi bile vo toa vreme nastanati vo Bitola. Za toa cel spomnatite francuski krugovi vo ova mesto prevzemale i nekoi humanitarni akcii. Togaš meǵu mesnite siromašni semejstva francuskata katolička misija delela besplatno hrana, obleka, knigi i dr. Isto taka, za tie celi navedenata misija vo gradot otvorila i bolnica, ukažuvajќi mu besplatna lekarska pomoš na siromašnoto naselenie od ovoj kraj.[139]

Navedenata francuska misija, pomognata od spomnatite francuski krugovi, vo toa vreme ja prodolžuvale svojata dejnost vo Bitola :

136 Victor Berard, c.d., str. 237, 238.

137 Ǵorǵi Димовски, Писма (документи) на француските католички мисионери во Битола за настаните во градот од 1908 до 1939 година, "Гласник" на ИНИ, бр. 3, Скопје 1967, str. 191.

138 м-р Маргарита Пешевска, Католичката пропаганда и француската политика во Македонија, "Историја" ССДИ на СРМ, бр. 1-2, Скопје 1982, str. 115-118

natamu vo vrska so širenjeto na učilišnata mreža na katoličkite, odnosno francuskite učilišta. Podocna vo gradot bile otvoreno i žensko učilište. Pri učilištettp svoevremeno bile osnovani internati, formirani biblioteki itn.[140] Ovie učilišta i biblioteki se snabdevale so učebnici, knigi, spisanija, vesnici i dr. od pečatnicata na lazaristite vo Carigrad i od Plovdiv.[141]

Kako edna od glavnite nameri na katoličkata propaganda i vo ovoj kraj vo toa vreme bilo pretvaranjeto na slovenskoto i vlaškoto naselenie od ovoj kraj vo katoličko. Na toa se odelo so cel ostvaruvanje na unijatstvoto, što bilo damnešna želba na Papstvoto. So toa istovremeno postoel stremež kon urivanje na avtoritetot na Carigradskata patrijaršija i spojuvanje na Pravoslavnata istočna crkva kon Zapadnata ili Rimskata. Spomnatata francuska propaganda, kako i katolicizmot vo toa vreme, i vo ovoj kraj bile nasočeni i protiv drugite propagandi, kako što bile ruskata, grčkata, avstro-ungarskata i dr.[142] Po toj povod, od druga strana, Francija ja podržuvala bugarskata propaganda vo Makedonija.[143]

Avstro-Ungarija stremejќi se sama da rakovodi so katoličkata propaganda i vo Bitolsko, ì zadavala teškotii na Francija vo nejzinata dejnost vo vrska so širenjeto na unijatstvoto, a naedno i na nejzinoto vlijanie vo ovoj kraj.[144]

v. Angliskoto vlijanie i protestantsvoto

Imajќi vo predvid svoite raznovidni interesi vo Makedonija i po Berlinskiot kongres, Anglija se zazema za čuvanje na status-kvo kako vo drugite oblasti na Evropska Turcija taka i vo ovaa oblast.

139 Ѓорѓи Димовски, c.d., str. 191, 192.

140 Devlet Maarif Salnamesi, Istanbul 1321 h. (1903/1904 g.) str. 672

141 м-р Маргарита Немевска, c.d., str. 116-119.

142 Victor Berard, c.d., str. 237.

143 Rene Pinon, c.d., str. 52.

144 Ibidem, str. 21, 56.

So cel da gi zaštiti interesite na Anglija vo ova područje, vo toa vreme angliskite diplomatski, ekonomski, kulturni i drugi vlijatelni krugovi se zazemaat ušte poveke vo istisnuvanjeto na drugite propaganda i vlijanija, plasiranjeto na angliski kapital i dr. i vo područjata na Makedonija, a naedno i vo Bitolsko. Zaradi toa, Anglija gledala posebno da gi sprečuva pretenziite na Avstro-Ungarija i Germanija vo ovie područja i voopšto nivnite aspiracii povrzani so nivnoto probivanje na Istok - spored nivniot plan "Drang naht Osten". Svoevremeno istite angliski krugovi sekogaš so razni diplomatski pregovori, seansi i sl. kategorički gi odbivale baranjata na Rusija da se probi do bregovite na Makedonija, do Egejskoto More, so cel da obezbedi tamu edno pristanište kako prozorče kon Sredozemnoto More, a preku nego i ponatamu kon svetot.[145]

Angliskite imperijalistički krugovi, dodeka od edna strana bile angažirani za sprečuvanje na drugite vlijanija, od duga strana dejstvuvale mnogukratno vo plasiranjeto na svoi investicii, krediti, industriski i drugi stoki vo Carstvoto itn. Ovie stopanski i drugi krugovi na Anglija gledale da go natovaruvaat Osmanskoto carstvo so golemi i raznovidni zaemi, za preku toa da go potčinat pod svoja kontrola osmanskite finansii, carinite, monopolite, paričnite institucii, ekspoatiranjeto na prirodnite bogatstva i dr., pokraj drugite oblasti na Carstvoto, i vo Bitolskiot kraj.[146]

Bitola kako mnogukraten centar na evropskiot del na Carstvoto, po 1878 godina ušte poveke go privlekuva vnimanieto na razni krugovi kako vo Anglija taka i vo drugite oblasti na svetot od angliskoto jazično područje. Pokraj angliskite stopanski krugovi, koišto vo golema mera bile angažirani vo plasiranjeto na industriski stoki i drugi vidovi kapitali, kako i uvezuvanjeto na zemjodelski i stočar-

145 Şarl Valei, c.d., str. 16, 17, 18, 84, 85, 91.
146 Şevket Süreyya Aydemir, c.d., str. 159.

ski proizvodi, surovini i sl., vo toa vreme bile tuka angažirani i krugovite na angliskata crkva, kulturni i prosvetni institucii itn.[147]

Asimilatorskata politika na grčkoto sveštenstvo, tendenciite na grčkite ekspanzionistički krugovi za formiranje na takanarečeno Grčko carstvo, za što pišuva i Karl Marks - spored konstatacijata na poznatiot angliski diplomat sovremenik Lajard - bila pričina eden del na slovenskoto i drugo naselenie vo toa vreme da prekinuva sekakvi vrski so grčkite sveštenici i grčkata pravoslavna crkva. Kako rezultat na toa, ovoj del na navedenoto naselenie potpaga pod vlijanie na protestantskite misioneri i go prifaka protestantstvoto. Angažiranjeto na amerikanski misioneri protestanti vo širenjeto na protestantizmot vo Osmanskoto carstvo pridoneslo da nikne jadro na protestantstvo vo nekolku centri na Carstvoto, i po toj povod vo tie centri bile formirani protestantski crkovno-učilišni opštini.[148]

Navedenite verski, kulturni, prosvetni i drzgi krugovi na Anglija prodolžuvaat i ponatamu da prakaat vo Bitola svoi misioneri protestanti, knigi, razni propagandistički materijali i dr. Ovie krugovi go pravele toa so namera ova mesto da go pretvorat vo centar na angliskoto i amerikanskoto vlijanie i istovremeno Bitola da stane centar na protestantizmot ne samo za Bitolskiot kraj, tuku i za cela zapadna Makedonija i Sredna Albanija. Ušte vo 1873 godina, vo Bitola pristignal za taa cel amerikanskiot protestantski misioner J. W. Baird. Toj po stignuvanjeto, od Bitola patuval vo poseta vo Prilep, Veles i drugi okolni mesta so cel propagiranje na protestantskata propaganda.[149]

So cel potgotvuvanje na kadri za navedenite celi, vo Carigrad bila otvorena Visokata Škola "Robert-koledž"! Učenicite, vospitanici

147 M-30, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Sofija od 5.09.1884 god. i od Solun od 26.10.1884 god., Arhiv na SRM, Skopje; Иван Иванић, c.d., str. 306, 307, 308.

148 Karl Marx - Friedrich Engels, c.d., str. 226, 227.

149 M-30, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Sofija

na protestantizmot, što izleguvale od navedenata škola, se upatuvale vo razni centri na Carstvoto. Tie učenici što izleguvale od "Robert-koledžot", bile upatuvani i vo Bitola, so cel organiziranje na spomnatata propaganda, da organiziraat i otvoraat protestantski učilišta i dr.[150] Protestantskite misioneri i ptopagatori na taa propaganda vo Bitola, vo svoite potfati, pokraj pomošta od Angliskoto diplomatsko pretstavništvo vo toa mesto, bile pomognati i od odredeni članovi na nekolku makedonski i albanski semejstva, kako i od nekoi bedni Gigani od ova mesto. Kako popoznati meǵu niv, spored izveštaite na angliskite diplomatski pretstavništva od Carigrad i Solun, kako i od angliskiot agent od Bitola Thomson, se spomnuva eden od albanskite prvenci od ova mesto - Ǵerǵ Kirijazi, sopstvenik na albanskata pečatnica vo toa mesto. Toj služel kako kolporter, odnosno kako propagator na taa propaganda i bil tesen sorabotnik na Protestantskoto društvo "Bible Societe".[151]

So naznačenata pomoš vo toa vreme spomnatite krugovi vo Bitola kako prvo formirale edna mala crkovno-učilišna opština, sostavena od mal broj bitolski semejstva, koišto vo pogolem del bile siromašni. Formiranata crkovno-učilišna opština se grižela za učilišnite problemi na protestantskite učilišta, nivnoto snabdevanje so knigi, ogrev, učebni pomagala i dr., obezbeduvanje na prostorii za održuvanje nastava, kako i nastavnici, propagiranje na protestantizmot itn. Vo protestantskoto osnovno i niže sredno učilište bile opfateni deca Makedonci, Albanci, Vlasi i Srbi od Bitola, Kruševo, Korča i Priština. Pri učilištata bil otvoren internat i bila formirana biblio-

od 5.09.1884 god. i od 26.10.1884 god., Arhiv na SRM, Skopje.

150 Иван Иванишъ, c.d., стр. 206.

151 M-29, Izveštaj na Angliskiot ambasador od Carigrad od 21.03. 1885 god.; M-28, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun A. Servant od 18.11.1884 god., Arhiv na SRM, Skopje; Иван Иванишъ, c.d., стр. 207, 208.

teka.[152] Vo vrska so potfatot vo vrska so protestantskata kulturno-prosvetna dejnost vo Bitola kako popoznat se spomnuva amerikanskiot graganin, po poteklo izgleda od ovoj kraj, Jovan Istefan (Stefan). Toj vo 1294 h. (1877 g.) vo Bitola otvoril i protestantsko amerikansko učilište, koešto bilo verifikuvano od nadležnite prosvetni organi na 11.06.1308 h. (1890-91 g.). Vo navedenoto učilište toj predaval i kako nastavnik.[153]

Protestantskata misija svojata dejnost vo Bitola ja imala proširena i vo nekoi drugi mesta na Makedonija i Albanija. Spored podatocite na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun Blant, protestantskata misija od Bitola se grižela za dejnosta na protestantite vo Strumica, Korča i drugi mesta, vo vrska so odstranuvanje na teško tiite i nepravdite što gi pravela grčkata crkva protiv niv.[154]

Preku protestantskata misija, odnosno crkovno-učilišna opština, angliskoto diplomatsko pretstavništvo vo Bitola, kako i drugi angliski propagandistički krugovi, vo ova mesto delele razni učebnici knigi, spisanija, vesnici i raznovidni drugi pečateni materijali za protestantski učilišta, biblioteki i sl. i za angliskite propagandistički celi vo ovoj kraj. Ovie materijali pečateni i vo Bitola se isprakaa od Carigrad, Plovdiv i nekoi centri vo Anglija i SAD. Vo toa vreme razni društva, organizacii, institucii i sl. od navedenite i drugi centri, so namera širenje na anglisko i amerikansko vlijanie, a so toa i protestantizam i vo ovoj kraj, pomagale i so parični sredstva. Kako popoznati meu niv bile: 1."American Bord", Boston, USA; 2.Protestantskiot seminar vo Čikago "Crozer Theological Seminary",

152 Иван Иванић, c.d., str. 206, 207, 208.

153 Devlet Maarif Salnamesi, Istanbul 1316 h. (1898-99), str. 1194, 1195.

154 M-30, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun Blant od 26.10. 1884 god., Arhiv na SRM, Skopje.

R.A., USA, koj potgotvuval i kaluģeri, sveštenici-misioneri i gi p
kal vo ovie kraišta, i dr. Vo isprakanjeto na sveštenici-misioneri od navedeniot seminar vo kraištata na Makedonija, a naedno i vo Bitolskiot kraj, kako posrednik se spomnuva Miss. Lelia Noble od Fridonia 152 Water Street N.Y., USA.[155]

g. Ruskoto vlijanie

Posle Rusko-turskata vojna od 1878 godina, San-Stefanskiot mir i Berlinskiot kongres, ruskite službeni i drugi krugovi se našle vo uške popovolna položba vo odnos na nastanite vo Osmanskoto carstvo. Potoa ruskata diplomatija se angažira na razni strani so raznovidni formi za ostvaruvanje na ekspanzionističkite aspiracii na Rusija vo Carstvoto. Navedenite ruski krugovi svoite nameri gi skrivale pod plaštot na čuvanje na pravoslavieto vo Osmanskoto carstvo i pomaganje na porobenite slovenski narodi vo nego za nivnoto osloboduvanje.

No, tendenciite na ruskata propaganda vo vrska so čuvanjeto na pravoslavieto bile kontradiktorni, bidejki konkretno vo Makedonija, a naedno i vo Bitola i okolinata, Rusija svojata politika ja imala vperena protiv dejnosta i vlijanieto na Grčkata patrijaršija. Toa se pokažalo so formiranjeto na bugarskata avtokefalna crkva narečena Egzarhija i ponatamu so osnovanjeto na bugarski mitropolii, eparhii i sl. vo Makedonija, kako rezultat na što bila osnovana i bugarska Pelagoniska mitropolija so centar vo Bitola. Navedenite ruski krugovi[156] vo toa vreme ja formirale av-

155 Иван Иванић, c.d., str. 207, 208.

156 Victor Berard, c.d., str. 32, 33, 34; Victor Berard, Pro Macedonia, Paris 1904, str. 16; Milorad Ekmečić, c.d., str. 32.

tonomnoto Bugarsko kneževstvo i se stremele kon formiranje na golema bugarska tvorba na Balkanskiot Poluostrov, za, preku nea kako svoja baza i otskočna daska, da se probivaat kon Jadransko i Sredozemno more. Vo ovie imperijalistički planovi na Carska Rusija vo toa vreme glavna karika bila Makedonija. Ovie ruski krugovi, imajki go predvid strategiskoto značenje, ekonomskoto i dr. na Makedonija za svoite imperijalistički potfati, se stremele preku jaknenje na bugarskoto kulturno, prosvetno, stopansko i političko vlijanie vo Makedonskite kraišta da možat da gi potčinat ovie mesta pod svoja kontrola.[157] Ova ušte poveke doaga do izraz osobeno po 1887 godina, koga navedenite ruski krugovi gi favoriziraat vo pogolema mera bugarskite pretenzii vo Makedonija, a naedno i vo Bitolskiot kraj. Ovie ruski krugovi toa go pravele i na smetka na srpskite pretenzii vo ovoj kraj. Kako pričina za toa vo ona vreme vo odnos na srpskite pretenzii vo Makedonija bilo i svrtuvanjeto na srpskata vlada i dvorot na čelo so kralot Milan Obrenovik kon Avstro-Ungarija.[158]

Vtorata tendencija na navedenite ruski krugovi preku koi tie se grižele da gi ostvarat svoite imperijalistički celi i vo ovie kraišta bila, kako što e navedeno napred, nivnoto pretstavuvanje kako pomagači za osloboduvanje na porobenoto slovensko naselenie na ovoj kraj od osmanskoto ropstvo. Ovaa tendencija na ruskite diplomatski i drugi krugovi služele kako paravan za nivnoto mešanje vo vnatrešnite raboti na Carstvoto i za negovo destibiliziranje kako i za iskoristuvanje na oslobodítelnoto dviženje na tie slovenski narodi za svoite imperijalistički celi. So tie nameri bila ruskata diplomatija i pri priklučuvanjeto na Is-

---

157. Sarl Valoi, c.d. str. 84, 85, 93; Milorad Ekmečič, c.d., str. 30; Ugalt Usalitch, c.d. str. 360, 362; Dp. Vladeh Dordevitch, c.d.

158 Viktor Berard Le Macedoine, Paris 1897, str. 35

točna Rumalija kon Bugarija.

Ruskiot ekspanzionizam vo toa vreme bil pomognat i od panslavističkite krugovi na Rusija.[159] Ovie ruski krugovi, potpomognati od razni ruski politički, kulturni, finansiski i drugi institucii bile angažirani i natamu sestrano vo širenjeto na ruskoto političko, kulturno, stopansko i drugo vlijenie i meǵu pravoslavnoto, a posebno meǵu slovenskoto naselenie od Bitolskiot kraj. Preku razni politički, kulturni i stopanski pretstavnici na naznačenite ruski krugovi, što bile isprateni vo toa vreme kako agenti na ruskata propaganda vo ovoj kraj, bil prisuten stremež kon mnogukratno širenje na rusko vlijanie i meǵu bitolskoto naselenie.[160] Preku svojata dejnost i vlijanie, ovie propagatori na ruskata propaganda se grižele da sozdavaat vpečatoci i raspoloženie meǵu tukašnoto naselenie deka Rusija se grizi za nivna dobra idnina i osloboduvanje od tuǵoto ropstvo.[161] Panslavističkata dejnost bila intenzivna se do 1886 godina.[162] Kako centar za ovaa propaganda vo Bitolskiot kraj i okolnite mesta vo odnosniot period i podocna služelo Ruskoto diplomatsko prestavništvo vo Bitola so negovite službeni pretstavnici i razni sorabotnici na čelo na ruskite konzuli vo toa vreme, kako što bile Hitrovo, Skrjabin, Rostkovski i dr. Posebno fanatički bil nastoen i angažiran vo ovaa dejnost ruskiot konzul vo Bitola - Rostkovski. Preku ovie pretstavnici i sorabotnici Ruskoto diplomatsko pretstavništvo vo Bitola ne samo što se informiralo za razni nastani, promeni i sl. vo Bitolskiot kraj i okolnite mesta, tuku sobirale i raznovidni materijali za političkite, kulturnite, stopanskite i drugi priliki vo ovoj kraj i okolnite mesta, potrebni za ruskite državni, voeni, stopanski, kulturni i

---

159 Miloran Ekmečić, c.d. str.30,31; Victor Barard, c.d. str.32; Šefket Sürayya Aydemir, c.d. str.356, 357, 359, 370, 371;

160 Viczor Barard, c.d. str.32, 35; Šefket Süreyya Ajdemir, c.d., str. 336, 337, Milorad Ekmečić, c.d., str.20,30, 32

drugi krugovi.

Navedenite ruski diplomatski pretstavnici, so nivnite sorabotnici, i vo ova mesto bile angažirani protiv drugite propagandi, kako što bila avstro-ungarskata, katoličkata, protestanskata, grčkata i dr.[163]

d. Italijansko vlijanie

Bidejki do 1870 godina Italija bila zafatena so problemot na obedinuvanje na zemjata, taa svoite ekspanzionistički aspiracii vo odnos na balkanskite kraišta gi projavuva malku podocna otkolku drugite golemi sili.

Kako nekoi drugi od golemite sili i balkanskite državi, taka i Italija, nezadovolna od rešenijata na Berlinskiot kongres vo odnos na osmanskoto nasledstvo na Balkanskiot Poluostrov, po 1878 godina započnala da igra svoja peffidna igra so namera da dobiva interesni sferi za širenje na svoeto ekonomsko, kulturno i političko vlijanie vo Balkanot. Iako Italija bila za začuvuvanje na status-kvoto vo Osmanskoto carstvo, taa, kako i drugite golemi sili, prodolžuvala trajno so razni mahinacii za pritisnuvanje na drugite vlijanija so cel širenje na svoeto vlijanie vo oblastite na Evropska Turcija, a naedno i vo podračjata na Makedonija.[164]

Planovite na navedenite italijanski krugovi vo ovoj pravec bile dalekosežni i vo odnos na Makedonija. Tie krugovi, pokraj širenjeto na svoeto vlijanie, go imale predvid i strateškoto značenie na ovaa oblast. Italijanskata ekspanzija vo toa vreme se protegala vo dva pravca. Edniot pravec vodel kon istočnite bregovi

161 Victor Berard, c.d. str.324; Никола Скрјабин, c.d. str.15,16
162 Victor Berard, c.d. str. 32.
163 Karl Marx-Friedrich Engels, c.d. str.226; Milorad Ekmečič c.d. str.32
164 Sarl Valei, c.d. str.53-56, 57, M-23, Izveštaj na angliskiot diplomatdki pretstavnik od Atina Edvin Corbet od 26.02.1880 godina., Arhiv na SRM Skopje

na Jadransko More, počnuvajќi od Istra, preku Dalmacija, Crna Gora i Albanija so cel gospodarenje nad Jadran i Otranskiot Tesnec, od kade što trebało da se prodolќi za Severna Afrika i Levant, a drugiot pak trgnuval preku Albanija kon Makedonija i preku Bitola vo pravec na Solun i Egejsko More na Istok. Ovie potfati na spomnatite italijanski krugovi koko krajna namera imale za cel obnovuvanje na Rimskoto Carstvo.[165] Vo ovie potfati, a i vo namerata za istiснuvanje na Avstro-ungarija od ova podračje, navedenite italijanski krugovi imale podkrepa i od strana na francuskata diplomatija.[166]

Italijanskata diplomatija vo prvo vreme, vo 1880 godina, vo širenjeto na italijanskoto vlijanie sè poveќe bila pomagana i od radikalnata partija na Italija predvodena od Gambeta. Zaradi toa Italijanskata diplomatija tajno započnala da sorabotuva i so grčkata vlada so cel formiranje na italijansko-grčki komitet. Prviot komitet za širenje na italijanskata i grčkata propaganda vo ovie podračja bil formiran vo Londo, potoa vo Rim i drugi mesta. Vo tie komiteti, pokraj italijanskite, učestvuvale i grčki pretstavnici, kakoшto bile grčkiot pretstavnik vo Rim Paparigopulo, konsulot na Grcija vo Napoli i dr.[167]

Spomnatite italijanski krugovi za širenjeto na svojata propaganda vo podračjata na Makedonija, a osobeno i vo Bitolskiot kraj, imale angažirano nekolku Albanci od Južna Italija, koi što bile povrzani so odreden broj albanski prvenci od zapadna Makedonija. Meѓu Albancite od Italija što se zanimavala so ovaa dejnost bil i Petro Ši.daro od Palermo, koj vo oktomvri 1880 godina bil ispraten od nadležnite italijanski faktori, zaedno so svoite soprodnici, italijanski agenti, za širenje na italijanska

---

165 Šarl Valoi,c.d. str.53-56; M-23,Izvoštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Atina Edvin Corbet od 10.02.1880 god,Arhiv na SRM-Skopje

166 M-23,Memorandum na avstro-ungarskiot diplomatski pretstavnik od Atina Aug.H.Momsi od 16.02.1880 god., Arhiv na SRM-Skopje

167 I b i d e m

diplomatski pretstavnik od Atine kg. H. Monsey od 1880
Sopine protiv italijanskata propaganda.

No. 1.

Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury.—(Received February 23.)

(No. 42. Secret and Confidential.)

Athens, February 16, 1880.

My Lord,

I HAVE the honour to inclose a copy of a memorandum drawn up by Mr. Mounsey, Her Majesty's Secretary of Legation, relative to French and Italian intrigues in the Balkan Peninsula. Mr. Mounsey mentions that he had been told by the King that unless the Greek Frontier question took a turn more favourable for Greece, disturbances would certainly break out in the spring.

I have, in various despatches, expressed to your Lordship an opinion in the same sense.

The French Minister asked me yesterday if I had received any information in regard to Italian intrigues in the Balkan Peninsula, and I told him in general terms that it was known that intrigues against Austrian interests were being carried on there, and that it was said the Roman Committee which was supposed to direct them was in friendly communication with the advanced party in France and with M. Gambetta. M. Tissot scouted this idea, and expressed his disbelief that any such connection existed.

As the information contained in the memorandum has been obtained from a source independent of the Austrian Legation here, I venture to request that it may be considered very secret and confidential.

I have, &c.

(Signed) EDWIN CORBETT.

Inclosure in No. 1.

Memorandum.

Secret.)

ABOUT the commencement of the present month Baron de Wacken, the Austro-Hungarian Chargé d'Affaires here, received a despatch from Baron Haymerle instructing him to watch carefully and report on the proceedings of any Italians or Frenchmen who had arrived or might arrive in Greece, and appear to be engaged in political intrigues, the nature of which was fully described in the copies of the numerous Reports from the Diplomatic Agents of Austria-Hungary at Paris, Rome, Bucharest, and Belgrade, which accompanied the despatch.

The substance of these Reports was to the effect that Committees, formed of members of the extreme Radical parties in Italy and France, were working against the interests of Austria in the Balkan Peninsula, especially in Roumania and Servia, and in Albania. Gambetta was stated to be closely connected with the Committee at Paris, and the Greek Charge d'Affaires at Rome, M. Papariguopoulo, was said to be a member of the Roman Committee. Emissaries had been sent by the latter to Bucharest, Belgrade, and Albania, and funds were stated to be supplied by both French and Italians. The object of these machinations was, on the part of Italy, to acquire primarily a protectorate, and ultimately possession, of Albania; whilst the aim of the French in thus aiding the Italians was to secure an alliance with them against Germany and Austria, and to render Servia and Roumania hostile to the latter Empire.

About the same time information of a similar character reached the King of Greece. In a confidential conversation which he had with an intimate friend of mine (not a Greek) on the 9th instant, His Majesty stated that he had learnt from Paris and elsewhere that France and Italy had been playing him false in the Frontier question. The French Minister had, he said, latterly advised the Greek Government to desist from demanding an augmentation of territory in Epirus, and to seek compensation on the

[ ]

Thessalian side; and he now learnt that this advice had been given in order that a free field might be left to the Italians in Albania, the whole of which province they were desirous to obtain, one of their objects being to offer it to Austria in exchange for Italia Irredenta, in case they could not obtain the latter by other means. Italy, the King said, was aided by Gambetta and his party, and their reward was the promise of an alliance in case of war between France and Germany.

On the 12th instant the Austro-Hungarian Consul, M. Rémy, intercepted letters and documents sent by members of an Italian and Greek Committee sitting at Lamia (Zeitoun) to their friends in Athens. These letters were, I believe, not brought by the ordinary post, but by the captains of vessels plying between the Piræus and the Gulf of Zeitoun. They placed beyond doubt, I am told, the existence at Lamia of a Committee of Italians and Greeks which was in correspondence with the Committee at Rome, and had received from it arms and ammunition. Distinct reference was also made in them to supplies of dynamite, which appeared to have been sent to a wrong address.

M. Rémy at once communicated these letters to Baron de Wacken, who, being without instructions to make a communication on the subject to the Greek Government, and being unwilling to trust to his own judgment, consulted his Consul as to the proper course to take. M. Rémy having only lately arrived in Athens, and being therefore disinclined to take upon himself the entire responsibility of advising his chief, talked the matter over with the spiritual head of the Catholic community. This gentleman is a Jesuit, named Don Paulo, who has passed most of his life at Athens, and enjoyed the confidence of Baron Prokesch and his successors at the Austrian Legation up to the arrival of Count Dubsky, who appears to have thought it unnecessary to make use of his intimate knowledge of the country and its people.

Don Paulo's advice was to the effect that Baron de Wacken should mention the matter in a cautious manner to the King, without, of course, saying anything about the intercepted letters. He argued that this course ought to be pursued because it could not injure Austrian interests, and might advance them. The King, he said, might prevent the Lamian Committee taking any action, and if he did not, Austria would know what to expect from Greece.

M. Rémy consequently advised his superior to speak to the King, and on the 16th instant Baron de Wacken had an audience of His Majesty.

At this audience Baron de Wacken stated briefly to the King that the Austro-Hungarian Government had proofs of the existence of a Committee composed of members of the extreme Radical and Italia Irredenta party sitting at Rome and intriguing for a revolt in Albania, that the Greek Chargé d'Affaires, M. Papariguopoulo, and the Greek Consul at Naples were members of this Committee, which was in correspondence with Gambetta and his party in France, whence funds were supplied. He added that he had just learnt that there was a Sub-Committee at Lamia corresponding with another at Athens, and that the former had arms and ammunition, and appeared to be ready for action.

Baron de Wacken states that the King did not seem surprised at hearing of the proceedings of the Roman Committee and Gambetta, but that he expressed genuine astonishment at learning that his Diplomatic Agent at Rome had a part in the affair. As to the Lamia Committee, His Majesty said that he thought Baron de Wacken had been misinformed, or had received exaggerated reports of what was going on there. Some excitement had, he said, taken place there, but it was caused by "Bauernfängers," an expression made use of, I believe, in regard to the capture of peasants attempting to evade the conscription.

To this latter remark Baron de Wacken replied that he feared His Majesty must be mistaken, because dynamite was not generally used in catching recalcitrant conscripts. At the word dynamite the King got up, and asked Baron de Wacken what he meant. The latter replied that his reports distinctly mentioned dynamite as being amongst the ammunition sent to Lamia. The King then repeatedly asked for further information on the subject; but Baron de Wacken answered that his instructions were merely to give His Majesty a clue to what was going on in his dominions, and that he had nothing more to say.

I should add that, whilst M. Rémy and Don Paulo were talking of this affair at the house of the former, Dr. Zinnis, a leading member of the medical profession at Athens, was announced, and admitted at the request of Don Paulo, who offered to extract from him a full confirmation of the subject of this memorandum. This the Jesuit father did in the most discreet manner, and apparently without exciting the least suspicion in the doctor's mind.

According to Dr. Zinnis' version of the matter, the Committees at Rome and Lamia

were hard at work, and their object was to induce the Albanians to revolt against the Turks, and to assist them to obtain their independence. Northern Albania was then to become a separate State under the Protectorate of Italy, and Southern Epirus was to be annexed to Greece. He said that he himself was a member of the Athenian Committee, and that funds were provided by Italians, French, and rich Greeks living abroad, and he incidentally mentioned, without stating his grounds for the assertion, that Mr. Gladstone was cognizant and in favour of the movement.

From all that I have heard in regard to the Lamia Committee, my impression is that preparations have been made to foment disturbances in Thessaly and Epirus, in case the Greeks see no prospect of an early settlement of the Frontier question, and this impression is confirmed by what I myself have heard from the King, who, during the last two months, has twice told me in the most serious manner that, unless this question took a more favourable turn for Greece, disturbances would certainly break out in the spring. I think, however, that action may be deferred if there is a prospect of a speedy and satisfactory settlement.

(Signed) AUG. H. MOUNSEY.

Athens, February 16, 1880.

No. 2.

Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury.—(Received March 4.)

(No. 52. Secret and Confidential.)

Athens, February 26, 1880.

My Lord,

I HAVE the honour to report, with reference to the memorandum inclosed in my despatch to your Lordship No. 42, Secret and Confidential, of the 16th instant, that Mr. Mounsey has received from Baron de Wacken, the Austro-Hungarian Chargé d'Affaires, a full confirmation of all the essential items of information contained in that document.

Baron de Wacken, who was not aware that Mr. Mounsey had any knowledge of the information in question, begged the latter gentleman to consider his communication as most strictly confidential.

In regard to M. Papariguopoulo, the Greek Chargé d'Affaires at Rome, Baron de Wacken said that the King of Greece had stated to him on the 24th instant that he had caused inquiries to be made at Rome regarding his proceedings, and that, from the answers he had received, His Majesty felt convinced that M. Papariguopoulo had no connection with the Italian intrigues in the Balkan Peninsula and Albania.

Baron de Wacken stated, however, to Mr. Mounsey that his despatches from Vienna mentioned M. Papariguopoulo's implication in these intrigues in such an explicit manner that he still felt doubts as to the correctness of the King's information.

He added that he had every reason to believe that the intrigues in question were strongly encouraged and supported by Russia.

I have, &c.

(Signed) EDWIN CORBETT.

propaganda i vo delovi na Makedonija, pokraj drugi mesta vo Balkanskiot poluostrov. Toa nešto dobro može da se vidi i od memorandumot na avstro-ungarskiot diplomatski prestavnik Aug. H. Monsi od Atina, od 16 februar 1880 godina.[168]

Pokraj Italijansko-grčkite komiteti, kakvi što bile tie vo Lamia, Rim i vo drugi mesta, angažiranjeto na odreden broj albanci od Južna Italija, vo toa vreme na širenje na Italijanskata propaganda i vo Makedonija Italijanskite službeni krugovi go angažiraat i personalot na italijanskite diplomatski služki vo poveḱe centri na Evropska Turcija, a naedno i vo Solun. Spored podatocite na Angliskoto konzularno pretstavništvo od Solun, dobieni od grčkiot diplomatski pretstavnik od Bitola gospodin Logathete, so ovaa dejnost vo prvo vreme se zanimaval Italijanskiot konzul vo Solun na čelo konzulot Lambertagi.[169] Po toj povod, Italijanskiot konziul vo Solun imal organizirano i vo Bitola mreža za dejstvuvanje vo pravec na širenje na Italijanskata propaganda, sobiranje na razni informacii, podatoci i sl. Ovaa dejnost navedenite konzularni služki na Italija i vo ovoj kraj ja vršele preku svoi gavazi ili agenti, so pomoš na razni agenti, plateni emisari i dr., koišto rabotele za tajnite služki na italijanskata vlada.[170]

Imajḱi ja predvid mnogukratnoto širenje na svoeto vlianie, spomnatite italijanski krugovi i vo ova područje bile zainteresirani za gradenje na železnički linii, koišto bi gi povrzuvale odnosno bi bile upateni kon italijanskite pristaništa. Spored planovite na zainteresiranite italijanski krugovi, spomnatata železnička linija trebalo da ja povrzuva i Bitola so albanskite

168 M-25, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun A.Servant od 19 i 26.10.1880 god., Arhiv na SRM-Skopje.
169 Ibidem, Izveštaj od 26.10.1880 god.
170 Ibidem, Izveštaj od 19 i 26.10.1880 godina

pristaništa, a osobeno so pristaništeto na Valona, kojašto bila dosta blisku i pristapna za italijanskiot transport. Istovremeno se planiralo železnički linii da se gradat i do Drač i Prevenza.[171]

Zaradi poveḱekratnata važnost na Bitola, malku podocna, vo 1895 godina, italijanskata vlada uspeva da izdejstvuva pravo za otvaranje na italijansko diplomatsko pretstavništvo i vo ova mesto, kadešto za konzulski zastapnik bil imenuvan Iskandilio (Skandilio).[172] Italijanskoto diplomatsko pretstavništvo vo Bitola bilo vo rang na vicekonzulat i nevedeniot diplomatski pretstavnik na Italija vo toa vreme bil vicekonzul.[173]

So otvaranjeto na svoe diplomatsko pretstavništvo vo Bitole, diplomatskite pretstavnici na Italijanskiot konzulat vo ova mesto se angažiraat da go širat mnogustrano italijanskoto vlijanie kako vo Bitolskiot kraj taka i vo okolnite mesta. Toa se odrazuvalo še poveḱe i vo natamošnoto zagolemuvanje na Italijanskata trgovija so Bitola i nejzinata zadnina, kako i so drugi oblasti.

ǵ. Grčkata propaganda

So Berlinskiot kongres, so dobivanjeto na polna nezavisnost, Grcija ne samo što se širi teritorijalno, tuku dobiva i mnogu pogovolni uslovi zasilneno širenje na svoe vlijanie vo sosednite zemji.

Vo toa vreme golemogrčkite krugovi, pomognati od grčkata vlada, Carigradskata patrijaršija i od razni drugi institucii, društva i sl., site sili gi nasočila kon zasiluvanje na grčkata propaganda i vo Bitolskiot kraj, znaejḱi poveḱestranata važnost na ova mesto.[174]

---

171 Semseddin Sami, c.d. str.4437
172 SVM, Manastir 1313h. (1896-96), str.80
173 SVM, Manastir 1314 h.(1896-97), str. 82

Navedenite grčki krugovi za širenje na greizmot i vo Bitolsko vo toa vreme svoeto dejstvuvanje go imale nasočeno vo nekolku pravci, i toa:

1. Se pogoleno i posestrano angažiranje na nadležnite službi pri grčkata vlada;

2. Natamošno dejstvuvanje na Carigradskata patrijaršija kako eden od glavnite centri za širenje na megali-idejata;

3. Pozasileno angažiranje na dotogašnite grčki društva ili silogoci, kongituti, crkovno-učilišni opštini itn. vo rezni pogolemi i pomali centri, kako vo Grcija taka i nadvor od nea, a osobno i vo Bitola i okolinata vo vrska so navedenite celi;

4. Priključuvanje na vlijatelni i bogati grčki industriski, trgovski, bankarski i drugi krugovi i poedinci kon širenje na megali-idejata;

5. Organiziranje i prefrluvanje na voorugeni teroristički četi, pokraj drugite mesta i vo Bitolskiot kraj;

6. Upotrebuvanje na site sredstva za eliminirenje na drugite propagandi vo ovoj kraj.

Posle 1880 godina, grčkata vlada preku svoite diplomatski pretstavništva i drugi službi se angažira pozasileno vo priključuvanjeto na Bitolskiot kraj kon svojata sfera na interesi. Za ovaa cel grčkite diplomatski pretstavništva vo toa vreme kontaktirale so nadležnite službeni krugovi od poveće zemji, kako na tie od Osmanskoto carstvo, Bugarija, Romanija, Srbija i dr. Dodeka pregovorite so bugarskite diplomatski krugovi vo odnos na Makedonija bile poprečni, kratkotrajni, bez doverba i sl.[175], Grcija vodela dolgotrajni pregovori so srpskata vlada, nastojuvajki na sekoj način Bitola da se priključi vi grčkata interesna sfera. Vo svoite aspiracii kon vo početokot odela po linijata Crno More - Kus-

174 Victor Berard, Pro Macedonia, Paris 1904, str.16

175 Др Владан Ђорђевић, Србија и Грчка (1891-1893), Београд

tendil - Kačanik - Jadransko More, a podocna se protegale po linijata Novrokop (na Mesta) - Melnik (na Struma) - Strumica - Bitola - Ohrid - Drač. Spomenatite grčki krugovi sekogaš, kako što se gleda, istaknuvale deka Bitola treba da vleguva vo granicite na grčkoto vlijanie. Po toj povod, grčkiot diplomatski pretstavnik vo Carigrad Nasos, vo pregovorite so srpskiot konzularen pretstavnik vo prestolninata na Osmanskoto carstvo Stojan Novaković, vodeni vo vrska so sklučuvanjeto na grčko-srpski sojuz vo 1885 godina, imal istaknato deka Bitola za Grcija pretstavuva strateška pozicija. Isto taka i drugiot grčki diplomatski pretstavnik vo Carigrad, knezot Mavrokordato, vo pregovorite vodeni so Stojan Novaković vo 1890 godina, istaknal deka Bitola za Grcija pretstavuva pračanje za opstanok i deka po toa točka Grcite ne možat da pravat nikakvi otstapki.[176] Isto gledište i baranje grčkite diplomatski krugovi postavuvale i vo podocnežnite razgovori vodeni vo 1892 godina meģu ministerot za nadvorešni raboti na Grcija Steven Dragomis i srpskiot diplomatski pretstavnik vo Atina Vladan Ćorǰević po povod sklučuvanjeto na grčko-srpskiot sojuz.[177] Grčkite ekspanzionistički krugovi, vo zaedniški akcii so egzarsite, vo Makedonija se stremele kon slabeenje na bugarskata propaganda i eliminiranje na bugarskoto vlijanie vo ovoj kraj. No, istovremeno sklučuvanjeto na sojuz so srpskata vlada grčkata diplomatija go odložuvala. Diplomatskite krugovi na Grcija so toa nastojuvala da ja držat Srbija vo toj odnos na izvesno odstojanie, so cel dobivanje vo vreme na zasilvanje i prigodni okolnosti za ostvaruvanje na grčkite planovi i akcii, koišto ne bi bile spročuvani od odnosnite srpski krugovi vo Bitolsk ot kraj.[178]

176 Јован М. Јовановић, с.д., стр. 117, 118; Др Владан Ђорђевић, с.д. стр. 9-15, 19-20, 59-60.

177 Др Владан Ђорђевић, Србија и Грчка (1891-1893), Београд 1925, стр. 9-10, 19, 20, 198, 206, 210, 245-250.

178 Јован М. Јовановић, с.д., стр. 101; Др Владан Ђорђевић, с.д., стр. 59, 60; Др Владан Ђорђевић, Србија и Турска (1894-1897) Београд 1928, стр. 61.

Pokraj grčkite službeni krugovi i Carigradskata patrijaršija vo 1880 godina se angažira pozačeleno vo širenjeto na megali-idejata vo Makedonija. Carigradskata patrijaršija, kako najstar centar i najavtoritetna institucija za širenje na grcizmot vo toa vreme, so svojot avtoritet se poveќe seangažira i pri osmanskite visoki organi na vlasta za dobivanje na povolni uslovi za širenje na grčkoto vlijanie i vo Bitolsko meѓu hristijanskoto naselenie-makedonsko, albansko i vlaško. Istovremeno patrijaršijata se zasema i za opravduvanje na širenjeto na grčkata propaganda vo navedenite kraišta pred stranskite krugovi, kako i za nejzino afirmiranje pred svetskata javnost. Zatoa Patrijaršijata vo toa vreme, preku grčkite crkovni krugovi, organizira vo gradovi, upatuva vo pogolemi i vo pomali centri na otvaranje razni grčki učilišta, prisvojuvanje na pravoslavni crkvi i postavuvanje vo niv grčki sveštenici, formiranje na grčki crkovno-učilišni opštini, društva i dr. Preku ovie akcii Patrijaršijata se stremela kon asimiliranje na hristijanskoto naselenie, pokraj vo drugite kraišta, i vo Bitolsko, i istovremeno pred svetskata javnost naselenieto od ovoj kraj da se prikažuva kako grčko. Vo Bitola i okolinata vo navedenite grčki celi golema i zasilena uloga igral grčkiot mitropolit vo ova mesto, so pomoš na grčkoto sveštenstvo i grčkite učiteli vo ova podraǰje itn.[179]

Za širenje na grčkata propaganda vo Bitola i okolinata vo toa vreme, pokraj crkovnite i kulturno-prosvetnite faktori, se angažirani i vlijatelni, bogati ekonomski krugovi i poedinci,

---

179 M-30 Izveštaj na Angliskoto diplomatsko pretstavništvo vo Carigrad do Forin Ofis od 15.06.1883 godina i od 12.05.1885 godina; M.27, Izveštaj od Angliskoto diplomatsko pretstavništvo vo Solun, od konsulot A.Servant, od 6.05.1884 godina/ M.28, Izveštaj od angliskiot diplomatski pretstavnik od Edrene (Odrin) Lamb od 11.01.1885 godina, Arhiv na SRM-Skopje.

Razni vlijatelni i bogati industrijalci, tgvvci, bankuri i sl., koko od centrite za Grcija taka i od drugi centri vo svetot, togaš ja pomagale so razni sredstva, a posebno so golemi količini pari, okolu 1 milion zlatni liri godišno, pokraj tolkuvata g suma što ja davala grčkata vlada za navedenite celi - za grčkata propaganda, otvarnjeto i izdržuvanjeto na grčkite učilišta, crkvi, kadrovi vo grčkite institucii vo spomnatite kraišta i dr. Za ovaa cel isto taka i razni društva, silogoi i sl. sobirale dobrovolni prilozi. Preku ovie društva, komiteti, poedinci i sl, priklučeni kon megali-idejata, spomnatite grčki krugovi isto taka sobirale razni materijali, podatoci od raznoviden karakter, koišto im služele za mnogukratni celi na grčkite ekspanzionistički krugovi.[180]

Pokraj spomnatite formi za širenje na grčka propaganda vo naznačenite kraišta vo odnosniot period, grčkite ekspanzionistički krugovi organizirnat i isprašnat i voorušeni teroristički četi. Ovie četi narečeni andartski, eteristički i dr. bile ispratteni vo toa vreme i vo Bitolsko od strana na navedenite grčki krugovi, društva i sl., kako što bile "Etniki Eterija" i dr. Zie krugovi, preku takvi terotistički akcii, smetale da go zastrašat negrčkoto naselenie vo Bitolsko, za da se otrgne od drugite vlijanija i za da se prisili da go prifati helenizmot vo crkvite, učilištata i voopšto.[181]

Spomnatite grčki krugovi vo toj period se trudele isto taka so razni sredstva i načini, kako vo drugite kraišta taka i vo Bitolskiot kraj da gi likvidiranat drugite propagandi, koišto vo Bitolsko imale zemano golem zamav i odele na šteta na grčkata propaganda, slabeejki ja nejzinata sila vo ova mesto.[182]

---

180 M-28 Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Edrene (Odrin) Lamb, od 12.01.1885 god. Arhiv na SRM-Skopje; Victor Bernard, Le Macedoine, Paris 1897, str.232; др Владан Ђорђевић, Србија и Турска (1894-1897), Београд 1928, str.56; Risto Poplazarov, Великогрчката политика на Кралството Грција кон Македонија во втората половина на XIX век, "Glasnik" на ИНИ бр.1, Skopje 1970, str. 11.

181 M-27, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun A.

e. Srpska propaganda

Po Berlinskiot kongres srpskata propaganda se aktivira vo Makedonija uštе poveќe. Okupiranjeto na Bosna i Hercegovina od strana na Avstro-Ugarija, spored rešenijata na spomenatiot kongres, gi zakopale nadežite na Srbija da nošo preku ovie oblasti da izleze na Jadransko More. Zatoa srpskite ekspanzionistički krugovi podocna svoite stremeži i aktivnosti gi nasočuvaat se poveќe kon jug. Zatoa srpskite stopanski, politički, kulturni i drugi krugovi, onevozmoženi da ja proširat svojata ekspanzionistička dejnost kon sever i zapad, se angažiraat uštе poveќe Srbija da dobie izlez na more preku Solun, a i preku nekoi pristaništa vo Albanija. Ovie pretenzii Srbija se stremela da gi opravda so motivacija deka toa e neophodno za nejzino osloboduvanje od avstro-ungarskata stopanska potčinetost. Istovremeno navedenite srpski krugovi, odnosno stopanstvenici, se stremele preku morskite pristaništa poleсno da dojdat do svetskite pazari.[183]

Pokraj pracevetanta oblast, vo ton vreme srpskite pretenzii se javuvaat i vo oblasta na crkvata. Po Berlinskiot kongres srpskite crkovni krugovi se zazemaat i za stavanje na makedonskata crkva pod srpska crkovna jurisdikcija. Navedenite srpski krugovi vo ton vreme go pokrenale ton prašanje i pobarale od Visokata porta vo Carigrad odobruvanje za postavuvanje na srpski vladici, pokraj vo nekoi drugi makedonski gradovi, i vo Bitola.[184] Istite srpski krugovi gledale istovremeno da go sprečat zazemanjeto na Egzarhijata vo novoj pogled, nasočeno vo šteta na srpskata crkva vo ovoj kraj.[185]

---

182 Servont, od 17.08.1884 godina, Arhiv na SRM-Skopje/; Ali Vishko, o.d. str. 696, 697; Ристо Поплазаров, с.д., стр. 62.
M-29 Izveštaj na Angliskiot diplomatsko prestavništvo od Carigrad do Forin Ofis od 15.06.1883 god., Arhiv na SRM-Skopje/; Ali Vishko, o.d. str.696,697

Dodeka po Berlinskiot kongres zaširenjeto na srpskoto vlijanie nadvor od Srbija bila angažirani razni društva, klubovi i sl, po dobivanjeto na polna nezavisnost, po 1878 godina, seta taa dejnost bila prenesena na državnite službi i nivnite službenici. Srpskite službeni krugovi vo ton vreme počnale da dejstvuvaat za tan cel vo nekolku pravci, i toa:

1. potpiranje i baranje pomoš od Rusija;
2. pretvaranje na Carigrad vo centar na širenje na srpska propaganda vo Evropska Turcija, a anedno i vo Bitolsko;
3. formiranje vo Srbija komiteti za ovaa cel;
4. opredeluvanje na pogodni centri i vo Makedonija za širenje na srpskoto vlijanie. 186

Po 1880 godina, srpskiot dvor, kralevite Milan i Aleksandar Obrenović, vo svoite ekspanzionistički nameri se upatuvaat i baraat pomoš i od Rusija. Srpskite diplomatski pretstavnici akreditirani vo ton vreme vo Carigrad, predvodeni od Stojan Novaković se poveke kontaktirale so ruskite diplomati vo prestolninata na Carstvoto so cel izdejstuvanje na odobruvanje za otvaranje na srpski učilišta, formiranje na crkovno-učiliški opštini, postavuvanje srpski vladici i dr.vo Makedonija. Na krajot, po poveke potfati, preku razni kanali, vo 1886 godina, srpskata vlada, uspeala da izdejstvuva od Visokata porta konsularska dozvola so koja i vo Makedonija bile otvoreni nekolku srpski diplomatski pretstavništva, pokraj koi i Srpski generalen konzulat vo Bitola.

183 "... Les Serbes aujourd'hui,déclarant que toute la Macedoine est serbe, que Salonique est le port natural de Belgrade, et, quêntre les deux, Uskub (Skopje-A.V.),l'ancienne capitale du roi serbe Douchan, est toujours restee une ville serbe. Leur propagande,qui date de 1887, n'eut vraiment d'activite que depuis 1890..."
Victor Berard, La Macedoine, Paris 1897,str.36;

184 Привреда и трговина у Новој Србији, књ.I , Београд 1913, str. 11; Јован М. Јовановић, e.d., str. 94; Др Владан Ђорђевић, Србија и Грчка, 185 M-345, fila br.11, Izveštaj na srpskiot diplomatski prestavnik od Carigrad Dr.Vladen Đorđević od 26.6.1895 god.Arhiv na SRM-Skopje

186 Др Илија Прица, Спољашња политика Србије (1804-1914), Београд 1939, str. 116, 117; Јован М. Јовановић, e.d. , str. 78, 79.

Se otvoranjeto na svoi diplomatski pretstavništva kako vo drugite centri na Evropska Turcija taka i vo Bitola, sprskite službeni krugovi se stremele, od edna strana, da se legalizira dejnosta na osnovanje na srpski kulturno-prosvetni institucii i vo ovoj kraj, a od druga, srpskata vlada se stremela preku diplomatsko prestavništvo vo Bitola da ja širi svojata propagandna dejnost vo cela Jugozapadna Makedonija i Sredna Albanija.[187]

Svoevremeno, pokraj angažiranjeto vo otvoranjeto da diplomatski prestavništva, srpskite ekspanzionistički, a naodno i službeni krugovi, se angažiraat i za formiranje na komiteti vo pogolemite centri na Srbija, vo koi se priklušuvaat i makedonski pečalbari, rabotnici, učenici, begalci i dr. od Makedonija, zatečeni vo toa vreme vo Srpskoto kneževstvo.

Spored izveštajot na engliskiot diplomatski pretstavnik vo Belgrad A.Sevant od 1.04.1885 godina, takov komitet bil formiran i vo prestolninata na Srbija, koišto pokraj drugi,vakovodni ličnosti bil Despot Bodgoveki, prekreten vo Bodžović. Preku ovoj i drugi slični komiteti, srpskite reakcioneri i osvojuvački krugovi vo toa vreme vo srpskite centri organizirale i mitinzi, na koi bile navedeni i upateni i rabotnici pečalberi, trgovci, učenici, begalci i drugi lica od Makedonija.[188] Spored pišuvanjeto na belgradskiot poluzvanišen vesnik "V i d e l o", organ na Srpskata liberalna partija, od 20 mart 1885 godina, ovie mitinzi, odrguvani vo nekoi srpski gradovi vo toa vreme, bileo odgovor na slišnite organizirani probugarski vo Sofija, koišto imale za cel prikažuvanje na Stara Srbija i Makedonija kako bugarski oblasti.[189] No, preku ovie mitinzi, i so razni peticii ispratени ottuka do stranskite diplomatski prestavništva,

---

187 I b i d e m.

188 M.30, Izveštaj na angliskiot diplomatski prestavnik od Belgrad A Servant od 1.14.1885 godina, Arhiv na SRM-Skopje

189 M-30, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Belgrad A. Servant od 21.14.1985 godina, Arhiv na SRM-Skopje.

RESOLUTIONS VOTÉES PAR LE MEETING TENU LE 24 FÉVRIER / 8 MARS A BELGRADE PAR LES SERBES DE LA VIEILLE SERBIE ET DE MACÉDOINE.

Les Serbes originaires de Macédoine et de la Vieille Serbie, établis dans le Royaume de Serbie, se sont réunis aujourd'hui, le 24 Février / 8 Mars 1885, à Belgrade, pour discuter les questions qui intéressent leur nationalité dans les dites provinces.

Considérant la vive agitation fomentée depuis quelque temps par des agences non autorisées, dans le but d'arracher la population serbe de ces contrées à sa nationalité pour la faire entrer dans la sphère d'action d'un peuple qui lui est étranger;

Considérant que, dans ces menées agressives contre la nationalité Serbe, on se sert de tous les moyens possibles: de l'église aussi bien que de l'école et de la presse;

Considérant que l'existence de l'élément Serbe est incontestable dans la population de la Vieille Serbie toute entière et, en Macédoine, dans les districts suivants: Kyri-Palanka, Kotchani, Kratovo, Strumnitza, Tikvesch, Prilip, Monastir, Florina, Ochrid, Dibra, Kitchevo, Ostivar, Pétrova, Seroulé et Kourmanovo. (ces deux derniers districts appartenant à la Vieille Serbie proprement dite). [illegible]

L'assemblée a jugé nécessaire de prendre les résolutions suivantes:

1. — Tout en voulant défendre la nationalité Serbe contre toute prétention étrangère dans la limite des districts sus-mentionnés, le meeting avoue franchement que le reste de la Macédoine appartient en partie à la race Bulgare et en partie à la race Grecque et que ces deux races s'y trouvent en grande majorité.

2. — Le meeting fait appel au sentiment national de tous les Serbes de la Vieille — Serbie ainsi que de la partie Serbe de la Macédoine, et les conjure de veiller à la défense de leur nationalité, de l'église, de l'école et de la littérature Serbes.

3. — Le meeting fait appel au patriotisme du Gouvernement de Sa Majesté le Roi, en le priant de ne pas refuser sa haute protection à la nationalité Serbe opprimée dans la Vieille Serbie et en Macédoine, mais de lui venir en aide par les moyens que, dans sa sagesse, il jugera le plus propres à atteindre le but désiré.

4. — Le meeting fait appel au zèle patriotique de tous les enfants éclairés de la mère — patrie, afin que, se rappelant qu'une origine commune et un passé identique les lient à leurs frères de la Vieille Serbie et de Macédoine, ils ne refusent pas leur appui à ceux qui prétendent défendre la nationalité Serbe contre toute attaque et contre toute agitation étrangère.

5. — Le meeting constate qu'il convient de renseigner, par le moyen de la presse, le public Européen sur le véritable état des choses dans ces contrées, et à cet effet, il regarde comme indispensable la création d'un journal, rédigé en langue française et en langue Serbe et ayant pour mission d'élucider toutes les questions qui se rattachent à la Vieille — Serbie et à la Macédoine.

Le meeting a la ferme espérance que la presse du Royaume le secondera dans ses efforts, l'une que le journal puisse paraître et pour faire face aux autres dépenses nécessaires, il semble décidé qu'il sera créé un fonds au moyen d'offrandes volontaires des patriotes.

6. — Le meeting choisit dans son sein un comité composé de six membres et chargé d'exécuter ces résolutions. Il les invite à envoyer de sa part un salut respectueux à tous les hommes d'Etat et à tous les hommes de lettres, indigènes ou étrangers qui ont donné des preuves de l'intérêt qu'ils portent aux destinées des chrétiens de la Vieille — Serbie et de Macédoine, et de les informer de la réunion du meeting ainsi que de ses résolutions.

7. Le meeting proclame solennellement que l'avenir de la Vieille — Serbie et de la Macédoine est une question de *justice ethnographique*. Toute solution qui s'écarterait de ce principe ne pourrait que troubler la paix intérieure de la péninsule des Balkans et priver l'Europe des garanties de paix qu'elle a toujours cherchées dans ces contrées.

Pour le comité du Meeting

le Président
(s.) Despot Radjovitch.

Faksimil br. 3, Rezolucija od mitingot organiziran od strana na srpskite ekspanzionistički krugovi vo 1885 godina vo Beograd.

spomenatite krugovi vo Srbija se stremele žitelite od ovie makedonski oblasti da gi prikažat kako Srbi, dodeka kako takvi, tie pokažuvaat želba da se priključat kon Kralevina Srbija. Takov pogolem miting bil održan na 21 februari 1885 godina, (3 mart 1885 godina, po noviot kalendar) vo Belgrad.[190] No, spored nametnatata deklaracija od spomenatiot miting, kako dosta interesantno paѓa v oči ne samo toa što naselenieto na spomenatite oblasti spored nivno kažuvanje, bilo sostaveno od Srbi, tuku vo toa izjasnuvanje, kako krajšta na srpsko naselenie što bi trebalo da vlezat vo sostavot na Kralstvoto Srbija, se celosno podrazbjata na denešna Vardarska Makedonija, što znaši i Bitola so svojata okolina.[191] Toa zboruva deka navedenite srpski ekspanzionistički krugovi uštе vo toa vreme imale točno skrojni planovi i vo odnos na teritorijalnata opredelenost vo svojata osvojuvačka politika.

So otvaranjeto na srpskiot generalen konsulat vo Bitola, srpskata vlada, so cel širenjeto na srpsko vlijanie vo Bitolsko i okolnite mesta vo Jugozapadna Makedonija i Srednа Albanija, preku svoite diplomatski i drugi pretstavnici, razni agenti od ovoj centar, počnala da se angažira za sobirunje na podatoci od razno-viden karakter koišto se odnesuvale na tie krajšta, da rasturа razni knigi i drug propaganden materijal, da se grиži za otvaranje na srpski učilišta, postavuvanje na učiteli i nivno izdržuvanje, formiranje na crkovno-učilišni opštini vo tie mesta i dr. Pokraj društvoto "Sveti Sava", što bilo formirano porano, za ovaa cel vo 1890 godina pri Ministerstvoto za nadvorešni raboti na Srbija se formira i specijalno oddelenie. Ova oddelenie se grižele i za osposobuvanje na lica i od redovite na bo-

---

190 M-30 Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Belgrad A.Servant od 1.4.1885 godina, Arhiv na SRM-Skopje.

191 I b i d e m.

galcite, pečalbarite, trgovcite, učenicite i druga ve ... na vršenje na razni dejnosti povrzani so širenjeto na srpska propaganda i vo Bitolskiot kraj.[192]

Meǵutoa, pokraj zasilenata aktivnost vo širenjeto na srpsko vlijanie, vo ovoj kraj srpskite propagandistički krugovi se angažirale na razni načini i za spречuvanje na drugi propagandi, posebno na bugarskata.[193]

Za ostvaruvanje na ovie celi, srpskata vlada, od edna strana, preku svoite diplomatski pretstavnici vo Carigrad-Stojan Novaković i Dr. Vladan Ǵorǵević, vodela so Visokata porta dolgi pregovori, a, od druga strana, srpskata diplomatija tajno kontaktirala so grčkiot diplomatski pretstavnik vo prestolninata na Osmanskoto carstvo, a naedno i vo Atina. So cel priklučuvanje i na Bitola pod svojata sfera na interesi, kako i pritisnuvanje na bugarskata propaganda od makedonskite kraišta, srpskata vlada i podocna, od 1885 godina i natamu, vo poveḱe slučai se stremela da sklučuva sojuz so Grcija.. Vo site tie razgovori vodeni od strana na Stojan Novakovik, Vladen Ǵorǵevik i drugi so Nazos, Mavrokordato, Stevan Dragomis i drugi, srpskata vlada se trudela Bitola, kako mnogukraten vagen centar, da vleze vo sferata na srpskite interesi. Iako i ednite i drugite istaknuvale deka vo ovoj kraj nema nitu Srbi nitu Grci, srpskite diplomatski krugovi barale Bitola da se priklući kon srpskata interesna sfera vrz osnova na političkite interesi, so što bi se vospostavile najpogodni geografski granici.[194] Pokraj navedenite akcii, spomenatite srpski krugovi, slični na grčkite i bugarskite,

---

192 Др Илија Шкрк, с.д., стр. 116, 117; Јован М. Јовановиќ, с.д., стр. 129, 130, 133, 134, 135, 139.

193 Др Владан Ѓорѓевиќ, с.д., стр. 59, 60; Јован М. Јовановиќ, с.д., стр. 78, 79.

194 Др Владан Ѓорѓевиќ, с.д., стр. 9-15, 149, 198, 206, 210, 245, 250; Јован М. Јовановиќ, с.д., стр. 117, 118.

започнале и со потготвување и префрлување на вооружени терористички чети во некои крајишта на Македонија со цел остварување на назначените намери.

По засилената ангажираност на српските службени и други кругови, во 1897 година Високата порта и одобрила на српската влада, како во некои други делови на Европска Турција, така и во Македонија, а и едно и во Битола и околината, легално да отвори српски училишта и книжарници, да формира црковно-училишни општини и друштва и др. За овие цели српската влада во тоа време формирала во Битола Главен просветен совет, преку кој требало да ја шири училишната мрежа и воопшто културно-просветната дејност во јужните крајишта меѓу словенското население. По тој повод, српската влада во тоа време трошела годишно по 160.000 - 200.000 динари.[195]

Со отварањето на Српското дипломатско претставништво во Битола во 1888 година во ранг на генерален конзулат, за прв генерален конзул бил именуван Димитри Бодиќ.[196]

ѓ. Бугарска пропаганда

Со добивањето на автономија, бугарските експанзионистички кругови, понегнати од реакционерната буржоазија, црквата и др. ја засилуваат својата пропагандистичка дејност, покрај во другите места на Македонија, и во Битолско.

За ширењето на бугарското влијание во овие крајишта споменатите кругови својата дејност ја имале насочено во повеќе правци и тоа:

1. Потпирање на руска дипломатска, материјална и друга помош за остварувањето на споменатите бугарски аспирации;

---

195 Јован М. Јовановиќ, с.д., стр. 135, 136, 139; Др Владан Ѓорѓевиќ, Србија и Турска (1894-1897), Београд 1928, стр. 32, 33, 50, 54-56

196 SDAO, Istambul 1308h. (1890-91) стр. 862-864; BVBS, Manastir 1310h (1892-93), стр. 204;

Јован М. Јовановиќ, с.д., стр. 78, 79.

2. zasileno angažiranje na bugarskite crkovni krugovi na čelo so Egzarhijata vo širenjeto na bugarsko vlijanie vo razni krаišta na Makedonija, a osobeno i vo Bitolskiot kraj;

3. priklučuvanje na vlijatelni i bogati stopanski krugovi i poedinci za parično pomagnanje na taa dejnost;

4. potpiranje vrz istoriskoto minato i zasileno nastojuvanje za dokažuvanje deka makedonskite krаišta, a osobeno i Bitolskiot kraj, se bugarski;

5. organiziranje i pučanje na voorужeni teroristički četi, pokraj vo drugite podračja na Makedonija, i vo Bitolsko;

6. sestrano i zasileno angažiranje protiv drugite propagandi vo ovoj kraj.

Po steknuvanje na pravoto za formiranje na bugarska avtokefalna crkva narečena "Egzarhija", i po dobivanjeto na avtonomija, službenite krugovi na Bugarskoto kneževstvo, pomognati od reakcionernata burgуazija, crkvata i dr., po 1880 godina se aktivirаat sestrano vo svojata propagandistička dejnost. Vo ovaa dejnost ovie krugovi vo golema mera se potpirale vrz pomoštа na Carska Rusija i toa bilo na diplomatski, materijalen i drug plan. Pokraj priklučuvanjeto na Istočna Rumelija, ruskata diplomatska pomoš vo toa vreme im bila potrebna na tie bugarski krugovi i za bugarskoto širenje kon Odrinsko i Makedonija, po koj povod tie se grižеa za prisvojuvanje i na Bitolskoto podračje. Zaradi toa, navedenite bugarski krugovi za dejstvuvanje i vo ovoj kraj iskoristuvale čestopati posreduvanje na ruskite službeni pretstavništva za dadejstvuvaat pri kompetentnite viseki službi na Osmanskoto carstvo razni odobruvanja i sl., da se odobruvaat bugarskite stavovi pred službenite krugovi na drugi zemji i dr. No, treba da se istakne deka tie krugovi na Ruskoto carstvo ne pomagale na bugarskite ekspanzionistički celi na Balkanskiot Poluostrov, odnosno vo make-

donskite podrošja, trgnuvajki od dalekosežnite ruski interesi. Formiranjeto na San-Stefanska Bugarija na Balkanskiot Poluostrov Carska Rusija ne go sakala zaradi interesite na bugarskiot narod, tuku zatoshto edna takva tvorba pod nejzino vlijanie i kontrola treba da mu sluzhi na Ruskoto carstvo za dolg period kako otskokna shtica za jaknenje na svoite interesi i shirenje na svoeto vlijanie vo ovoj del od Evropa.[197] Po toj povod eden anonimen diplomat od toa vreme pishuva:

> " ...Oficijalna Rusija ni po misleshe da gi oslobodi Bugarshtite zaradi Bugarite, tuku da gi sebe pod svoe... koga Bugarite she go imaat vo svoi race Solun i Carigrad, dalku toa e isto tolku kako tan samata da gi drzhi. Bugarija znachi kako ruska pridobivka e od pogolemo vrednost za Rusija otkolku duri i samite Bugari..."[198]

Spomnatite krugovi na Bugarskoto knezhevstvo vo toa vreme, pri shirenjeto na bugarskiot bilo vo kulturno-prosvetnata, crkovnata, politichkata, stopanskata oblast ita, vo ovie kraishta, vo odredeni prilliki se potpirnala i vrz nerodnovnite sluzhbi na drugite zemji, kako shto bile Avstro-Ungarija, Germanija i dr., strevejki se podocna vo izvesni momenti za dobri odnosi i so Osmanskoto carstvo.[199]

Bugarskata Egzarhija, so centar vo Carigrad, so svoeto formiranje stana najgolem i najvlijatelen centar na shirenje na bugarskoto vlijanie, pokraj vo drugiten mesta, i vo Bitolskiot kraj. Vo toa vreme, vo 1885 godina, so pomosh na diplomatskite pretstavnishtva na drugite zemji vo Carigrad, Egzarhijata uspeva da iz-

197 M.24, Izveshtaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Filipoli Honri M.Dzons od 5.03.1885 god., Arhiv na SRM-Skopje; Victor Berard Pro Macedoia, Paris, 1904, str.16; Victor Berard, -Le Macedoine, Paris 1897, str.33. 34, 35; Др Владан Ђорђевић, с.д., str. 57; Иван Иванић, с.д., str. 360-362

198 Анонимни дипломата, Званична Русија на Балкану (политичка брошура) књ.I, Београд 1910, str. 4 .

dejstvuva i odobreniе od Visokata porta za imenuvanje na bugarski vladici vo 5 eparhii vo Makedonija, meѓu koi bile i Pelagoniskata mitropolija. So postavuvanjeto na bugarski mitropolit vo nejzinoto sedište, vo Bitola, bugarskite ekspanzionistički krugovi trgnale ovoj grad da go pretvorat vo golem i mošne važen centar za širenje na bugarskata kulturno-prosvetno, crkovno i drugo vlijanie vo cela Jugozapadna Makedonija. Bugarskite mitropoliti na Pelagoniskata mitropolija, kade što vo toa vreme posebno se istaknuval mitropolitot Grigorie, so pomoš na bugarskata vlada, Egzarhijata i dr. uspeva da imenuva poveќe bugarski sveštenici vo pravoslavnite crkvi na ovoj kraj, da otvori pogolem broj bugarski osnovni i sredni učilišta, progimnazii, verski i drugi školi, da se formiraat crkovno-učilišni opštini, društva i dr., kako vo gradot taka i vo bitolskite sela i okolnite mesta. Preku bugarskoto sveštenstvo, učitelі i drugi lica, odnosnite krugovi na Bugarija se stremele i kon nametnuvanje na bugarski duh meѓu slovenskoto naselenie, odnosno makedonskoto, i negovo pretvaranje vo bugarsko. Bugarskite mitropoliti istovremeno vasilno bile angažirani i vo ovoj kraj vo eliminiranjeto na dejnosta na drugite crkvi, kako što bile grčkata, srpskata, katoličkata i protestantskata.[200]

Za ostvaruvanjeto na svoite celi vo vrska so širenjeto na bugarskata propaganda vo bitolsko posebno, navedenite krugovi mnogu se zalagaat za angažiranje na razni vlijatelni i bogati družini i poedinci od razni mesta. Pokraj golemite sumi na parični i drugi sredstva što gi obezbeduvale, tie krugovi se trudele pred svetskata javnost istovremeno da go prikažuvaat istoriskoto

199 Victor Berard, o.d. str. 45;

200 M-29-Izveš. na angliskiot diplomatski pretstavnik [illegible] Beograd 1926, [illegible] Др Владан Ор ези , Србија и Грчка во Цариград, Duferin od 22.11.1883 god; M-428, Pisma na Bugarskata Egzarhija-Učilišten oddel, Carigrad - do Pelagoniskata mitropolija, Gosp. Grigorie, br.965 od 3.1.1895 god., Arhiv na SRM-Skopje.

1923, str. 39, 41

minato na Bitola i okolnite mesta kako bugarsko.[201]

Za da gi ostvarat spomenatite aspiracii, tie krugovi vo sade-
niot period organizirale, vooruženo i ispratale teroristički četi,
pokraj vo drugi mesta na Makedonija, i vo Bitolskiot kraj, koordi-
nirajќi gi tuka nivnite dejstva, vrskite so osmanskite nemestnici
i dr. Odnosnite bugarski krugovi tie teroristički četi gi pri-
krivale kako zaštitnici na naselenieto od turskite zulumi i od
mnogukratite na drugite slični četi, koi što vo toa vreme vo ovie
krаišta bile grčkite i srpskite.[202]

Tie krugovi vo toa vreme, pokraj drugoto se angažirale po-
sebno i so site sredstva i so eliminiranje na drugite vlijanija vo
ovoj kraj, a osobeno na grčkoto i srpskoto vlijanie,koe što vo golema mera
go spredivale širenjeto na bugarskata propaganda vo Bitola i okolinata.

Imajќi ja predviduvanata vrednost na Bitola, spomenatite krugovi
od Bugarija se angažirale tuka da formiraat svoi silni crkovni,kulturno-
prosvetni, političќki i drugi institucii.[203]

Za ostvaruvanje na tie celi spomenatite krugovi, so pomoќ na
bugarskata vlada i preku razni dobrovolni prilozi i sl., trošele godi-
šno okolu 4-5 miliони dinari ili 200.000 zlatni lири[204] ili pak, spored
nekoi drugi izvori,vo učebnata 1885/86 godina,bile potrošeni okolu
574.864 leva.[205]

---

201. M-24, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun Blunt od 14.02.1880 god; Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Filopoli Henri H.Blaun od 5.05.1885 god; M-29, Izveštaj od angliskiot diplomat-ambasador od Carigrad Duferin od 22.22.1883 god.Arhiv na SRM Skopje.

202 M-24, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun Blunt od 14.02.1880 god; Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Sofija Frenk G.Lakmellen od 13.7.1885 god. Arhiv na SRM-Skopje

203 M-29, Izveštaj na angliskiot ambasador od Carigrad Duferin od 22.11.883 god., M-27, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun A. Servant od 27.10.1884 god., Arhiv na SRM-Skopje.

3. Romanskata propaganda

Po stekнuvanjeto na avtonomija i nezavisnost, romanskite službeni krugovi go zasiluvaat svoeto angažiranje vo širenjeto na romansko vlijanie, pokraj vo nekoi drugi mesta, i meǵu vlaškoto naselenie vo Bitolskiot kraj. Za širenjeto na ova vlijanie meǵu navedenoto naselenie, pokraj drugoto,[3] mogu pridonesle i asimilatorskata politika na Carigradskata patrijaršija, terorističkite aktivni organizirani od strana na grčkite ekspanzionistički krugovi protiv Vlasite i dr.[206] Od istite pričini, vo toa vreme eden del od vlasite se stavile na raspolaganje i im služele na osmanskite organi na vlasta.[207]

Nekoi bogati i vlijatelni Vlasi, meǵu koi bile i odredeni lica na mošne važni i odgovorni dolžnosti pri visokite državni organi na Carstvoto, togaš se zanimavat intensivno i se obraǵaat do nadležnite visoki osmanski službi za dobivenje irade od Sultanot zaradi otvaranje na romanski diplomatski pretstavništva vo Carigrad, Solun i Bitola. Formiranje na romanski crkovno-učilišni opštini i društva, širenje na mrežata na romanskite učilišta i dr. Ovie lica, predvodeni od šefot na romanskata propaganda vo Evropska Turcija Apostol Margarit, od Lazar Duma i drugi sorabotnici, sorabotuvale i so romanskite službeni ustanovi vo Bukurešt i Carigrad, nadležni za širenje na romanska propaganda i vo ovoj kraj. Navedenite rakovodni ličnosti na romanskata propaganda kontaktirale i so razni društva formirani vo Bukurešt i Kostanca za ova cel, predvodeni od romanski vlijatelni i visoki državni pretstavnici.

204 Иван Иванић, c.d., str. 360-362.

205 Љубен Лапе, Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, дел II, Скопје 1965, str. 140.

206 K-24, Izveštaj na angliskiot diplomatski prestavnik od Solun A. Servant od 9.02.1880 god., Arhiv na SRM-Skopje; Victor Berard, c.d. str.235, 239; Ali Vishko, c.d. str.696,697

207 Victor Berard, c.d. str.235

kako što bile Al. Lahovari, D.A. Stourza, Spiro Haret, Iashe Jonescu i dr.[208]

Vo toa vreme, isto taka, mnogu lica od ugledni vlaški semejstva što vršele razni administrativni dolžnosti kaj valijata na Bitolskiot vilajet Halil Rifat-paša barale od spomnatiot valija odobrenie za slobodno vršenje na romanska kulturno-prosvetna dejnost vo Bitolskiot kraj. Vo ovoj pogled vo Bitola posebno se angažiral sin mu na Apostol Margarit, koj vo toa vreme služel kako sekretar pri valijata Halil Rifat-paša.[209]

Poton, mnogukratnoto angažiranje na razni romanski faktori i vo Bitolsko, što poveke so romanskoto kulturno-prosvetno vlijanie, učilištnata mreža i sl., i natamu se istisnuva grčkiot jazik od učilištetoto mnogu vlaškite sredini i se voveduva romanskiot, kako i jazicite:turskiot-kako državen i francuski-kako stranski. Pokraj toa, pri nekoi romanski učilišta vo Bitola bile otvoreni internati, biblioteki itn. Isto taka,vo toa vreme vo ovoj kraj se formirnat novi društva, crkovno-učilišni opštini i dr.[210] So cel obezbeduvanje na kadri za ovie učilišta, licata angažirani vo romanskata propaganda vo ovoj kraj pratele mladi Vlasi vo Bukurešt od vlaškite sredini da se školuvnat i da se potgotvuvnat za učiteli, kade što za ovoa cel bile otvoreno i specijalno učilište.Za ovoa školuvanje, pokraj romanskata vlada, pomagale i razni vlaški društva formirani od Vlasite od ovie krajovi, a mnogu i od Bitolskiot kraj, kako i Romansko-makedonskiot komitet vo Bukurešt, na čie čelo stoele visoki ličnosti od političkiot i kulturniot život na Romanija.[211]

208 Sterie Diamandi, Gemini si aspecti din Istoria Aromanilor, Bucuresti 1939, str.16; Victor Berard, c.d. str.234; ИВАН ИВАНОВ, с.д., стр. 410.

209 Victor Berard, c.d. str.234

210 I b i d e m, str. 239

211 Sterie Diamandi, c.d. 16; ИВАН ИВАНОВ, с.д., стр. 407.

Navedenite romanski krugovi, predvodeni od Apostol Margariti i drugi lični sti vo toa vreme, prevele usilbi za formiranje na avtokefalna crkva na Vlasite od Evropska Turcija, narečena "Vlaška Egzarhija", so cel otcepuvanje na Vlasite od crkvata jurisdikcija na Carigradskata grčka patrijaršija. Sledejći go primerot na bugarskite krugovi vo vreme so osnovuvanjeto na Egzarhijata, navedenite romanski krugovi se zamislile vo nekoi centri so vlaško naselenie za formiranje na vlaški crkovni institucii-episkopii, eparhii i slično, namesto na dotogašnite grčki. Takvo nešto tie krugovi najavile da osnovaat i vo Bitola so cel ovoj grad da stane i verski centar na Vlasite od ovoj region. Vo navedenite verski institucii grčkite crkovni dostojnici se zamenuvaat so vlaški i liturgijata vo tie institucii, namesto na grčki, veke i započnala da se vrši na vlaški jazik. Vo toj period vo Bitola vo značitelna mera bila aktivirana dejnosta na crkovno-učilišnata opština na Vlasite, kade što, pokraj drugoto, od nadležnite osmanski službi bila dobiena dozvola da se izgradi i edna vlaška crkva vo okolinata na Bitola.[212]

Pokraj druga pomoš, romanskite državni ustanovi, razni društva, crkovno-učilišni opštini i drugi za svojata dejnost vo širenjeto na romanskata propaganda i vo Bitolsko dobivale i razni parični sredstva vo golema količina od romanskite stopanski krugovi i od poedinci od Bitolsko i drugi mesta vo Makedonija, vo Albanija i vo drugi zemji na Zapad.[213] Spored edni izvori, romanskata vlada za svojata propagandistička dejnost vo Makedonija, a osobeno i vo Bitolsko, trošela godišno po 300.000 franci,[214] dodeka, spored drugi, tuka vo početokot trošela godišno po 240.000 dinari

212 Victor Berard, c.d., str. 236;

213 Victor Berard, c.d., str. 231, 232; Иван Иванић, с. д., стр. 407, 408.

214 Иван Иванић, с.д., стр. 210, 211.

Др Владан Ђорђевић, Србија и Турска (1894-1897), Београд 1928, str 57.

a podocnai do 1 milion dinari.[215]

No, i pokraj ovie potfati, aktivnosti, truboci i sl., romerskata propaganda, kako vo mnogu drugi mesta taka i vo Bitola i okolinata isto edno vreme imala izvesni uspesi, vo odnos na drugite propagandi, zaradi razni prifini, okolnosti i sl., imala celni efekti vo svojata dolgotrajna perspektiva. Zabeleganlo i otsamo fto eden znaflitelen del vlaflki aristokratski semejstva, zaradi lifni stopanski interesi, dobivanja na ponudi vo Osmanskoto carstvo so pomof i avtoritet na grfkite crkovni krugovi na fele so Carigradskata patrijarfija, odamna bile helenizirani ili bile pod silno vlijanie na helenizmot. Tie vlaflki aristokratski semejstva i poedinci vo odredeni prilihi i na pomagnale mnogustrano na grfkoto nacionalno dvifenje, a podocna i vo osnovanjeto na razni grfki kulturni, nauflni, politifki, ekonomski i drugi institucii. Eden drug del Vlasi, trgovci isto taka od razni lifni interesi, se stavile vo sluzba na drugi propagandi. Romanskata propaganda istovremeno i vo ovoj kraj vo golem stepen imala karakteristii od stranata na drugi propagandi, kako fto bile grfkata, bugarskata i dr.[216]

So pomof na navedenite krugovi i vlijatelni lifnosti, vo 1895 godina romanskite agenti vo Bitola da otvori svoe diplomatsko pretstavnifstvo vo rang na konsulat, a kako prv konsul sluzbel gosp.Konstantinesku. So istoto otvoranje, navedeniot konsulat stanal center na firenje na romansko vlijanie vo Bitolskiot kraj i okolnite mesta.[217]

215 Иван Иванић, с.д., стр. 411, 412.

216 М-37, Извештај на англискиот дипломатски претставник од Солун А. Сервант од 27.10.1884 год., Архив на Македонија; Victor Bernard с.д., стр.259; Иван Иванић, с.д., стр. 404, 405, 408.

217 АВИ Македонски Преглед (1895-96), стр. 80; Иван Иванић, с.д., стр. 410.

3. Formiranje na kulturno-prosvetni i politički klubovi, društva i organizacii

Pottiknati od raznovidni potrebi, vo razni pogolemi i pomali centri, na Makedonija ušte od rano bile formirani verski opštini. Ovie opštini, naredeni džamiti, epitropii, demogerontii itn., bile formirani meǵu raznite zaednici vo gradovite i vo selata. Vo Bitola i vo okolinata, mesto naseleno so pogolem broj narodnosti, postoele takvi opštini na turskata, makedonskata, albanskata, evrejskata, grčkata i na drugi zaednici.[218]

Ovie verski opštini poranu se zanimavale so verski, od sosema crkovni problemi. No, so tek na vreme, so razvitokot na kapitalističkite odnosi, so pojavuvanjeto na bogatiot sloj od grǵanstvoto, so zgolemuvanjeto na potrebite na naselenieto i sl., se javuva i potreba kompetenciite na ovie opštini da se proširat. Zatoa ovie narodi institucii se pretvoraat vo crkovno-učilišni nastojništva, koišto pokraj crkovnoto, pri sebe konstituiraat i učilišno nastojništvo ili opština.

Navedenite opštini, spored pravilnikot na prilepskata opština od 1872 godina, pokraj crkovnite raboti, se zanimavale i so učilišni i sudski problemi.[219] Crkovno-učilišnite opštini isto taka posreduvale i meǵu naselenieto i osmanskite vlasti, podnesuvaǵi gi baranjata na grǵanite do kompetentnite organi na vlasta. Delokrugot se zabeležuvalo i od rabotata na štipskata crkovno-učilišna opština.[220] Spomenatite opštini, kako vo drugi mesta taka i vo ovoj kraj se grižele za gradenje na crkvi, džamii i drugi vidovi bogomolii, učilišni zgradi, mostovi, ǵolmi i dr. Učilišnite nastojništva pri spomenatite opštini, pokraj gradenje,

218 James Baker, c.d. str. [illegible]; Victor Berard, c.d. str. [illegible]; Иван Иванић c.d., str. 307, 308.

219 Љубен Лапе, c.d., str. 99.

220 I b i d e m, str. 142, 143, 144

popravka i izdržuvanje učilišni zgradi, se grižale i za finansiranje učilištata otvoreni od nivna strana, za obezbeduvanje na učiteli i nivna izdrška, snabduvanje na učilištata so učebni pomagala i dr.

Vo prvo vreme vo sostavot na crkovno-učilišnite opštini vlegувало veletrgovci, lihvari, šerbadžii, svešteници itn. No, podocna so razvojot na zanaetčiistvoto, trgovijata i drugi dejnosti, pokraj drugi sanata, i vo čitala spomenatite opštini se povеќe preminuvaat vo racete na esnafstvoto. Na toj način rakovodenjeto so niv dobivalo demokratski karakter.[221]

Spomenatite opštini bile sostaveni od 6-12 členovi,[222] dodeka, spored drugi podatoci . od 3-12 členovi.[223] Pri izborot na sostavot na opštinata učestuvale esnafite, trgovcite i drugi lica po pat na delegiranje na svoi pretstavnici vo opštinskata uprava. Pogolemite esnafi davale na opštinata po dva člena, a pomalite - po eden član.[224] Na čelo na opštinata bil izbiran pretsedatel, a pokraj nego i pisar, kako i kasier.[225] Tuka bile delegirani i lica od sveštenstvoto, sveštenikot od odnosnata zaednica, imam i sl.[226]

Vo odnosnite opštini osmanskite vlasti nazначuvale po eden svoj pretstavnik narečen "m i l e t v e k i l i"(naroden pretstavnik) Milet vekilot gi zapoznaval osmanskite organi so rešenijata na crkovno-učilišnata opština i svoevremeno i prenesuval na opštinata razni rešenija na vlasta. Ovoj pretstavnik mošel da bide izbran i za pretsedatel na opštinata.

Vo ovie opštini podocna učestuvale i muslimite, kako i selskite starešini ili kmetovi narečeni "m u h t a r "[227]

221 Istorija na makedonskiot narod, kn. vtora, INI, Skopje 1969, str. 37.

222 Dr Slavko Dimovski, Sozdavaneto, strukturata i kompetenciite na makedonskite crkovno-učilišni opštini, "Glasnik" na INI, br. 1, Skopje 1975, str. 37, 39, 41.

223 Jašar Bakar, o.d., str. 510.

224 d-r Slavko Dimovski, c.d., str. 39.

претседатели и секретари.[228]

Сите овие одлуки одлучните општини ги обврзувале да постапуваат според. Според потоколите, одлуките правилникот на грчката општина, одлуките исто обврзувале во потот и во надвор, а по потреба одлуките се извршувале и во други делови.

Општината имала и свој правилник, кој служел за управување со работите дејности под најдобри компетенции.[229]

Обврзно-одлучните општини сите овие прибори ги обезбедувале од разни извори. Голем дел прибори пристигнувале како помош од самостојните организации. На овие општини им помагале и граѓаните во вид на доброволни прилози. Еден значителен дел средства за овие општини пристигнувале и како завештање, во вид на градење на ќелии, манастири, поправки или градење на багреми и сл.[230]

Покрај одделите на централното население, во тие времиња и странските кругови во Атос формираат свои општини, клубови и сл. За разлика од централното население, странските кругови сите општини ги формираа заради пропагандистички цели, за размена меѓу населението и на овој крај да го дадат своето влијание.

Во обврзно-одлучните општини, клубови, друштва и слично, формирани од страна на католичките, протестантските и други странски кругови, влегувале разни странски истражувачи, миссионери, дипломатски претставници заинтересирани во овој крај, како и лица од централното население, кои што потпаднале под влијание на

225 Јубен Лапе, с.д., стр. 97, 98; д-р Славко Димовски, с.д., стр. 41, 42.
226 Јован Хаџи, с.д. стр. 210
227 Ал Винко, Народни одлуки и Филетит тѓ Манастирѓ (народна тема), Софија 1978, стр. 155, 156, 157; Одлуки на општината кѓ Ѕѓлѓ, Ѕѓлѓ бр. 1 од 1 ист. 49; Архив, Манастир 1310. (1890-95) стр., 40, 41; Архивски Фонд, Legislation Ottomane, Т. III, Constantinople 1879, стр. 52-58; Јован Хаџи, с.д., стр. 210.

228 д-р Славко Димовски, с.д., стр. 41.

229 Јубен Лапе, с.д., стр. 99.

230 Никола Скрјабин, с.д., стр. 66.

stranski krugovi.[231]

Katoličkite, protestantskite i drugi crkovno-učilišnite opštini klubovi, društva, misii i slič. vo Bitola se grižele isto taka i za gradenje na katolički, protestanski i drugi crkvi, za otvarenje na učilišta, biblioteki, internati, bolnici itn., sprotivstavuvajki se na navedenite celi.[232]

Ovie opštini, klubovi, društva, misii i dr. vo svojata dejnost bile finansirani od razni finansiski krugovi i institucii vo stranstvo.[233]

4. Doseljuvanje i naseluvanje na Muhadžiri (begalci)

Pod vlijanie na razni okolnosti, vo XX vek dolži do golemi promeni vo odnos na osmanskata carstvo. Do slabeenje na carstvoto istovremeno počnale da se otcepuvaat negovi delovi, koišto se proglasile kako nacionalni državni edinici ili potpadnale pod vladeenje na drugi državi.

Navedenite promeni dovele do iseluvanje na značitelen del od muslimanskoto naselenie i od Balkanskiot Poluostrov kon jug. Počnuvajki od dobivanjeto na avtonomija i se do priznavanjeto na nezavisnosta i širenjeto na Srbija, Crna Gora i Bugarija, od ovie zemji značitelen del Turci, Muslimani i drugi, pokraj vo drugi mesta se naselile i vo Makedonija.

Isto taka i okupacijata na Bosna i Hercegovina od strana na Avstro-ugarija, vrz osnova na rešenijata na Berlinskiot kongres vo 1878 godina, imala tolki posledici za naselenieto na tie

231. M-38 Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun A.Servant od 18.11.1884 god., Arhiv na SRM-Skopje; str. 307, 308. Иван Иванић, с.д.

232 M-30, „zveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Sofija od 5.09.1884 god. Arhiv na SRM-Skopje;

Ѓорѓи Димовски, с.д., str. 91,

92, 93.

233 Иван Иванић, с.д., str. 307, 308; Др Владан Ђорђевић, Србија и Турска (1894-1897), Београд 1928, str. 57.

oblasti, osobeno za muslimanskoto naselenie, koi pridonele do iseluvanje na del od toa naselenie od ovie kraevi.

Pokraj navedenite okolnosti, za masovnite iseluvanje na Turci, muslimani i drugi od ovie mesta dejstvuvale i razните propagandi, vrekata nanoga i dr.

Vo početokot iseluvanjeto bilo prisutno meǵu sugatite slovci na navedenoto naselenie od ovie mesta, no podocna toa gi zafatilo i siromaǵnite sloevi na ova naselenie. Ova osobeno se zabeleǵuva vo Bosna i Hercegovina od 1882 godina so voveduvanjeto na Zakonot za vojska odbrana, koga iseluvanjeto od site krаišta zelo golem zamav.[234]

Na iselenicite ili begalcite od tie mesta, narečeni "m u h a c i r"(Muhadžir), im bilo vreme pred doaǵanjeto vo novite živeališta dovolno obrabotliva zemja, orudija za rabota, obezbeduvanje na naselništo i dr.

Osmanskite vlasti vo ton vreme im izleguvale vo presret i gi prifaќale muhadžirite da se naseluvaat vo Osmanskoto carstvo i so odredeni celi. Naseluvaǵki gi ovie muhadžiri meǵu neturskoto naselenie vo Carstvoto, osmanskite vlasti svoevremeno mislele so pomoš na tie iselenici postepeno da gi držat potčineti neturskite narodnosti.

Vo masovnoto iseluvanje na Turcite, Muslimanite i drugi od navedenite krаišta vo golema mera bile opfateni dolnite sloevi na navedenoto naselenie.[235]

Značitelen del od ovie muhadžiri što se iseluvale od Srbija i Bugarija stignale i vo Pelagoniskiot kraj.

234 Victor Bernard, c.e. str.827; Gligor Todorovski, Migracioni pokreti u Makedoniji od Berlinskog kongresa 1878 do početka prvog balkanskog rata 1912 godine, JIČ br. 3-4, Beograd 1970, str.122

235 Григор Тодоровски, Прилог кон проучувањето на муслиманските населници (мухаџири) во Македонија по Младотурската револуција, "Гласник" на ИНИ, бр. 2-3, Скопје 1982, стр. 136.

Vo 1304h. (1886/87), so zazemanjeto na vilajata na Bitolskiot vilaet Halil Rifat-paša vo jugozapadniot del od gradot pred omovite, vo pokrstivniot kraj na Šetanje, muhadžirite bile izgradeni 174 domovi. Po toj povod vo navedenoto mesto vo ton vreme bil formiran tvrdot ili maloto naredeno "H a m i d i j e".

Podocna, za vreme na valilakot na Faik-paša i vo drugi mesta vo Bitola bile izgradeni uš e 150 domovi za muhadžirite.[236]

Iako, kako što može da se konstatira od osmanskite službeni izvori, kompetentnite osmanski vlasti seriozno bile angažirani vo smestuvanjeto na muhadžirite vo Bitolskiot kraj zaradi navedenite pričini i od verski čuvstva, ovie begalci vo novite živeališta kade što bile smesteni se sreštavale so teškotii i ne se čuvstvuvale najdobro. Muhadžirite teško se prispособuvale na novata sredina, vo drugite klimatski uslovi, gi opfaťala nostalgija itn.

5. Nacionalno-ослободително dviženje

a. Uslovite za pojava na dviženjeto

Mnogustranata nasetenost i raznite negativnosti što se nasobile vo poveke vo XIX vek, uslovile vo Osmanskoto carstvo narasnuvanje na anarhijata vo razni oblasti na životot. Razni slaboesti, negativnosti i sl. vidno se manifestirale vo državno-pravnite i vo opštestveno-ekonomskite institucii.

Teškata položba vo Carstvoto vo ton vreme kako vo drugi zemja taka i vo Bitolskiot kraj se poveke ja eksploatiraat čiflikxanxijite nad zakrepostenite selani, raznite državni funkcioneri, spahiite i drugi vo prisvojuvanjeto na zemjišni imoti, multenidite pri sobiranjeto na danoci itn.

236 BVM, Manastir 1308 (1890/91), str. 42

Istovremeno i mnogu službenici vo organite na civilnata administracija,sudstvoto, bezbednosta i drugi,iskoristuvajki gi projavenite slabosti,ja zloupotrebuvaat svojata dolžnost,oddavajki se so poveke na korupcija i razvrat.[237]

Slabeenjeto na silata na državata,opagjanjeto na avtoritetot na osmanskata vlast vo toj period go iskoristuvaat i razni grupi aramii,što se projavuvaat i vo Bitolsko.Ovie grupi aramii, organizirani vo razbojnički bandi. odvreme navreme pljačkale i vrševle nasilstvo vrz nemaštitenoto naselenie i vo bitolskite sela.[238]

Nesavidnata položba na selskite i gradskite slovevi na graganstvo vo ton vreme ja iskoristuvaat i lihvarite,koišto gledale nemilosrdno da go ogolat što poveke nezagrišeneto gradsko i selsko naselenie[239]

Zaostanatite proizvodstveni odnosi, primitivnite orudija na trudot, ekstenzivnoto proizvodstvo vo zemjodelstvoto,navleguvanjeto na stranski kapital so svoite negativni posledici i dr., vo vtorata polovina na XIX vek go dovele naselenieto od ovoj kraj vo mnogu teška položba. Malku poinakva bila položbata na zanaetčiite i na trgovcite vo gradot, kako i na eden del imotni selani-zemjodelci i stočari, koišto ekonomski stoele podobro. No, i trgovcite, zanaetčiite i bogatite zemjodelci i stočari vo ton vreme bile pod udarot na državnata danočna politika.

Eden del od siromašnoto naselenie od ova podrašje izlegot od teškata ekonomska položba go baral vo pečalbarstvoto. Zatoa mnogu gradani od ovoj kraj odele poedinci i grupi na pečalba vo Stambol, Izmir, Rumanija, Bugarija, Srbija i drugi mesta.[240]

---

237 Wilam Kleroy Curtis,s.d. str.19,22; Vasilhi Roumk,c,d, str.66-70; D-r Ahmet Rumcu,s.d. str.291-293

238 M-30 Izveštaj na angliskoto diplomatsko pretstavništvo, str.118-119 Arhiv na SRM-Skopje;

Ирина Г. Семкевич, Кон правењето на економски от развитокна Битолскиот вилает во 80-90 години на XIX век, "Гласник" на ИНИ, бр. 3, Скопје 1967, str. 173.

239 Ирина Г. Семкевич, c.d., str. 173.

b. Nacionalno-osloboditelno dvižene do 1894 godina

Teškata položba, razmite nepravilnosti, razbojništvo, mnogukratnoto ugnetuvanje, denacionalizatorskata politika na sosednite balkanski zemji i red drugi negativnosti što bile prisutni vo toa vreme i vo ovoj kraj,[241] prisilile naselenieto od ova podračje da organizira otpor. Togaš, pokraj odmetnuvanjeto vo planina, bile formirani buntovni kružoci so cel potgotvuvanje na otpor, obezbeduvanje na oružja i drugi vidovi pomoš i sl. Meğu prvite buntovni kružoci bil i kružokot vo Bitola, rakovoden od Mina Bišta, učitel, po poreklo Vlav od selo Magarevo. Vo tekot na doağanjeto na Velikiot vezir Kibrizli Mehmet-paša vo Bitola po povod vrşenjeto na revizija, kružokot protestira preku Mina Bišta kaj vezirot za ubistvoto na nivni luğe vo gradot. Meğutoa, kako Mina Bišta taka i drugite členovi na kružokot, intrigirani od grčkiot mitropolit vo Bitola Venedikt, namesto da im se izleze vo presret, bile odvedeni na zatočenie vo Mala Azija.[242]

Naedno členovite na kružocite od ovoj kraj, kakvi što bile Makedoncite Stojan Vozenkov, popot Kosta od selo Buf, Albanskite trgovci Naum Šido, Nikola Bojno idrugi se obrćale vo godinite 1861-1864 na ruskiot diplomatski prestavnik vo Bitola N. Hitrovo za dobivanje pomoš za buntovnite kružoci. Členovite na ovie kružoci se nadevale deka vo nivnite buntovnički i zgovornički potfati će im pomognat Rusija i Srbija. Meğutoa, buntovničkiot kružok vo selo Buf bil otkrien i, po apseanjeto na popot Kosta, bile vršeni masovni apsenja na selanite i vo sosednite sela.[243]

240 Милјкоје М. Сазић, с.д., стр. 206, 207; Ирина Г. Сенкевич, с.д., стр. 179.

241 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 119 list 3/1 str. 47; sidžil br. 46 list 5-1 str. 5, list 36-1 str. 41, list 7-1 str. 7, 8; Victor Bérard, s.d. str. 33, 34, 35, 36, 231, 232, 235.

242 Regesti na bitolkite kadii, sidžil br. 48 list. 22-1 str. 25, list 28-1 str. 32; sidžil br. 81 list 38/2 str. 38;

Историја на македонскиот народ, кн. втора, НИП, Скопје 1969, стр. 54.

Po Rusko-turskata i Srpsko-turskata vojni, po 1878 godina dosgašo povrzuvanje na nagovorečkite krugoci. Zatoa bilo rešeno členovite na zagovorničkite kružoci od Kruševo, Prilep, Ohrid, Resen, Kičevo i Bitola, da održat zaednička sredba vo manastirot na selo Slepče-Bitolsko. No, po akciite na zagovornicite vo Poreč, osmanskite vlasti ja zasilile budnosta i presele merki i vo drugi krajišta protiv dejnosta na zagovorničkite kružoci, što dovele i do otkrivanje i plenuvanje na eden tovar so oružje, ispraten do demirhisarskite zagovornici. Togaš bil faten i zatvoren i eden zagovornik. Vo prolletta na 1881 godina, koga vojvodite na zagovorničkite četi prodolžile so svoite akcii i se pot-gotvuvale za održuvanjeto zaednički sostanok vo manastirot na selo Slepče, osmanskite vlasti od Bitola gi otkrile zagovorničkite kružoci od Kruševo i Ohrid. Toa pridonesle vlastite da gi poapsat rečisi site rukovoditeli i nivnite kalauni vo seloto otkrivajki gi i nivnite inicijatori i rukoveditelite naš četite. Togaš v zatvor bile stoveni 700 lica.[244]

Osmanskite vlasti vo toa vreme sekogaš da se zaštiti kristijanskoto naselenie od razni armii, razvojnički bandi i slično, prezele seriozni merki. Togaš, vo 1887 godina so zazemanjeto na valinata na Bitolskiot Vilaet Halil Rifat-paša i vo Bitolskoto podračje bilo formirano vo selata od strana na kristijanskoto naselenie eden vid elitna milicija narečena "fahri naptije". Členovite na spomnatata policija ili selska žandarmerija imala za zadača vo bitolskite sela da gi goni razni aramii, klasotornici i drugi slični lica, koi se nakanuvale na životot i imotot kako i česta nemirnoto naselenie od ovoj kraj. Vakvite lica milici-

243 Ирина Г. Семкевич, М.А.Хитрово - прв руски конзул во Битол ескиот крај (1861-1864), "Гласник" на ИНИ, бр.1, Скопје 1967, str. 121, 122, 127, 130.

244 Др Јован Хаџи-Васиљевић, Четничке акције у Стр ој Србији и Македонији, Београд 1929, str. 9, 10; Историја на македонскиот народ, кн. втора, ИНИ, Скопје 1969, str. 105.

jata bila dolžna da gi fati i da gi predava na nadležnite organi na Mlasta zaptie, a vo slučaj zlostornicite ako ne se predavale, milicijata niv gi likvidirala na lice mesto. Ovie merki na bitolskiot valija Halil Šifat-paša pokažale znatno korisni i efikasni, takašto dve godini Bitolskiot kraj bil pošteden od zlostornicite, kade što bilo vovedeno red i mir. No, takov eden potfat na navedeniot valija ne beše dočekan so zadovolstvo od strana na nekoi begovi od Bitolskiot vilaet, koi potoa počnaa da izmislуvaat intrigi i da go obvinat valijata Halil Šifat-paša, za što toj podocna bil i otstranet od dolžnosta.[245]

So brziot ekonomski razvitok, so ponikнuvanjeto na kapitalističkite odnosi, vo Bitola vo vtorata polovina na XIX vek se razviva i građanstvoto. Ovie prosloi pridonele gradenjeto vo Bitola, pokraj vo ekonomskiot, da stane važen faktor i vo opštestveniot život na narodnostite od ovoj kraj. Vo novonastanatite uslovi vo ovoj grad, od redovite na građanstvoto tokmu se javuvaat naprednі građani i inteligencija, koi-što se stavile na čelo nacionalnoto dviženje na narodnostite. Meǵu progresivnite građani od redot na Makedoncite bile Nikola Karev, Petraki Rudev i drugi, kaj albancite - Osman i Ǵerǵ Kirijazi i dr., dodeka naprednata inteligencija pretežnoja sočinuvaše prosvetnite rabotnici i učilišnata mladina.[246]

Vo devedesetite godini na minatiot vek političkata aktivnost i nacionalnoto nastojuvanje ja opfatila znaten del na mladinata vo ovoj kraj kako i osnovnite vo grodot. Poseka ovojata aktivnost mladinata se stremela da gi istisne od crkovno-učilišnite opštini starcite i duhovnicite, i ovie institucii da potpaǵaat pod rakovodo-

245 Akademija Maqedonase e Shkencave dhe e Artevet. Historia e popullit maqedonas, Shkup, 1983, str. 127

246 Dr Jashar Rexhepagiq, Zhvillimi i arsimit dhe i sistemit shkollor tёkombёsisё shqiptare nё territorin e Jugosllavisё sё sotme deri nё vitin 1918, Prishtinё 1970, str.162-164;

М-р Александар Трајановски Односите на Пелагонискиот егзархиски митрополит Григориј со револуционерната организација во Битола и Битолско, "Прилози", бр.28, Битола 1978, str. 171 .

tvo na mladite i napredni lica. Istovremeno napredната mladina se stremel i vo ova mesto da semi vo svoi race organiziranjeto i rukovodenjeto so crkvite, so nedelnite učilišta i so čitalnitеv i bibliotekite,koi vo toa vreme bile pod jurisdikcija na crkovno-učilišnite opštini,preku koi vo izvesna mera narodot vo odnosniot period izrazuvaše svojata volja.

Širokite selski masi koi bile „tifeudalno orientirani, vo prvo vreme kulturno, politički i idejno zaostanuvaa. No, podocna so pojavuvanjeto na stremežot za ekonomsko jaknenje meѓu selskoto naselenie, pojavata na bogati seloni, i selskite masi počnuvaat da efektivno da učestvuvaat vo nacionalnoto dviženje vo ovoj kraj i tie stanale motornata sila na toa dviženje.[247]

Uče vo 1891 godina Dame Gruev osnova vo Bitola kružok koj nosel naziv "Revolucionerno društvo". Toj kako student na istorija vo Sofija vo 1892 godina vrši obid so edna grupa studenti Makedonci da formira revolucionerna organizacija. No, bidejќi taa bil ranot, toj potoa napušta Bugarija i doѓa vo Bitola, kade što kon svoite idei potčinuva i nekolku učiteli.[248]

V. Nacionalno-oslobroditelnoto dviženie od 1894 do 1900 godina

So napatstvuvaњeto na razvitokot na Makedonskoto nacionalno dviženje i so formiranjeto na TMORO, po doѓanjeto na Pere Toševo za učitel vo Bitolskata gimnazija, po inicijativa na Dame Gruev vo 1894 godina bil formiran Bitolskiot okružen revolucionren komitet. Za pretsedatel na Komitetot bil imenuvan Pere Tošev, sekretar bil Apostol Petkov, blagajnik - Gligor Popov, a

247 Александар Т. Христов, Создавање на македонската држава (1903 - 1945), Скопје 1971, str. 37, 41, 42.
248 Akademija Maqedonase e Shkencave dhe e Artevo, o.c., str.1

Љубен Лапе, Спомени на Дане Груев, "Историја", ССДИ на СРМ, бр. 2, Скопје 1971, str. 197; Александар Т. Христов, o.c. , str. 4.

sovetnik - Ǵorǵi Peškov.[249]

Po formiranjeto na Bitolskiot okružen revolucionerem komitet vo Bitolskoto podračje bile pravени napori za širenje na dejnosta na MRO i vo ovoj kraj. Členovite na navedeniot komitet bile angaži-rani okolu formiranje na kružoci, snabduvanje na organizacijata so oružje, izdavanje na vesnici, sobiranje na parični sredstva, propa-giranje na dviženjeto i dr. Vo vrska so toa Ǵorče Petrov vo svoite spomeni veli:

> "...Prviot na plan, do kolku mi ide na pamet, se temelele na mnogu skromni i nepredelni baranja: sekoj član da vnesuva po polovina lira godišno vnoska i pri "krštevanje" da dade dobrovolen pomoš sproti Želbata i sproti svojata sostojba..., so svoi sredstva da isprati ne eden čovek vo Evropa da go izuči "bombadiloškot"... da obrazuvame po možnost kolku poveǵe možeme kružoci, čisto"konspirativno", meǵu bliski drugari, koi si ve-ruvaat eden na drug - po gradovite i po selata..."[250]

Pokraj Dame Gruev, Pere Tošev i drugi, i Ǵorče Petrov vo toa vreme dal golem pridones vo širenjeto na Makedonskoto nacionalno dviženje vo Bitolskiot kraj. Toj kako učilišen inspektor bil pos-loboden meǵu naselenieto od ova mesto i vo sredba so luǵeto vo bi-tolskite pazari - At-pazar, Bit-pazar i dr., vo kafani, krčmi itn., gi ubeduval istite da stapuvaat vo MRO.[251]

Za širenjeto i zacvrstuvanjeto na organizacijata - politič-kata aktivnost na MRO se čuvstvuvala potreba za svoj pečat, svoi vesnici itn. Okolu 1895 godina so zaminanjeto na Ǵorče Petrov Bi-tolskiot okružen komitet počnal vo Bitola da go izdava hektografi-ranoiot vesnik "Na oružje", organ na Bitolskoto revolucionerno za-

---

249 м-р Димитар Димески, Македонското ослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903), Скопје 1981, 169, 173, 174, 175.

250 Спомени на Ǵorče Petrov, Научен институт за национална исто-рија на македонскиот народ, Скопје 1960, 21.

251 Ǵorǵi Dimovski-Čolev - Ǵorǵi Trenovski - Jovan Kočankovski, Илинденците и илинденските традиции, Битола 1979, 17.

Од ѕвој весник излеѕле 9 броеви, ѕо тираж од 30-40 примероци. Ѓорѓе Петров весникот ѕе уредувал наедно ѕо Ѓеорѓи Хопсто и Ѓеорѓи Пешков.[252]

Ѕа да ѕе зачува тајноста на ВРО, ѕшто од ѕорано ѕнаѕните раководители на Ѳрганизацијата реѕиле на некои важни раководни личноѕти, ѕрадови и села, покрај ѕопственото име да дадат и друго - конѕпиративно - до колку не дофати од власта тајно ѕеѕно да ѕе не открие кој ѕе пиѕувал. Ѕека Ѓорѓе Петров имал конѕпиративно име "Марко", Ѓере Тошев-"Лајтер", Битола - "Ерусалим", Смилево - "Чикаѕо" итн.

Ѕа наведената цел ѕо тоа време истовремено, покрај Солун и ѕо Битола била изработена ѕирка.[253]

Ѕом крајот на минатиот век ѕе развитокот на капиталистички односи ѕо ѕвој крај како ѕо ѕрадот така и ѕо околината на Битола доѕеѕа до ѕонатамошна диференцијација. Ѕначителен дел на ѕанаетчии и ѕговци економски пропаѕна додека ѕомалиот број од ниѕ, кои што ѕе ѕврзувале ѕо медитеранските капиталистички трговски фирми, индустриски и сл., успеале да ѕе одржат и ѕбогатат. Ѕо тоа време од осиромашени ѕанаетчии и трговци, и од пауперизираните селани, калфи и чираци ѕо ѕвој крај ѕапочнува пролетаријатот. Ѕоѕно, ѕо ѕирењето на националното движење, ѕо ова место ѕогу наведените ѕлоеви на ѕапоѕнатото дејѕтво и до ѕирење на ѕоцијалистичка пропаганда. Поради тоа, ѕо 1900 ѕодина, покрај ѕо некои други места и ѕо Битола бил формиран ѕоцијалистички кружок. Ѕо формирањето на ѕоцијалистичката ѕрупа ѕо Битола, таа била вклучена ѕо револуционерната организација на Битолскиот округ, каде што мајаните членови и симпатизери играле важна улога.[254]

Националното движење на македонците од ѕвој крај, покрај кој османските власти, ѕапоѕнале на тешкотии и од ѕтрана на реакционерните кругови на Србија, Бугарија и Грција. Ѕо цел на ѕлабнење на македонското национално движење, владите на ѕвие земји ѕом крајот на минатиот век преѕеле акции за забрануварање на активноста на македонските друштва ѕо ѕвие земји,[255] и по тој повод, членовите на друштвата биле протерани. Ѳсобено за јакнењето и ѕире-

---

252 Спомени на Ѓорѓе Петров, о.д., стр. 25; Ѓорѓи Јакимовски-Џонев - Ѓорѓи Ташковски - Јован Качаковски, о.д., стр. 35.

253 Спомени на Ѓорѓе Петров, о.д., стр. 25; Ѓорѓи Јакимовски-Џонев - Ѓорѓи Ташковски - Јован Качаковски, о.д., стр. 24.

njeto na makedonskoto revolucionerno dviženje pri krajot na minatiot vek ne bile sadovolni ekspanzionističkite krugovi na Bugarija.

Bugarskata propaganda vo Bitolskiot kraj, što bila vperena i protiv makedonskoto revolucionerno dviženje i vo ova mesto, vo ton vreme se širela preku egzarhiskiot aparat, vrhovističkite elementi okolu Revolucionernoto bratstvo i Bugarskoto trgovsko agentstvo vo Bitola. Na čelo na navedenoto agentstvo vo Bitola se naoǵal Stojčev.[256]

Po povećekratnoto angažiranje na bugarskite krugovi i so pomoštа na ruskata diplomatija pri kompetentnite osmanski organi vo Carigrad, egzarhijata uspeva pod svoja jurisdikcija vo Makedonija da dobiva nekolku eparhiski mesta, meǵu koi bila i Bitolskata.[257] Po toj slučaj, so sultanskiot berat od 10.12.1897 godina na nastojuvanje na vladici bil naznačen i rakopoložen od strana na Bugarskata egzarhija za egzarhiski vladika, odnosno mitropolit na Pelagoniskata (Bitolskata) eparhija, dotogašniot Chridsko-prespanskiot arhierej Grigorij. Meǵutoa, poradi negovoto neprijatelsko dvižење kon makedonskoto nacionalno dviženje i mnogukratnite niski moralni osobini, makedonskoto naselenie od svoj kraj, zad koi stoel Bitolskiot okružen komitet na VMRO(skratenо za Makedonskata revolucionerna organizacija), bilo protiv imenuvaweto na Grigorij za mitropolit na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija.[258]

---

254 Akademia Maqedonase e Shkencave dhe e Arteve, c.d. str.445;

Историја на македонскиот народ, кн , Скопје 1969, 200

255 д-р Димитар Димески, c.d. , str. 481, 482; Akademia Maqedonase e Shkencave dhe e Arteve, c.d., str. 147, 148.

256 д-р Димитар Димески, c.d., str. 481, 482.

257 M-445, film 11, Izveštaj na srpskiot diplomatski pretstavnik od Carigrad od 26.06.1895 god. Vladan Đorđević, Arhiv na SRM Skopje

258 М-р Александар Трајановски, c.d. , str. 167; д-р Димитар Димески, c.d. , str. 481 .

Po svoeto doaganje za mitropolit na navedenata mitropolija, Grigorij se zazema da ja stavi pod svoja kontrola dejnosta na crkvata, crkovno-učilišnite opštini, učilištata, članovite na makedonsko nacionalno dviženej vo Bitola i okolinata i dr.[259] Po toj povod, Dame gruev bil proglasen od strana na mitropolitot za nepoželen vo Bitola i potoa prinuden da go napušti ova mesto.[260]

Mitropolitot Grigorij prifaćajki gi sugestiite i upatstvata na bugarskiot egzarh Josif I, često gi progonuval i gi premestuval učitelite revolucioneri, simpatizerite na makedonskoto nacionalno dviženje itn.[261] Zaradi toa, protiv nekoi egzarhiski mitropoliti, kako i za mitropolitot Grigorij od MRO, se predlagala duri i smrtna kazn No, po intervencija na članot na TMORO Pere Tošev, toa bilo izbegna

Poradi nepravilnosti vo vrska so rasporeduvanjeto na učilišnite stipendii, nepodnoslivoto odnesuvanje na nekoi učitel i vospituvači vo gimnazijata i internatite, neurednosta vo pansioni te i dr., vo 1899 godina došlo do bunt vo klasičnata gimnazija vo Bitola. Vo toa vreme došlo do sudiri meģu naprednite revolucionerni učiteli, nivnite simpatizeri, učilišnata mladina organizirana vo t nite učilišni kružoci i progresivnoto graģanstvo, od edna strana, i direktorot na Egzarhiskata gimnazija vo Bitola Anton pop Stoilov učitelite egzarhisti i egzarhiskiot poglavar na Eparhijata - mitr politit Grigorij, od druga strana. Mitropolitot Grigorij, so cel preobrazuvanje na Makedoncite vo Bugari i Makedonija vo bugarska zemja, so pomoš na svoite sorabotnici i so sila, na krajot uspeal da go zaduši buntot.[262]

259 M-428, Fondot na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija, Arhi na SRM, Skopje.

260 м-р Александар Трајановски, с.д. , стр. 168.

261 M-428, Fondot na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija, Arh na SRM, Skopje.

262 м-р Александар Трајановски, с.д. , стр. 170, 171; д-р Димита Димески, с.д. , стр. 482.

Za sudirite meѓu nagredsata školska mladina i egzarhiskite učiteli, za revolucionernoto nastroenost na učenicite vo Bitola ima nabeleženo i Gorče Petrov, koj vo svoite spomeni pišuva:

> "Nastrojuvanjeto kaj učenicite beše veќe revolucionerno. Ve... 1895 ѓodina, I polуѓodište, imeno vo VI klas vo urokot na učitelot D-r Luka Dimitrov stanuva eden učenik, Nacev (od Lerinsko) i mu izjavuva istoporeno: "Gospodine učitelu, imam da vi izjavam od strana na celiot klas, oti poarno ќe storite, ako si ѓi zemete kamenjeto (predavaѓe mineralogija) i si izlesete, ta pravite so niv što sakate. Sega ne e vreme da se zanimavame so kamenja, ami so revolucija".
>
> Učenicite so simpatii ѓo ѓledale i bile orientirani kon deloto".[263]

Bugarskata vlada, kako što e navedeno i ponapred, uште vo samiot početok na postoenjeto na makedonskata revolucionerna organizacija organizirala nejzina protivteža vo 1895 ѓodina, so formiranjeto na takanarečenata "Makedonski komitet" vo Sofija na čelo so Kitančev. Celta na ovoj komitet bila da ja sproveduva bugarskata državna politika, pokraj drugi mesta na Makedonija i vo Bitolsko. So cel spreчuvanje na dejnosta na "Makedonskiot komitet", vo Sofija bil ispraten Jane Gruev, no negovoto angaѓiranje ne donel viden uspeh. Za da gi spreчuva akcilte na MRO Ѓarhijata vo Solun vo 1898 ѓodina so znaenje za bugarskata vlada od bugarskite profesori vo Soluнskata gimnazija formirala t.n. "Revolucionerno bratstvo" na čelo so Ivan Garvanov. Po formiranjeto rakovodstvoto na "Revolucionernoto bratstvo" na eden svoj sostanok rešilo da bidat ubieni členovite na CK na TMORO, na koe Garvanov vo svoite spomeni soopštuva:

---

263 Спомени на Ѓорче Петров, с. д., стр. 34.

"...Tegaš nie vo Bratstvoto rešivme da gi ubieme Matov (vo Solun), i Gruev (kojšto beše vo Bitola), Hadži Nikolova i Toševa... Malku trebaše Gruev da bide ubien..."

"Revolucionerseto bratstvo" vo svojata dejnost kako što e nasmaden i ponapred, vo značitelna mera i vo Bitola se potpiraše vrz trgovskite elementi - agenti što bile povrzani so Egzarhijata kako što beše Stojčev i drugi.[264]

Megutoa, edno od najsilnite i najopasnite sredstva na bugarskata propaganda kako vo drugite kraevi na Makedonija, taka i vo Bitolsko, vo koe TMORO bila vo sudir, bil Vrhovniot komitet, koj e prodolženie na spomnatiot "Makedonski komitet". Toj komitet vo dekemvri 1895 godina bil reorganiziran i na kogo mu bilo dadeno novo ime. So reorganiziranjeto i menuvanjeto na imeto na spomnatiot komitet vo Vrhoven komitet se sakalo toj da bide glavniot i edinstveniot faktor vo rakovodenjeto so site aktivnosti vo Makedonskoto nacionalno dviženje, sostapuvanje na toa dviženje vo site aspekti, odnosi i nivoa da sboruva vo imeto na Makedonskiot narod vo sekoj slučaj i da ispraka lica od imeto na nasnačeniot narod da baraat od golemite sili Makedonskoto prašanje da bide rešeno vo interes na Bugarija i dr. Za taa cel Vrhovniot komitet počnal da organizira atentati i ubistva na vidni rakovoditeli na MRO, kade što bile ubieni Aleksandar Iliev, Al. Kitanov, Keckarov, kako i drugi.[265]

Za da dejstvuvaat i vo egzarhiskite kulturno-prosvetni institucii vo Bitola i okolinata, vo toa vreme Bitolskiot okružen komitet prenel itni čekori za ufrluvanje na svoi členovi, sorabotnici i sl. vo upravata na Bitolskata egzarhiska opština. Ovie aktivisti na MRO, po provlekuvanjeto vo navedenite institucii, uspevale da nazemaat i vidni posicii, služejki kako sekretari na Egzarhiskata opština, na učilišnata komisija, na egzarhiski učilišta kako

---

264 Ѓорѓи Димовски-Џокев - Ѓорѓи Танковски - Јован Кочанковски, c.d., str. 41.

265 Споменик на Ѓорче Петров, c.d., str. 80; Димо Хаџидимов, Очерци

učilišni inspektori itn. Vakvi dejnosti so navedenite celi, pokraj drugi, vo Bitola vršel i Gorče Petrov.[266]

Poposnati učiteli revolucioneri vo Bitolskata gimnazija bile Pere Tošev, Antom Dimitrov, Antom Keckarov i dr. Vo delokrugot na Pere Tošev vleguvale i napredните učenici od gimnazijata vo Bitola, priključeni vo tajnite revolucionerni kružoci. Za taa cel i Antom Keckarov praќal od Nedelnoto učilište kaj Pere Tošev perspektivni učenici za posvetuvanje na MRO. Od redovite na učenićkite revolucionerni kružoci podocna bile regrutirani redici poznati iskusni makedonski revolucioneri.[267]

Pokraj sosednite balkanski reakcionerni vladi i krugovi, negativen stav imale kon Makedonskoto nacionalno dviženje vo toa vreme i golemite sili. Golemite sili stremejќi se kon čuvanje na status-kvo vo Osmanskoto carstvo, sprečuvale makedonskoto revolucionerno dviženje da se razvie kako vo drugi mesta taka i vo Bitolskiot kraj.[268] Po toj odnos posebno se istaknuva i vo Bitola Ruskata diplomatija i osobeno ruskiot konsul vo toa mesto Njaga i drugi, koi so cel širenje na rusko vlijanie vo ovoj kraj, go kočele narodnoosloboditelnoto dviženje na narodnostite od ova područje. Pottikнuvanjeto na naselenieto od ovoj kraj na otpor protiv osmanskoto vladeenje ruskite diplomatski pretstavnici ne pravele naradi osloboduvanje na narodnostite od ova mesto od osmanskoto ropstvo tuku poradi ruskite vlijatelni i drugi celi.[269]

Makedonskoto nacionalno dviženje vo Bitolskiot kraj silno bilo pottiknato i omasoveno so razvitokot na četnićkata institucija vo Bitolskiot okrug od 1900 godina i natamu.[270]

дела, кн. I, Скопје 1984, str. 102, 104, 200, 201; Ѓорѓи Димовски-Полев - Ѓорѓи Танковски - Јован Кочанковски, c.d., str. 40, 71, 72.

266 д-р Димитар Димески, c.d., str. 177, 178.

267 Ibidem, str. 181, 483, 488, 489.

268 M-445, film 11, Izveštaj na srpskiot diplomatski pretstavnik od Lozana - Č. Mijatović od 21.06.1895, pov. br. 28 od 22.12.1895, Arhiv na SRM, Skopje.

269 Вера Антиќ, Две необјавени писма на Коста Групчевиќ во врска со охридскиот заговор и Григор Прличев, "Гласник" на ИНИ бр. 1, Скопје 1973, str. 250.

Jaknenjeto na konspirativnata dejnost vo dviženjeto se nakanuvalo nejnisata aktivnost da bide otkriena. Zaostrenite merki na osmanskite vlasti vo 1896 godina, pridonesle da bidat otkrieni kako poedinci, taka i grupi, četi i komiteti. Po edna provala vo navedenata godina, preku koja vlastite go otkrile i postoenjeto na TMORO, vo vrskite na kiradžijata Dozo Stojanov bile otkrieni nekoku pravni bombi, što toj gi nosel od Štip vo Bitola, koeto imalo smačitelni posledici za navedenoto dviženje i vo Bitolsko.[271]

Vo redovite ili meu simpatiserite na MRO vo toa vreme se vbrojuvale, pokraj Makedonci, i Vlasi, Albanci, Evrei, pa duri i Turci od ovoj kraj.[272]

Bitola i okolinata, naseleni so poveke nacionalnosti, se istakнuva kako centar za nacionalnoto dviženje i na drugi narodnosti vo ton vreme. Kako nasveden ekonomski, politički, kulturen i administrativen centar i kako administrativno i voeno središte, vo Bitola vo toa vreme se nagale za dolžnost vo ranni službi značitelen broj školuvani Albanci - intelektualci, učenici vo turski sredni i viši školi, namestěii, rabotnici i drugi koišto vršele ranni dejnosti odnosno nazimanja, kako što bile Feim-beg Zavalani, Bajo Topuli, Gerasim i Gerg Ger Kirijazi, Halit Bersišta i dr. Ovie intelektualci i drugi što služele kako profesori, stručnjaci, voeni i civilni službenici, namaetčii, trgovci i sl., započnale da se organiziraat i da nejstvuvaat konspirativno so učenicite od drugite narodnosti protiv osmanskata vlast.[273]

Zaednička i slična sudbina na Albancite i Makedoncite niz vekovi pod osmanskoto vladeenje i posebno prilikite vo ovoj

---

270 д-р Димитар Димески, с.д., Стр. 489.

271 Историја на македонскиот народ, кн. II, Скопје 1969, стр. 193.

272 д-р Димитар Димески, с.д., Стр. 489.

273 Kujtime veteranësh për luftën çlirimtare kombëtare më vitet 1878 - 1912, "RILINDJA" (dnevен vesnik), Prishtinë 24.04.1970, 25.04.1970.

regiom po Berlinskiot kongres pridonesle do pogolemo zbliżuvanje i vsaćma sorabotka megu ovie narodnosti. Kon krajot na XIX vek se počesti kontaktiranjata megu progresivnite sili na dvete narodnosti na sorabotka, koga bile pravени i obidi za zaedničko istapuvanje i pred evropskata diplomatija.[274]

Vo sredните i višite turski učilišta vo Bitola kako što bea: civilnata gimnazija narečena "Idadie mulkie", učitelskata škola narečena "Dar-ul-muallimin" i vo sredните voeni učilišta i višata voena škola (akademija) ili fakultet narečen "Harbie" vo toa vreme, pokraj Turci kako nastavnici služele i intelektualci od drugi narodnosti. Isto taka vo ovie učilišta i posebno vo navedenata civilna gimnazija se školuvale deca - mladinci od site narodnosti od ovoj region. Megu intelektualcite, prosvetnite rabotnici kako i megu učenicite Albanci i Makedonci vo odnosniot period postoelo kontaktiranje, vrski, sorabotka, informiranje za razni nastani, pomaganje itn.

Vo toj period megu izvesen broj albanski i makedonski semejstva postoele i bliski prijatelski i familijarni odnosi, koi vo razni priliki i megusebno se pomagale. Imalo slučai i pri dezertiranje od osmanskata vojska ili so cel da izbegavaat voenata obvrska pri gonenje od osmanskite vlasti, koga Albancite se skrievle kaj makedonski semejstva. Izvesen broj na tie Albanci koi dezertirale od osmanskata vojska kako i tie što ja izbegavale da služat voenata obvrska vo osmanskata armija vo toa vreme, stapuvale vo redovite i četite na VMRO. Istovremeno členovite i borcite na VMRO, rameti, bolesni ili tie što bile gonети od osmanskite vlasti, naogale za-solnište kaj svoite prijateli - Albanci. Isto taka Albancite dosdostavuvale razni informacii na členovite na VMRO okolu dviženjeto na osmanskite vojski, staciniranje na vojskata, policijata i dr.

274 Х. Андонов-Полјански, Прилог кон македонско-албанските врски во минатото, "ИСТОРИЈА" ССДИ на СРМ, бр. 1, Скопје 1967, стр. 83-88.

Svoevremeno so tekot na Albanskoto dviženje členovite na MRO im davale pomoš i gi upatuvale rakovoditelite na toa dviženje pri organiziranje i rakovodenje so dviženjeto, okolu izrabotuvanje na programa, statuti i drugo. Posebno koristeše na Albanskoto dviženje steknatoto iskustvo na tie albanci koi poranо izvesno vreme učestvuvale vo redovite i vo četite na MRO. Tie albanci so svoeto iskustvo dale videm pridones vo Albanskoto dviženje pri organiziranje na vooruženata borba na Albancite protiv osmanskata vlast, formiranje na vooruženi četi, rakovodenje so četite i drugo.[275]

Za dobrite odnosi i vzaemnoto pomagane megu Albancite i Makedoncite vo ovoj kraj vo odnosnoto vreme zboruva i snabduvanjeto na MRO so značitelni količini oružje preku Albanci. Poveke mina Albanci - zanaetčii, puškari, kiradžii i drugi lica od Tetovo, Gostivar, Debar, Struga i drugi mesta pravea i prenosuvaa oružje i municija na razni načini i preku raznovidni patišta i do Organizacijata vo Bitola. Kako takvi se spomnuvaat od Tetovo džambasot Jusuf, izrabotuvačot na kuršumi ~~xxxx xxxx~~ Rušid Ljuda, Lutfi Alil i dr., členovite na semejstvoto Tafo od Struško i drugi.[276] Po toj povod i Slavejko Arsov vo svoite spomeni ima zabeleženo:

> "...So puški mnogu uslužuvaa arnautite Toski, od koi 4/5 se od sektata "bektašii", tie ... ne se tolku fanatici i imaat poveke čovestina... Edem pat edna grupa od niv izdadena od nivni luge beše fatena od turskite vlasti. Sudeni tie mišto ne kažaa, a posle amnestijata... uštе poveke rabotea na nas..."[277]

---

275 Kujtime veteranësh për luftën çlirimtare kombëtare.....

276 д-р Ѓурѓица Петровиќ, Оружарската дејност во Македонија во предилинденскиот и во илинденскиот период - Зборник Илинден, 1953, ИНИ, Скопје 1970, str. 214.

277 Ѓорѓи Димовски-Цолев - Ѓорѓи Тапковски - Јован Кочанковски, c. cl, str. 28, 29.

Vooružuvaaeto na MRO bilo edno od prašaaeata čie rešenie pretstavuvalo
kako vo drugi mesta taka i vo ovoj kraj ~~pretstavuvalo~~ edeн od glavnite faktori za pustigauvaaeto na celite na organizacijata.

Vo prvo vreme se mislilo deka MRO so oružje će se snabduva od Bugarija, predviduvajći da se koristat sastarenite i isfrleni puški od upotreba vo bugarskata armija. No, ovoj potfat, kade što bile angažirani Gorče Petrov, Dame Gruev i drugi ne dal nekoi snabduvaaeto
rezultat. Za ovoj aeneren rakovodstvoto na organizacijata so puški, municija i drugi eksplozivni materijali go nasočila vo poveće pravci: nabavuvaaeto oružje vo sosednite i drugite evropski zemji i vooružuvaaeto od teritorijata na Makedonija.
278

Eden del na oružje - puški, municija i sl. doagalo od Srbija preku Vranje, Bujanovac i Presevo. Glavnite na Bitolskiot okružen revolucionerен komitet zaradi nabavuvaaeto na oružje i municija vo toa vreme kontaktirale i so zapadnoevropskite zemji. Kako poposnat centar vo navedenite zemji za ova cel bil gradot Liež vo Belgija. Vo toa vreme vo Liež se nagaal kako trgovec so oružje Nikola Tufekčiev, preku koga izgleda organizacijata se snabdevala so oružje. Za nabavuvaaeto na oružje i municija na MRO pariški sredstva se sobirale preku dobrovolni prilozi dadeni od strana na makedonskite patrioti kako i na drugi načini. Za ova rabota togaš bil ispraten vo zapadnoevropskite zemji Dame Gruev, koj istovremeno
279
bil angažiran i da se zapoznae so upotrebata na odnosnoto oružje.

Međutoa, najsigurniot izvor za snabduvaaeto na MRO so oružje i vo ovoj kraj bila Makedonija, zošto dobienite puški od strastvo bile često pati neispravni ili nekompletni. Delumno puški koi služele na MRO vo Bitolsko ostanale od faritе ("F a h r i e a p t i e - solska žandarmerija). Isto taka značitelen del oružje i municija bilo nabaveno od zanaetčii-puškari od Tetovo, Gostivar, Debar, Struga i dr., od nekoi centri na Albanija ita. Od spomnatite mesta se nabavuvale puški narečeni "t o t o v k i" od sistemot "m a r t i n i" i "l i b o d i", a kako zanaetčii-puškari koišto prodavale,

vršele popravka i prenesevuvale oružje i municija na Organizacijata se spomnuvaat ~~se spomnuvaat~~ Albanci od Tetovo - džambasot Jusuf, Lutfi Alil, izrabotuvačot na kuršumi Rušid Ljuda i dr., od Struško členovite na semejstvoto Tafo i drugi lica.[280]

Vo Bitola vo odnosnoto vreme postoele i puškarski zanaetčiski rabotilnici za izrabotuvanje i popravka na puški, i toa 2 muslimanski i 3 hristijanski, koi bile na usta Rašid, rodum od Tetovo, na usta Džafer, Mihail, rodum od Resen, na eden Bugarin i na Pero Gramatikov. Pero Gramatikov bil nositel na puškarskata dejnost za potrebite na Organizacijata vo Bitola. Značitelni količestva oružje i municija i drug voen materijal bil dobien po pat na grčkata armija vo Grčko-turskata vojna od 1897 godina, kade što razgrabenoto oružje i drug eksplosiven materijal Albancite go prodale na rakovodnite ličnosti na MRO.

Municija nešto se kupuvalo, a eden del bil praven od profesionalci i amateri, členovi na MRO. Taa vo značitelna mera bila nabavuvana turski oficiri, vojnici i majstori-fišekčii. Za ovo avstriskiot konzul vo Bitola August Kral zabeležal:

> "Isto taka i načinot na popolnuvanje so municija ima razni prikazni, no so izvesen istemnitet se održuva verzijata deka komitetite se snabduvaat so municija od državnite skladovi. Poranešniot komandant na bitolskiot žandarmeriski bataljon Riza-beg se naoga pod voena i sudska istraga poradi toa.[281]

Vo Bitola tehničarot Novak, po narodnost Čeh, imal tajna rabotilnica za izrabotka na municija, koja se naogala vo vrzbata na negoviot dukan. Majstorot Novak izrabotuval kalapi za polnenje na čauri i leenje na kuršumi. Celiot Bitolski revolucionerem okrug

---

278 Д-р Ђурђица Петровић, c.d., str. 211, 212, 214.

279 M-445, film 11, Izveštaj na srpskiot diplomatski pretstavnik od Carigrad Vladan Đorđević od 1895 god., Arhiv na SRM, Skopje;

gi koristil israbotkite od Novak.

Vo ova mesto postoele nekolku rabotilnici za israbotka na municija, no najgolema bila taa što se nao{ala na tavanot na učili{teto "Kiril i Metodij". Vo nea rabotele članovite na Gradskiot komitet na Organizacijata, a so rabotite rakovodele Gorče Petkov i Gorgi Pop Hristov od seloto Krstoar. Rabotilnica za israbotka na municija postoela i vo kućata na Gorče Petkov. Ćauri se polnele i vo crkvata Sv. Nedela, kade što rabotele Kolesarot Nedelko i Gorče Petkov.

Barutot za Organizacijata na celiot Bitolski revolucionerен okrug se kapuval od turskite intendanti i vojnici vo Bitola, koi taa go kradele od voenite magacini, dodeka kapislite se nabavuvale slobodno vo du}ani.

Pokraj rabotilnicite za israbotka na municija, Organizacijata vo Bitola uspeala da organizira i rabotilnici za israbotuvanje na bombi. So israbotuvanje na bombi vo Bitola se zanimavale spomnatiot tehničar Novak, kalajdžijata Naum Tale Naumov i nekolku drugi članovi na Organizacijata, dodeka vo 1895 godina rakovodstvoto na taa organizacija uspeal da donese od Viena vo Bitola pirotehničar zaradi izu}uvanje na svoite članovi so upotrebata na dinamit. Za ova cel bil ispraten i Dame Gruev vo Belgija, za da izu}i vештinata na rakuvanje so dinamit.[282]

Pokraj od problemite za {irenjeto i izdr`uvanjeto na dejnosta na VMRO i vo ovoj kraj bilo finansiranjeto.

Vo prvo vreme parичnite sredstva ne bile problem, bидејќи potrebite bile zadovoluvani od ličnite sredstva na osnovačite na nazna-

Христо Андонов-Пољански, Неколку соопштенија од 1895 година за изворите на финансирањето и вооружувањето на македонското национално-ослободително движење, "Годишен зборник" на Филозофски факултет, кн. 26, Скопје 1974, стр. 51.

280 Ѓурѓица Петровиќ, с.д., стр. 214.

281 Ibidem, str. 218.

282 Ibidem, str. 223; Ѓорѓи Димовски-Доџев - Ѓорѓи Танковски - Јован Кочанковски, с.д., стр. 32, 33.

ta Organizacija i od členskiot vnos na pokrštenite, dobrovolnite prilozi na poimotnite itn. Međutoa, so širenjeto na dejnosta i omasovuvanjeto na MRO problemot na finansiranjeto bilo postaveno seriozno pred rakovodstvoto na Organizacijata i bile praveni razmovidni naperi. Vo vrska so toa Ǵorče Petrov mi soopštuva:

> "Togaš se napravi i prviot obid da se sakaat pari, vo imeto na deloto, i od nečlenovi... nemaše sistem za sobiranje na pari, a vo momenti na nužda, komitetite sega-togaj se obraḱale po istiot način kon edinični lica za pomoš bez nasilie."[283]

Takov način na sobiranje na paričkі sredstva ne ǵi zadovoluvale mnoǵukratnite potrebi na MRO, zatoa rakovodstvoto rešilo da se misli kon „rabotuvanje i plenuvanje na bogati Turci, misioneri i drugi lica.[284] No, parite na „rabotuvani i plenuvani lica od druǵa strana[285] se istite bile nadoknadeni od osmanskite vlasti. Istovremeno vo nekoi mesta se obiduvalo preku sobiranje na naem od naselenieto da se pomoǵne na MRO. Vakvi obidi bile praveni vo Sofija, kade vo 1895 ǵodina členovite na Organizacijata počnale da sobiraat naem od poedinci simpatizeri na dviženjeto, patrioti i druǵi lica po 100 leva bez kamata i obliǵacii. Tie nameravale da sobiraat okolu 100.000 -200.000 leva.[286]

---

283 Споменн на Ѓорче Петров, c. cit., str. 23.

284 Ѓорѓи Димовски-Долев - Ѓорѓи Танковски - Јован Кочанковски, c. cit., str.26.

285 Şevket Süreyya Aydemir, c.d., str. 440.

286 M-445, film 11, Izveštaǰna Srpskiot diplomatski pretstavnik od Sofija od 26.06.1895 „od., Arhiv na SRM, Skopje.

C A L V A R I D E L

KULTURNO-PROSVJETNI

PRILIKI

G l a v a I

ŠKOLSTVOTO I OBRAZOVANIETO

1. Školstvoto vo Bitola i okolinata

Kako pojdovna osnova za donesuvanje na razni reformistički normativni akti, so cel za natamošno prodolžuvanje na reorganizacijata na kulturno-prosvetnite institucii, koišto naedno i gi sankcionirala refo rmnite promeni vo Osmanskoto carstvo, kako što e i napred istaknato, bila reformnata uredba narečena "T a n z i m a t F e r m a n i" ili "G u l h a n e H a t t-i S e r i f" (Slavna uredba od Gilha ne).[1]

So ovie reformistički normativni akti vo toa vreme se težnee lo i vo oblasta na kulturata i prosvetata kon modernizacija na učiliškiot sistem preku otvaranje na razni novi svetovni državni osnov ni, sredni, viši i visoki učilišta, osovremenuvanje na nastavata vo niv itn.[2]

Izvesni potfati vo ovaa nasoka bile storeni za vreme na vlad enjeto na Sultan Mahmut II. I samiot Sultan Abdul Medžit, dobar poz navač i poklonik na zapadnoevropskata kultura od svoeto vreme, vo 1845 godina svikal vo Visokata porta so svoite najvisoki državnici sostanok kadešto zaradi unapreduvanje na učiliškiot sistem, im nare dil na kompetentnite da formiraat komisija. Bilo naloženo navedenata komisija da se sostavi od najodgovorni i najpoznati kulturno-prosve ni visokodostojnici na Carstvoto i komisijata imala zadača da potgo tuva planovi za reorganizacija na kulturno-prosvetnite institucii vo Osmanskoto carstvo, so pravo za nadgleduvanje na ostvaruvanjeto na potfatot vo vrska so spomnatite reformi vo oblasta na kultura i pro sveta.[3]

---

1 Sayib Ahmet, c.d., str. 15, 16; Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d. str. 169-185; Roderic H. Davison, c.d., str. 5; Resat Kaynar, c.d., str. 176-180; Васић Поповић, с.д., стр. 120, 161.

2 S.M. Anderson, c.d., str. 80; B.L. Stavrianos, The Ottoman Empire New York - Chicago - San Francisco - Toronto - London 1966, str. 29-31, Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 152-154.

3 Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 182.

Po formiranjeto na spomnatata komisija, pri Centralnata vlada bil formiran i Prosveten sovet, naređen "M e c l i s-i M a a r i f" (Medžlis-i Maarif), so cel da se griži za otvoranje na svetovni srednni, viši i visoki školi vo prestolninata na Carstvoto i vo drugite pogolemi centri, da vodi nadzor nad tie učilišta itn. Učilišnite ustanovi i raznite učilišta što dotogaš bile vo nadležnost na Šejh-ul-islamot, preminale pod uprava na navedeniot Prosveten sovet.[4]

Otvaranjeto na svetovni državni učilišta, preku reorganizacija na školstvoto, pottiknato so spomnatite reformi, teče postepeno. Vo toa vreme prvin bile otvoreni niži sredni učilišta ili progimnazii na rečeni "r u j d i y e" (ruždije), kako i razni drugi stručni učilišta.[5] Potoa bile otvoreni i sredni učilišta ili gimnazii vo sredinata na XIX vek, narečeni "I d a d i y e" (Idadije). Po toj povod, vo 50tite godini na minatiot vek i vo Bitola bila otvorena voena gimnazija na turski nastaven jazik.[6] Po izvesno vreme, nekoi od tie stručni učilišta prerasnale vo specijalni viši i visoki školi, kako na primer Višata voena škola vo Bitola, narečena "H a r b i y e" (Harbije), Visokata medicinska škola,[7] Zemjodelskata i Veterinarnata visoka škola i dr. Vo ovie sredni, viši i visoki učilišta za prvpat bil voveden i stranski jazik, i toa francuski.[8]

Vo toa vreme isto taka bile storeni napori i prezemeni čekori i za zapoznavanje i širenje na naučnite i tehničkite dostiganja na Zapadna Evropa vo Osmanskoto carstvo.[9]

4 Enrico de Leone, c.d., str. 182.

5 Ibidem, str. 116.

6 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 115 list 57/5, Istoriska biblioteka na Filozofski fakultet - Skopje.

7 Enrico de Leone, c.d., str. 150; Sayib Ahmet, c.d., str. 106, 107.

8 Sayib Ahmet, c.d., str. 106, 107.

9 Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 182.

So zgolemuvanjeto na potrebite za učebnici, tekstovi i sl. što proizleguvalo od zgolemuvanjeto na učilišnata mreža vo Carstvoto pokraj vo prestolninata, i vo centrite na ~~xxxxxxxxx~~ provinciite bile otvoreni pečatnici. Isto taka togaš vo Bitola [10] se izdavaat i vesnici, [11] se otvaraat biblioteki, čitališta i dr.

Moderniziranjeto na kulturno-prosvetnite institucii, kako rezultat na nagolemuvanjeto na potrebite za kadri vo razni oblasti, kako i zaradi nivno osovremenuvanje, usovršuvanje i sl. uštе poveќe se čuvstvuva po Krimskata vojna. Zatoa vo 1856 godina bila donesena i druga uredba ili carski akt narečen "H a t t-i H u m a y u n" (Hatt-i Humajun) ili "I s l a h a t F e r m a n i" (Spasonosna uredba) So ovaa uredba, pokraj drugoto, se predviduvalo i natamošno osovremenuvanje na Školstvoto, garantirajќi mu istovremeno i na ~~n~~eturskoto naselenie vo Carstvoto [12] školuvanje na majčin jazik.

So cel sproveduvanje na spomnatite reformi i vo oblasta na kulturata i prosvetata, vo 1868 godina bil donesen i zakon za javno obrazovanie. [13]

Popovolnite ekonomski, socijalni, bezbednosni i drugi uslovi vo XIX vek uslovile vo Bitola da nadoaѓa i da se naseli gólem broj i od drugo naselenie - vlaško, makedonsko, albansko i dr. So nepreki-natoto rastenje na brojot na drugite narodnosti vo Bitola, vo sè po-povolni uslovi meѓu niv postojano niknuva, se razviva i se zajaknuva stalešot sostaven od trgovci, esnafi, odnosno zanaetčii, lihvari i dr.

10 Sayib Ahmet, c.d., str. 106, 107, 108.

11 Али Вишко, Просветните прилики во Тетовската каза во втората половина на 19 век, "Историја" ССДИ на СРМ, бр. 1, Скопје 1979, str. 155, 160, 161.

12 Roderic H. Davison, c.d., str. 52-80; Ord. prof. Enver Ziya Karal, c.d., str. 248-252, 258-264; Vecihi Ponuk, c.d., str. 115; Др Васил Поповиќ, c.d., str. 125.

13 Ал. Станојевиќ, c.d., str. 21.

Vo vtorata polovina na XIX vek esnafite, trgovcite, lihvarite i drugi bogati sloevi na naselenieto vo novosozdadeni uslovi, pod vlijanie na stokovno-parični te odnosi, stanale značaen ekonomski i opštestven faktor. Kako takov, ovoj bogat sloj na naselenieto, što go sočinuval jadroto na mladoto graganstvo vo Bitola, po svoeto formiranje počnuva sè poveke da učestvuva i vo kulturno-prosvetniot život na ovoj kraj.

Pougledni te gragani na Bitola i okolinata vo toa vreme, so cel pomaganje na razvojot na školstvoto, kulturata itn., formiraat versko-učilišni opštini narečeni "džemaati", "epitropii", "demogerontii" i sl. Členovite na ovie opštini - zanaetčii, trgovci i drugi lica - se grižele i pomagale za dzidanje na učilišni zgradi, otvoranje na učilišta, nivno snabduvanje, doveduvanje i izdržuvanje na učiteli i dr.[14]

Od seto ova može da se konstatira deka del od ovie ugledni gragani od ova mesto, golemi entuzijasti, so svojata nesebična aktivnost i materijalno zazemanje na kulturno-prosvetnoto pole za emancipacija na narodnite masi vo toa vreme služele i kako neceni, stavajki se na čelo na preporodot vo Bitola i okolinata.

Po Rusko-turskata vojna od 1878 godina, vrz osnova na člen 23 od rešenijata na Berlinskiot kongres, i hristijanskoto naselenie se zdobilo so pravo legalno da se školuva na majčin jazik vo Osmanskoto carstvo, bilo dozvoleno da se pečatat i izdavaat knigi, učebnici, spisanija i sl. na jazicite na narodnostite hristijani i dr. Ovie novi okolnosti ovozmožile vo Bitola i okolinata vo toa vreme, pokraj turska, grčka i evrejska, da se razvie kulturno-prosvetna dejnost i na drugi jazici.

14 Др Теодосије Робе, с. д., str. 55.

2. Učilištata i obrazovanieto na gospodarečkata vlast

- Turski učilišta

Iako za postoenjeto na turski učilišta vo Bitola vo najranioot period nemame podatoci, nekoi retki beleški na patopiscite od XVI vek i XVII ne upatuvaat na soznanie da može da se pretpostavi deka i porano (vo XV vek) vo spomnatiot grad postoele takvi učilišta. Toa može da se pretpostavi i od važnoata što ja imala Bitola vo Osmanskoto carstvo vo toa vreme, što se konstatira i spored patopisnite beleški na venecijanskiot pratenik Lorenco Bernardo, koj vo 1951 godina, pri patuvanjeto niz Osmanskoto carstvo, pokraj drugi mesta, ja posetil i Bitola. Za vreme na posetata, toj, pokraj drugo, zabeleža:

> "...vo Bitola ima bezisten, karavan-saraj i kako nekakva turska viša pravna škola, kade što učat tie što upravuvaat so pravdata i se ispra ćaat potoa za sudii po cela Turcija...."[15]

Isto taka i znamenitiot turski patopisec Evlija Čelebi pri svoeto patuvanje niz Osmanskoto carstvo, vo 1668 godina go posetil i ova mesto i po toj povod možne pozitivno ima zabeleženo za kulturno-prosvetnite priliki vo toa vreme vo Bitola.[16]

Vo prvo vreme, vo najstariot period na osmanskoto vladeenje, kako vo drugi mesta taka i vo Bitola, turski učilišta bile učilištata narečeni "m e d r e s e", kade što predavale muderizi (profesori). Pokraj medresi, vo gradot i vo nekoi sela, pri džamiite i tekiijata postoele i privatni osnovni učilišta narečeni "s a b i y a n e" (sabijane), kade što predavale hodži, derviši i sl. Kako vo osnovnite

15 д-р Александар Матковски и Поликсена Анѓелакова, Опис на патуването на венецијанскиот пратеник Лоренцо Бернардо низ Македонија во 1591 година, "Гласник" на ИНИ, бр. 1, Скопје 1971, стр. 215; Коста Н. Костиќ, Наши нови градови ма југу, Београд 1922, стр. 8.

16 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Istanbul, cilt 9, 1970, str. 115; Evlija Čelebi, Putopis, Sarajevo 1967, str. 304.

učilišta, taka i vo medresta pretežno bile zastapeni verski predmeti i tie glavno bile upateni da potgotvuvaat kvalifikuvani verski kadri. No, ovde treba da se istakne, kako što e navedeno i napred,[17] vo neko medresi, pokraj verskite, bile zastapeni i svetovni nastavni predmeti, kade što se potgotvuvale kadri i od drugi profili. Kako poposnati medresi vo Bitola vo XVI, XVII i XVIII vek bile medresata "Dulbend Kadija"[18] i "Golemiot Kadija".

Kon sredinata na XIX vek vo Bitola bilo otvoreno svetovno učilište. Spored osmanskite izvori od toa vreme, tuka vo toj period postoela voena gimnazija narečena "a s k e r i y e i d a d i y e s i" (askerije idadijesi),[19] za potgotvuvanje na voeni kadri, koešto kon krajot na minatiot vek prerasnal vo voen fakultet, odnosno viša voena škola narečena "H a r b i y e" (Harbije).[20]

Vo vtorata polovina na XIX vek vo Bitola i okolinata, pokraj privatnite, postoele značitelen broj turski osnovni državni učilišt narečeni "i p t i d a e". Privatnite turski osnovni učilišta narečeni "s a b i y a n e" (sabijane) bile formirani i podržuvani od zaedničite na muslimanskoto naselenie narečeni "džemaati".

Dodeka za poranešniot period podatocite ~~[illegible]~~ se retki, za vtorata polovina na minatiot vek za kulturno-prosvetnite priliki vo Bitola i okolinata postojat poveće podatoci. Kako považni izvori za navedenite priliki služat izveštaite na stranskite diplomatski pretstavnici od Bitola i drugi centri na Osmanskoto carstvo, salnaminjata na Bitolskiot vilaet, prosvetnite salnaminja na Carstvoto i dr.

17 Коста Н. Костић, c.d., str. 8.

18 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, cilt 9, Istanbul 1970, str. 115; Evlija Čelebi, Putopis, Sarajevo 1967, str. 304.

19 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 115 list 57/5

20 Ѓорѓи Димовски, Гимназијално образование во Битола, "Гимназија "Јосип Броз Тито", Битола 1965, str. 7.

a. Turski osnovni učilišta ("i p t i d a e")

Spored podatocite na ruskiot vicekonzul od Bitola Nikola Skrjabin, koišto se odnesuvaat za 1883/84 učebna godina, vo gradot vo toa vreme rabotale 8 osnovni učilišta so 350 učenici vo 12 oddelenija, kade što predavale 12 učiteli.[21]

Vrz osnova na salnameto na Bitolskiot vilaet za 1308 h. (1890-91 g.), okolu 1888 godina vo Bitola imalo 6 turski osnovni učilišta, koišto bile državni. Istovremeno i vo bitolskite sela postoele izvesen broj privatni osnovni učilišta.[22] Spored drugi podatoci, isto tak od osmanskite izvori, vo gradot postoele i 7 privatni osnovni učilišta.[23]

Kon krajot na minatiot vek vo gradot postoele 7 državni osnovni učilišta, i toa kako što sleduva:

1. "Kebir iptidai mektebi" (Golemo osnovno učilište) - učitel: Hazir-efendija;
2. "Nemune mektebi" (Ogledno učilište) - učiteli: Nazif-efendija, Adem-efendija i Rašideefendija;
3. "Ishakiye mektebi" - učiteli: Haf'z Osman-efendija;
4. "Misir Hoca (Misir Hodža) mektebi" - učitel: Halil-efendija;
5. "Sadirva" mektebi" - Učiteli: Sali-efendija, Kadri-efendija i Jonus-efendija;
6. "Haci Dogan" (Hadži Dogan) mektebi - učitel: Redžep-efendija;
7. "Hamza-bey mektebi" - učitel: Aluš-efendija.

Pri navedenite učilišta nastavnik po predmetot "Turško moralno vaspitanie" bil učitelot Sabri-efendija. Ovie učilišta postoele okolu 1890 godina.[24]

Vo 1313 h. (1895-96 g.) turskite osnovni učilišta vo Bitola se proširuvaat i tie izgledale kako što sleduva:

21 Никола Скрјабин, c.d., str. 28.
22 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91 g.), str. 39.
23 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88 g.), str. 306.
24 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93 g.), str. 199.

1."Ishakiye mektebi" - učiteli: Osman-efendija i Tevfik-efendija;
2."Šadirvan mektebi" - učiteli: Sali-efendija, Zekman-efendija i Šakir-efendija;
3."Hamza-bey mektebi" - učiteli: Ali-efendija, Tevfik-efendija i Mustafa-efendija;
4."Haci Dogan (Hadži Dogan) mektebi" - učiteli: Redžep-efendija, Mustafa-efendija i Hadži Ali-efendija;
5."Koca Kazi (Kodža Kazi) mektebi" - učiteli: Šemsedin-efendija i Mustafa-efendija;
6."Kebir iptidai mektebi" (Golemo osnovno učilište) - učiteli: Husein-efendija (profesor), Talhat-efendija i Hulusi-efendija;
7."Nemune mektebi" (Ogledno učilište) - učiteli: Bekir-efendija i Abdula-efendija;
8."Hamidiye mektebi" - učiteli: Haf'z Mustafa-efendija i Riza-efendija;
9."Fatih mektebi" - učiteli: Halil-efendija i Mehmet-efendija.[25]

Rurski osnovni učilišta postoele i vo bitoskite sela Kišava, Ostrec i dr.

Golemoto osnovno učilište narečeno "Kebir iptidai mektebi" bilo otvoreno vo 1305 h. (1887-88 g.), i troškovite godišno iznesuvale 12.000 groša.

Osnovnoto učilište "Hamidiye" bilo otvoreno vo 1308 h. (1890-91 g.), i troškovite godišno iznesuvale 10.000 groša, dodeka osnovnoto učilište vo maaloto "Dibeg" bilo otvoreno vo 1307 h. (1889-90 g.) so godišni troškovi od 10.000 groša.[26]

Osnovnoto ogledno učilište, vo sporedba so drugite osnovni učilišta vo Bitola, podobro bilo uredeno i vo nego predavale poptgotveni učiteli. Može da se pretpostavi deka ovde vo ovo učilište održuvale praktično predavanje, odnosno doagale za hospitacija učenici od Bitolskata učitelska škola.

Učenjeto vo ovie učilišta ne bilo zadolžitelno, tuku posetuvanjeto bilo vrz dobrovolna osnova.

25 SVM, Manastir 1313 h. (1895-96 g.) str. 84.

26 Salnâme-i Nezaret-i Ma'arif-i Umumiyye, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 673.

b.Sredni civilni učilišta

b-1.Niži sredni učilišta

Okolu 1888 godina vo Bitola rabotale dve niži sredni učilišta ili progimnazii narečeni "r u j d i y e" (ruždije), edna maška i edna ženska.[27] Spored podatocite na ruskiot vicekonzul Nikola Skrjabin, vo tie dve klasni učilišta, kako što gi narekuva toj, vo četiri paralelki učele 150 učenici, kade što predavale 9 nastavnici.[28]

Vrz osnova na drugi podatoci, vo maškoto niže sredno učilište učele 100 učenici, a vo ženskoto 26 učenički.[29]

Vo drugi osmanski izvori stoi deka vo učebnata 1895/96 godina vo ženskoto niže sredno učilište narečeno "a n i ş r u j d i y e s i" (aniš ruždijesi), učele 46 učenički, na koi im predavale slednite nastavnički:

- Prva nastavnička: Emine Nurije-hanum,
- Vtora nastavnička: Ifet-hanum,
- Treta nastavnička: Fatime-hanum,
- Nastavnička za vezenje: madam Aspasija.[30]

Podocna, vo učebnata 1900/1901 godina, vo ženskoto niže sredno učilište učele 84 učenički. Vo navedenoto učilište prva nastavnička bila Magbule-hanum, dodeka predmetot vezenje go predavala madam Viktorija.[31] Nešto porano, vo učebnata 1892-93 godina, vo navedenoto žensko učilište kako prva nastavnička predavala Nasibe-hanum, dodeka kako vtora nastavnička služela Ifet-hanum.

Ženskoto niže sredno učilište izgleda e otvoreno vo 1310 h. (1892-93 g.).[32]

27 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91 g.), str. 39; SVM, Manastir 1305 h. (1887-88 g.), str. 306.

28 Никола Скрјабин, c.d., str. 28.

29 д-р Милош Константинов, Битолски Турци, "Прилози" бр 2, Битола 1961, str. 31.

30 SNMU, Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), 1188.

31 Ibidem, 1321 h. (1903-04 g.), str. 667.

b-2. Средни училишта

Од средните турски цивилни училишта постоела една цивилна гимназија наречена "I d a d i y e M u l k i y e" (Идадије Мулкије) и една учителска Школа наречена "D a r - u l - M u a l i m i n".

Цивилната гимназија била од административен карактер и како таква потготвувала квалитетен кадар за потребите на османската администрација во Битолскиот вилает. Во ова училиште учеле ученици дојдени од разни краишта на наведениот вилает. За учениците што доаѓале од други места на Вилаетот, постоел internat. Во спомнатата гимназија застапените предмети, како и професори што предавале, во учебната 1890/91 година изгледале како што следува:

1. Службен надзорник на наставата - Ismail Haki-efendija,
2. Општа историја - Tevfik-efendija,
3. Геометрија - Halit-efendija (капетан),
4. Географија - Vasaf-efendija,
5. Арапски јазик - упразнето,
6. Персиски јазик - упразнето,
7. Математика - Emin-bej,
8. Историја на уметноста - Vasaf-efendija,
9. Француски јазик - Kenan-bej,
10. Цртање - Mehmet Nafis-efendija,
11. Турско морално воспитание - Malik-efendija.

Müdür (директор) - Vasaf-efendija

Во наведената гимназија постоела и здравствена служба или училишна амбуланта со еден лекар и еден службеник.[33]

Во наведената гимназија битолска застапените предмети и професори во учебната 1893/94 година изгледало како што следува:

Müdür (директор) - Ahmet Edib-efendija

1. Службен надзорник на наставата - Mehdi-efendija,
2. Општа историја - Halit-efendija (капетан),

32 SVM, Manastir 1313 h. (1895-96 g.), str. 74.
33 MVMS, Manastir 1310 h. (1892-93 g.), str. 198.

3.Geometrija - Ševket-efendija,
4.Geografija - Hasan-efendija i Hajredin-efendija,
5.Arapski jazik - Hajredin-efendija,
6.Persiski jazik - Zekirija-efendija,
7.Turski jazik - Hamdi-efendija,
8.Matematika - Ševket-efendija,
9.Istorija na umetnosta - Keremet-efendija,
10.Francuski jazik - Mehmet-efendija,
11.Crtanje - Kostaki-efendija,
12.Fizika (mehanika),-pravopis i osmanski jazik - Redžep-efendija,
13.Turesko moralno vospitanie - Malik-efendija,
Lekar na gimnazijata - Nebil-efendija,
Pomošnici na direktorot - Ševket-efendija, Keramet-efendija i Mehmet-efendija,
Blagajnik - Faik-efendija,
Sekretar - Hadži Selim-efendija.[34]

Pri taa gimnazija, pokraj turski, se školuvale i deca od drugi narodnosti.

Vo učebnata 1900/1901 godina gimnazijata ja posetuvale 244 učenici, od koi 216 bile muslimanski a 28 hristijanski deca.

Gimnazijata za eden del od posetitelite rabotela denje a za drugi navečer. Denje gimnazijata ja posetuvale 167 muslimanski i 20 hristijanski deca, dodeka navečer 49 muslimanski i 8 hristijanski deca. Od učenicite što učele vo večernite paralelki na gimnazijata eden del go plaќale učenjeto. Od muslimanskite učenici školuvanjeto go plaќale 37 duši, dodeka od hristijanskite 5 posetiteli.[35] Učenjeto vo Gimnazijata traelo 7 godini.[36]

Učitelskata škola vo Bitola se sostoela od edna paralelka. Vo sostavot na učilištetto postoel i internat. Učilišteto potgotvu-

34 SVM, Manastir 1313 h. (1895-96 g.), str. 73.
35 SNMU, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 661, 662.
36 Ѓорѓи Димовски, c.d., str. 6.

vala učitelski kadar za turskite osnovni učilišta vo Bitolskiot vilaet. Vo nego dozgale da se školuvaat deca od razni mesta na Vilaetot - od Elbasan, Korča, Debar, Ohrid, Struga, Lerin i drugi kraišta, koišto po završuvanje na školuvanjeto, bile upatuvani da služat na razni mesta vo navedeniot vilaet.

Vo učebnata 1898/99 godina učilišteto bilo poseteno od 14 učenici, a predaval profesorot Ahmet Sitki-efendija.[37] Profesorot Ahmet Sitki-efendija vo ovo učilište predaval i porano - vo učebnata 1895/96 godina.[38] Vo učebnata 1900/1901 godina vo bitolskata učitelska škola učele 19 učenici, na koi im predaval profesorot Mustafa-efendija.[39]

Učenicite na Učitelskata škola ednoš nedelno odele na hospitacija vo turskite osnovni učilišta vo gradot. Vo taa škola, pokraj opštite i pedagoškite predmeti, se predavalo i pčelarstvo. Školuvanjeto vo nea traela 4 godini.[40]

Po završuvanjeto na sredno učilište, učenicite se zdobivale so možnost svoeto školuvanje da prodolžat vo povisoki učilišta vo pogolemite centri na Osmanskoto carstvo. Nekoi od učenicite što izlegle od tie učilišta podocna stanale i poznati ličnosti od Osmanskoto carstvo i na sovremena Turcija. Takvi bile Fuat-beg - turski ambasador vo London, Mustafa Kemal Ataturk - tvorec na sovremenata Turcija i dr.

v. Niži, sredni i viši voeni učilišta

v-1. Niži voeni učilišta

Vo Bitola vo vtorata polovina na XIX vek, pokraj civilnite niži sredni učilišta, postoela i edna Voena niže sredno učilište ili progimnazija naречена "M e k t e b r u j d i y e a s k e r i y e

37 SNMU, Istanbul 1319 h. (1901-02 g.), str. 890, 891.
38 SVM, Manastir 1313 h. (1895-96 g.), str. 73.
39 SNMU, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 667.
40 Ѓорѓи Димовски, с.д., str. 6.

(Mekteb ruždije askerije). Nastavata vo ova učilište tracela 3 godini. Vo nego bile primeni za učenje učenici što završuvale osnovno učiliš-te.[41]

Vo učebnata 1895/96 godina vo navedenoto učilište učele 565 učenici. Eden del od učenicite Nižeto voeno učilište go posetuvale denje a drugi navečer. Od spomnatiot broj učenici denje učilištето go posetuvale 400, dodeka navečer 165 učenici.[42]

Vo učebnata 1900/1901 godina pri toa učilište učele 534 učenici. Müdür (direktor) na učilištето bil Mehmet Tahir-efendija.[43]

Pri navedenoto učilište zastapenite predmeti, kako i profesori koišto vo učebnata 1890/91 godina predavale, izgledalo kako što sleduva:

Müdür (direktor) - Tevfik-efendija (komandir na četa)

1. Arapski jazik - Hadži Ibrahim-efendija,
2. Persiski jazik - Ismail Rahmi-efendija,
3. Arapski jazik - upraznето,
4. Osmansko državno uredуvanje - Jahi-efendija,
5. Turski pravopis - Mehmet Halit-efendija,
6. Geografija - Tahir-efendija (kapetan),
7. Matematika - Mehmet Faik-efendija,
8. Jazik - Redžep-efendija,
9. Pravopis - Ibrahim-efendija,
10. Crtanje - Adem Kemal-efendija,

Oficiri za vnatrešno uredуvanje - Emin-efendija (kapetan), Abdi-efendija (prv lajtnant), Hamza-efendija (prv lajtnant) i Jusuf-efendija (prv lajtnant).[44]

v-2. Sredno voeno učilište ili Voena gimnazija

Srednoto voeno učilište ili Voenata gimnazija narečena "M e k t e b-i I d a d i y e A s k e r i y e" ("Mekteb-i Idadi-

41 NVMS, Manastir 1310 h. (1892-93 g.), str. 213.
42 SNMU, Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), str. 1189.
43 SNMU, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 668.
44 NVMS, Manastir 1310 h. (1892-93 g.), str. 213.

je Askerije") vo Bitola postoela od porano. Ova učilište vo toa mesto bila otvorena zaradi potgotvuvanje na voeni kadri za potrebite na III armiski korpus, čie sedište se naoǵalo vo Bitola. Vo navedenata gimnazija vo učebnata 1900/1901 godina zastapenite predmeti i profesori te što predavale izgledalo kako što sleduva:

Müdür (direktor) - Ali Sali-efendija (major)

1.Jazik - Mehmut-efendija,
2.Fizičko vospitanie - Osman-efendija,
3.Crtanje i peenje - Kemal-beg,
4.Pisarstvo - Zija-efendija,
5.Kozmografija - Halit-efendija,
6.Nadzornik na nastavata i profesor po jazik - Kamil-efendija (kapetan)
7.Oficiri za vnatrešno ureduvanje - Serif-efendija (kapetan), Imer Fikri-efendija (prv lajtnant), Ali Said-efendija (lajtnant), Imer Džemal-efendija (lajtnant) i Ali-efendija (lajtnant).

Gimnazijata vo navedenata godina ja posetuvale 274 učenici ili pitomci.[45]

Spored osmanskite izvori od 1313 h. (1895-96 g.), vo toa vreme vo Voenata gimnazija zastapenite predmeti i profesori što predavale izgledale vo učebnata 1893/94 godina kako što sleduva:

Müdür (direktor) - Ahmet-efendija (major)

1.Graděžništvo - Mehmet-efendija,
2.Jazik - Hasan Hajrula-efendija,
3.Matematika - Hadži-efendija (komandir na četa),
4.Istorija - Mehmet Tevfik-efendija (komandir na četa),
5.Matematika - Halit-efendija (kapetan),
6.Geografija - Abdulhalim-efendija (kapetan),
7.Jazik - Orhan-efendija (kapetan),
8.Crtanje - Mehmetali-efendija (kapetan),
9.Fizičko vospitanie - Osman-efebdija (lajthant stažant),
10.Oficiri za vnatrešno voeno ureduvanje - Ismail-efendija (kapetan), Dalip-efendija (prv lajtnant) i Mahmut Selim-efendija (prv lajtnant),
Sekretar - Adem-efendija (sekretar na polkot).[46]

---

45 SNMU, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 663.

Vo učebnata 1895/96 godina spomnatata gimnazija ja posetuvale 245 pitomci.[47] Gimnazijata imala i internat. Nastavata vo Gimnazijata traela 4 godini.[48]

v-3.Niže artilerisko učilište

Vrz osnova na osmanskite izvori, vo Bitola postoelo i Niže artilerisko učilište ili progimnazija narečena "T o p č i l a r M e k t e b R u ǧ d i y e s i" ("Topčilar mekteb Ruždijesi").

Vo učebnata 1898/99 godina vo ova učilište učele 27 pitomci. Vo učilišteto predavale slednite nastavnici:

1.Prv nastavnik-starešina - Huscin-efendija,
2.Nastavnik po moralno vospitanie - Halit Muzafer-efendija.[49]

v-4.Viša voena škola (akademija) ili fakultet

Pri krajot na XIX vek, vo 1900 godina, vo Bitola postoela Viša voena škola odnosno akademija ili fakultet narečen "H a r b i y e" ("Harbije"). Ova škola služela za potgotvuvanje na viši i visoki voeni kadri i se naoǧala pri Voeniot štab na III armiski korpus na Osmanskata armija, odnosno na voeniot garnizon na Bitola.[50]

g.Zanaetčiski učilišta

Vo Bitola vo vtorata polovina na minatiot vek postoelo i edno zanaetčisko učilište. Toa bilo Zanaetčiskoto učilište "H a m i d i y e" ("Hamidije"), što služela za potgotvuvanje na razni zanaetčii. Vo navedenoto učilište pokraj nastavnite ili opštite predmeti, učele i zanaetčiski veštini, kako što se drvodelstvo, terzistvo, čevlarst-

46 SVM, Manastir 1313 h. (1895-96 g.), str. 88.
47 SNMU, Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), str. 1185.
48 Ǧorǧi Димовски, e.d., str. 7.
49 SNMU, Istanbul 1319 h. (1901-02 g.), str. 890.
50 Ǧorǧi Димовски, e.d., str. 7.

vo itn.

Vo učebnata 1900/1901 godina Učilišteto go posetuvale 68 učenici.

Direktor na Učilišteto bil Imer- Fevzi-beg.[51]

d.Verski učilišta ili medresi

Verski učilišta narečeni "M e d r e s e" vo Bitola postoele pd porano. Naznačeniot poznat turski patopisec Evlija Čelebi pri svojata poseta na ova mesto vo 1668 godina spomnuva deka vo toa vreme vo gradot postoele 9 medresi. Kako popoznati vo toa vreme bile medresata "Dulbend Kadija" i "Goleniot Kadija". I vo vtorata polovina na XIX vek vo Bitola isto taka postoele 9 medresi. Tie vo učebnata 1900/1901 godina bile kako što sleduva:

d-1.Medresa "Hajdar Kazi"

Medresata "Hajdar Kazi" bila osnovana od Hajdar Kazi i se naoǵala vo Dibeg-maalo. Vo navedenata učebna godina ovaa medresa ja posetuvale 10 učenici. Profesor na Medresata bil Husein-efendija.

d-2.Medresa "Atif Džami Šerif"

Medresata "Atif Džami Šerif" se naoǵala do džamijata "Atif Šerif". Vo ova medresa vo navedenoto vreme učele 15 učenici. Profesor na Medresata bil Hadži Muhamet-Ali-efendija. Osnovačot na Medresata ne se znae, no spored imeto na učilišteto, može da se pretpostavi deka osnivač e Atif Šerif.

d-3.Medresa "Šerif-bej"

Medresata "Šerif-bej" se naoǵala vo dvorot na istoimenata "Šerif-džamija". Taa bila osnovana od pokojniot Šerif-beg. Vo učebnata 1900/1901 godina vo Medresata učele 35 učenici, dodeka profesor

51 SNMU, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 667.

bil Hadži Ibrahim-efendija.

d-4.Medresa "Kazi Muhamet"

Ovaa medresa se naoǵala vo dvorot na istoimenata džamija "Kazi Muhamet"džami Šerif". Taa bila osnovana od strana na Kazi Muhamet efendija. Vo Medresata vo naznačenoto vreme učele 15 učenici, a profesor bil Hadži Redžep-efendija.

d-5.Medresa"Ishakije"

Medresata "Ishakije" se naoǵala vo dvorot na istoimenata džamija "Ishakije". Osnovač na ovaa medresa može da se pretpostavi deka bil Ishak-efendija. Vo navedenata učebna godina vo ovaa medresa učele 20 učenici. Profesor vo Medresata bil Jahja-efendija.

d-6.Medresa "Hadži Mahmut"

Medresata "Hadži Mahmut" se naoǵala vo blizinata na starata džamija narečena "Eski džami Šerif". Taa bila osnovana od Hadži Mahmut-beg. Vo Medresata vo navedeniot period učele 17 učenici. Profesor bil Mahmut-efendija.

d-7.Medresa "Tevfikije"

Ovaa medresa bila osnovana od strana na gospoǵata Fatime-hatun (gòspoǵa). Vo spomnatoto vreme vo taa medresa učele 20 učenici, na koi im predaval profesorot Ahmet-efendija, bitolčanec.

d-8.Medresa "Fejzije"

Medresata "Fejzije" se naoǵala vo maaloto "Hamza-beg". Taa medresa bila osnovana od strana na defterdarot (šef na finansiite na Vilaetot) Ali-paša. Vo ova učilište učele 10 učenici. Profesor vo učilišteto bil Mehmet Naili-efendija.

d-9.Medresa "Jeni Džami"

Ovaa medresa se naoǵala vo dvorot na novata džamija narečena "Jeni Džami"Šerif". Tuka vo toa vreme učele 10 učenici, dodeka profe-
sor bil muftijata Nazif-efendija.[52] Osnóvačot na medresata ne se znae.

ǵ.Gradenje na učilišni objekti

So cel razvivanje na školstvoto, vo vtorata polovina na minatiot vek vo Bitola, pokraj drugi, bile izgradeni i golem broj učiliš ni zgradi.

So zasemanjeto na bitolskiot valija Faik-paša, pokraj rekata Dragor, do sarajot na Sali-paša bila izgradena zgradata na Civilnata gimnazija, pri što bile potrošeni 650 zlatni liri. Isto taka vo odnoniot period bile izgradeni i nekolku zgradi za drugi učilišta i za edna medresa, za koi bile potrošeni 600 zlatni liri. Pokraj toa, vo toj period za gradenje na zgradi za učilišni potrebi vo gradot, bile potrošeni uštе 1.066 zlatni liri. Tie pari bile obezbedeni od prihodite na vakafite.

Vo toa vreme bile izgradeni poveḱe zgradi i za osnovnite učilišta, za što bile potrošeni 1.000 zlatni liri. Od ovie zgradi edna bila izgradena vo blizina na džamijata narečena "Egri Kaš Džami Šerif", edna vnatre vo dvorot na džamijata ~~Jakub-bej~~ "Ishakije", edna vo maaloto ~~Džami Dogan~~ "Džami Dogan", edna vo maaloto "Jakub-bej", edna vo maaloto "Kara Oglan", edna vo maaloto "Hamza-bej" i edna vo maaloto "Ine-bej", taka što za osnovnoto školstvo vkupno bile izgradeni 7 zgradi. So pomoš na 360 zlatni liri bila izgradena edna zgrada za Turskoto žensko niže sredno učilište. Istovremeno so pomoš na grčkite zaednici, vo gradot bil podignat i eden objekt za Grčkoto niže sredno učilište.[53]

---

52 SNMU, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 669.
53 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91 g.), str. 44.

3. Propagandni učilišta

a. Grčki ~~propagandni~~ učilišta

Blagodarejќi na povolnite uslovi pod koišto živeele i dejstvuvale Grcite vo Osmanskoto carstvo, nivnoto vlijanie vo stopanskata i vo crkovno-školskata oblast, pokraj vo drugite kraišta na Carstvoto, bilo golemo i vo Bitolskiot kraj. Polzuvajќi se so avtoritetot na Carigradskata patrijaršija, Grcite uspeale da go održuvaat identitetot na grčkata pravoslavna crkva i upotrebata na grčkiot kako vtor služben jazik po turskiot. Preku svoite privilegirani pozicii što gi imale vo Osmanskoto carstvo, crkovnite, intelektualnite, trgovskite i drugi grčki krugovi, osobeno tie od sredinata na fanariotite, počnale mnogu rano da im gi nametnuvaat na drugite negrčki hristijanski narodnosti svojata kultura, svojot jazik, pismo, crkovnite običai i sl. Iskoristuvajќi go seto toa, grčkite krugovi uspeale vo nekoi kraišta na Rumelija uštе vo XVII vek, a vo Makedonija vo XVIII vek, da otvorat grčki učilišta.[54]

Dobrite pozicii što gi držele vo crkvite, školstvoto, administracijata, stopanstvoto i dr. vo Carstvoto, kako i blagonaklonosta na evropskite krugovi vo hristijanskite zemji na Evropa, što go uživale zaradi svoeto istorisko minato, po dobivanjeto na avtonomija vo 1821 godina, Grcite go iskoristuvaat sè poveќe za denacionalizatorskite celi. Vo toa vreme grčkite krugovi na grčkoto nacionalno dviženje mu davaat ekspanzionistički karakter so asimilatorski celi, što se manifestira vo odnosnoto vreme i vo crkovno-učilišnite prilики kako vo nekoi drugi mesta taka i vo ovoj kraj. Asimilatorskata dejnost na grčkite ekspanzionistički krugovi vo Bitolskiot kraj se ostvaruvala preku Grčkata mitropolija vo Bitola, grčkite sveštenici, učiteli, crkovno-učilišni opštini, razni državni službenici od grčko

54 Јован М. Јованови , с.д., стр. 175.

poteklo, stopanstvenici i dr. Grčkiot mitropolit na navedenata mitropolija bil ovlasten od Carigradskata patrijaršija i da imenuva učiteli, da vodi nadzor nad nivnata dejnost, da gi zapoznava osmanskite vlasti so imenuvanjeto itn.[55]

Po steknuvanje na polna nezavisnost, po 1878 godina, pokraj crkovnite, i službenite grčki krugovi se angažiraat vo širenjeto na megalitidejata na helenizmot, što bilo prisatno i vo prosvetnite priliki na ovoj kraj.

Pottiknati od idejata za obnovuvanje na "Magna Grecia" (Golema Grcija) vo likot na Vizantiskoto carstvo, grčkite reakcionerni krugovi go formiraat dviženjeto "H e t e r i j a", preku koe se angažiraat vo sprečuvanjeto na kulturno-prosvetnata dejnost na negrčkite narodnosti vo Evropska Turcija, kako što se Makedoncite, pravoslavnite Albanci i dr. Navedenite grčki krugovi so razni sredstva, preku anatemi, so pomoš na progrčki vlaški, makedonski, albanski i drugi elementi, se zazemaat da go sprečuvaat formiranjeto na klubovi, društva, crkovno-učilišni opštini, otvoranje na učilišta i sl. za negrčkite hristijanski narodnosti, pokraj vo drugi mesta na evropski ot del na Carstvoto, i vo ovoj kraj. Spomnatite grčki krugovi na dviženjeto na drugite narodnosti vo Evropska Turcija gledale so golema omraza i se grižele so razni mahinacii, intrigi, potkupuvanja, terorizam i sl. da ja sprečuvaat.[56]

Zaradi napred navedenite celi, spomnatite grčki krugovi preku raznovidna materijalna i druga angažiranost mnogu porano i vo ovoj kraj otvorile grčki učilišta.

---

55 Ibidem, str. 175.

56 Ali Vishko, Propaganda megalogreke kundër rilindjes shqiptare dhe lufta e rilindasve me të, "Përparimi" (spisanie za nauka i kultura), nr. 8, Prishtinë 1972, str. 697, 699; M-30, Izveštaj na angliskite diplomatski pretstavnici od Atina Egarton i Ford od 28.06. 1883 god.; M-29, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Carigrad Windham od 20.01.1886 god., Arhiv na SRM, Skopje.

Grčkite učilišta vo Bitola i okolinata se razvivaat i se proširuvaat vo XIX vek, koga brziot i sestran razvitok na ova mesto go privlekuvaat uštе poveќe vnimanieto na razni grčki krugovi za širenje na grčkoto vlijanie vo toa vreme i vo ovoj poznat centar na Osmanskoto carstvo.

a-1.Grčki osnovni učilišta

Za točnoto vreme na otvaranjeto na prvite grčki svetovni osnovni učilišta vo Bitola i okolinata ne se znae, no može da se zeme kako točno deka tie postoele vo prvata polovina na XIX vek.[57] Ova može da se zaključi i od toa što vo 1853 godina vo Bitola Dimitar Niladinov služel kako učitel vo grčkoto učilište.[58]

Poopširni podatoci za grčkite učilišta vo ovoj kraj postojat od vtoriot del na vtorata polovina od minatiot vek. Spored potgotvenite statistički podatoci od strana na ruskiot vicekonzul od Bitola Nikola Skrjabin, vo učebnata 1883/84 godina vo gradot imalo 6 grčki maški osnovni učilišta so 10 oddelnija, 10 učiteli i 492 učenici. Pokraj maškite, imalo i edno žensko grčko osnovno učilište so 4 oddelenija i 3 učiteli. Spored podatocite na navedeniot vicekonzul, grčki osnovni učilišta imalo i vo bitolskite sela, i toa:

1.Magarevo - 2 učilišta, 1 maško so 5 učiteli i 195 učenici i 1 žensko učilište so 3 učitelki i 80 učenički.
2.Trnovë - 1 učilište so 4 učiteli i 125 učenici i 2 učitelki so 50 učenički (izgleda vo selo Trnovo postoele 2 učilišta, edno za maški i edno za ženski deca).
3.Gopeš - učilište so 1 učitel i 73 učenici i 1 učitelka so 65 učenički.
4.Malovište - učilište so 1 učitel i 32 učenici i 1 učiteĺka so 20 učenički.
5.Bukovo - učilište so 1 učitel i 75 učenici.[59]

---

57 Иван Иванић, c.d., str. 385.
58 Ѓорѓи Димовски, c.d., str. 9.
59 Никола Скрјабин, c.d., str. 35.

Spored podatocite na Ivan Ivanik, vo toa vreme vo Bitola ima 11 grčki učilišta so 42 učiteli.[60] No, toj nema naznačeno kolku od ov. učilišta bile osnovni, a kolku od drug stepen. Dokolku gi sporedime ovie podatoci so osmanskite izvori, može da se pretpostavi deka vo ovoj grad imalo 9 osnovni učilišta, dodeka 2 učilišta bile od vtor stepen.[61] Ivan Ivanik ima zabeleženo deka vo Bitola i okolinata kon krajot na minatiot vek imalo 70 osnovni učilišta so 131 učiteli.[62] Vo prv pogled ovoj podatok izgleda neprifatliv, a brojot na učilištata golem. Megutoa, imajki gi vo predvid osmanskite izvori, koišto go ma zabeležele postoenjeto na 150 privatni osnovni učilišta vo Bitola i okolinata, pokraj faktot deka vo toj kraj grčkata učilišna mreža dobro bila razviena, kade što pogolemiot broj od tie učilišta bile grčki,[63] može da se pretpostavi kako točno podatokot na Ivan Ivanik.

Spored izlaganjeto na Viktor Berard, vo Bitola kon krajot na minatiot vek imalo 5 maški grčki osnovni učilišta i 4 ženski.[64]

a-2. Grčki sredni učilišta i bogoslovija

Niže sredno učilište

Grčki niži sredni učilišta ili progimnazii narečeni ruždije postoele i porano.

Vrz osnova na podatocite na spomnatiot ruski vicekonzul N.Skrjabin, vo učebnata 1883/84 godina vo Bitola imalo edno maško i edno žensko niže sredno učilište, narečeno od nego so imeto klasni učilišta.

Maškoto niže sredno učilište imalo 7 oddelenija so 13 nastavnici i 213 učenici, a ženskoto 4 oddelinija so 5 nastavnici i 63 u-

60 Иван Иваник, e.d., str. 394-396.
61 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88 g.), str. 304.
62 Иван Иваник, e.d., str. 394-396.
63 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91 g.), str. 40.
64 Victor Berard, Le Macedione, Paris 1897, str. 231.

čenički.[65]

Spored osmanskite izvori, vo Bitola kon krajot na XIX vek imalo 1 maško, 3 ženski i 2 mešani niži sredni učilišta. Ovie učilišta bile otvoreni od porano. Navedenite učilišta vo učebnata 1900/1901 godina bile kako što sleduva:

1.Maško niže sredno učilište so 132 učenici, otvoreno vo 1872 g., a odobreno službeno od osmanskite vlasti vo 1898/99 godina.

2.Žensko niže sredno učilište so 250 učenički, staro učilište, odobreno službeno od osmanskite vlasti vo 1895/96 godina.

3.Žensko niže sredno učilište so 123 učenički, staro učilište, odobreno službeno od osmanskite vlasti vo 1895/96 godina.

4.Žensko niže sredno učilište so 87 učenički, otvoreno vo 1882 godina, odobreno službeno od osmanskite vlasti vo 1898/99 godina.

5.Mešano niže sredno učilište so 35 učenici i 20 učenički, staro učilište, odobreno službeno od vlastite vo 1893/94 godina.

6.Mešano niže sredno učilište so 20 učenici i 15 učenički, staro učilište, odobreno službeno od osmanskite vlasti vo 1893/94 godina.[66]

Malku pred toa, vo učebnata 1895/96 godina, grčki niži sredni učilišta vo Bitola imalo kako što sleduva:

1.Maško učilište so 450 učenici, staro učilište, službeno dejnosta ne bila odobrena od osmanskite vlasti.

2.Maško učilište so 99 učenici, staro učilište, službeno dejnosta ne bila odobrena od vlastite.

3.Maško učilište so 130 učenici, staro učilište, ne bila odobrena dejnosta od vlastite službeno.

4.Žensko učilište so 248 učenički, staro učilište, službeno ne bila odobrena dejnosta od vlastite.

5.Žensko učilište so 76 učenički, staro učilište, dejnosta ne bila odobrena od osmanskite vlasti.

6.Mešano učilište so 186 učenici i 103 učenički, staro učilište, službeno ne bila odobrena dejnosta od vlastite.[67]

Vo učebnata 1898/99 godina grčki niži sredni učilišta vo Bitola imalo kako što sleduva:

---

65 Никола Скрјабин, e.d., str. 28.

66 SNMU, Istenbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 670

67 Ibidem, 1316 h. (1898-99 g.), str. 1190, 1191.

1.Maško učilište so 40 učenici.
2.Maško učilište so 140 učenici.
3.Maško učilište so 145 učenici.
4.Žensko učilište so 313 učenički.
5.Žensko učilište so 87 učenički.
6.Žensko učilište so 60 učenički.[68]

Sredni učilišta ili gimnazii

Vo vtorata polovina na minatiot vek, vrz osnova na podatocite od osmanski izvori, vo Bitola imalo 1 nepolna i 2 polni gimnazii, od koi 1 maška i 1 ženska.

Vo nepolnata gimnazija vo učebnata 1895/96 godina učele 15 učenici, a vo 1900/1901 učebna godina 39 učenici.

Vo Maškata gimnazija vo učebnata 1895/96 godina učele 99 učenici, a vo Ženskata 248 učenički. Rabotata pri ovie gimnazii službeno bilo odobreno od osmanskite vlasti vo 1895/96 godina.[69]

Spored pišuvanjeto na Victor Berard, vo Bitola vo poslednata decenija na minatiot vek postoele 1 maška i 1 ženska grčka gimnazija, dodeka nepolnata gimnazija kaj ovoj avtor ne e zabeležena.[70]

Bogoslovija

Vo učebnata 1883/84 godina, kako što može da se konstatira od podatocite na vicekonzulot N. Skrjabin, vo Bitola postoela i Grčka bogoslovija ili Duhovna seminarija. Bogoslovijata se sostoela od 4 klasa, 3 nastavnici i 50 učenici.

Vo Grčkata bogoslovija se potgotvuvale sveštenički kadri, koišto, pokraj sveštenička služba, vo grčkite osnovni učilišta vo Bitolsko vršele i učitelska dolžnost.[71]

68 BMMU, Istanbul 1319 h. (1901-02 g.), str. 896, 897, 898, 899.
69 Ibidem, 1316 h. (1898-99 g.), str. 1190; 1321 h. (1903-04 g.), str. 669.
70 Victor Berard, c.d., str. 231.
71 Никола Скрјабин, с. д., бр. 28.

Grčkite učilišta vo Bitola i okolinata porano bile pod nadzor na grčkata Ohridska mitropolija.[72]

b. Bugarski ~~propagandni~~ učilišta

Bugarskata crkovna propaganda za širenje na bugarsko kulturno-prosvetno vlijanie meǵu makedonskite Sloveni značitelno se zabeležuva ušte vo prvata polovina na XIX vek. Bugarskite krugovi spomnatata propaganda mnogu zasilile i vo crkovno-učilišnata oblast vo vtorata polovina na minatiot vek. Tie krugovi vo 1853 i osobeno vo 1856 godina, ja istaknuvaat ušte poveḱe potrebata za otstranuvanje na grčkite vladici od crkvite meǵu slovenskite sredini. Navedenite krugovi vo toa vreme imale potkrepa i od diplomatskite služby na Rusija, Anglija i Avstrija.

Iako po objavuvanjeto na Hati Humajunot ovie potfati na bugarskite krugovi ne uspeale vo značitelna mera, so zazemanjeto na ruskata diplomatija vo 1870 godina tie uspevaat da dobijat bugarska kulturno-prosvetna avtonomija i formiraat "B u g a r s k a e g z a r h i j a".[73]

Bugaskata egzarhija po svoeto formiranje i po vklučuvanjeto na golem del makedonski eparhii pod svoja crkovna jurisdikcija, pomognata od reakcionernite krugovi na bugarskata buržoazija, go stavila pod svoja kontrola i školstvoto vo Bitolskiot kraj. So toa Egzarhijata se stremela kon poceľsno i posigurno vodenje na denacionalizatorskata politika meǵu makedonskoto naselenie vo ovoj kraj.

Dodeka porano graǵanskite slogvi na makedonskoto i bugarskoto naselenie se borele zaedno protiv penetracijata na grčkoto vlijanie vo crkvite i školstvoto na ovie mesta, Egzarhijata po svoeto

72 SKMU, Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), str. 1190, 1191; 1321 h. (1903-04 g.), str. 669.

73 Иван Иванић, с.д., str. 344-346.

formiranje pravi golemi usilbi i troši mnogu sredstva za potčinuvanje na crkvite i učilištata od ovoj kraj pod svoe vladeenje. Kako najdoba faktori na Egzarhijata vo nejzinata asimilatorska politika vo Bitolskiot kraj bile učilištata, crkvite itn. Zatoa, za nivno izdržuvanje, za izdavanje na knigi i učebnici, za raznovidni agenti, potkupuvanje na turski činovnici, za izdejstvuvanje na odobrenie od osmanskite vlasti i sl. odnosnite bugarski krugovi godišno trošele okolu 200.000 zlatni liri. Ovie ogromni parični sredstva bile obezbedeni od strana na bugarskata vlada, Egzarhijata, od razni društva i komiteti vo bugarskite centri, od strana na Rusija i dr.[74] Bugarskite osnovni učilišta delumno se izdržuvale i od pomoštа na bugarskite crkovno-učilišni opštini.[75] Ovie golemi sredstva go ovozmožuvale širenjeto na bugarskata učilišna mreža vo Bitola i okolinata, kade što uspeale da angažiraat i značitelen broj kadri. Ovaa dejnost se vršela spored odredena programa na bugarskata vlada.[76]

Bugarskite ekspanzionistički krugovi, vladata i Egzarhijata pokraj vo drugite mesta na Makedonija, i vo Bitolskiot kraj svojata dejnost vo crkovnite raboti i vo školstvoto ja vršele preku egzarhiskite vladici i mitropoliti vo odnosniot kraj.

b-1. Bugarski osnovni učilišta

Po formiranjeto na Egzarhijata, golem del na narodni slovenski učilišta vo Bitola i okolinata potpadnale pod egzarhisko vladeenje. Na toj način tie se pretvorile vo bugarski učilišta.

Spored statističkite podatoci na vicekonzulot N. Skrjabin, vo

---

74 M-29, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Carigrad Wyndham od 2.02.1883 god.; M-30, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnici od Atina Egarton i Ford od 28.06.1883 god.; M-24, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Sofija Laselles od 10.02.1885 god., Arhiv na SRM, Skopje; Victor Berard, c.d., str.241, 242; Иван Иванић, c.d., str. 360-362.

75 Никола Скрјабин, c.d., str. 27.

76 Љубен Лапе, c.d., str. 138, 139.

Bitola vo učebnata 1883/84 godina imalo 5 maški bugarski osnovni učilišta so 8 oddelenija, 8 učiteli i 394 učenici i 1 Žensko so 3 oddelenija, 2 učitelki i 47 učenički.[77]

Vo osmanskite izvori od 1305 h. (1887-88 g.) stoi deka vo Bitola vo toa vreme imalo 5 bugarski osnovni učilišta,[78] a vo podatocite od 1308 h. (1890-91 g.) se zabeleženi 6 osnovni učilišta.[79]

Vrz osnova na arhivskite materijali na angliskite diplomatski službi od 1885 godina, vo toa vreme vo Bitola imalo 1 bugarsko maško učilište so 4 oddelenija i 101 učenici i 1 ženska so 32 učenički. Pri tie učilišta postoel i internat.[80] No, ovie podatoci ne davaat objasnenie kakvi učilišta tie bile. Možno e da bile niži sredni učilišta ili progimnazii.

Najdobri i podrobni podatoci za bugarskite egzarhiski učilišta vo Bitola i okolinata ni davaat arhivskite materijali na fondot na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija.

Spored ovie materijali, vo Bitola vo učebnata 1897/98 godina imalo 8 bugarski osnovni učilišta, od koi 1 bilo Žensko, 1 maško i 6 mešani, so 10 učiteli, 13 učitelki i 1.035 učenici i učenički. Vo navedenata učebna godina tabelarniot pregled na bugarskite osnovni učilišta vo Bitola izgledal kako što sleduva:

Učilišta				Predučilišno oddelenie		
m.	Ž.	meš.	sè	m.	Ž.	sè
1	1	6	8	277	268	545

Učenici od I do IV oddelenie

I oddelenie			II oddelenie			III oddelenie			IV oddelenie			Vkupno		81
m.	Ž.	sè	m.	Ž.	sè	m.	Ž.	sè	m.	Ž.	sè	m.	Ž.	sè
108	58	166	110	49	159	82	26	108	36	21	57	613	422	1035

Ovie bugarski egzarhiski osnovni učilišta vo Bitola pri krajot na XIX vek se naoǵale vo mestata narečeni "Bair Maale", "Dragor

77 Никола Скрјабин, c.d., str. 28.
78 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88 g.), str. 306.
79 Ibidem, 1308 h. (1890-91 g.), str. 39.

Maale", "Bela Češma", "Jeni Maale", "Arnaut Maale", "Kurt-deresi Maale" i "Mečkar Maale".[82]

Golem broj bugarski osnovni učilišta imalo i vo bitolskite sela. Spored pismata na Učiliščniot odbor na Bugarskata egzarhija vo Carigrad, upateni do Pelagoniskiot egzarhiski mitropolit Grigorie, vo Bitolsko bugarski osnovni učilišta imalo vo slednite sela:

1. Krstoar
2. Barišani
3. Dobruševo
4. Karaman
5. Logovardi
6. Ribarci
7. Radobor
8. Kukurečani
9. Buf[83]

I vo osmanskite izvori se spomnuvaat bugarski osnovni učilišta vo bitolskite sela. Spored tie izvori, bugarski osnovni učilišta se naoǵale vo slednite sela:

1. Dihovo
2. Murgaševo
3. Negočan
4. Pribalci
5. Kočišta
6. Sveta[84]

b-2. Bugarski sredni učilišta

Niži sredni učilišta

Vo Bitola vo vtorata polovina na minatiot vek postpele 2 niži sredni učilišta ili progimnazii na bugarski nastaven jazik, 1 masko i 1 žensko.

Vo učebnata 1883/84 godina maskoto niže sredno učilište, narečeno klasno, se sostoelo od 4 klasa so 6 nastavnici i 95 učenici, a ženskoto imalo 2 klasa, 2 nastavnici i 27 učeniški.[85]

80 M-28, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun Blant od 15.04.1885 god., Arhiv na SRM, Skopje.

81 M-428, Fondot na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija, Arhiv na SRM, Skopje.

82 Горѓи Димовски, c.d., str. 26.

83 M-428, Fondot na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija, Arhiv na SRM, Skopje.

84 SNMO, Istenbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 673.

I vo osmanskite izvori od 1305 h. (1887-88 g.) i od 1308 h. (1890-91 g.) se spomnuva 1 maško i 1 žensko niže sredno učilište vo Bitola.[86] Vrz osnova na podatocite na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun Blant, vo Bitola okolu 1885 godina imalo 1 maško i 1 žensko bugarsko učilište. Vo maškoto učele 101 učenik vo 4 oddelenija, a vo ženskoto 32 učenički. Ovie učilišta imale i internat, koišto izgleda bile progimnazii.[87]

Vo statističkite podatoci na Ministerstvoto za prosveta na Osmanskoto carstvo od 1316 h. (1898-99 g.), koišto se odnesuvaat za učebnata 1895/96 godina, isto taka vo Bitola imalo 1 maško i 1 žensko bugarsko niže sredno učilište so 87 učenici. Maškoto niže sredno učilište bilo otvoreno vo 1296 h. (1879 g.) i odobreno službeno od vlastite vo 1308 h. (1890-91 g.), a ženskoto bilo otvoreno vo 1295 h. (1878 g.) i negovata dejnost službeno bila odobrena od vlastite vo istata 1308 h. (1890-91 g.).[88]

so 188 učenici

Spored podatocite na spomnatoto ministerstvo od 1319 h. (1901-02 g.) koišto se odnesuvaat za učebnata 1898/99 godina, vo Bitola imalo 3 maški, 1 žensko i 1 mešano bugarsko niže sredno učilište. Edno od tie učilišta se spomnuva i kako gimnazija. Tie učilišta izgledale kako što sleduva:

1. Maško niže sredno učilište (se spomnuva i kako gimnazija) so 212 učenici, otvoreno vo 1296 h. (1879 g.).
2. Maško niže sredno učilište so 25 učenici, otvoreno vo 1972 godina, a odobrena dejnosta službeno od vlastite vo 1316 h. (1898-99).
3. Maško niže sredno učilište so 28 učenici, otvoreno vo 1878 godina, a odobrena dejnosta od vlastite vo 1316 h. (1898-99 g.).
4. Žensko niže sredno učilište so 85 učenički.

---

85 Никола Скрјабин, c.d., str. 28.

86 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88 g.), str. 306; SVM, Manastir 1308 h. (1890-91 g.), str. 39.

87 M-28, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun Blant od 15.04.1885 god., Arhiv na SRM, Skopje.

88 SNMU, Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), str. 1190, 1191.

5.Mešano niže sredno učilište so 30 učenici i 13 učenički, otvoreno vo 1882 godina, a odobreno službeno od vlastite vo 1316 h. (1898-99 g.).[89]

Podocna, spored podatocite na spomnatoto ministerstvo, brojot na takvite bugarski učilišta se namaluva vo Bitola. Vo podatocite od 1321 h. (1903-04 g.), koišto se odnesuvaat za učebnata 1900/1901 godina, vo Bitola imalo 2 mešani i 1 žensko niže sredno učilište. Tie izgledale kako što sleduva:

1.Žensko niže sredno učilište so 111 učenički, otvoreno vo 1878 godina, a odobreno službeno od vlastite vo vo 1890/91 godina.
2.Mešano niže sredno učilište so 25 učenici i 8 učenički, otvoreno vo 1882 godina, a odobreno službeno od vlastite vo 1898/99 g.
3.Mešano niže sredno učilište so 36 učenici i 24 učenički, otvoreno vo 1872 godina, a odobreno od vlastite vo 1898/99 godina.[90]

Spored navedenite materijali od fondot na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija od Bitola, kade što se dadeni popodrobni podatoci za bugarskite učilišta vo Bitolskiot region, tabelarniot pregled na bugarski niži sredni učilišta vo Bitola vo učebnata 1897/98 godina izgledal kako što sleduva:

U Č I L I Š T A

m.	ž.	meš.	se
1	1	-	2

U č e n i c i

I klas			II klas			III klas			IV klas			V k u p n o		
m.	ž.	se	m.	ž.	se	m.	ž.	se	m.	ž.	se	m.	ž.	se[91]
42	14	56	32	28	60	35	16	51	60	30	90	169	88	257

Sredni učilišta

Od srednite bugarski učilišta vo Bitola imalo 1 maška gimnazija i 1 ženska ili nominska, narečena devojačka.

89 SNMU, Istanbul 1319 h. (1901-02 g.), str. 898, 899.

90 Ibidem, 1321 h. (1903-04 g.), str. 670.

91 M-428, Fondot na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija, Arhiv na SRM, Skopje.

Maškata gimnazija vo učebnata 1900/91 godina bila posetena od 228 učenici. Gimnazijata bila osnovana vo 1875 godina, a odobren službeno od osmanskite vlasti vo 1308 h. (1890/91 g.).[92]

Ženskata gimnazija, narečena devojačka, bila nepolna, do V klas. Učeničkite od ova učilište, po zavrsuvanje na učilišteto, školuvanjeto go prodolžuvale vo ženskata gimnazija na Solun. Po završuvanje na školuvanjeto, nekoi od navedenite učenički se vrabotuvale kako učitelki.

Kako maškata taka i ženskata gimnazija imale internat, i bile dobro snabdeni so naglednі sredstva, učebni pomagala, učebnici, imale svoi biblioteki, učilišna ambulanta itn.

Za snabduvanje na bugarskite učilišta so učebnici, naglednі sredstva i sl. se grišel Učilišniot odbor pri Egzarhijata vo Carigrad.[93] Za bednite učenici učebnici im bile deleni besplatno.

v. Romanski ~~propagandni~~ učilišta

Zaedno so drugite propagendi, vo vtorata polovina na XIX vek vo nekoi krаišta na Evropska Turcija se širi i romanska propaganda. Romanskata propaganda vo toa vreme se širela i meǵu značitelen del od Vlasite od Bitola i okolinata, smetajḱi deka Vlasite imaat etnički vrski ili zaedničko poteklo so Romancite. Eden del od vlasite vo Bitolskiot kraj vo toa vreme bile pogrčeni ili se naoǵale pod grčko vlijanie.

Poradi toa, vo 1860 godina vo Bukurešt bil formiran eden silog ili društvo, narečeno "Makedonsko-romansko", sostaveno od ugledni visokodostonici i državni ličnosti na Romanija.[94]

---

92 ŠNMU, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 670.

93 M-428, Fondot na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija, Arhiv na SRM, Skopje.

94 M-25, Izvestaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Solun od 18.11.1880g.; M-23, Izvestaj na angliskiot konzul od Solun Blant od 20.01.1880 g., Arhiv na SRM, Skopje; Th. Capidan, c.d., str. 41, 42, 43, 44; Иван Иванић, c.d., str. 410, 411.

Spomnatoto društvo, preku svoi pretstavnici, crkovno-učilišni opštini, so pomoš na razni romanski i drugi krugovi, rabotale za otvaranje na romanski učilišta, za voveduvanje na romanskiot jazik vo pravoslavnite crkvi na vlaškite sredini, za izdržuvanje na tie učilišta i crkvi i dr. vo ovoj kraj. Za ovaa dejnost materijalno mnogu pomagala i romanskata vlada, kojašto vo 1880 godina potrošila za taa cel 100.000 franci.[95]

Po inicijativa i so pomoš na navedenite društva, kako i na drugi romanski krugovi, započnalo da se širi i romansko kulturno-prosvetno vlijanie megu vlaškoto naselenie. Vo širenjeto na toa vlijanie megu vlasite vo Bitola i okolinata, pokraj drugi, mnogu se istaknale Apostol Margarit i Lazar Duma, koišto bile na čelo na ovaa dejnost.[96]

Iako grčkite ekspanzionistički krugovi se zasemale so razni sredstva da go sprečuvaat, romanskoto vlijanie značitelno se širelo vo Bitolskiot kraj, posebno na kulturno-prosvetnoto pole. Toa go potvrduvaat i prvite romanski učilišta vo Evropska Turcija, koišto bile otvoreni i vo Bitolskiot kraj.

v-1. Romanski osnovni učilišta

Prvite romanski učilišta vo Bitolskiot kraj bile otvoreni vo vlaškite sela, dodeka vo gradot malku podocna. Spored izveštajot na angliskiot konzul od Solun Blant, prvo romansko učilište vo Evropska Turcija bilo otvoreno vo bitolskoto selo Trnovo vo 1864 godina. Za otvoranje na navedenoto učilište mnogu se angažiral i romanskiot pisatel Dim. N. Atanasesku.[97] Po učilišteto vo Trnovo, romansko uči-

95 Иван Иванић, c.d., str. 410, 411.

96 Victor Berard, c.d., str. 231-235.

97 M-25, Izveštaj na angliskiot konzul od Solun Blant od 18.11.1880 g., Arhiv na SRM, Skopje; Sterie Diamandi, c.d., str. 16; Иван Иванић, c.d., str. 408.

lište bilo otvoreno vo 1878 godina vo Bitola, i žensko osnovno učili-
šte vo 1879 godina vo seloto Gopeš. Spored konzulot Blant, kanzulat
ovie učilišta izgledale kako što sleduva:

1. Bitola - 68 učenici, učiteli: N. Popilianu (so 150 franci plata) i R, Mainuka (so 70 franci plata). Učilišteto bilo otvoreno vo 1878 godina so angažiranje na N. Popilianu.
2. Trnovo - 68 učenici, učitel: D. Atanasesku, roden vo istoto selo (so 150 franci plata). Učilišteto bilo otvoreno vo 1864 godina so golemo zalaganje na spomnatiot učitel.
3. Gopeš - 84 učebici, učitel: L. Kosmesku (so 150 franci plata), Učilišteto bilo otvoreno vo 1879 godina, so zalaganje na spomnatiot učitel.[98]

Spored Ivan Ivaniќ, učilišteto vo selo Gopeš bilo otvoreno vo 1868 godina. Potoa romanski osnovni učilišta bile otvoreni i vo selata Magarevo, Mižepole i Malovište.[99]

Vo podatocite na ruskiot vicekonzul Nikola Skrjabin e navedeno deka vo učebnata 1883/84 godina vo Bitola imalo 1 maško romansko osnovno učilište so 4 oddelenija, 2 učiteli i 45 učenici i 1 žensko osnovno učilište so 4 oddelenija, 2 učitelki i 56 učenički.

Vo bitolskite sela spored ovoj avtor, romanski osnovni učilišta imalo vo slednite:

1. Magarevo - 1 učitel, so 22 učenici, i 1 učitelka so 20 učenički.
2. Trnovo - 1 učitel so 18 učenici.
3. Gopeš - 2 učiteli so 152 učenici i 1 učitelka so 45 učenički.
4. Malovište - 2 učiteli so 90 učenici i 1 učitelka so 37 učenički.[100]

Spored podatocite na poznatiot avtor Ivan Ivaniќ, vo Bitola i okolinata vo učebnata 1888/89 godina položbata na romanskite osnovni učilišta bilo kako što sleduva:

---

98 M-25, Izveštaj na angliskiot konzul od Solun Blant od 18.11. 1880, Arhiv na SRM, Skopje; Иван Иваниќ, с.д., стр. 413.

99 Иван Иваниќ, с.д., стр. 413.

100 Никола Скрјабин, с.д., стр. 28, 35.

1. Bitola - 2 učilišta so 5 učiteli i učitelki, 80 učenici i 70 učenički.
2. Trnovo - 1 učitel so 20 učenici.
3. Magarevo - 3 učiteli so 47 učenici i 20 učenički.
4. Nižepole - 2 učiteli so 65 učenici, otvoreno vo 1881 godina.
5. Malovište - 4 učiteli i učitelki so 93 učenici i 50 učenički, otvoreno vo 1880 godina.
6. Gopeš - 4 učiteli i učitelki so 95 učenici i 40 učenički.[101]

Raspoložlivite osmanski izvori od 1305 h. (1887-88 g.) i od 1308 h. (1890-91 g.) spomnuvaat deka vo Bitola vo toa vreme imalo 1 maško romansko učilište.[102] Vo bitolskite sela na krajot od XIX vek romanski osnovni učilišta imalo vo Trnovo i Nižepole.[103] [104]

Ednoto osnovno učilište vo gradot se naoǵalo vo zgradata sproti Okoliskiot komitet (porano) na Sojuzot na komunistite, vo koe učele decata na pobogati graǵani, dodeka drugoto učilište edno vreme bilo pri mesnosta "Kršena Džamija". Vo vtoroto učilište učele decata na bedni semejstva, na koi im bilo davano besplatno jadenje za ruček i za taa cel pri učilištoto imalo i kujna.[105]

v-2. Romanski sredni učilišta

Niži sredni učilišta

Vo raspoložlivite podatoci na osmanskite izvori e zabeleženo deka vo Bitola vo odnosnoto vreme postoele 2 niži sredni učilišta ili progimnazii romanski. No, podocna ednata prerasnuva vo gimnazija i poradi toa ostanuva samo edno niže sredno učilište.[106]

Romanskoto niže sredno učilište vo Bitola bilo otvoreno od strana na Filip Apostolesku vo 1879 godina, a odobreno službeno od

---

101 Иван Иванић, e.d., str. 413.
102 SVM, 1305 h. (1887-88 g.), str. 306.
103 SVM, Manastir 1308 h. (1890-91 g.), str. 39.
104 SNMU, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 673.
105 Ѓорѓи Димовски, e.d., str. 13.
106 SNMU, Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), str. 1190, 1191; SVM, Manastir 1305 h. (1887-88 g.), str. 306 i SVM 1308 h. (1890-91 g.), str. 39.

osmanskite vlasti vo 1890/91 godina.[107] Vo 1898/99 učebna godina vo Ženskoto niže sredno učilište učele 78 učenički, dodeka maškoto, kako što e naznačeno i ponapred, bilo pretvoreno vo polna gimnazija.[108] Vo učebnata 1900/1901 godina ova učilište go posetuvale 130 učenički. Nastavnička vo učilišteto bila madam Bizanti.[109]

Vrz osnova na podatocite na ruskiot vicekonzul N. Skrjabin, vo učebnata 1883/84 godina vo Bitola postoelo 1 maško romansko klasno učilište (niže sredno) so 3 oddelenija ili klasovi, 5 nastavnici i 62 učenici.[110] Spored ovoj avtor, isto taka kako i kaj Ivan Ivaniќ, romanskoto niže sredno učilište vo Bitola bilo maško. Spored Ivan Ivaniќ, vo učebnata 1888/89 godina vo nižeto sredno učilište učele 80 učenici, na koi im predavale 2 nastavnici. No, ovoj avtor vo edno mesto spomnuva maško i žensko niže sredno učilište, taka što vo toj slučaj izgleda gimnazijata ja meša so niže sredno učilište.[111]

Sredno učilište

Maškoto niže sredno učilište, koe bilo formirano vo 1880 godina, podocna se pretvorilo vo polna gimnazija. Gimnazijata bila osnovana od strana na Šoli-efendija, koj edno vreme bil i profesor vo taa gimnazija.[112] Ivan Ivaniќ naveduva deka Gimnazijata vo Bitola, narečena vo toa vreme Romanski licej, bila otvorena vo 1870 godina. Toj spomnatiot zaključok izvlekuva vrz osnova na natpisot na tabloto što postoelo na zgradata na Gimnazijata, kade što pišuvalo "licej Roman, Fondat 1870".[113]

---

107 SNMU, Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), str. 1190, 1191.

108 Ibidem, 1319 h. (1901-02 g.), str. 896, 897.

109 Ibidem, 1321 h. (1903-04 g.), str. 670.

110 Никола Скрјабин, e.d., str. 28.

111 Иван Иванић, e.d., str. 413, 414.

112 SNMU, Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), str. 1190, 1191 i 1321 h. (1903-04 g.), str. 670.

113 Иван Иванић, e.d., str. 413, 414.

Vo salnameto na Ministerstvoto za prosveta na Carstvoto od 1898/99 godina stoi deka vo učebnata 1895/96 godina vo navedenata gimnazija učele 99 učenici,[114] dodeka vo 1900/1901 učebna godina Gimnazijata bila posetuvana od 160 učenici.[115]

Romanskata gimnazija se naoǵala vo zgradata na Učilišteto "Nikola Tesla", a Ženskoto niže sredno učilište - vo blizina na Gimnazijata.

Gimnazijata, kako i Ženskoto niže sredno učilište, bile dobro uredeni i snabdeni so učebni pomagala i nagledni sredstva, imale kabineti, bogati biblioteki so knigi, spisanija i sl.

Vo Romanskata gimnazija doaǵale da učat deca i od drugi mesta - od Prilep, Ohrid, Lerin, Struga, Resen i dr. Zatoa pri Gimnazijata imala i internat.[116]

g. Katolički ili francuski ~~propagandni~~ učilišta

Nepravilniot, a nekade i neprijatelskiot odnos na grčkite crkovni krugovi, dovel do toa eden del od negrčkite hristijanski narodnosti vo nekoi delovi na Osmanskoto carstvo, pokraj protestantstvoto, da go prifaḱaat i katolicizmot. Toa pridonesloi vo nekoi kraišta na Makedonija da se zasili vlijanieto na Rim, koj imal za cel jakнenje na crkovnata unija predvodena od Rimskiot papa. So ovie nameri rimskite crkovni propagandistički, i drugi krugovi i porano praḱale vo Makedonija misioneri-kaluǵeri od Bosna, Hrvatska i od drugi kraišta na zapadniot del na Balkanskiot Poluostrov, koi znaele slovenski jazik. Vo 1857 godina vo Bitola bila formirana rimska misija na lazaristi. Ovaa mi-

114 SNMU, Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), str. 1190, 1191.
115 Ibiden, 1321 h. (1903-04 g.), str. 670.
116 Ѓорѓи Димовски, c.d. str. 13.

sija mu bila doverena na francuskiot lazarist Fevejrial. Misijata bila priznaena vo 1858 godina službeno, dodeka svojot centar ja imal vo Carigrad. Do 1870 griža za ovaa misija vodele Francuzite, no po proglasuvanjeto na Francija za republika, grižata za unijatstvoto kako vo drugi kraišta taka i vo Bitola ja prezela Avstrija.[117]

Vo toa vreme unijatskite krugovi formirale vo Carigrad kolegium za potgotvuvanje na misioneri sledbenici na unijata. Vo toj kolegium imalo posetiteli i od Makedonija, koišto tuka se potgotvuvale za širenje na katolicizmot vo ovoj kraj preku formiranje na crkovno-učilišni opštini, otvaranje na učilišta, biblioteki, pansioni, bolnici i sl.

Megutoa, spored raspoložlivite podatoci, katoličkata propaganda vo Bitola i okolinata vo odnosnoto vreme ne naogala na golem odglas kako vo drugi oblasti taka i vo kulturno-prosvetnoto i crkovnoto pole.[118]

g-l. Katolički ili francuski osnovni učilišta

Po formiranje na misijata na lazaristite vo Bitola vo 1857 godina i po nejzinoto službeno priznavanje od strana na Visokata porta vo 1858, vo ovoj region počnalo i javno organiziranje na katoličkata kulturno-prosvetna dejnost.[119]

So formiranjeto na katoličkata misija isto taka vo 1857 godina vo Bitola bila otvorena i 1 maška katoličko ili francusko osnovno učilište. Učilišteto bilo službeno odobreno od osmanskite vlasti vo 1900/1901 godina. Kako nastavnik vo učilišteto se spomnuva sveštenikot-misioner Lipavek. Podocna ova učilište prerasnuva vo niže srednо učilište, koe vo osmanskite izvori se spomnuva pod naziv "I p t i-

117 Иван Иванић, c.d., str. 288.
118 Никола Скрјабин, c.d., str. 25; Иван Иванић, c.d., str. 287.
119 Иван Иванић, c.d., str. 287, 288.

d a i - r u š d i j e" (Osnovno-niže sredno učilište). Izgleda pri sa moto osnovno učilište imalo nekoe oddelenie i od gornite klasovi odnosno niže sredno učilište. Vo učebnata 1900/1901 godina učilištето bila posetena od 60 učenici.

Vo 1891 godina vo Bitola bila otvorena i 1 katoličko žensko osnovno učilište. I pri ženskoto osnovno učilište podocna bilo otvoreni gorni oddelenija ili klasovi. Ženskoto učilište, kako i maškoto bilo priznaeno od vlastite vo 1900/1901 godina. Vo učebnata 1900/01 godina vo ova učilište učele 38 učenici.[120]

Spored podatocite na ruskiot vicekonzul N. Skrjabin, vo Bitola vo učobnata 1883/84 godina postoelo samo 1 maško katoličko osnovno učilište so 2 oddelenija, 2 učiteli i 20 učenici-čki.[121]

Vo katoličkite francuski učilišta pokraj verskite se učele i svetovni predmeti. Nastavata tuka se izveduvala pretežno na francuski jazik. Zatoa, poradi učenjeto na mošne cenetiot francuski jazik, vo toa vremo francuskite učilišta bile poseteni vo Bitola od deca na rasni narodnosti, kako od ovoj kraj taka i od drugi mesta.

Spored srpskiot patopisec Spiridon Gopčević,[122] francuskite učilišta bile slabo poseteni. No, kompetentnite prosvetni službi na Carstvoto preku svoite podatoci kažuvaat obratno, taka što pri krajot na minatiot vek maškoto i ženskoto katoličko učilište vo Bitola go posetuvale okolu 100 učenici i učenički.[123]

Pri gornite klasovi na učilištata bile organizirani i kursevi od stepenot na sredno obrazovanie - VI i VII klas - i tie učenici što go završuvale najvisokiot kurs odele da polagaat maturski ispit vo Solun.

Katoličkite učilišta bile dobro uredeni. Tie raspolagale so

---

120 SNMU, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 671, 672.

121 Никола Скрјабин, с.д., str. 28.

122 Спиридон Гопчевић, Стара Србија и Маћедонија, С. Петербург 1889, str. 109.

123 SNMU, Istanbul 1321 h. (1903-04 g.), str. 671, 672.

bogati biblioteki, koišto bile snabdeni so odbrani dela na francusk avtori i dr.

Pri ovie učilišta postoel i internat. Učenjeto na bednite učnici pri ovie učilišta bilo besplatno.

Francuskoto maško učilište prvin bilo smesteno vo zgradata 1 vo od Rabotničkiot univerzitet, a potoa vo samata zgrada na spomnatiot univerzitet. Zenskoto učilište bilo smesteno vo zgra-
124
data na denešnoto Učilište za rehabilitacija i korekcija na govorot.

d. Protestantski ili amerikanski učilišta

Naoǵajki povolna počva, vo toa vreme vo Bitolskiot kraj bile sozdeni uslovi, pokraj drugi vlijanija, da se širi i protestantskoto vlijanie. Pojavata na protestantizmot vo Bitolsko bilo posledica na konfliktot pomeǵu grčkite i bugarskite crkovni krugovi, nešto što go
125
iskoristile misionerite na amerikanskata i na angliskata propaganda.

Kako i drugite propagandi, i protestantskata propaganda svojata dejnost ja vršela preku formiranite crkovno-učilišni opštini, otvorenite učilišta, rasturanje na knigi i sl.

Bitola kako eden od važnite centri na Rumelija, vo toa vreme go privlekuvala i vnimanieto na amerikanskite i na angliskite kulturno-prosvetni krugovi. Ovie krugovi vo vtorata polovina na XIX vek praćale vo Bitolskiot kraj za taa cel misioneri - za širenje na svoeto kulturno i prosvetno vlijanie. Vo širenjeto na navedenoto vlijanie, posebno vo ovoj kraj i okolnite mesta, se istaknuvale svršenite učenici
misioneri od Visokoto učilište "Robert Koledž" vo Carigrad. So tie celi spomnatite misioneri vo ovie kraišta rasturale i protestantski knigi, literatura i sl. i na bugarski jazim, što bile izdadeni vo Carigrad i

124 Ǵorǵi Димовски, c.d., str. 15, 16, 17, 18.

125 Иван Иванић, c.d., str. 282.

vo Plovdiv. Za da se pomaga dejnosta na protestantskata propaganda v ovoj kraj, vo Bitola bila formirana i crkovno-učilišna opština, sostavena od 8 členovi - Makedonci, Albanci i dr. - koišto dobivala golema pomoš od razni društva, institucii i sl. vo SAD.[126]

d-l. Protestantski ili amerikanski osnovni učilišta

Prvo protestantsko ili amerikansko osnovno učilište vo Bitola bilo otvoreno vo 1877 godina, od strana na amerikanskiot državjanin Jovan Istefan (Stefen), koj istovremeno bil i nastavnik vo učilištето. Ova učilište, kako i francuskite, imalo niši i viši oddelenija. Vo navedenoto učilište vo učebnata 1895/96 godina učele 6 učenici i 24 učenički.[127] Vo učebnata 1897/98 godina vo učilištето učele 36 učenici,[128] dodeka vo 1900/1901 učebna godina imalo 9 učenici i 41 učenički.[129] Učilištето, što se spomnuva kao niže sredno učilište vo statističkite podatoci od 1903/1904 godina, koišto se odnesuvaat za učebnata 1900/1901 godina, rabotelo noke.[130] Vo podatocite od 1900/1901 godina, koišto se odnesuvaat za 1898/99 učebna godina, vo navedenoto učilište se spomnuvaat samo učenički. Od toa može da se pretpostavi deka vo Bitola, pokraj maško, postoelo i ensko učilište.[131] Za toa zboruvaat i drugi avtori.

Ivan Ivanik vo svoite podatoci spomnuva deka amerikanskoto osnovno ensko učilište vo Bitola podocna prerasnalo vo niže sredno učilište. Spored nego, ova učilište bilo sostaveno od 4 oddelenija i 34 učenički, od koi 20 bile interni a 14 eksterni. Vo 1898/99 učebna godina od 34 učenički na ova učilište 29 bile od Bitola, 1 vlaško devojče od Kruševo, 2 albanski devojčinja od Korča i 2 srpski devoj-

126 Ibidem, ste. 282, 283, 306, 307, 308.
127 SNMU, Istanbul 1316 h. (1898/99 g.), str. 1194, 1195.
128 Ibidem, 1319 h. (1901-02 g.), str. 898, 899.
129 Ibidem, 1321 h. (1903-04 g.), str. 671, 672.
130 Ibidem, str. 671, 672.

Činja od Priština. Učilištsto imalo i internat.[132]

Spored Nikola Skrjabin, vo Bitola imalo 2 amerikanski učilišta - 1 maško i 1 žensko. Vo maškoto imalo 1 oddelenie, 1 učitel i 10 učenici, a vo ženskoto učilište imalo 3 oddelenija, 3 učiteli i 28 učenički vo učebnata 1883/84 godina.[133]

Nastavata vo učilištata se izveduvalo na angliski i bugarski jazik. Tuka učele bedni deca od Bitolskiot kraj i od drugi mesta.

Vo Bitola vo odnosnoto vreme postoela i edna amerikanska biblioteka.[134]

č. Srpski propagandni učilišta

Po dobivanjeto na avtonomija i formiranjeto na Kneževstvoto Srbija, srpskite ekspanzionistički krugovi započnale da se interesiraat za širenje na Srpskoto kneževstvo i kon jug, a naedno i vo Makedonija. Ovie srpski pretenzii stanale uš̀te pojasni vo 1844 godina so potgotvenata programa od Ilija Garašanin, narečena "Načertanie", spored koja Srbija trebalo da stane piemont za emancipacija i osloboduvanje na slovenskoto naselenie vo Osmanskoto carstvo i za obedinuvanje na tie kraišta vo Srpskoto kneževstvo.[135]

Vrz osnova na tie planovi, pokraj stopanskite, voenite i drugi krugovi, istovremeno i krugovite na srpskata crkva i prosvetata, potpomognati od srpskata vlada, vo toa vreme se aktiviziraat sè pointenzivno vo širenjeto na crkovno-prosvetnata propaganda, so cel prikluč̀uvanje na pravoslavnite crkvi i od ovoj kraj pod srpska crkovna jurisdikcija i otvoranje na srpski učilišta i vo ova područje.

Crkovno-prosvetnite krugovi na Srbija svojata propagandistič̀-

---

131 Ibidem, 1319 h. (1901-02 g.), str. 898, 899.
132 Иван Иванић, с.д., стр. 306, 307.
133 Никола Скрјабин, с.д., стр. 28.
134 Иван Иванић, с.д., стр. 306, 307, 308.
135 Јован Јовановић, с.д., стр. 56, 57, 58.

ka dejnost vo ovie kraišta ja vodele preku ispraќanje na učiteli, do
de
luvanje na učebnici besplatno, osnovanje na srpski crkovno-učilišni opštini, otvoranje na srpski učilišta i knižarnici, školuvanje na de ca od ovie podračja vo srpskoto kneževstvo itn. Ovaa dejnost navedenite srpski krugovi ja vršele preku društvoto "Sveti Sava", kako i preku Prosvetniot odbor, odnosno Oddelenieto osnovano pri Ministers-
136
tvoto za nadvorešni raboti na Kneževstvoto Srbija i dr.

Po 1878 godina, po dobivanjeto na polna nezavisnost, srpskata vlada uštе poveќe ja zasiluva svojata kulturno-prosvetna i crkovna propaganda, pokraj vo nekoi drugi mesta, i vo Bitolskiot kraj. So otvoranjeto na Srpskoto konzulstvo vo Bitola vo 1888 godina, srpskite konzuli preku svoite agenti se angažirale, prvin na ilegalen način, a podocna i legalno, vo gradot i bitolskite sela, kako i vo okolnite mesta, za otvaranje na srpski učilišta i za širenje na srpsko vlijanie. Vo 1890 godina, ispraten od Društvoto "Sveti Sava", Atanasije Jangiќ vo Bitola ja osnoval prvata crkovno-učilišna opština, narečena "Srpsko-makedonska crkovno-učilišna opština", kade što vlegle lica koišto go pomagale formiranjeto na Opštinata. Za pretsedatel na Opštinata bil ~~izbiranxxx~~ izbran Nikola Kika, a za členovi - Vaněel Jankoviќ i
137
drugi. Srpskite crkovno-prosvetni krugovi edno vreme vo 1890 godina zaradi teškotii vo širenjeto na svoeto crkovno-učilišno vlijanie, bile na mislenje vo nekoi mesta na Makedonija, a naedno i vo Bitolskiot kraj, da otvorat mešani srpsko-grčki učilišta i da osnovat
139
zaednički srpsko-grčki učilišni opštini. No, podocna od toa se otkažale i vo 1897 godina, po dobienoto odobrenie od osmanskite vlas-

---

136 М-ЗО, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Belgrad Loucocu od 22.03.1885 god. i od 2.04.1885 god., Arhiv na SRM, Skopje; Јован М.Јовановиќ, с.д., str. 80, 81, 85, 94, 128-130.

137 д-р Климе Џамбазовски, Културно-просветните врски на Македонија со Србија во текот на 19 век, Скопје 1960, str. 204, 205, 211, 224.

138 Јован М.Јовановиќ, с.д., str. 78, 79, 96.

ti, srpskite crkovni i prosvetni krugovi stremele grčkite i bugarskite učilišta da gi pretvarat vo srpski.[139] Otvoranjeto na srpski učilišta vo Bitola i okolinata gi pottiknalo bugarskite službeni krugovi da se angažiraat so site sredstva za spreçuvanje na srpskata crkovno-prosvetna dejnost vo ova podračje.[140]

g.1. Srpski osnovni učilišta

Srpski učilišta vo Bitola i okolinata, vo sporedba so drugite, bile podocna otvoreni. Nekoi srpski avtori, kako što se d-r Jovan Hadži-Vasiljević, Jovan M. Jovanović i drugi, vo svoite podatoci istaknuvaat deka srpski učilišta, pokraj vo nekoi drugi mesta, i vo Bitolš i okolinata postoele uštе vo prvata polovina na XIX vek. Ovie avtori narodnite učilišta na mesnoto slovensko naselenie gi smetale za srpski. Meçutoa, podatocite na ovie avtori za toa, dobieni od razni propagandistički materijali na srpskite ekspanzionistički krugovi, imale za cel opravduvanje na srpskata ekspanzija i asimilatorskata politika i vo Bitolskiot kraj, a ne da pridonesat za pravilno osvetluvanje na minatoto na ova podračje.

Po nejzinoto osnovanje, členovite na Srpsko-makedonskata crkovno-učilišna opština dostavile molba do bitolskiot valija so svoi potpisi, za da im se odobri otvoranje na srpsko učilište vo Bitola. No, nivnata molba bila odbiena.[141]

Prvoto sultanovo irade za slobodno otvoranje na srpski učilišta za srpskite državjani, odnosno srpsko naselenie vo Osmanskoto carstvo po podnesenoto nivno baranje do kompetentnite, bilo objaveno

---

139 M-24, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Belgrad od 2.04.1885 g., Arhiv na SRM, Skopje; Јован М.Јовановић, e.d., str., 58, 129; Др Јован Хаџи-Васиљевић, e.d., str. 392, 395.

140 M-29, Izveštaj na angliskiot diplomatski pretstavnik od Carigrad Wyndham od 5.02.1883 g., Arhiv na SRM, Skopje; Иван Иванић, e.d., str. 465.

141 д-р Климе Џамбазовски, e.d., str 224.

142
na 18 juni 1895 godina. Potoa Velikiot vezir go prifatil baranjeto n srpskiot diplomatski pretstavnik vo Carigrad i na 5.02.1896 godina
143
ispratil cirkularno pismo do bitolskiot valija, koj potoa donesol ko nečno rešenie za otvoranje na srpski učilišta za turskite državjani od srpskata narodnost vo Bitolskiot kraj vilaet.

Vo početokot na januari 1897 godina bitolskiot načalnik za prosveta (maarif müdürü) go povikal pretsedatelot na srpsko-makedonskata crkovno-učilišna opstina vo Bitola - Mihailo K. Popović i go izvestil deka naskoro ќe se izdade odobrenie za otvoranje na srpsko učilište vo toa mesto. Srpskoto učilište vo Bitola bilo otvoreno na 4
144
mart 1897 godina.

Vo početokot učilišteto bilo smesteno blizu do denešnata zgrada na Mitropolijata, no podocna, zaradi dotraenosta na zgradata, bila prefrleno vo edna druga zgrada, sopstvenost na Adži Popa. I ovaa zgr
145
ada se nao ѓala vo blizina na Mitropolijata, ~~vo edna ulica bez izlez~~.

Vo bitolskite sela vo odnosniot period, spored raspoloživite podatoci, namalo srpski osnovni učilišta. No, sorabotnicite na srpskata propaganda vo ovoj region pravele golemi usilbi takvi učilišta da otvorat i vo Bitolsko. Toa se gleda i od edno pismo na bugarskiot učitel od selo Dobruševo - Vladimir Janev - ispрateno do mitropolito na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija Grigorie na 31.01.1898 godina. Vo pismoto se objasnuva deka ~~Srbinot go napa ѓa~~ Srbite gi napa ѓale bugarskite učiteli vo toa selo, go zatvorile učilišteto i, na negovo mesto otvorile srpsko učilište na 27.01.1898 godina. Vo svoeto vtoro pismo do mitropolitot Grigorie od 20.01.1898 godina istiot učitel, pokraj drugoto, pišuva:

142 Ibidem, str. 240.
143 Ibidem, str. 241.
144 д-р Климе Џамбазовски, с.д., стр. 242; Иван Иванић, с.д., стр. 264
145 Ѓорѓи Димовски, с.д., стр. 32.

"... Vo selo Dobruševo nekolku vreme srpskata propaganda se zasili dosta pod rukovodstvoto na agitatorite, grkomanskiot pop i sina mu Angele. ..."[146]

Svoevremeno vladata na Kralstvoto Srbija formirala vo Bitola Glaven prosveten sovet so cel koordiniranje na srpskata prosvetna dejnost vo ovie kraišta.[147]

Isto taka, vo Bitola vo toa vreme bila otvorena i centralna srpska knižarnica, preku koja se dostavuvala knigi i učebnici na srpskite knižarnici vo drugi mesta na Bitolskiot vilaet. Knigite, učebnicite i sl. knižarite gi delele besplatno.[148]

ǵ. Srpski sredni učilišta

Niži sredni učilišta

Pri krajot na minatiot vek vo Bitola bile otvoreni i 2 srpski niži sredni učilišta. Vo ednata učele maški deca, a vo drugoto ženski

Spored podatocite na srpskite avtori, vo maškoto niže sredno učilište, narečeno "Pravoslavna gimnazija", predavale 10 profesori so fakultetsko obrazovanie, a učilišteto bilo poseteno od 78 učenici.

Vo bitolskoto Srpsko žensko niže sredno učilište ili Više žensko učilište, kako što naznačuvale srpskite avtori, imalo 5 nastavnici so 76 učenički.[149]

Spored osmanskite izvori, vo maškoto niže sredno učilište vo učebnata 1896/97 godina učele 60 učenici. Učilišteto bilo otvoreno od bitolčanecot Mihail Hadži Papa i toa bilo večerno učilište.

Ženskoto niže sredno učilište vo učebnata 1896/97 godina ja posetuvale 40 učenički. I ova učilište bilo otvoreno od strana na

---

146 M-428, Fondot na Pelagoniskata egzarhiska mitropolija, Arhiv na SRM, Skopje.

147 Јован М. Јовановић, с.д., стр. 78, 79, 96.

148 д-р Климе Џамбазовски, с.д., стр. 264, 265, 266.

149 Јован М. Јовановић, с.д., стр. 135; Иван Иванић, с.д., стр. 464.

bitolčanecot Mihail Hadži Papa.

Vo učebnata 1898/99 godina vo Maškoto niže sredno učilište učele 91 učenik, a vo Ženskoto - 64 učenički. I dvete učilišta bile predvodeni od spomnatiot Mihail Hadži Papa.[151]

Na krajot od XIX vek, vo učebnata 1900/1901 godina, Maškoto niže sredno učilište ja posetuvale 72 učenici, a Ženskoto - 52 učenički.

I dvete učilišta bile večerni. Ovie učilišta bile otvoreni vo 1313 h. (1895/96 g.) i vo taa godina bile službeno odobreni od osmanskite vlasti.[152]

Pri ovie učilišta postoel i internat, kade što bile smesteni decata, koišto dojgale od Struški Drimkol, Poreče, Kičevsko i Kosovo. Hranata, oblekata, smestuvanjeto vo internatot i knigite bile besplatni. Troškovite za nivno izdržuvanje gi snosel Srpskiot konzulat vo Bitola.

Srpskoto niže sredno učilište bilo smesteno vo zgradata što se nao̧gala desno od poranešniot Naroden teatar (denešna Dom na kulturata).[153]

4. Učilišta i obrazovanie na mesnoto naselenie

a. Evrejski učilišta

Po progonite, po [illegible] nad evrejskoto naselenie od Španija i Portugalija vo XV vek, eden del od Evreite pobegnale vo Osmanskoto carstvo. Evreite, kako dobri stopanstvenici, trgovci i sl. bile dobro primeni i prifateni od Osmanliite so cel da pridonesat za razvojot na stopanstvoto i posebno na trgovijata vo Carstvoto.

Po doa̧anjeto vo Carstvoto, Evreite bile smesteni vo razni centri, a poveḱeto vo pogolemite gradovi, od koi eden del i vo Bito-

---

150 [illegible], Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), str. 1190, 1191.
151 Ibidem, 1319 h. (1901-02 g.), str. 898, 899.
152 Ibidem, 1321 h. (1903-04 g.), str. 670.
153 Ѓорѓи Димовски, с. д., стр. 32, 33.

la.

Po naselevuvanje vo Bitola, Evreite počnale da formiraat i svoi zaednici, versko-učilišni opštini i sl., koišto bile osnovani spored nivnite dotogašni narodni i verski tradicii, narečeni talmudski, upravuveni od strana na rabini ili hahambašii. So toa Evreite se stremele, pokraj neguvanjeto na svoite tradicii i čuvanjeto na svojot identitet, da proniknat se poveke vo raznite stopanski tajni. So cel što podobro rakovodenje so razni stopanski dejnosti, Evreite mnogu rano, ušte vo XVI vek, vo Bitola imale otvoreno svoi učilišta.[154]

a-1. Evrejski osnovni učilišta

Evrejski osnovni učilišta vo Bitola postoele i porano. Tie bile predvodeni od evrejskite sveštenici. Kon krajot na XVI i vo početokot na XVII vek postoele i rabotele so golem uspeh vo Bitola Evrejskoto talmudsko učilište pod rakovodstvoto na verskiot pisatel Josef Ibn Leb.[155] Kulturno-prosvetniot život na Evreite vo Bitola zema uste poveke zamav vo vtorata polovina na XIX vek, koga vo 1887 godina vodenjeto na evrejskata prosveta vo gradot go prezel Društvoto "Alijans Izraelit Universal" od Pariz, otvarajki učilišta od poveke vidovi.[156]

Vo svoite podatoci vicekonzulot Nikola Skrjabin za učebnata 1883/84 godina ima zabeleženo 2 evrejski osnovni učilišta so 2 oddelenija, 4 učiteli i 150 učenici.[157]

Spored osmanskite izvori od 1305 h. (1887-88 g.)[158] i 1308 h. (1890-91 h.),[159] vo Bitola rabotele 3 evrejski osnovni učilišta.

---

154 Александар Матковски, Историја на Евреите во Македонија, Скопје 1983, стр. 37, 46, 47, 48, 50, 51, 55, 56; Аарон Асса, Македонија и Евреејскиот народ, "Нова Македонија" (дневник) од 26-30.11.1972, Скопје.

155 Ѓорѓи Димовски, с.д., стр. 7, 8; Михаил д-р Милош Константинов, с.д., стр. 21.

156 Ѓорѓи Димовски, с.д., стр. 8; Александар Матковски, с.д., стр. 55.

157 Никола Скрјабин, с.д., стр. 23.

Osnovnite učilišta bile pri evrejskite hramovi ili sinagogi. Vo osnovnite učilišta dosta učele evrejskiot jazik i go čitale Petoknižieto i Talmudot. Ženskite deca ne gi posetuvale učilištata, nego tie učele doma i toa samo evrejski i čitanje molitvi.[160]

a-2. Evrejski sredni učilišta

Niži sredni učilišta

Vo Bitola vo vtorata polovina na minatiot vek postoelo 1 evrejsko niže sredno učilište.

Vo podatocite na vicekonzulot N. Skrjabin, učilišteto vo učebnata 1883/84 godina bila sostavena od 3 paralelki so 3 nastavnici i 160 učenici.[161] Toa učilište bilo maško.

Spored osmanskite izvori, Evrejskoto niže sredno učilište vo Bitola bilo mešano, zašto vo nea učele maški i ženski deca. Učilištето bilo otvoreno od strana na evrejskata zaednica vo gradot Bitola vo 1876 godina, a od vlastite bila odobrena vo 1308 h. (1890-91 g.). Vo ova učilište vo učebnata 1896/97 godina učele 222 učenici i 22 učenički.[162]

Vo učebnata 1898/99 godina vo Evrejskoto niže sredno učilište učele 208 učenici i 38 učenički,[163] a vo učebnata 1900/1901 godina imalo samo 130 učenici.[164]

Vo evrejskite niži sredni učilišta, pokraj Talmudot, učenicite učele i osnovi na prirodnite nauki, matematika i stranski jazik.[165]

158 SVM, Manastir 1305 h. (1887-88 g.), str. 306.
159 Ibidem, 1308 h. (1890-91 g.), str. 39.
160 Александар Матковски, e.d., str. 55.
161 Никола Скрјабин, e.d., str. 28.
162 SNMU, Istanbul 1316 h. (1898-99 g.), str. 1190, 1191.
163 Ibidem, 1319 h. (1901-02 g.), str. 897.
164 Ibidem, 1321 h. (1903-04 g.), str. 670.
165 Александар Матковски, e.d., str. 55.

b. Albanski učilišta

Vo vtorata polovina na minatiot vek vo Bitola i nejzinata okolina, kako što se selata Kišava, Dervenik, Ramna, Zlokučan, Trnovci, Snegovo, Smirnovo, Ostreo i drugi živeele značitelen broj žiteli od albanska narodnost.

Pod vlijanie na razni faktori, vo toa vreme i meǵu albancite od ovoj kraj se formira graǵanski sloj, koj započnuva da se interesira za ekonomska emancipacija, kulturna, socijalna i sl. na albanskata narodnost od ova podračje. Kako popoznati dejci koišto stoele na čelo na ova dviženje bile albanskite rodoljubi Bajo Topuli, Feim bej Zavalani, brakata Ǵerasim i Ǵerǵ Kirijazi i drugi poznati intelektualci, stopanstvenici, preduzetnici i drugi lica. Iskoristuvajki go člen 23 od rešenijata na Berlinskiot kongres, so koj se odobruvaše na hristijanskoto naselenie da otvori učilišta na svoj majčin jazik, prvaci od redot na Albanci hristijani od ovoj kraj se angažirale za formiranje na versko-učilišna opština, otvoranje na učilišta itn. i vo Bitola.

b-1. Albanski osnovni učilišta

Povolnite priliki što nastanaa po Rusko-turskata vojna od 1878 godina i po Berlinskiot kongres, pokraj drugi narodnosti vo Osmanskoto carstvo, iskoristuvaat i Albancite, koišto osnovaat svoi društva, klubovi, versko-učilišni opštini, izdavaat spisanija i vesnici itn. Iskoristuvajki ovie povolni priliki i Albancite od Bitola preku Albanci hristijani, pokraj osnovanje na versko-učilišna opština, otvoraat i edno privatno osnovno učilište.

Albanskoto privatno osnovno učilište vo Bitola bilo otvoreno vo 1886 godina od strana na poznatiot albanski patriot Ǵerǵ Kirijazi.

Povеќе podatoci za tekot na rabotata na ova učilište, za nastavnicite, za brojot na učenicite i sl. vo momentov nemame. Vo bitola vo toa vreme vo albanskata početnica na Gjerg Kirijazi bile izdavani i knigi na albanski jazik.

Učilištето se izdržuvalo od dobrovolnite prilozi na roditelite i od pomoshta na drugi albanski patrioti.[166]

166 D-r Jashar Reshepagiq, Zhvillimi i arësimit dhe i sistemit shkollor të kombësisë shqiptare në territorin e Jugosllavisë së sotme deri në 1918, Prishtinë 1970, str. 164, 181.

P E T T I D E L

SREDSTVA ZA SOOPŠTUVANJE - POŠTENSKI, TELEFONSKI I TELEGRAFSKI VRSKI

G l a v a I

RAZVITOK NA PTT SREDSTVATA

1. Razvitok na ptt sredstvata vo Bitola

Vo razni vreminja luѓeto prenesuvale razni vesti od edno mesto vo drugo i se informirale na razni načina za razni nastani vo drugi mesta. Vo poranešnite vreminja koko pošta prenesuvači služele patnicite, ѓlasnicite, konjanicite i dr. Na poštenoscite podocna bilo opredeleno nosenjeto na uniforma i toa prv pat stanalo vo Francija vo 1811 godina vrz objavenata povelba.[1]

Za vreme na osmanskoto vladeenje, podocna posebno, bila organizirana poštenskata dejnost, pokraj drugi kraevi i vo ova mesto. Rošata vo toa vreme ja prenesuvale kuriri narečeni "u l a c i", koišto bile Tatari konjanici. Za taa cel, pokraj petišteta, na opredeleni dalečini, postoele stanici narečeni "m e n z i l i", kade što poštenskite konji gi čuvale opredeleni lica narečeni "m e n z i l d ž i i". Spored edon sultanski ferman od 26 januari 1751 godina, upatem do kompetentnite služби vo Bitola, na ulacite im bilo naredeno za sekoj iskoristen konj pri prenesuvanje na pošta da im naplatuvaat na menzildžiite po 10 akčinja.[2]

Pokraj konjanici, za prenesuvanje na poštenski pratki - pisma, pari, paketi i sl. - bile vovedeni i lesni brzi koli vpregnati od dva konja. Istovremeno i vo vnatresnosta vo považnite naselbi bila vovedena službata na kuriri ili ulaci za vršenje na poštenska služba. Spored F. Bianconi, osmanskite pošti bile so nedostatoci. Slabostite se ogledale pri nivnoto upravuvanje od strana na osmanskite funkcioneri. Nedostatocite na osmanskite pošti podocna bile iskoristeni od Avstrija, koja, pokraj vo nekoi drugi centri na Makedonija, otvorila svoja pošta i vo Bitola.[3] No, spored izveštajte na avstriskiot konzul od 1831 godina od Bitola, avstriskata pošta ne možela da i konkurira na bitolskata privatna pošta. Vo toa vreme trgovcite od Zapadna Makedonija prestanale da gi koristat uslugite na avstriskite poštenski služби vo Solun i Serez, doverувајќи i gi

---

1 м-р Џуљо Константинов, м-р Мирон Константинов и Мирон Василев, ПТТ во Македонија - опит осврт врз историскиот развиток, Скопје 1970, 5, 6, 8.

2 Regesti na bitolskite kadii, sidžil br. 53 list 84[a]/1, str. 70.

3 F. Bianconi, Carte commerciales de la province de Macedoine (Turquie d'Europe), Paris 1888, str. 16.

svoite pratki na privatnata pošta vo Bitola. Bitolskata privatna pošta pratkite gi prenesuvala i vo Srbija, Avstro-Ungarija i drugi evropski zemji, vršejki naedno i prenos na pratki od evropekite kraišta vo Makedonija.[4]

Navleguvanjeto na stranski kapital i razvitokot na kapitalističkite odnosi go uslovile vo Osmanskoto carstvo širenjeto i usovršuvanjeto na poštenskata služba. Vo 80^tite godini na minatiot vek, pokraj Avstro-Ungarija, svoi pošti vo Makedonija otvorile i Francija Anglija i Italija.

Okolu 80^tite godini na XIX vek vo Makedonija bile postaveni i telegrafski linii. Vo telegrafskata mreža, pokraj drugite centri vo Makedonija, bila opfatena i Bitola, čija poštensko-telegrafska stanica vršela i internacionalna služba.[5]

Vo bitolskata poštenska i telegrafska stanica, narečena "t e l e g r a f v e p o s t a i d a r e s i" (telegrafska i poštenska uprava), službeniot personal i službite bilo kako što sledува:

Direktor na Poštata i šef na telegrafskata služba
(Posta müdüri ve telegraf şefi)
Nijazi-efendija

Prv sekretar (kâtib evvel) — Vtor sekretar (kâtib sani)
Sabri-efendija — Mahmud-efendija

Poštenski prenesuvači (muvezzi)
Ešref-efendija, Zekirija-aga

Direktor na Centralnata telegrafska stanica
(Telegraf merkes müdüri)
Hadži Ali Hajdar-efendija

Inspektor (müfettiş) — Zamenik-inspektor (müfettiş muavini)
Nijazi-efendija — Ethem-efendija

Glaven poštenski službenik-izvestuvač
(ser muhabere memuri)
Ilmi Mumtaz-efendija

---

4 д-р Данчо Зографски, с.д., стр. 296.
5 F. Bianconi, c.d., str. 16.

Poštenski službenici za vrska (muhabere memuri)

- Vahid-efendija
- Selim-efendija
- Methat-efendija
- Sulejman-efendija
- Demirša-efendija
- Ali Riza-efendija.[6]

a. Poštenski, telefonski i telegrafski vrski so sosednite podračja

Poštenskite, telefonskite i telegrafskite vrski kako vo drugite krašta na Osmanskoto carstvo taka i vo Bitolskiot kraj počnale da se usovršuvaat i modernizираat vo vtorata polovina na XIX vek so tekot na opštite reformi vo Carstvoto.

Bitola, kako mnogukraten važen centar,[7] vo toa vreme dobiva prilika da ja ureduva i poštenskata služba. Dodeka poštenskata, a potoa i telegrafskata služba, bile formirani porano, telefonskata se formira podocna. Pervite telefonski priemnici, odnosno centrali, bile postaveni za voeni potrebi,[8] kako i za potrebite na drugi považni državni službi.

Poštenskite pratki od Bitola vo sosednite podračja bile prenesuvani so pomos na koli i konji. Naselbite što ne se naogale pokraj poštenskite patišta za vreme na minuvanjeto na poštenskite konji i koli, prakale do poštenskiot pat svoi zaptii od pobliskata stanica da primaat poštenski pratki - pisma, pari, paketi i sl. i naedno da predavaat slični pratki od tie mesta.

Prenesuvanjeto na poštenskite pratki ne odelo tako lesno. Toa bilo izloženo i na razni teškotii. Pokraj drugoto, na poštenskite prenesuvači teškotii im sozdavale odvreme navreme i napadite na razni aramii, pljačkaši, razbojnici i sl.

---

6 SVM, Manastir 1313 h. (1895-96 g.), str. 71.

7 Никола Скрјабин, с.д., стр. 113, 114.

8 D. Jaranoff, c.d., str. 28.

Iako poštenskata služba, pokraj telegrafskata, bila edna od najurednite službi vo Carstvoto, imalo slučai koga poštenskite pratki, osobeno pismata što ne bile ispratени preporačano, da ne stignat na označenoto mesto.[9]

b. Poštenski, telefonski i telegrafski vraki so stranstvo

Za redni kontaktiranja i soopštuvanja na Bitola so stranstvo postoele poštenski i telegrafski linii, a podocna i telefonski. Zaradi toa, so cel održuvanje vraki so drugi podrađja vo Carstvoto, kako i so stranstvo, postoele četiri telegrafski linii, koišto minuvale, a nekoi poađale od Bitola vo slednite pravci:

1. Od Bitola preku Valona - za Italija, Francija, Anglija.
2. Od Bitola preku Ohrid, Elbasan, Tirana, Skadar i Ulcin - za Avstrija.
3. Od Bitola preku Veden, Hnodže-Vardar, Solun i Carigrad - za Odesa i Rusija.
4. Od Bitola preku Prilep, Veles, Skopje i Kosovo - za Srbija i Bosna.

Za vrakite na Bitola so drugite podrađja, pokraj navedenite, postoele i nekolku specijalni linii.[10]

Spored izveštaite na angliskite diplomatski pretstavnici, vo Bitola postoele telegrafski stanici koišto održuvale vraki so site linii vo Carstvoto. Od Bitola poađale, odnosno niz nea minuvale tri linii, i toa:

1. Linijata što služela za prenesuvanje na pratki na turski jazik što glavno se koristele od turskite građani i od voenite vlasti.
2. Linijata što služela za kontaktiranje na site evropski jazici, kade se koristelo latinskoto pismo.
3. Linijata što se koristela isključivo za poraki od Indija.

---

9 Иванова Скрјабина, с.д., str. 113, 114.

10 Ibidem, str. 115.

Šefovi ili miduri na telegrafskata stanica bile Turci. Vo sekoja stanica, pokraj šefot, rabotele i po dvajca službenici. Telegrafskata stanica što služela za kontaktiranje na evropskite jazici bila upravuvana od šef so eden službenik, koišto bile stranci.[11]

Nova telegrafska linija što minuvala niz Bitola, ja povrzuvala Anglija so Indija.[12]

v. Relacii na poštenskite uslugi so drugite podređja i za nivnoto i denot na pratenjeto i dobivanjeto na poštata

Za vršenje na poštenski uslugi postoelo povećе relacii koišto trgnuvale od Bitola vo pogolem broj pravci. Za razni odredeni mesta poštata trgnuvala i dobivala vo opredeleni denovi. Toa izgledalo kako što e dadeno vo tabela br. 1.

Relacii na poštenskite uslugi	Denot na pobivanjeto na poštata od Bitola	Den na dobivanjeto na poštata vo Bitola	Vremetraenje na patuvanjeto na poštenskite pratki	Vidovi transportni sredstva za prenesuvanje na poštenski pratki
Solun - za Carigrad i Evropa	Vo ponedelnik i četvrtok navečer	Vo četvrtok i nedela navečer	2 dena	so koli
Kosovo - za Bugarija - Srbija - Rusija	-"-	Vtornik i sabota	2 dena	so koli
Skadar	Petok	nedela i ponedelnik	5-6 dena	so konji
Janina	Četvrtok	Četvrtok	3 dena	so konji

Tabela br. 1.[13]

[11] d-r Danco Sergeevski, Nasoките на britanskoto konsulstvo vo Bitola od poslednite godini na 19 vek, "Tikveš" Sp. 2, Skopje 1970, str. 250.

[12] Nikola Stojanov, c.d., str. 115.

[13] Ibidem.

4. Tarifa za poštenskite uslugi vo drugite poaračja na Carstvoto i vo stranstvo

Za vršenje na poštenski uslugi povrzani so prenesuvanjeto na razni pratki - pisma, pari, paketi i sl. - postoela odredena tarifa za naplatuvanje, kojašto izgledala kako što e dadena vo Tabela br. 2.

Naplatuvanje na poštenski pisma		Naplatuvanje na poštenski pisma na stranstvo		Naplatuvanje za parični pratki	
Obični pisma	Preporačani pisma	Obični pisma	Preporačani pisma	Za pari do 1.000 groša	Za pari preku 1.000 groša
20 pari	1 groš	1 groš	dvokraten iznos na obični pisma (2 groša)	2,5 groša	po 4 groša na sekoja suma od 1.000 groša

Tabela br. 2 [14]

14 Ibidem, str. 114.

З А К Л У Ч О К

Благодарејќи на својата географска и стратегиска положба, влијајќи како крстосница на разни патишта и сл., Битола што во далечното минато била предопределена да стане важен многукратен центар со историско значење. Поголем број археолошки наоѓалишта укажуваат на тоа дека во Битолското подрачје и во околните места во Пелагониската котлина постоеле значителен број локалитети, како што биле градовите Пелагонија, Хераклеја, Дејенипа, Џепиг, Атегеа, Хателион и други, кои што биле добро развиени и играле важна улога во општествено-економскиот, политичкиот и културниот живот на овој природно-географски простор. Наведените поволни услови придонесле тука за еден долг период да се создаваат богати културни, историски, архитектонски, урбани и други вредности, кои што зборуваат за богатата материјална и духовна култура на ова подрачје во минатото.

Посебно Битола почнува да доживува висок подем на својот развиток за време на османското владеење. Османските владетели одамна забележале дека, покрај Одрин и Софија, и Битола претставува важен воен центар за управување во Западна Македонија, Албанија и Северна Грција. Заради стратегиската важност што ја имала Битола во Османското царство во однос на управување во наведените области и покрај нејзината многукратна улога, наоѓајќи се среде познатата и богата Пелагониска котлина и служејќи како крстосница на разни патишта, османлиските подоцна повеќе се заинтересирале за нејзиното издигнување. Голем чекор во својот развиток Битола направила околу средината на XIX век, кога, покрај важен економски центар на наведените области, тука се наоѓале и седиштето на III армиски корпус на османската армија, а подоцна и седиштето на истоимениот Битолски вилает.

Заради административни и други реформи што се вршеле во Османското царство, при административно-територијалната поделба често се менувал и територијалниот состав на Битолското подрачје. Во утврдувањето на границите, односното подрачје влегувало во составот на

Битолскиот амфиѳеатар, граничејќи се во истовремено со другите делови на тој амфиѳеатар, како што биле Кичевската - на север, Прилепската - на северо-исток, Леринската - на југ, Охридската и Преспанската, односно Ресенската - на запад. Во Битолското подрачје во споменатиот период се наоѓале 134 селски населби со околу 10.000 куќи и со близу 80.000 жители, додека во центарот на подрачјето - во Битола - имало 5.399 куќи со близу 40.000 жители.

Битола како многукратен рамвиен град и седиште на истоименото Битолски вилает, имала разгранета и покомплетна градска општинска управа. Следствено на тоа градската општинска управа, наречена "Б е л е д и е", како највисок административен орган на османската власт во ова подрачје, во својот делокруг имала повеќе административни служби како што биле рејската управа, управата на безбедноста, финансиската служба, здравствената, просветната, судството, адвокатската, службата за чување на ред и мир и др. На чело на градскиот општински совет стоел претседателот, кој носел звање "р е и с". Во околината на Битола постоеле селски органи на власта, како што биле селските совети на старците, наречени "Т у р а ј х т и ј а р м е ѓ е л и с и", предведени од селските кметови кои носеле звање "м у х т а р". Слични органи на власта постоеле и во градските маала на Битола, предведени од еден или двајца мухтари. Заради одржување на редот и мирот во Битолско, во ова подрачје во тоа време биле формирани селски комисии и полска жандармерија наречена "Ф а х р и з а п т и е".

Разновидните повелни услови овозможиле на ова подрачје да се развиваат повеќе стопански дејности.

Занаетчиската дејност била една од поважните занимања на населението од овој крај. Со занаетчиството претежно се занимавало градското население. Битола во тоа време била прочуена по одредени занаетчиства и се вбројувала како занаетчиски град. Повелните услови придонеле во тоа време во Битола и околината да се развиваат 130 занаетчиски дејности, кои се вршеле во 1.400 занаетчиски

duševni. So ova dejnost na toa podračje se zanimavale okolu 2.000 lica. Stanni zanaetčii i trgovci bile organizirani vo esnafi, soodvetni na odnosnite zanimanja. Vo Bitola vo toa vreme imalo 32 esnafi, a po neksi drugi izvori - i znašitelno poveće.

Agrarno-pravni odnosi vo Osmanskoto carstvo go odraznuvale odnosot na feudalnata hierarhija kon zemjata. Vo osmanskiot feudalen sistem postoele državni i privatni zemjišni imoti narečeni "m u l k o v i", koi se delele na "t i m a r i", "z i j a m e t i" i "h a s o v i". Kon krajot na minatiot vek vo Bitolsko imalo 6 vidovi nepodvižni imoti ili mulkovi. Nasprem feudalnata hierarhija stoelo porobenoto naselenie, koeto se delelo na privilegirano, narečeno "s e r b e s r e a j a" i neprivilegiranata raja. So agrarniot kodeks od 1858 godina bil staven kraj na spahiskata sopstvenost na zemjata.

Kvalitetnoto zemjište na Pelagoniskata Kotlina, povolnite klimatski, hidrografski i drugi uslovi ovozmožile vo ova podračje da uspevaat poveće vidovi rastenija, koišto služat za dobivanje na hranitelni produkti za naselenieto, za potrebite na dobitokot, industriski kulturi i dr. Od zemjodelskite kulturi mnogu se odgleduvale cerealii, industriski kulturi, gradinarski kulturi, ovošje, grozje i dr.

Za vreme na osmanskoto vladeenje stočarstvoto pretstavuvalo mošne važna selskostopanska granka, za koja bila zainteresirana i samata država - zaradi potrebite na vojskata za meso, volna, koži i dr. Na ova podračje se odgleduvale golem broj ovci, koni, kravi, kozji, volovi, bivoli, bivolici i dr.

Dobrite klimatski uslovi, golemite pasišta, bogatstvoto na ovoj kraj so šumi i ovošni gradini i dr. ovozmožuvale vo ova podračje da se razvie i pčelarstvoto.

Promašenata politika na Osmanskoto carstvo vo odnos na cenite, danocite itn. vo toa vreme im ovozmožila na monopolistiškite krugovi na razvienite kapitalistički zemji, pokraj plasiranjeto na industriski stoki, i vo ova mesto da se zasegnat za formiranje na

akcionarski društva, filijali, trgovski pretstavništva i dr., odkade stekнuvale basnoslovni profiti.

Prebivanjeto i širenjeto na stokovo-parični te odnosi i vo ovoj kraj pozitivno dejstvuvalo vo postepenoto otstranuvanje na dotogašnite stari formi na stopanstvoto i nivno zamenuvanje so novi stopanski oblici. Paralelno so razvitokot na nadvoreшnata tгovija, samiot razvitok na vnatreшnata trgovija, so što istovremeno se formiral i sezoniot pazar. Imotlivite bitolski trgovci, lihvari, sakupnici na iltizamot ili desetokot, dželepot ili trgovijata so oder dobitok i dr., pokraj pomaganje vo cirkulacijata na stokite i razvitokot na vnatreшniot pazar, kako i na nekoi stopanski granki, stekнuvale i znaшitelni bogatstva, pretvarajќi se na toj naшin vo kapitalistiшki elementi. Od ovie lementi vo ova podraшje bila formirana nemnata buržoazija.

Vo novosozdadenite uslovi, po poveќekratni promeni, dotogaшnite stari orientalni sanaeti, bidejќi ne mogele da gi zadovolуvaat namalenatite potrebi na naselenieto, vojskata i dr. sa konsumnite produkti i dr., se čuvstvuvala potreba vo proizvodstvoto da se vovedуvaat industriski postrojki i nova, sovremena organizacija. Nedeka vo prvo vreme konsumnite artikli i sl. poveќe bile dobieni preku uvoz, od polovinata na minatiot vek vo Bitola i okolinata meѓu bogatite lica koi imale akumulirano pogolemi parični sredstva se javuva interes za podiganje na industriski pretprijatija, rabotilnici i sl. vo Bitola i vo bitolskite sela Dihovo, Irnovo, Kukovo i drugi. Podignatite pretprijatija, rabotilnici i sl. vo odnosnoto vreme bile od prehrambenata, tekstilnata, drvnata, hemiskata i keramiшkata industrija.

Povolnite geografski priliki, razvieniot drumski i železniшki soobraќaj i red drugi povolni uslovi što gi imala Bitola vo toa vreme, pridonesle tam da bide poznata i kako razvien trgovski centar. Trgovskoto značenje na Bitola uшte poveќe poraснuva na vreme na osmanskoto vladeenje, osobeno kon krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek. So trgovija vo ova podraшje pretežno se zanimavale Evreи, Grci i Vlasi. Vo toa vreme Bitola pretstavuvala istiнski trgovski

centar za podračjata na Zapadna Makedonija, Sredna Albanija i Severna Grcija. Samo vo albanskite krajšta bitolskite trgovci izvezuvale zemjodelski proizvodi, tekstilni produkti od mesnite fabriki na seloto Dihovo, hemiski proizvodi od bitolskite fabriki, kolonijalni stoki i dr. godišno vo vrednost od 500.000 napoleoni vo zlato. So razvojot i širenjeto na obimot na trgovijata i na prometot na razni stoki, doga ja i do širenje i zbogatuvanje na čaršijata vo Bitola, kade imalo golem broj pazari, a kako najubav i najureden bil "B e z i s t e n". So cel da se zadovoluvaat mesnite potrebi, kako i na tie od okolnite mesta so konsumnite zanaetski proizvodi i dr., pokraj izvoznata, vo Bitola bila razvlena i uvoznata trgovija. Od razni evropski centri vo toa vreme bitolskite trgovci uvezuvale raznovidni stoki. Vo 1888 godina bilo uvezeno stoka vo vrednost od 1.452.490 zlatni guldeni, dodeka izvozot vo taa godina iznesuval 1.262.050 franci.

Kon krajot na XVIII i vo početokot na XIX vek vo ovoj kraj dosga do izraz i lihvarstvoto. Vo odnosnoto vreme kako lihvari ili fajdedžii, koi davale pari na zaem, bile institucii i privatni lica. Od instituciite kako zaemodavci bile vakafite, koi za pozajmenite pari zemale lihva ili fajde 6,5 groša (za 1 ese ili 500 groša pozajmeni pari). Kako privatni lica zaemodavci bile razni čorbadžii, trgovci, bogati zanaetčii, selski bogataši i dr., koi za pozajmenite pari zemale lihva i do 400 %. Dodeka od edna strana preku lihvarstvoto bile akumulirani golemi parični sredstva za priklučuvanje vo razvojot na trgovijata, zanaetčistvoto i dr., od druga strana lihvarstvoto imalo negativni posledici, bidejki eden del na zadolženi selani, zanaetčii, garanti na dolžnici i dr., nemajki možnost da gi vratat pozajmenite pari, gi izgubile svoite podvižni i nepodvižni imoti.

Brziot sestran ekonomski razvitok vo Bitolskiot kraj vo toa vreme pridonesol da se čuvstvuva poveke potreba za pogolemi parični sredstva i krediti. Bidejki dotogašnite institucii i privatni zaemodavci so svojot primitiven način na kreditiranje ne možele podocna da gi zadovoluvaat sé pogolemite baranja na parični sredstva na zaem

čuvstvuva
se jasna potreba za formiranje na kreditni ustanovi i vo ova mesto. Po toj povod vo Bitola svoi filijali otvorile poveќe banki, i toa "Otomanskata banka", "Ziratnata (Zemjodelskata) banka", "Solunskata banka" i "Orientalnata banka". Filijalata na "Ziratnata banka" vo Bitola otvorila svoi izpostavi vo okolnite mesta, davajќi krediti so kamata od 9 %. Vo Bitola vo toa vreme postoele i nekolku bankarski kuќi, meѓu koi kako poposnati bile tie na semejstvata Ikonomi, Dababaѓ i dr.

Kako krstosnica na razni patišta što doaѓale od poveќe pravci, Bitola postojano imala razvien drumski soobraќaj. Pokraj glavniot pat "Via Egnacia", so koj Bitola se povrzuvala preku Brаѓ so Zapad i preku Solun so Istok, za održuvanje na trgovski i drugi vraki i so drugite strani, ottuka trgnuvale i drugi patišta: konjski, kolski itn., kako što bile patištata za Skadar, Skopje, Tesalija i Epir. So imenuvanjeto na Bitola za sedište na III armiski korpus na Osmanskata armija i na istoimeniot Bitolski vilaet, upravuvaќite na Vilaetot poveќe se angaširaat okolu popravka na starite i gradenje na novi patišta, zaradi stopanski, voeni i drugi potrebi. Prenosot na raznovidni stoki, razni lica itn., od Bitola vo drugi kraevi i obratno se vršelo so kiradžiski konji, kamili, mazgi i magarinja, kako i so koli, kade što vo kiradžiskite karvani brojot na natovarenite grla dostigal i do 500 vo eden pravec. Brziot razvitok na poveќe stopanski grankи kako i razni povolni uslovi vo Bitolskiot kraj vo vtorata polovina na XIX vek, uslovile, pokraj drumskiot, da se razvie i železnički soobraќaj. So, gradenjeto na železnička linija Bitola - Solun teќelo bavno, i taa bila izgradena duri vo 1894 godina. Taa bila dolga okolu 218 km i imala golema stopanska i druga važnost kako za Bitolskiot kraj taka i za okolnite mesta.

Niz navedenite patišta vo toa vreme postojano se dviželе mnogubrojni i raznovidni prevozni sredstva, koi, pokraj stoki, vozele i raznoviden svet. Razni trgovci, voeni i civilni službeni lica, hodočesnici, diplomati na svoeto patuvanje niz ova mesto, na eden ili

drug način se zadržuvale i barale preноčuvalište za ličen odmor, za odmaranje na konjite, za popravka na kolite i sl. Za taa cel vo Bitola od rano postoele konaci, amovi, karavan-serai i dr. Vo odnosnoto vreme vo Bitola imalo 15 amovi, a vo bitolskite sela uštе 146. Kon krajot na minatiot vek mnogukratniot razvitok na Bitola uslovil za kratko vreme vo gradot da se gradat značitelen broj hoteli od strana na privatni lica, od koi kako poposnati bile hotelite "Park", "Manastir", Solun", "Konstantinopol", "Roma" i dr. Seto toa dovelo tuka da se razvie ugostitelstvoto i hotelierstvoto.

So cel otstranuvanje na negativnostite vo Carstvoto i evropeiziranje na institucиite vo Osmanskoto carstvo, vo toa vreme bile vršeni povekekratni reformi narečeni "T a n z i m a t". Kreku reformite predvideni so "Hatišerifot od Gilhane" (1839 g.), "Hat-i Humajumot" (1856 g.) i dr. postoel stremež kon modernizиranje na vooenite, finansiskite, sudskite, prosvetnite i drugi institucii, civilnata administracija, garantiranje na pravata, česta, imotot i verata na site podanici vo Carstvoto i dr.

Iskoristuvajki ja opagjanjeto na Osmanskoto carstvo, naostanatata, vo toa vreme vo evropskite finansiski i drugi krugovi e sabeležliv stremežot kon osvojuvanje na interesni sferi za širenje na svoeto stopansko, političko, kulturno i drugo vlijanie vo Carstvoto, a naedno i vo ovoj kraj. Pokraj evropskite zemji - Anglija, Francija, Avstro-Ungarija, Italija i Rusija - Bitolskiot kraj go privlekuval vnimanieto i na sličnite krugovi na zemjite od Balkanskiot Poluostrov kako što bile Grcija, Bugarija, Srbija i Romanija, koi imale osvojuvački celi i vo ovie podračja.

Zaradi raznovidni potrebi, vo toa vreme vo Bitola, mesto naseleno so poveke narodnosti, od strana na zaednicite na narodnostite bile formirani verski opštini narečeni "džemaati", "epitropii", "demogerontii" i dr. Ovie opštini vo prvo vreme se zanimavale so verski praganja, no so narasnuvanje na potrebite na naselenieto, se javuva potreba za širenje na nivnite kompetencii, i po toj povod tie bile

pretvoreni vo crkovno-učilišni opštini. Ovie opštini se grižele za gradenje na bogomoli, patišta, mostovi, otvaranje na učilišta i niva održuvanje i dr.

So slabeenjeto na Osmanskoto carstvo vo XIX vek doaga do otcepuvanje na nejzinite teritorii, od koi edni se proglasuvaat za nezavisni, a nekoi, kako što bile Bosna i Hercegovina, potpagaat pod Avstro Ungarija. Toa dovelo del od turskoto, muslimanskoto i drugo naseleni napuštajki gi svoite ogništa, da se naseli vo Bitolskiot kraj. Za ov begalci, nareceni muhadžiri, vo toa vreme vo Bitola bile izgradeni 324 domovi.

Teškata položba na Carstvoto vo toa vreme, vo vovj kraj, pokraj šifliksajbiite, raznite državni službenici, multezimi i drugi lica, ja iskoristuvaat i razni drugi aramii, razbojnički bandi i sl., koi odvreme navreme pljačkale i vršele nasilstva vrz nedolžnoto naselenie. Nezavidnata položba, ugnetuvanjeto, decacionalizatorskata politika na sosednite zemji i red drugi negativnosti što bile pristani v toa vreme i vo ovoj kraj, go prisilile naselenieto od ova podračje da organizira otpor. Po toj povod doaga do odnetnuvanje vo planini, organiziranje na buntovni kružoci i sl., a vo 1891 godina Dame Gruev napravil obid vo Bitola da organizira revolucionerno dvižanje. Po formiranjeto na TMORO, vo 1894 godina beše formiran Bitolskiot okružen revolucioneren komitet. So širenjeto na nacionalnoto dvižanje vo ovoj kraj doaga i do širenje na socijalističkata propaganda, i po toj povod vo 1900 godina vo Bitola bil formiran socijalistički kružok. Bitola kako centar i podračje naseleno so poveke nacionalnosti se istaknuva i kako središte na nacionalnoto dvižanje i na drugite narodnosti od ovoj kraj. Vo toa vreme izvesen broj albanski intelektualci, rabotnici i dr. nastanati i vraboteni vo Bitola konspirativno bile vklušeni vo albanskoto nacionalno dvižanje, istovremeno sorabotuvajki i zaedno pomagajki se i so nacionalnoto dvižanje na Makedoncite protiv osmanskoto vladeenje. No, nacionalnoto dvižanje na narodnostite

od ovoj kraj mnogu na odredeni teškotii kako od strana na osmanskite vlasti taka i od nekoi krugovi na balkanskite zemji, a naedno i od Pelagoniskata egzarhiska mitropolija.

So osovremenuvanje na školstvoto vo Bitola i okolinata, pokraj verski se otvarast i svetovni učilišta. Pokraj privatni turski osnovni učilišta, bile otvoreni i državni, a potoa i niži, sredni i stručni civilni i voeni školi na turski nastaven jazik. Isto taka vo gradot rabotele i 9 verski učilišta narečeni "m e d r e s a", a na krajot na minatiot vek bila otvorena i edna više voena akademija ili fakultet narečen "H a r b i e". Pokraj turskite učilišta, vo toj period vo Bitola i okolinata rabotele i golem broj učilišta i na jazicite na drugite narodnosti, kako i propagandistički učilišta, otvoreni od strana na stranskite propagandistički krugovi - na Avstro-Ungarija, Francija, Anglija, SAD, Bugarija, Grcija, Srbija i Romanija.

Vo odnosniot period vo ova mesto bila organizirana i poštenska služba. So toj povod Bitola bila opfatena vo telegrafskata mreža, dobivajki telegrafski liniii. Potoa, pokraj moderniziranjeto na poštenskata, bila formirana i telefonska služba. Bitolskata poštensko-telegrafska stanica, preku četirite telegrafski linii, vrbela i meǵunarodni uslugi, održuvajki vreski so poveke strani na svetot.

Navedenite i drugi povolni uslovi, raznovidnite odnosi na Bitola so razvienite i napredni zemji na svetot vo toj period uslovile ovoj grad za kratko vreme da se razvie vo poveke oblasti, vbrojuvajki se naedno vo redot na poznatite gradovi i centri na Balkanskiot Poluostrov a na Evropa. Razni vlijanija pridonesle Bitola kolku što beše orientalen da stane i grad so zapadni osobenosti. Toa pridonesło naselenieto od ovoj kraj, pokraj istočnjački, da prifaka i neguva istovremeno i mnogu elementi i od evropskiot život. Niz ulicite na ovoj grad vo toa vreme se dvižel raznoviden svet i se slušale razni jazici. Toa pretstavuvala mozaik na poveke običai, religii, kulturi i dr.

B I B L I O G R A F I J A

PREGLED NA POLZUVANI I KONSULTIRANI IZVORI I LITERATURA

I

Neobjavena arhivska građa

Arhiv na SRM - Skopje:

M-23,
M-24,
M-25,
M-26,
M-27,
M-28,
M-29,
M-30,
M-445, film 11,
M-423.

Arhiv na SAP Kosovo - Priština:

Rimski fond.

Istoriska biblioteka na Filozofski fakultet - Skopje:

Izveštaj na Francuskiot diplomatski pretstavnik od Bitola.

Publikuvana arhivska dokumentacija

Британски документи за историјата на македонскиот народ (1840-1947) Т.II, под редакција на Христо Андонов-Полјански, Архив на СРМ, Скопје 1977,

Британски документи за историјата на македонскиот народ, Т.III, (1948-1956), под редакција на Христо Андонов-Полјански, Архив на СРМ, Скопје 1982,

Дамевски Горѓи, Писма (документи) на француските католички мисионери во Битола за настаните во градот од 1908 до 1939 година, "Гласник" на ИНИ, бр. 3, Скопје 1967,

Зографски Данчо, Извештаи на британските конзули во Битола од последните години на 19 век, "Гласник" на ИНИ, бр. 2, Скопје 1976,

Лапе Љубен, Извештаи од 1903 година на српските конзули, митрополити и училишни инспектори во Македонија, Скопје 1954,

Полјанско-Андонов Христо, Неколку сеќавања од 1896 година за напорите на финансирањето и вооружувањето на македонското ослободително движење, "Годишен зборник" на филозофски факултет, кн. 26, Скопје 1974,

-"- , Еден непознат статистички извештај за Битолскиот вилает од 1897 година, "Годишен зборник" на филозофски факултет, кн. 21 Скопје 1969,

-"- , Избор од дипломатската кореспонденција за историјата на македонците во Македонија (1871-1896), "Гласник" на ИНИ, бр. 1, Скопје 1976,

-"- , Кон историјата на туѓинците во Битола и Битолско во 1856 година, "Гласник" на ИНИ, бр. 3, Скопје 1972,

Регести на битолските кадии:

Сицил бр. 48,
-"- бр. 53,
-"- бр. 54,
-"- бр. 81,
-"- бр. 90,
-"- бр. 96,
-"- бр. 100,
-"- бр. 101,
-"- бр. 102,
-"- бр. 113,
-"- бр. 114,
-"- бр. 115,
-"- бр. 119,

Сотировски Н. , Еден непознат извештај на Битолскиот пашалук од 1856 година, "Историја", ССДИ на СРМ, бр. 1, Скопје 1968,

Стојабин Никола, Политички и економски податоци за Битолскиот вилает, Битола 1885,

Стрябин Никола, Политическия и экономическия очерки о Битольском Вилайете от Россійско-Императорскимъ вице-консуломъ, Битоля 12 февраля 1885,

Томовски Томе, Населението на Битолскиот санџак во 1897 година според статистичкиот преглед на австро-унгарскиот вицеконзул А. Крал, "Историја", ССДИ на СРМ, бр. 1, Скопје 1969,

МУМА, Manastir 1305 h. (1887-88 g.),
-"-, Manastir 1310 h. (1892-93 g.),
МУМА, Manastir 1308 h. (1890-91 g.),
-"-, Manastir 1311 h. (1893-94 g.),
-"-, Manastir 1313 h. (1895-96 g.),
-"-, -"- 1314 h. (1896-97 g.),

SDAO, Istanbul 1265 h. (1848-49 g.).
-"-, Istanbul 1266 h. (1849-50 g.).
-"-, Istanbul 1267 h. (1850-51 g.).
-"-, Istanbul 1268 h. (1851-52 g.).
Ibidem, 1269 h. (1852-53 g.).
Ibidem, 1272 h. (1855-56 g.).
Ibidem, 1282 h. (1865-66 g.).
Ibidem, 1283 h. (1866-67 g.).
Ibidem, 1285 h. (1868-69 g.).
Ibidem, 1289 h. (1872-73 g.).
Ibidem, 1291 h. (1874-75 g.).
Ibidem, 1292 h. (1875 g.).
Ibidem, 1310 h. (1892-93 g.).
SNMU, 1316 h. (1898-99 g.).
Ibidem, 1319 h. (1901-1902 g.).
Ibidem, 1321 h. (1903-1904 g.).
SDAO, 1329 h. (1911 g.).

II

Enciklopediski izdanija

Enciklopedija Leksikografskog Zavoda, Tom 2, Zagreb 1967.
Islam Ansiklopedisi, 7 cilt, Istanbul 1957.
Lugati Tarikiye ve Cegrafya, cilt 2, Istanbul 1300 h. (1882-83 g.).
Meydan Larousse, cilt 8, Istanbul 1972.
Semseddin Sami (Sami-bey Frasheri), Kamus - ul - Alam, cilt VI (tarih ve cografya), Istanbul 1316 h. (1896 g.).

Knigi i trudovi vo spisanii i vesnici

Aristarchi Bey, Legislation Ottomane, T. II, III, Constantinople 1874.
Anastase N. Hâciu, Aromanii, comert, industrie, arte, expansiune, civilisatie, Focşani 1936.
Anderson M. S., The Eastern Question 1774-1923, London 1970.
Aličić Ahmet, Uredba o organizovanju vilajeta 1867 god., Prilozi za Orijentalnu filologiju, XII-XIII, Orijentalni Institut u Sarajevu, 1962-1963, 1965.
Akademija Maqedonase e Shkencave dhe e Arteve, Historia e popullit maqedonas, Shkup 1983.
Aydemir Sureyya Şevket, Makedonya'dan Ortaasya'ya - ENVER PAŞA, Istanbul 1970.

Анонимна дипломата, Значењата Русија на Балканот (политичка брошура), кн. I , Белград 1910,

Антиќ Вера, Две необјавени писма на Коста Групчевиќ во врска со охридскиот заговор и Григор Прличев, "Гласник" на ИНИ, бр. 1, Скопје 1973,

Асса Аарон, Македонија и Еврејскиот народ, "Нова Македонија" (дневник), од 26-30.11.1972,

Битовски Крсте, Прилог кон проучување на битолските еснафи и нивната општествена улога во XIX век, "Гласник" на ИНИ, бр. 1, Скопје 1966,

Boue Ami, Recueil d'iteneraires dans le Turquie d'Europe, Vienne, Tome I-II, 1854,

Baker James, Turkey in Europe, London 1877,

Berard Victor, Le Macedoine, Paris 1897,

-"- , Pro Macedonia, Paris 1904,

Blanconi F., Carte commerciales de la province de Macedoine (Turquie d'Europe), Paris 1888,

Bakiš, Turkiya ziraat tarihine bir bakiš (kolektiven trud), Istanbul 1938,

Vishko Ali, Krequllimi administrativ i Vilaetit të Manastirit (magisterska tema), Prishtinë 1978,

-"-, Aneks vo uëebnikot od d-r Vlado Kartov - Ilija Kusumovski - Dimitar Mickovski - Danjan Lepëoski, Historia, kl. III Gjimnaz, drejtim i përgjithshëm, Shkup 1979,

-"-, Propaganda megalogreke kundër rilindjes shqiptare dhe lufta e rilindasve me të, "Përparimi" (mesečno spisanie za nauka.. ....), nr. 8, Prishtinë 1972,

Вишко Али, Просветните прилики во Тетовската каза во втората половина на 19 век, "Историја", ССДИ на СРМ, бр.1, Скопје 1979,

Гавриловиќ Р. Мил., Развитак банкарства и привреде у Јужној Србији Скопје 1931,

Гопчевиќ Спиридон, Стара Србија и Македонија, С. Петербург 1899,

Дедијер Др Јован, Нова Србија, Београд 1913,

Димоски д-р Димитар, Македонското народноослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903), Скопје 1981,

Димовски Димитар, Економските прилики во Битолскиот вилает во последната деценија на XIX и почетокот на XX век, "Годишен зборник" на Филозофски факултет во Скопје, кн. 5-6 (31-32), 1979/80,

Димовски Ѓорѓи, Гимназијално образование во Битола, Битола 1965,
Димитријевиќ Мита, Привреда и трговина у Новој Србији, кн. I , Београд 1913,
Димовски д-р Славко, Создавањето, структурата и компетенциите на македонските црковно-училишни општини, "Гласник" на ИНИ, бр. 1 Скопје 1975,
Davison R. Roderic, Reform in the Ottoman Empire 1856-1876, Princeton, New Jersey 1963,
Diamandi Sterie, Gemini şi aspecti din istoria aromanilor, Bucureş 1939,
Dobroshi Sokol, Fleqësitë e pajtimit në të kaluarën, "Rilindja" (Gneven vesnik), Prishtinë 4.06.1977.
Đurđev Dr Branislav i Vasić Milan, Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću do kraja XVIII stoljeća, Zagreb 1962,
Gjeçovi Shtjefën, Kanuni i Lek Dukagjinit, Prishtinë 1972,
Ђорђевиќ Др Владан, Србија и Грчка (1891-1893), Београд 1923,
-"- , Србија и Турска (1894-1897), Београд 1933,
Ekmečić Milorad, Spoljni faktor u procesu samrevanja balkanskih revolucija 1849-1878, ЈИЂ кн. 3, Beograd 1964,
Enrico de Leone, L'Empiro Ottomano nel primo periodo delle riforme (tanzimat) secondo fonti italiane, Milano 1967,
Evelpidi C., Les Etats Balkaniques, Paris 1930,

Зографски д-р Дончо, Развитокот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење, Скопје 1967,
Иванић Иван, Македонија и Македонци, Нови Сад 1910,
Ивановски Владимир, Битолските затвори, Скопје 1970,
Историја на македонскиот народ, кн втора, ИНИ, Скопје 1969,
Историја српског народа, књ. V/1, Београд 1981,
Јовановиќ М. Јован, Јужна Србија од краја 18 века до ослобођења, Београд 1941,
Йорданов Йордан, История на българската търговия до освобождението, София 1938,
Jaranoff D., La Macedoine economique, Sofia 1931,
Kavus D-r Abadan, Tanzimat fermaninin tahlili, Istanbul 1940,
Комадинић Мих., Аграрно-правни односи Нове Србије, Београд 1913,
Костић Н. Коста, Наши нови градови на југу, Београд 1922,
-"- , Стара српска трговина и индустрија, Београд 1904,
Константинов д-р Хр. Милош, Занаети и сенаф во Битола и околината, Битола 1961,

-"- , Битолски Турци, "Прилози", бр. 2, Битола 1961,

Константинов д-р Душко, Константинов д-р Милош и Ристески Милан, ИТТ во Македонија - опит сврз историскиот развиток, Скопје 1970,

К'нчов Васил, Македония - Етнология и статистика , София 1900,

Kaynar Reşat, Mustafa Reşat Paşa ve tanzimat, Ankara 1954,

Kural Ziya Enver ord. prof., Osmanli Tarihi - nizam-i cedit ve tanzimat devirleri, V cilt, Ankara 1970,

Capidan Th., Dialectul aromân, Bucuresti 1932,

Curtin Mleroy Wiliam, The Turks and his lost provinces Greece, Bulgaria, Serbia, Bosnia - London Etc. 1903,

Ленин И. В., Империјализам како највисок стадиум на капиталнизмот, Скопје 1975,

Лапе Лубен, Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, II дел, Скопје 1965,

Marx Karl - Engels Friedrich, Dela, Tom 12, Beograd 1975,

Mumcu Dr Ahmet, Osmanli devletinde rugvet, Ankara 1969,

Mufassal Osmanli Tarihi, Istanbul 1957,

Матковски А. и Анѓеланова Н., Патувањето на Едвард Браун низ Македонија (1669 г.), "Историја" ССДИ, бр. 1, Скопје 1970,

Матковски Александар, Опис на Македонија (1863 г.) според руските патописец А. Тимоев, "Историја" ССДИ на СРМ, бр. 1-2, Скопје 1976,

Матковски Александар и Анѓеланова Поликсена, Опис на патувањето на венецијанскиот пратеник Лоренцо Бернардо низ Македонија во 1591 г., "Гласник" на ИНИ, бр. 1, Скопје 1971,

Матковски Александар, Историја на Езрето, Скопје 1983,

Пришћ Др Илија, Спољашна политика Србије (1804-1914), Београд 1939,

Пановска М-р Маргарита, Католичката пропаганда и француската политика во Македонија, "Историја", ССДИ на СРМ, бр. 1-2, Скопје 1982,

Поплазаров Христо, Великогрчката политика на Кралството Грција кон Македонија во втората половина на XIX век, "Гласник" на ИНИ, бр. 1, Скопје 1970,

Политика (дневни весник), "Да ли знате", Београд 20 06 1982,

Поповић Др Васил, Источно питање, Београд 1929,

Rénon Louis, L'Europe et L'Empire Ottomane, Paris 1909,

Робе Др Теодосије, Битољ - његов настанак и развитак до XX века, "Југ" (месечно списанје за науку ....), бр. 2-3, Скопље 1937

Rexhepaqiq D-r Jashar, Zhvillimi i arsimit dhe i sistemit shkollor të kombësisë shqiptare në territorin e Jugosllavisë së sotme deri në vitin 1918, Prishtinë 1970,

Sayib Ahmet, Son Osmanli-Rus muharebesi, Misirde, Al Kahire, 1327 h. (1909-10),

-"- , Vakai Sultan Abdul Amis, Misirde, Al Kahire, 1326 h. (1908-1909 g.),

Sojuzen Zavod za statistika, Asbuden opisok na naselenieto na SRM, Beograd 1971,

Stavrianos S. L., The Ottoman Empire, New York, 1966,

-"- , The Balkans 1815-1914, New York - Chicago - San Francisco - Toronto - London, 1955,

-"- , The Balkans since 1453, New York 1959,

Сенковић Г. Ирина, Кон прашањето на економскиот развиток на Битолскиот вилает во 80-90 години на XIX век, "Гласник" на ИНИ, бр. 3, Скопје 1967,

-"- , М. А. Хитрово - прв руски конзул во Битолскиот крај (1861-1864), "Гласник" на ИНИ, бр. 1, Скопје 1967,

Савић М. Милисоје, Занати и индустрија у пређеђеновним областима и занати у старим границама Краљевине Србије, Београд 1914,

Станојевић Ал., О политичким реформама у Старој Србији и Македонији, Београд 1902,

Струкова К. Л., Отношения в Македонии конец XVIII - 70 год. XIX в., Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, Академия Наук СССР - Академия Наук МССР, 1964 год., Кишинев 1966,

Такец Димитровски Димитар, Манаѓи и Битола, Битола 1975,

Тодоровски Гигор, Прилог кон прашањето на муслиманските населенија (муџури) во Македонија по младотурската револуција, "Гласник" на ИНИ, бр. 2-3, Скопје 1982,

Трајановски М-р Александар, Односот на Пелагонискиот егзархиски митрополит Григориј со револуционерната организација во Битола, "Прилози" бр. 23, Битола 1978,

Tevfik Mehmet, Manastir Vilayetinin tarihçisi ve istatistik umumiyesi, Manastir 1329 h. (1911 g.),

Todorovski Gligor, Migracioni pokreti u Makedoniji od Berlinskog Kongresa 1878 do početka prvog balkanskog rata 1912 godine, JIÖ, br. 3-4, Beograd 1970,

Tomak Vecihi, Turkiye-de idare teskilati, Ankara 1945,

Ubicini M. A., Lettres sur la Turquie, premiere partie, Paris 1853,

Hammer von Joseph, Historija Turskog (Osmanskog) Carstva, Zagreb 1979,
Nevri Pol, Türkiye nasîl paydaşîldi, Dersaadet (Istanbul), 1329 h. (1911 g.),
Heidborn A., Manuel de droit public et administratif de l'Empire Ottoman, T. I, Vienne 1908,
-"- , Manuel de droit public et administratif de l'Empire Ottoman, T. II, Vienne 1909,
Historia e popullit shqiptar, II, Tiranë 1967,
Хаџи-Васиљевић Др Јован, Просветне прилике у јужним српским областима у 19 веку, Београд 1929,
-"- , Четничке акције у Старој Србији и Македонији, Београд 1928,
Христов Т. Александар, Создавање на македонската држава 1893-1945, Скопје 1971,
Чемерикић М., Трговина, занатство, индустрија и кредитне установе од 1875-1937, Скопље 1937,
Çelebi Evliya Seyâhatnamesi, Istanbul cilt 13, 1970,
Čelebi Evlije, Putopis, Sarajevo 1967,
Цвиић Ахмед-бег, Над јаничарског оџака (код Станлеј Лен Пул, Историја Турског Царства, Ниш 1890),
Џамбазовски д-р Киме, Културно-просветните врски на Македонија со Србија во текот на 19 век, Скопје 1960,
Džambazovski Kliment, Novi prilozi istoriji kulturno-političkih odnosa makedonskog i srpskog naroda u XIX veku, JIČ br. 1, Beograd 1964,
Sami Valei, Anadolinin Istiğbali ve Akdeniz meselesi, Dersaadet (Istanbul) 1329 h. (1911 g.).

Karti - geografski, istoriski i dr.

Stephenson Macdonald, Railways in Turkey, Map of Turkey, London, January 1859,
Vojna topografska karta na Osmanskoto carstvo od 1897 g. za krajvite na Zapadna Makedonija i Sredna Albanija,
Topografska karta na Vojno-geografski Institut - Beograd 1963,
Todor Hristo Simovski, Etnografska karta na Lerinskiot okrug, INI, Skopje 1975.

K R A T E N K I

MVMS = Manastir Vilayetine Mahsus Salnameˇ,
M = Mikrofilm,
INI = Institut na Nacionalna Istorija,
h = hidžri - muslimanski kalendar,
JIČ = Jugoslovenski istoriski časopis,
SDAO = Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye,
SMMU = Salname-i Nezaret-i Ma'arif-i Umumiye,
SVM = Salname-i Vilayet Manastir,
ССАИ= Spisanie na Sojuzot na Društvata na Istoričarite,
Zl.T.l. = Zlatni turski liri.

Predgovor i
Istorijat na prašanjeto iv
Vovod xii

P R V D E L

GRANICI, TERITORIJALNA PODELBA I ADMINISTRATIVNO UREDUVANJE

Glava I

Granici i teritorijalna podelba

1.Granici 1
2.Teritorijalna podelba
a.Nahii 2
b.Sela 5

Glava II

Administrativno ureduvanje

1.Gradska opštinska uprava 10
a.Pretsedatel na Gradskata opštinska uprava 10
b.Sovet na Gradskata opština 12
v.Institucii na civilnata administracija 14
v-1.Funkcioneri na Gradskata opština 14
v-2.Kancelarija na Gradskata opština 15
v-3.Komesari na Gradskata opština 15
v-4.Sošiska uprava 15
v-5.Sovet na Generalnata uprava 15
v-6.Uprava na železničkata stanica 16
2.Selski institucii 16
a.Selski knet 16
b.Selski sovet 18
v.Selska komisija i polska žandarmerija 19
3.Pravni institucii 21
a.Krupstepen sud
a-1.Građanski oddel 22
a-2.Krivičen oddel 24
b.Nerijatski sud 25
v.Trgovski sud 26
g.Pomošno javno obvinitelstvo 27

ć.Izledno oddelenie 28
ǵ.Izvršno oddelenie 28
e.Oddelenie za sklučuvanje dogovori 29
Ž.Sŭdovni sŏveti 30
z.Bitolska advokatska služba 31
dz.Bitolski zatvor 31

V T O R D E L

EKONOMSKI PRILIKI

Glava I
Zanaetčiistvo i esnafi

1.Zanaetčiistvo
a.Razvitok na zanaetčiistveto 35
b.Zanaetčiite vo Bitola i okolinata 38
v.Opaǵanje na zanaetčiistveto 66
2.Esnafi
a.Razvitok na bitolskite esnafi 69
b.Strukturata i dejnosta na bitolskite esnafi 71
v.Vidovi esnafi vo Bitola 78

Glava II
Pojava na kapitalistiški odnosi i razvitok na industrijata

1.Pojava na kapitalistiški odnosi
a.Navleguvanje na stranski kapital 80
b.Pojava na kapitalistiški odnosi 82
2.Razvitok na industrijata
a.Prilikite za razvitok na industrijata 85
b.Osnovanje na industriski pretprijatija 87
b-1.Prehranbena industrija 87
b-2.Tekstilna industrija 89
b-3.Hemiska i drugi vidovi industrija 92
b-4.Domašna industrija 95

Glava III
Trgovija

1.Razvitok na trgovijata 95
a.Bitolskata čaršija 98
2.Izvozna trgovija 100
3.Uvozna trgovija 105

4.Veletrgovci vo Bitola 116

Glava IV

Zemjodelstvo, stočarstvo i pčelarstvo

1.Zemjodelstvo
a.Prilikite vo zemjodelstvoto
a-1.Agrarno-proizvodnite odnosi 119
a-2.Promeni vo agrarnite odnosi i ukinuvanje na spahiskata sopstvenost na zemjata 123
b.Razvitok na zemjodelstvoto
b-1.Uslovite za razvitok na zemjodelstvoto 129
b-2.Proizvodstvoto na zemjodelski kulturi 131
Odgleduvanje na cerealii 131
Odgleduvanje na gradinarski kulturi 134
Odgleduvanje na industriski kulturi 136
v.Razvitok na lozarstvoto 137
g.Razvitok na ovoštarstvoto 138
2.Stočarstvo
a.Uslovi za razvitok na stočarstvoto 140
b.Razvitok na stočarstvoto 141
3.Pčelarstvo
a.Razvitok na pčelarstvoto 143

Glava V

Lihvarstvo i bankarstvo

1.Lihvarstvo
a.Prilikite za pojava na lihvarstvoto 146
b.Razvitok na lihvarstvoto 147
2.Bankarstvo
a.Prilikite za pojava na bankarstvoto 150
b.Predbankarski institucii za združuvanje na parični sredstva i za kreditiranje 152
v.Razvitok na bankarstvoto 154

Glava VI
Soobraćaj

1.Drumski soobraćaj
a.Razvitok na drumskiot soobraćaj 158
b.Važnost i načini na drumskiot soobraćaj 161
v.Pravci na drumskiot soobraćaj i vremetraenje na patuvanjeto 165
2.Železnički soobraćaj

а.Приликите за градење на железничкиот сообраќај 160
б.Развиток на железничкиот сообраќај 169

Глава VII

Угостителство (ѓаџилство и хотелиерство)

1.Ѓаџилство
а.Приликите за развиток на ѓаџилството 172
б.Развиток на ѓаџилството 173
2.Хотелиерство
а.Развиток на хотелиерството 175

ТРЕТ ДЕЛ

ОПШТЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧКИТЕ ПРИЛИКИ

Глава I

Општествено-политичките прилики
до 1878 година

1.Османските реформи 178
2.Навлегување на странски капитал 198
3.Појава на странските влијанија и пропаганди и отварање
на странски конзулати 203
а.Австро-унгарското влијание 204
б.Француското влијание и католичката пропаганда 207
в.Англиското влијание 211
г.Руското влијание 214
д.Грчката пропаганда 218
ѓ.Српската пропаганда 223
е.Романската пропаганда 227
ж.Бугарската пропаганда 230

Глава II

Општествено-политичките прилики
од 1878 до 1900 година

1.Натамошните османски реформи 235
2.Засилување на странските влијанија и пропаганди и
ширење на странските конзулати
а.Австро-унгарското влијание 243
б.Француското влијание и католичката пропаганда 245
в.Англиското влијание и протестантството 248
г.Руското влијание 253
д.Италијанското влијание 256

ѓ.Grčkata propaganda 260
e.Srpskata propaganda 265
ž.Bugarskata propaganda 271
z.Romanskata propaganda 276
3.Formiranje na kulturno-prosvetni i politički klubovi, društva i organizacii 280
4.Boѓanje i naseluvanje na muhadžiri (begalci) 283
5.Nacionalno-oslobodителното dvižење
a.Uslovite za pojava na dvižењето 285
b.Nacionalno-oslobodителното dvižење do 1894 godina 287
v.Nacionalno-oslobodителното dvižење od 1894 do 1900 godina 290

Ö E T V R T I D E L

KULTURNO-PROSVETNITE PRILIKI

Glava I
Školstvoto i obrazovanieto

1.Školstvoto vo Bitola i okolinata 306
2.Učilištata i obrazobanieto na gospodarečkata vlast - turski učilišta 340
a.Turski osnovni učilišta 342
b.Sredni civilni učilišta 344
b-1.Niži sredni učilišta 344
b-2.Sredni učilišta 345
v.Niži, sredni i viši voeni učilišta
v-1.Niži voeni učilišta 347
v-2.Sredno voeno učilište ili voena gimnazija 348
v-3.Više artilerisko učilište 350
v-4.Viša voena škola (akademija) 350
g.Zanaetčisko učilište 350
d.Verski učilišta ili medresi 351
ѓ.Gradenje na učilišni objekti 353
3.Propagandni učilišta
a.Grčki propagandni učilišta 354
a-1.Grčki osnovni učilišta 356
a-2.Grčki sredni učilišta i bogoslovija
Niži sredni učilišta 357
Sredni učilišta 359
Bogoslovija 359
b.Bugarski propagandni učilišta 360

386.-

b-1. Bugarski osnovni učilišta 331

b-2. Bugarski sredni učilišta

Niši sredni učilišta 333

Sredni učilišta 335

v. Romanski propagandni učilišta 336

v-1. Romanski osnovni učilišta 337

v-2. Romanski sredni učilišta

Niši sredni učilišta 339

Srednо učilište 340

g. Katolički ili francuski propagandni učilišta 341

g-1. Katolički ili francuski osnovni učilišta 342

d. Protestantski ili amerikanski propagandni učilišta 344

d-1. Protestantski ili amerikanski osnovni učilišta 345

ǵ. Srpski propagandni učilišta 346

ǵ-1. Srpski osnovni učilišta 348

ǵ-2. Srpski sredni učilišta

Niši sredni učilišta 350

4. Učilišta i obrazovanie na nesnoto naselenie

a. Evrejski učilišta 351

a-1. Evrejski osnovni učilišta 352

a-2. Evrejski sredni učilišta 353

Niši sredni učilišta 353

b. Albanski učilišta 354

b-1. Albanski osnovni učilišta 354

P E T T I D E L

SREDSTVARA ZA SOOBŔUVANJE - POŠTENSKI, TELEFONSKI I TELEGRAFSKI VRSKI

Glava I

Razvitok na ptt sredstvata

1. Poštenski sredstva za soobŕuvanje 349

2. Razvitok na ptt sredstvata vo Bitola 357

a. Poštenski, telefonski i telegrafski vrski so sosednite podrašja 359

b. Poštenski, telefonski i telegrafski vrski so stranstvo 369

v. Relacii na poštenskite uslugi so drugite podrašja i so stranstvo i denot na poǵanjeto i doǵanjeto na poštata 364

g. Tarifa na poštenskite uslugi za drugite podrašja na Carstvoto i za stranstvo 364

Zaklučok 368

Bibliografija 378

Kratenki 380